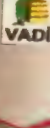

XVI. ASIRDA ANADOLU'DA ALEVÎLİK

SAİM SAVAŞ

XVII
A
S
I
D
M
A
D
O
U
D
A
A
E
M
I
K

SAI

Latin

5

5

29

Türk toplumunun bugün yaşadığı kültürel ve dinî meselelerin özünü kavramak, serinkanlı bir biçimde değerlendirmek için bu meselelerin tarihsel seyirde tuttukları yeri araştırmak gerekir.

Osmanlı Halk İslâmı'nın XVI. yy.'dan itibaren belirgin bir biçimde Sünnîlik ve Alevîlik şeklinde ikiye ayrılması Anadolu coğrafyasında birbirinden farklı siyasal, toplumsal ve kültürel mücadelelerin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlılar ile Safevîler arasında XVI. yy.'da yaşanan nüfuz ve güç mücadelesinin dinî cephesi bu ayrışmanın teşekkül etmesinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlılar ve Safevîler arasındaki askerî ve siyasal mücadelenin dinî-mezhebî renk alması sebebiyle Sünnîler ve Alevîler arasında bir toplumsal çatışma ve baskı dönemi yaşanmıştır. Osmanlılar Alevîleri itikadî bozuklukla suçlayıp katlederken Safevîler de topraklarındaki Sünnîleri kılıçtan geçirmişlerdir. Osmanlıların Safevîlere karşı Sünnî bir devlet olarak kodlanmaları Anadolu'daki sosyal, siyasal ve kültürel hayata önemli etkileri olan bir olgudur.

Saim Savaş, XVI. yy.'da Anadolu'daki Alevîliğin toplumsal tarihini birincil kaynaklara dayanarak ele aldığı bu eserinde bu toplumsal çatışma ve mücadelenin gelişim seyrinin incelenmesine de önemli bir katkıda bulunuyor. Osmanlılar ve Safevîler arasındaki siyasal-askerî çekişmelerin Anadolu'daki yansımalarını takip etmek sadece tarih açısından değil günümüz için de büyük bir önem taşıyan bir meseledir. "XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik" bütün bu sorunların anlaşılmasında tarih biliminin yapabileceği katkıları göstermesi bakımından da önemli bir eserdir.

ISBN 975-6768-40-1

9 789756 768402

XVI. ASIRDA ANADOLU'DA ALEVÎLİK

Saim Savaş

مؤلف سیم سavaş
در آناتولی

XVI. ASIRDA ANADOLU'DA ALEVÎLİK

Saim Savaş

VADİ YAYINLARI

Vadi Yayınları: 171

Tarih Dizisi: 2

XIV. Asırda Anadolu'da Alevilik

Saim Savaş

1958 Uşak doğumlu olan yazar, 1983'te Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümün Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını, 1991'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doktorasını yaptı. 1997'de doçent olan yazar, 1984 yılından beri Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde çalışmaktadır. Yazarın çalışmaları, daha çok Osmanlı Dönemi Sivas bölgesi toplumsal ve dini hayatı üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu konuda çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. Yazarın daha önce yayınlanmış eserleri: 1- **Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi**, İstanbul 1992, 2- (Hasan Yüksel ile birlikte) **Üveysilikten Bektaşîliğe Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, Sivas 1997.

Tarih Dizisi Editörü

Prof. Dr. Ali Birinci

Yayına Hazırlayan

Ercan Şen

© Vadi Yayınları

1. Basım: Mayıs 2002

Kapak Tasarım ve Uygulama
ESAM

Dizgi, Sayfa düzeni
ESAM

Montaj, Baskı ve Cilt
Kalkan Matbaacılık

Kütüphane Bilgi Kartı

Saim Savaş

XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik / Saim Savaş - 1. bsk. -
Ankara : Vadi Yayınları 2002

256 s. 14x21.5 cm - (Vadi Yayınları; 170. - Tarih Dizisi; 2)

ISBN: 975-6768-40-1

I. Tarih, Osmanlı, II. XIV. Asır, Alevilik, Kızılbaşlık

www.vadiyayinlari.com

VADİ YAYINLARI

Meşrutiyet C. Bayındır II, 60/5 Kızılay/ANKARA TEL-FAX 312 418 65 70-419 69 31

Kitabevi: İnkılap Sk. 2/49 Kızılay / ANKARA TEL: 312 435 64 89

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
KISALTMALAR	15

GİRİŞ

GENEL HATLARIYLA OSMANLI-SAFEVÎ İLİŞKİLERİ	17
--	----

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KIZILBAŞLIK	23
I-Anadolu'da İtikadî Buhran: Mehdîlik İddiası	24
II-Anadolu'da Kızılbaş Çoğunluğu Olan Yerler	27
III-Safevî Sempatizanı Aşiretler	31
IV-Gizli Kızılbaşlar	33
V-Kızılbaş Oğlu Kızılbaşlar	34
VI-Kızılbaş Taraftarlığı İle İtham Edilenler	35
VII-Kızılbaş Osmanlı Askerleri	36
VIII-Kızılbaş Halifeleri	39
IX-Kızılbaşlık (Rafz) Âdet ve Alâmetleri	42
X-Kızılbaşların Genel Psikolojisi	45
XI-Kızılbaşlara Yönelik İthamlar ve İsnat Edilen Suçlar	48
1-Ahlâksızlık, zina	48
2-Hırsızlık ve hırsız yataklığı	51
3-Namazı terk, namaz ve oruç bilmemek	53
4-Gece-gündüz saz ve sözle meşgul olmak	53
5-Ebubekir-Ömer-Osman düşmanlığı	54
6-Sünnet-i Resûlü hafife almak	55

7-Peygambere, Hulefâ-i Râşidîne ve Sahâbeye küfür ve buğz etmek	56
8-Hulefâ-i Râşidîne ve Müslümanlara ihanet ve düşmanlık	58
9-Müslümanlara "Yezit" demek	58
10-Şarap içmek	60
11-Safevîlere yardım ve sadaka toplamak	62
12-Safevîler lehine casusluk	65
13-Sahte para basmak	66

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ	68
I-Kızılbaş Takibinde Başbuğ Tayini	72
II-Kızılbaş Takibinin Teşviki	72
III-Defter Harici Kızılbaşların Takibi	73
IV-Takipten Kaçanların Vakıf, Mülk, Serbest Tımarlar ve Hass-ı Hümâyûna İlticâsı	73
V-Düzmece Şah İsmail ve Pîr Sultan Olayı	74
VI-Kızılbaşları Teftiş Yöntemleri	86
1-Hak üzere, dikkat ve ihtimam ile, hukuka uygun olarak	86
2-Gizlice ve açıkça	88
3-Gizlice	88
4-A'yân-ı Vilâyet ile yetkili, tarafsız, Sünnî ve güvenilir kimselere sorma	90
5-Yüzleştirme	91
6-Bizzat kendilerinin ya da sicil sûretlerinin İstanbul'a gönderilmesi	91
VII-Kızılbaşları Ele Geçirme Yöntemleri	93
1-Her ne/hangi yolla olursa	93
2-Hüsnü tedbirle/tedârikle	94
3-Hüsnü tedârikle gizlice	95

İÇİNDEKİLER

4-Teftiş bahanesiyle	96
5-Suçüstü	96
6-Birer bahane/töhmet/yol ile	97
VIII- Kızılbaşların Cezalandırılma Yöntemleri	97
1-Başka töhmet ile hakkından gelme	97
2-Sicil ettirdikten sonra siyaset	98
3-Tedricen haklarından gelme: Külli telef-i nefis olma korkusu	99
4-Aslâ mecâl vermeden başka bahâne ile hakkından gelme	100
5-Kızılırmağa atıp boğma	100
6-Suç mahallinde hakkından gelme	101
7-İbret olması için hakkından gelme	101
8-Başka töhmet ile hapsetme	101
9-Hukuk neyi gerektiriyorsa yerine getirme	102
10-Zaman aşımına uğramayan hakların alınmasından sonra cezalandırma	102
IX-Kızılbaşlara Verilen Cezalar	102
1-Sürgün	102
2-Hapis	106
3-Kürek mahkûmiyeti	108
4-Siyaset, hakkından gelme	110
5-Recm	117
X-Kızılbaş Takibinin İstismarı	118
1-Mahallî görevlilerin (kadı, naip, sübaşı, muhızır, bölükbaşı vs.) zulmü	118
2-İftira	120
3-Müfterilerin cezalandırılması	122
4-Kızılbaşların ihbarı ve muhbirler	124
5-Kızılbaş takibinde taassup korkusu	125
6-Taassup örnekleri	126
XI-Kızılbaş Takibinde Rüşvet	128
XII-Kızılbaş Takibinin Savsaklanması:	
Ehl-i Fesadın Himaye Edilmesi	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

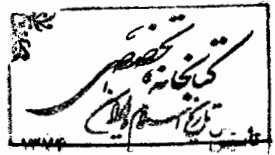
ANADOLU'DA SAFEVÎ PROPAGANDASININ TESİRLERİ	131
I-Mezhebî Tesirler	132
II-Sosyal Tesirler	133
III-Kültürel Propaganda: Râfızî Kitapları	135

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIZILBAŞLARA KARŞI OSMANLI POLİTİKALARI	137
I-Osmanlıların Kızılbaş Halife ve Müritlerine Bakışı	137
II-Osmanlı İstimâlet Politikası	139
III-Osmanlıların Sünnîlik Politikası	142
1-Dinî ve sosyal müesseselerin desteklenmesi	143
2-Halvetiliğin desteklenmesi	144
3-Bektaşîliğin desteklenmesi	147
4-Emirle mescit yaptırılması	151
IV-Anadolu'da Osmanlı Casusları	152
V-Tekkelerin Kontrolü	154
VI-Siyasî Politikalar	156
1-İran'a göçü engelleme çabaları	156
2-Safevî topraklarında karşı casusluk	158
3-Safevî elçilerinin kontrolü	159
4-İranlı hacıların kontrolü	160
VII-Ekonomik Politikalar	160
1-Kıymetli madenler ile harp âletleri ve bunların imâlinde kullanılan madenlerin İran'a geçişinin engellenmesi	161
2-Kızılbaş katledenlere dirlik verilmesi	163
3-Rûm yiğitlerine dirlik verilmesi	164
4-Kızılbaşlara dirlik verilmemesi	165
5-Göçebe Türklerin at ve silahtan arındırılması	167

İÇİNDEKİLER

VIII-Askerî Politikalar	169
1-Osmanlı doğu sınırında Safevî korkusu	169
2-Arap-İran-Gürcü sınırlarının kontrolü	170
3-Safevî topraklarına akınlar düzenlemek	172
SONUÇ	173
BİBLİYOGRAFYA	175
EKLER	183
I-Belgelerin Çeviri Yazıları	183
II-Belgelerin Fotokopilerinden Örnekler	231
III-Türkiye’de Bektaşî ve Alevîlerin Oturdıkları Yerleri Gösterir Harita	237
İNDEKS	239

Devletler arasında siyasî ve askerî çatışmaların olmadığı dönemlerde, halk arasında mevcut bulunan bazı farklı inanış, anlayış ve yaşayış biçimlerinin, bir çatışma sebebi olmadığı; ancak, siyasî ve askerî mücadelenin şiddetlendiği dönemlerde bu tip farklılıkların, büyük çatışmalara ve tâkibâta sebep olabildiği görülmektedir. Örneğin; XIII. asırda, söylendiği dönemlerde, devlet ve toplum nazarında tepki görmeyen, aksine Moğol hakimiyeti altında yaşanan bütün olumsuzluklara inat, sosyal bütünlüğü ve kaynaşmayı sağlayan Yunus Emre'nin bazı şiirleri, XVI. asırda Osmanlı-Safevî mücadelesinin yoğunlaştığı dönemlerde, küfür sebebi sayılabilmektedir.¹ Buna karşılık, XVI. asırda bir Safevî-Kızılbaş halifesi olarak ortaya çıkan ve söylediği şiirlerle Kızılbaş halkı Osmanlılar aleyhine isyana teşvik eden Pîr Sultan'ın bazı şiirlerinin² günümüzde türkû ve hatta ilâhî olarak Sünnîler tarafından hiç yadsınmadan, üstelik se-verek ve benimsenerek okunması ve dinlenmesi de, aynı şekilde değerlendirilebilir.

1 "Mes'ele: Bir zâviyenin mescidinde eşhâs-ı muhtelif ile müştehi oğlanlar muhtelit olup, envâ-i teganniyât ile tevhîd ederlerken tevhîdi tağyîr edip gâh "dil-i men" gâh "can-ı men" deyip gâh beyt "sen bir ulu sultansın, canlar içinde cansın/Çün iyan gördüm seni, pinhan kapısı değil" deyip, gâh beyt "cennet cennet dedikleri bir evle birkaç huri/İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni" deyu göğüslerin döğüp evzâ'-i garîbe ettiklerinde, ehâlî-i mahalle-den ba'zı kimseler zâviye-i mezbûreye şeyh olan Zeyd'e "bu makûle evzâ' niçin ettirip râzı olursun" dediklerinde Zeyd "ne lâzım gelir والانس والجن لا يعبدون" Zârîyât/56) demekle cevap verse şer'an Zeyd-i mezbûra ne lâzım olur? El-Cevap: Evzâ' ve akvâl-i mezbûre kemal mertebe fuşş olduğundan gayri, cennet hakkında dedikleri kelime-i şenî'a küfr-i sarîhtir, katilleri mubahtır, şeyhleri olan bî-din hikâyet olunan akvâl ü ef'âle "mübâşeret dahi ederse ne lâzım gelir" demekle kâfir olduğundan gayri, ol kabâyihi ibâdet kabîlinden addedip âyet-i kerîmeyi ana delil getirmekle tekrar kâfir olur, bu 'it-kattan rücû' etmezse katilleri vâcip olur." bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 19832, 87.

2 Güzel âşk cevrimizilCekemezsin demedim mi/Bu bir rızık lokmasıdır/Yiyemezsin demedim mi/ Şiirin tamamı için bkz. A. Gölpinarlı-P. N. Boratav, Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1991, 103.

XVI. asrın ilk yıllarında başlayan ve yaklaşık bir buçuk asır boyunca devam eden Osmanlı-Safevî mücadelesinin siyasî ve askerî yönü, yapılan bir takım çalışmalarla kitaplara yansımış bulunuyor. Ancak bu mücadelenin toplumsal arka plânı, bilhassa dinî ve sosyal tarihimizin çok önemli bir dönemini oluşturmasına rağmen, ya fazla incelenememiş ya da çok fazla sap-tırma ve istismara uğramıştır. Bunun başlıca sebebinin, konu içerisinde yeri geldikçe değinileceği gibi, söz konusu mücadelenin doğurduğu toplumsal parçalanmanın etkilerinin günümüzde hâlâ devam etmesi olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

Sivas'taki Ali Baba Zâviyesi üzerine yaptığımız araştırma sırasında, bu zâviyenin kuruluş devri olan XVI. asır Anadolu'sunun dinî, sosyal ve ekonomik şartlarını anlamaya çalışma teşebbüsümüz, bu konuya olan ilgi-mizin ilk basamağını oluşturmuştu. Bu maksatla, Başbakanlık Arşivi'ndeki Mühimme defterlerinin indeksinde bulunan yüz küsur belge özetinden fay-dalanmıştık. Araştırma konumuz olan zâviyenin kurucu şeyh ailesinin dinî ve mezhebi kimliği de, XVI. asır Anadolu toplumunda meydana gelen fark-lılaşma ya da kırılmayla paralellik arz ettiğinden, bu konuya olan ilgimiz da-ha da arttı. Bu yüzden elimizdeki belge özetlerini biraz daha geniş anlamda değerlendirerek, "XVI. asırda Safevîlerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Os-manlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler" başlığı altında, Osmanlı Dev-leti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü münasebetiyle Konya'da düzenlenen bir sempozyumda bildiri haline getirdik.³ Değerli tarihçi J. L. Bacqué-Gram-mont'un konuyla ilgilenmesi ve bildirinin biraz kısaltılmış halini belge foto-kopileri ve çeviri yazıları ile birlikte Fransızca'ya çevirme isteği,⁴ cesaretimi-

3 Bildiri metni, Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Os-manlı Devleti Kongresi Bildiriler 07-09 Nisan/April 1999, Konya 2000, 183-197'de basıl-dı.

4 Hocanın isteği doğrultusunda ve kendilerinin lûtfettikleri Fransızca çevirisi ve giriş kıs-mıyla birlikte, makalemiz "Les Menées Safavides En Anatolie Au XVIe Siècle Et Les Mes-ures Prises À Leur Encontre Par L'État Ottoman" adıyla, ANATOLIA MODERNA YE-Nİ ANADOLU, IX, (Paris 2000), 47-96'da basıldı.

ÖNSÖZ

zi ve çalışma azmimizi güçlendirdi. Bunun üzerine, daha önce özetlerinden faydalandığımız belgelerin fotokopilerini alıp bugünkü alfabeye çevirmeye başladık ve belgelerin ayrıntılarında, gerçekten toplumsal hayatımızla ilgili çok önemli bilgiler bulunduğunu tespit ettik. İşte böyle bir sürecin sonunda bu çalışma ortaya çıkmıştır.

Bu mütevazî eserin hazırlanmasında desteklerini esirgemeyen mesai arkadaşlarım Hasan YÜKSEL, Ömer Demirel ve Yüksel ERSAN'a; basılmasını sağlayan Ali BİRİNCİ'ye ve basımı gerçekleştiren VADİ YAYINLARI yetkililerine kalbî teşekkürlerimi sunuyorum.

Mayıs 2002
Saim SAVAŞ

KISALTMALAR*

Age.	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
BA.MD.	: Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜEFTED	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
dn.	: Dipnot
Haz.	: Hazırlayan
Mesiyani Hareketler	: Ocak, Ahmet Yaşar, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesiyani Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25-Ağustos 1989, Ankara 1990.
Şîlik	: Gölpınarlı, Abdülbâkî, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik, İstanbul 1987 ² .
vd.	: Ve devamı

* - Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Mühimme Defterlerinden derlenen belgeler, "defter numarası/sayfa numarası/belge numarası" sırasıyla sadece rakam olarak kısaltılarak verilmiştir.

GİRİŞ

GENEL HATLARIYLA OSMANLI-SAFEVÎ İLİŞKİLERİ

Safevîlerin siyasî maksatları ortaya çıkıncaya kadar, sadece tarikat merkezleri Erdebil’de değil, hemen hemen bütün Ön Asya’da manevî bir etkilerinin bulunduğu, kendilerine saygı ve sempatiyle bakıldığı anlaşıyor. Timur’un Anadolu’dan geri götürdüğü esirleri Safevîlerden Hoca Ali’nin serbest bıraktırması sebebiyle, Anadolu Bâtınîleri arasında Safevî muhabbetinin kuvvetle yerleşmesinin yanında, bizzat Osmanlı hükümdarlarının da, her yıl Erdebil Tekkesi’ne “çerağ akçesi” göndererek hürmetlerini izhâr ettiklerinin söylenmesi, bu etkinin göstergesi olarak kabul edilebilir.⁵

Aslında başlangıçta Sünnî olan Safevîye tarikatının, Hoca Ali devrinden itibaren Şîlîği benimsemesinin temel sebebinin, kendilerini Osmanlılardan

5 F. Babinger-F. Köprülü, *Anadolu’da İslâmiyet*, hazırlayan: Mehmet Kanar, İstanbul 1996, 19; Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıkhoğlu, Ankara 1992, 7; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, 2; bu üç yazarın esas olarak Aşıkpaşazâde’ye dayandıkları anlaşıyor. Aşıkpaşazâde Tarihi’ne sonradan eklendiği anlaşılan 161. Bab’da geçen, “Şeyh Safî neslinden Şeyh Cüneyd adlı bir kimse zâhir oldu Sultan Murad zamanında. Erdebil’den, emmesine küsdi, geldi, Rum’a çıktı. Sultan Murad’a hediyeler göndürdi. Bir seccâde ve bir mushaf ve bir tesbih göndürdi bir müridiyle. Dedi kim: “Kurt Belî’ni bana virsün. Mesken edineyin. Du’âlarına meşgul olayın” dedi. Hediyelerini getüren kişiyi getürdiler. Halil Paşa’ya verdiler. Ol dahi Sultan Murada arz etdi. Sultan Murad, hediyelerini kabul etdi. Veziri Halil Paşa ile müşâvere etdiler. “Bir tahtda iki padişah sığmaz” deyü cevap verdiler. Gelen kişiler ile Şeyh Cüneyd’e iki yüz filörü göndürdiler. Gelen dervişlere dahi bin akça harçlık verdiler. Göndürdiler. Şeyh Cüneyd Osman Elinden gitdi...” ifadelerine istinâden böyle bir yoruma gidildiği anlaşıyor, bkz. Aşıkpaşaoğlu Ahmet Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Düzenleyen: Çiftçiöğlu N. Atsız, (Osmanlı Tarihleri I), İstanbul 1949, 249; Ancak, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*’da geçen, “Teke ili’nde Kızılkaya demekle ma’rûf yirden Hasan Halife dirlerdi ve Şâh Kulı dirlerdi bir oğlu var idi, bir magara içinde olurdu, Sultan Bâyezîd’in ana her yıl altı yidi bin akçe sadakası vardı, meğer kızılbaş imiş, ol aralıktan hürûc idüp geldi.” ifadeleri de, benzer anlayışı göstermesi bakımından kayda değer, bkz. F. Giese neşri, Hazırlayan: Nihat Azamat, İstanbul 1992, 132.

ayırt etmek ve Suriye, Anadolu ve Azerbaycan'daki Şîu-Bâtîni boyları ve hat-
ta Şeyh Bedreddin taraftarlarını kazanmak olduğu söylenmektedir.⁶ Gerçek-
ten de Osmanlı Devleti'nin, bilhassa İstanbul'un fethinden itibaren bir impa-
ratorluk haline gelip, İslâm dünyasının Sünnî karakterli en büyük gücü ve
temsilcisi durumuna yükselmesinden sonra, Safevîlerin dayanacakları temel
güç, İslâm coğrafyasında yaşayan gayri Sünnî kesimler olmuştur. Safevîlerin,
önceleri Sünnî bir karaktere sahip iken, bilhassa siyasî amaçları ön plana çık-
tıktan sonra Şîi eğilimleri benimsemeleri, belki de bu yüzdendi. Bilindiği gi-
bi bütün tarihî hadiselerin kendine has özel sebep ya da sebepleri bulunmak-
tadır. İran'da, önceleri basit yerel bir tarikatın zamanla siyasî hedefler benim-
seyip sonunda İslâm dünyasını tam ortasından ikiye bölen siyasî ve dinî bir
teşekkül oluşturmalarının da muhtelif sebepleri olabilir. Bizce bunun temel se-
bebi, İslâm dünyasındaki gayri Sünnî unsurların temsili meselesi olmuştur.⁷

Safevîye tarikatı, Şeyh Safiyüddin'in XIV. asrın başında, daha önce mü-
ridi ve damadı olduğu Şeyh Zâhid-i Giylânî'nin yerine Zâhidiye tarikatının
başına geçmesi ile kurulmuştur. Safiyüddin'in evlâdı 1301-1447 arasında, ta-

6 A. Gölpınarlı, "Kızılbaş" İA, VI, 789.

7 Melikoff, "Kendilerini, -tanrısallığın insan kişiliğinde tecellisi ile ruhun *dun be dun* göçü inan-
şına dayalı-, Müslümanlık dışı öğretilere bağlanmış Türkmen bir çevre içinde bulan ilk Safevî
reisler, siyasî propagandalarında, bu inançlardan yararlanabileceklerini anlayarak, bu mezhep
mensuplarının ana öğretilerine uyarlanmış sûfî ve Şîi, İslâmî bir cila yaydılar" ifadeleriyle, Sa-
fevîlerin mezhep tercihi noktasında bulundukları duruma biraz açıklık getirmektedir, bkz.
"Kızılbaş Problemi", *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, İstanbul 1993,
çev. Turan Alptekin, 66; Melikoff, bir başka makalesinde; "1450'ye doğru Doğu Anadolu ve
İran Azerbaycanı'ndaki Türkmen boyları, aile çekişmelerinin Erdebil tahtından uzaklaştırdığı
Safevî reislerin, Cüneyd'in ve sonra oğlu Haydar'ın etkisinde kaldılar. Sünnî kökenli bir aile-
den gelmekle birlikte Şeyh Cüneyd, ruhun bedenden göçü (réincarnation) ve Tanrı'nın insa-
noğlu süretinde tecellisi gibi, başlıca öğeleri bu boyların inanç zemininin bir parçasını oluşturan aşırı Şîiliğe sarıldı. Bu inançların Safevî istekleri için yararlı olduğundan hiç şüphe etmi-
yordu. Bu sebeple, Oniki-İmamlı bir Şîilik gibi görünen, fakat inançları aşırı Şîiliğin inançları
olan ve temeli, bu yeni müridlerinin ata dinlerine tamamen uygun düşen bir Şîiliği yaymaya
koyuldu. Böylece, annesi dolayısıyla kan bağı taşıdığı bu boylar tarafından on dört yaşında
iken taht'a getirilen genç Şah İsmail, Allahın beşer süretinde tecellisi olan Ali'nin, yeni bir be-
denle görünüşü (réincarnation) oldu" ifadeleriyle de, taraflar arasındaki etkileşim konusunda
ilginç tespitlerde bulunuyor, bkz. "Bektaşî-Alevî Senkretizmini Meydana Getiren Öğeler Üze-
rine Araştırmalar", *age*, 130-131.

rikatın bölgedeki nüfuzunu artırabilmek için büyük bir gayret gösterdiler. Safiyüddin'in, Safevîlerin yükselişine olan katkısı, mahallî çaptaki bir tarikatı, tesirleri İran sınırlarını aşır Suriye ve Doğu Anadolu'da da hissedilen dinî bir harekete çevirmiş olmasıdır. Bu bölgelerde yapılan Safevî propagandası, buralarda yaşayan Ustacalu, Rûmlu, Şamlu, Dulkadır, Musullu, Bayburdlu, Çapanlu, Karamanlu, Varsak, Tekelü, Afşar, Kaçar ve Karacadağ sûfîlerinin Safevîler'e meyiletmesine ve bu aşiretlerin, tarikattan devlete geçişte önemli rol oynamalarına sebep olmuştur. Safiyüddin 1334'te öldüğünde, bölgede hakim bulunan İlhanlı İmparatorluğu parçalanma sürecini yaşıyordu. Safiyüddin'in oğlu ve halefi Sadreddin Musa, bu zor devrede Erdebil'deki tarikat merkezine ait toprakları koruduğu gibi, Safevî hanedanının, bir türbe, bir tekke ve müştemilât binalarından meydana gelen mukaddes merkezini yaptırarak orasını zenginleştirdi. Sadreddin Musa'nın ardından 1427'ye kadar tarikatın şeyhi olan Hoca Ali zamanında, Şîî bir mahiyet kazanan Safevî hareketi hız kazandı ve Şeyh Cüneyt döneminde (1447-1460) tarikatın ihtilalci karakteri açığa çıktı. Şeyh Cüneyt, dinî olduğu kadar dünyevî otoriteye de düşkün biri idi. Cüneyt'in bu siyasi ihtirası, o sırada İran'da hakim bulunan ve aslında kendisi gibi Şîî olan Karakoyunlu Türkmenleri ile çatışmasına sebep oldu; sürgüne gönderildi ve sonunda Diyarbakır'da Akkoyunlu Türkmenleri hükümdarı Uzun Hasan'ın sarayına sığındı. Mantıkî olarak, Şîî Safevîlerin, Sünnî Akkoyunlular'dan çok, Şîî Karakoyunlular'la müşterek tarafları olması gerekirdi. Fakat Safevîlerin, siyasi hedefleri sebebiyle, mezhebî özelliklerini gizledikleri anlaşıyor. Cüneyt, siyasi hedefini güçlendirmek için, Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle evlendi. 1459'da Cüneyt'in ölümüyle tarikatın başına geçen oğlu Haydar da, Uzun Hasan'ın kızıyla evlenerek, bu hedefi daha da güçlendirdi. Safevîler'le Akkoyunlular arasındaki ittifak, Akkoyunlular'ın 1467'de Karakoyunlu Devleti'ni yıkmaları ile son buldu. Çünkü, Safevîlerin siyasi hedeflerinin karşısında bu kez Akkoyunlular vardı. Nitekim 1488'de Şirvan Şahı'na saldıran Haydar, Akkoyunlular'ın Şirvan Şahı'na yardımı sebebiyle yenildi ve hayatını kaybetti. Haydar'ın ölümünden kısa bir süre sonra oğlu Ali'nin tarikatın başına geçmesi sebebiyle çok sayıda Safevî mürîdinin Erdebil'de toplanması, Akko-

yunlu hükümdarı Yakup'u harekete geçirdi ve Ali, kardeşi İsmail ve anneleri tutuklanarak 1489-1493 arasında Fars'ta hapsedildiler. Ancak Akkoyunlular arasındaki taht mücadeleleri ve bu mücadeleler esnasında Akkoyunlu şehzâdesi Rüstem'in, rakiplerine karşı Safevîler'i kullanma düşüncesi sebebiyle mahpuslar serbest kaldılar ve gerçekten de Rüstem'in zaferinde etkili oldular. Rüstem, tehlikeli bir iş yaptığını çok geç anladı ve 1494 ortalarında Ali'yi tekrar tutuklattı; ancak Ali kaçtı ve kardeşi İsmail'i kendisine halef yaptıktan sonra Akkoyunlular'la yaptığı mücadele sırasında öldürüldü. İsmail Giylân'a kaçtı ve 1494-1499 arasında Azerbaycan, Suriye ve Anadolu'daki taraftarları arasında sıkı bir propaganda faaliyetinde bulundu. Nihayet 1500 yılı yazında Erzincan'da yedi bin taraftarını toplayan İsmail, 1501 ilkbaharında Nahcivan yakınında otuz bin kişilik bir Akkoyunlu ordusunu bozguna uğrattı ve ardından Tebriz'e girerek Safevî Devleti'ni kurdu. İsmail, Tebriz'de tahta çıkışından sonraki on yıl içinde İran'ın tamamını ele geçirdi ve halkının çoğu Sünnî olan bu ülkeyi zorla Şiîleştirdi.⁸

Azerbaycan, Doğu Anadolu, Irak ve İran'da siyasi hakimiyeti ele geçiren Şâh İsmail (1501-1524) Osmanlılar için güçlü bir rakip olarak ortaya çıkmıştı. Onun, Uzun Hasan'ın Anadolu'daki siyasi gayelerini benimsediği anlaşıyor. Osmanlılara karşı Venedik'le ittifak arayışına girilerek onlardan topçu kuvveti istemesi, üstelik 1502'de ve 1507'de iki kez Osmanlı topraklarını çiğ-

8 Bu konuda bkz. R. M. Sanvory, "Safevî İran'ı", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, çev. Mehmet Maksudoğlu, İstanbul 1988, 399-404; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İÜFTD*, XVII/22, (1968), 49; Ayrıca, Celâlzâde Mustafa'nın, "ol diyâr-ı celîlü'l-ittibâr dâru'l-İslâm olalıdan yedi-sekiz yüzyıl mikdârı 'Acemistân iklimlerinde âyîn-i şer-i kavîm-i nebevî, etvâr-ı kavânîn-i güzîn-i Mustafâvî (S.A.V.) meslûk ola gelüb medâyin-i İslâmiyyede cevâmî'-u savâmî'de hutbeler okunub, çâr-yâr-ı güzîn -ırdvânü'llâhî aleyhim ecme'in- yâd olunub, merâsim-i din-i mübîn ma'mûr-u âbâd olmuşdı. Ekâsire-i mâziyeden Akkoyunlu ve Bayındırlı zemânlarında zimâm-ı mülk nâ-dânlar eline düşüb, merâsim-i şer'-u-dînde tamâm ihtilâl görünüb, ol diyârlar zulm-u-dalâl ile mâl-â-mâl olıcak, meşîyyet-i Hudâ-yı 'azze ve celle ile etrâf-u-eknâf-ı 'Acemin silsile-i saltanatı dûdmân-ı Erdebîlden Şeyh Haydar oğlu Şâh İsmâîl'e müyesser-ü-mukadder olub" ifadeleri de aynı konuya işaret etmektedir, bkz. *Selim-nâme*, hazırlayanlar: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990,

neyerek açıkça meydan okuması ve daha da önemlisi gönderdiği halife ve casuslarıyla Anadolu'da büyük bir propaganda faaliyetine girişmesi, Safevîlerin Osmanlılar bakımından ne denli büyük tehdit oluşturduğunu açıkça gösteriyordu. 1511'de meydana gelen Şah Kulu ayaklanması, özellikle Kütahya'nın ele geçirilerek beylerbeyinin katledilmesi ve Bursa'nın tehdit edilmesi, Safevî tesir ve tehdidinin ulaştığı boyutu göstermesi bakımından anlamlıydı. II. Bayezit'in aldığı bir takım tedbirlere rağmen, yaşlılığı, sağlık sorunları ve bu yüzden şehzâdeler arasında meydana gelen taht mücadeleleri yüzünden, 24 Nisan 1512'de Yavuz Selim'in başa geçişine kadar, Safevîlere karşı güçlü bir tepkinin ortaya konulabildiği söylenemez. Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520), 24 Ağustos 1514'te Çaldıran'da Şah İsmail'i büyük bir bozguna uğratması, Safevî tehdidini büyük ölçüde durdurdu; ancak tamamen önleyemedi. Tahmasb'ın, babası Şah İsmail gibi Anadolu'da propaganda faaliyetlerini sürdürmesi ve 1527'de meydana gelen Kalender isyanı, gerginliği artırdı. Daha önce Osmanlı hakimiyetini tanıyan Bitlis beyi Şeref Han'ın Safevîler tarafına geçmesi ve buna karşılık Safevîlere bağlı Bağdat valisinin Osmanlılarla anlaşması, çatışmayı kaçınılmaz hale getirdi. Kanuni Sultan Süleyman'ın iki yıl süren Şark seferi neticesinde 1534 yılı içinde Tebriz ve Bağdat Osmanlı hakimiyetine geçti. Ancak, Osmanlı ordusunun çekilmesinden sonra Safevîler Tebriz'i geri aldılar. Kanuni, 1548'de Tebriz'i ikinci kez aldı; ancak, Tahmasb'ı bir meydan savaşına çekemediği için savaş uzadı. Aralıklarla devam eden Osmanlı-Safevî savaşları 1555 Amasya barışına kadar sürdü. Osmanlıların, Tahmasb'ın ölümünden sonra İran'da meydana gelen karışıklıklardan yararlanmak istemeleri sebebiyle 1578'de başlayan yeni savaş, 1639 Kasr-ı Şirin barış antlaşmasına kadar aralıklarla devam etti. Savaşın ilk aşamasında Osmanlılar üstündüler ve 1590 İstanbul antlaşması ile önemli kazançlar elde ettiler. Ancak ikinci aşamada Şah Abbas, kaybettikleri toprakları geri aldı. Anadolu'da yoğunlaşan Celâli isyanlarının, büyük buhranlara sebep olduğu bu dönemde, Safevîlerin ipek ihracatını engellemelerine karşılık, Osmanlıların kıymetli madenlerin İran'a geçişini önlemeye çalışmalarıyla, mücadelenin ekonomik sahaya kaydığı anlaşıyor. Osmanlılarca düzenlenen seferlerin sonuç vermemesi sebebiyle 1618'de,

1555 Amasya antlaşmasının esas alındığı yeni bir antlaşma yapıldı. Savaşın üçüncü aşamasında Safevîler, 1623'te Bağdat, Kerkük, Musul ve bütün Irak'ı Osmanlılardan geri aldılar. Osmanlı ordularının 1625 ve 1630'da Bağdat'ı geri almak için gerçekleştirdikleri seferler de sonuçsuz kalmıştı. 1622'de II. Osman'ın katli ve ardından meydana gelen Abaza Mehmet Paşa isyanı, Osmanlı başarısızlığının temel sebepleri olarak gösterilebilir. Nihayet başa geçen IV. Murat'ın sert politikası sonucu karışıklıklar önlenemedi ve 1638'de Bağdat geri alındı. 1639'da yapılan Kasr-ı Şirin muahedesi ile de iki ülke arasındaki sınır kesin olarak tespit edilmiş oldu.⁹

Moğolların Anadolu Selçuklularını yıkması, Timur'un Osmanlı Devleti'ni parçalaması, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti'ni parçalama teşebbüsü ve nihayet İlhanlı-Karakoyunlu-Akkoyunlu hakimiyetinin bir devamı şeklinde İran'a hakim olan Safevîlerin, Osmanlı topraklarındaki taraftarlarını harekete geçirerek, Osmanlı Devleti'ni yıkma tehdidinde bulunmaları şeklinde tezâhür eden tarihî sürecin, Osmanlı devlet adamlarının zihninde bir "Doğu tehdidi ya da korkusu" meydana getirmiş olduğunu düşünüyoruz. Celâlzâde Mustafa'nın, "Merhûm Sultân Selim Hân pâdişâh olmasa, milk-i Rûm elden gitmiş idi." sözü,¹⁰ Osmanlı devlet adamlarındaki, sözünü etmeye çalıştığımız psikolojik durumu açık bir sûrette göstermektedir. Nitekim bu yüzden, XVI. asrın başlarından itibaren ortaya çıkan Safevî tehdidine Osmanlıların çok sert bir şekilde karşılık verdikleri görülecektir.

9 Osmanlı-Safevî ilişkilerinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, I, Ankara 1999, 89-91, 99-102; bu konuda geniş bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 19753, 225-277, 345-361, 447-451; III/1, Ankara 19753, 55-68, 99-113, 205-206.

10 *Selim-nâme*, 157; XVI. asrın sonlarında Safevîlere karşı Osmanlıların doğal müttefikleri olarak ortaya çıkan Özbeklerin Osmanlılarla Safevî topraklarını paylaşma istek ve plânlarına Osmanlıların çekimser yaklaşımlarında, "Safevîlerin ortadan kaldırılmasından sonra kendileri ile sınır olacak daha da güçlenmiş bir Özbek Hanlığı ve fetih heveslisi Abdullah Han'ın, Osmanlıların zihninde ikinci bir "Timur galesi" çağrışımı" yapmasının etkili olduğu tahmini yapılmaktadır ki, bizce de mantıklı bir izah tarzı olsa gerektir, bkz. Abdullah Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı İran Rekâbeti: (1583-1598)", *Türk Ocakları İzmir Şubesi Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri İzmir 8-10 Nisan 1999 İzmir*, İzmir 2000, 151-152.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KIZILBAŞLIK

İstanbul'daki Venedik elçilerinin II. Bayezit döneminde İstanbul'a gelen Özbek elçisi dolayısıyla kaleme aldıkları raporlarından anlaşıldığına göre, o devirde bazı toplumlar, başlarına giydikleri giysilerin renklerine göre isimlendiriliyordu. Buna göre, Özbekler Yeşilbaş, Safevîler Kızılbaş, Osmanlılar Akbaş, Gürcüler ise Karabaş olarak anılıyorlardı.¹¹

Şeyh Cüneyt'in öldürülmesinden sonra Erdebil sûfileri tarafından pîr ve hatta "Tanrı'nın zuhûru" olarak tanınan oğlu Şeyh Haydar'ın, 12 dilimli Kızılbaş tâci giymeğe, kızıl sarık sarınmağa başladığı, müritlerine de, derecelerine göre, aynı tâci, sarıklı ya da sarıksız olarak giydirdiği ve bu yüzden bu tip tâca "haydarî tâc" denildiği, söyleniyor.¹² Şeyh Haydar'dan itibaren Safevîye tarikatı mensupları için kullanılan "Kızılbaş" tâbirinin, aynı zamanda bazen Safevî Devleti ve bazen de bu devletin hakim olduğu coğrafya için kullanıldığı; ancak zamanla sadece Anadolu'daki Alevî toplulukları için kullanılan bir terim haline geldiği anlaşılmaktadır. Önceleri Osmanlı Devleti tarafından, Safevî Devleti ve bu devletin Anadolu'daki taraftarlarını küçümsemek için hakaret anlamında kullanılan "Kızılbaş" tâbiri, zamanla toplumsal farklılaşma ve kopmaların ardından yükselen önyargı duvarlarının bilgisizleştirdiği zihinlerde, gayri ahlâkî çağrışımlar yapan bir kelime halinde telaffuz edilmeye başlanmıştır.

Anadolu'da Kızılbaşlık ise, bu topraklarda yürütülen Safevî propaganda-sının tesiriyle, XVI. asrın başlarından itibaren, Osmanlı Halk İslâmı'nın Sün-nîlik ve Kızılbaşlık(Alevîlik) şeklinde ikiye bölünmesi neticesinde ortaya çık-

11 M. Fahrettin Kırzıoğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara 1976, 113/54, (Hammer, IV, 66, Not 4'ten naklen).

12 Bkz. A. Gölpınarlı, "Kızılbaş", 789.

miş bir olgudur, denilebilir. A.Yaşar Ocak'ın ifadesiyle, "Râfızılık veya Kızılbaşlık, İslâmî ve mistik bir cila altında eski inançlarını koyu bir tutuculukla koruyan konar göçer ve yarı göçebe halk kesimi içinde kendisini vergiye bağlayıp yerleşik hayata geçirmeye zorlayan Osmanlı yönetimine karşı yaşadığı sosyo-ekonomik bunalımı kullanmak suretiyle tahrik eden Şîî propaganda-nın etkisiyle oluşan yeni bir siyasî-dinî ve sosyo-kültürel yapıdır."¹³

I-Anadolu'da İtikadî Buhran: Mehdîlik İddiası

Anadolu'da, XIII. asırdan XVII. asır ortalarına kadar uzanan sürede yaşanan siyasî, ekonomik ve sosyal bunalım dönemlerinde, söz konusu sıkıntılarla muhatap olan göçebe ve yarı göçebe halk kesimlerinin ortaya koydukları tepkinin rengi haline gelen bazı kavramların öne çıktığı görülmektedir. Geniş çaplı sosyal patlama şeklinde meydana gelen bu tip tepkilerin öncülerinin, genellikle mehdîlik iddiasında bulundukları ve onların bu iddialarının söz konusu kesimlerde taban bulduğu anlaşıyor.¹⁴

Genellikle aynen Baba İlyas'ın metodunu kullanan seyhler, kendilerini mehdî ilan edip halkı ayaklanmağa çağırmadan önce, bir mağaraya çekilerek uzun süre inziva hayatı geçiriyorlar ve böylece halk arasında korkuyla karı-

13 Ahmet Yaşar Ocak, "Din", IRCICA Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, II, İstanbul 1998, 141 vd.

14 Bu konudaki bir değerlendirme için bkz. A. Y. Ocak, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu-su'nda Mesihî Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25-Ağustos 1989, Ankara 1990, 817-825; Mehdîlik konusunda müstakil bir çalışma için bkz. Ekrem Sankıoğlu, Dinlerde Mehdi Tasavvurları, Samsun 1997; Mehdi bekleme inancının XVIII. asırda Sünnî kesime has bir örneği için bkz. Hasan Yüksel (çev.), Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar Berber Bedirî'nin Günlüğü, Sivas 1993, 9-10, Berber Bedirî'nin, Şam'daki Râfızîlerin Cumartesi gecesi zelleze olacağını söylemeleri sebebiyle meydana gelen büyük korku ve bunalım üzerine, "Yâ Rab, insanlar için bir müjdeci dilerim, Şam'ın Râfızîlerini tepelesin(meshetsin)" ifadeleri, bu inancın bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

şık büyük bir saygı elde ettikten sonra ortaya çıkıyorlardı. Baba Resûl isyanından yaklaşık üç asır sonra aynı bölgelerde ortaya çıkan ve benzer ayaklanmaları gerçekleştiren bu şeyhlerin, söz konusu isyanla ilgili olarak halk arasında yaşamaya devam eden şifahi bilgilerden etkilendikleri söylenebilir.¹⁵

XVI. asrın başlarından XVII. asrın ortalarına kadar olan sürede meydana gelen Osmanlı-Safevî mücadelesi sırasında, genellikle arada kalıp ezilen Kızılbaş halkın dertlerine şiirleriyle tercüman olan Pîr Sultan ile Pîr Ali isimli bir Kızılbaş şâirin bazı dizelerinde de, her bakımdan bunalan bu insanlarda ki bir kurtarıcı bekleme inancının varlığı açıkça görülmektedir:

*Osmanlu yanına kalır mı sandın
Nice intikamlar alınsa gerek
Mehdî çıkar ise nic'olur hâlin
Heybetli küsleri çalınsa gerek.*

*Gazi Mehdî bir gün Uruma çıkar
Yezit kalesini hem burcunu yıkar
On iki İmam'ın sancağın çeker
Kırmızı tâç ile salınsa gerek.*

*Pir Ali der Mehdî çiğir yanığı
Kırmızıdır donu yeşil sancağı
Düzelim koşalım bahçeyi bağı
Yezidler aradan sürülse gerek.*

*Mehdî Dedem gelse gerek
Âli divan kursa gerek
Haksızları kırsa gerek
İntikamın ala bir gün.¹⁶*

15 Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 1996, 157-158.

16 Örnek olarak verdiğimiz dörtlüklerin ilk üçü Pîr Ali'ye ait olup, son dörtlük Pîr Sultan ile ilişkilendirilmektedir, bkz. A. Gölpinarlı-P. N. Boratav, *Pîr Sultan Abdal*, İstanbul 1991, 19-20, 77-78.

Kızılbaş halktaki mehdî bekleme inancının başka örnekleri de bulunuyor. Örneğin, Yavuz'un Mısır seferi sırasında Yozgat (Bozok) çevresindeki Türkmenler arasında patlak veren isyanın lideri Celâl, Kızılırmak-Yeşilirmak arasındaki bölgede büyük bir ayaklanma başlatmıştı ve kendisinin çektiği bir mağaradan çıkmak üzere olan Mehdiyi beklemekle görevli olduğunu söylemişti.¹⁷ Aynı şekilde, Teke-Eli'nde büyük bir ayaklanma çıkartan Şah-Kulu Baba Tekeli, kendisinin de Baba İshak-i Horasanî gibi mehdî olduğunu iddia etmişti.¹⁸

Mehdî bekleme inancının Mühimme kayıtlarına yansıyan izlerini takip ettiğimizde de ilginç bilgilere ulaşıyoruz. Örneğin Sivas'ta Kulu isimli birinin "Mehdi-i Zaman" gelir dediği için siyaset edilmesi ve kendisine tâbi olan yoldaşlarının kürek cezasına çarptırılmaları,¹⁹ Şam'daki Benî Emeviye Câmi'i'ne giren Haydar Hüseyin'in, câmiin tezhipli üç mermer direğini kırıp, câmi görevlilerinden birisini bıçakla yaraladıktan sonra kendisinin "sâhib-i zaman" olduğunu iddia etmesi,²⁰ Amasya'dan Müezzîn Tosun Mustafa, Ki-

17 Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları", Ankara 1975, 117; Hoca Sâdeddin'in ifadesiyle; "Celâl nâm bir mülhid-i bed-fi'âl ki, ser-defter-i ehl-i dalâl idi, mecânîn ü abdâl kisvetine girüb vatânı ve eşkiyâ encümeni olan Bozok'dan Tokat semtine firâr ve Turhal Kal'ası havâlisinde bir gârda(mağarada) karâr itmiş idi; ol diyâr ahâlisi bi't-tab'î rafza mâ'il olmağın ol müfsidün sırr-ı mestûruna vâkıf olıcak meczûb-ı İlâhîdir deyu mürâca'at ider oldılar ... ol dahî mehdî bu gârdan âşikâr olsa gerekdür ve ben intizârına me'mûrum deyu ...", Tâcü't-Tevârih, II, İstanbul 1279-1280, 384.

18 Şehabettin Tekindağ, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", İÜFTED, 7-8, (İstanbul 1977), 60; "Şah-Kulu'nun nüfûzu o kadar artmıştı ki, taraftarları kendisini mehdî, peygamber, hattâ Allah mertebesine çıkarıyor; şahın öldüğü ve Şah-Kulu'nun onun yerine geçtiği şayi-ası yayılmış bulunuyor, memleketi ancak onun kurtarabileceğine inanılıyor, fakir köylüler, gayr-ı memnun sipahiler büyük kütleler hâlinde etrafında toplanıyorlardı.", bkz. Şinasi Altundağ, "Selim I.", İA., X, 426.

19 27 Zilkâde 979 tarihli Rûm beylerbeyisine gönderilen hüküm için bkz. Ahmet Refik, On altıncı asırda Râfızîlik ve Bektaşîlik, İstanbul 1932, 30, 37 nolu belge.

20 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Defter nu. 42, Sayfa nu. 285, Belge nu. 883 (bundan sonra Mühimme Defterlerinden aktardığımız belgeler, aynı sırayla sadece rakam olarak (42/285/883) şeklinde verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

lerci Abdülkadir, bir berber, bir ütücü, bir pabuççu, bir tellak, Dolapçı Ramazan, Paşmakçı Ali ve İsa oğlu İsa adındaki kimselerden, kiminin Hazreti İsa Peygamber ve kiminin de Mehdiyim dedikleri iddiası,²¹ yaşanan bunalımın inanç sahasındaki emareleri olarak kabul edilebilir. Yine aynı bunalımı göstermesi bakımından örneğin, Niksar'dan Ali Kulu Abdal, Katırcı Deli İbrahim ve Emin Koca adındaki kişilerin; "bizim tanrımız 'Ali'dir ve namaz ve oruc Yezid'e gelmiştir ve namazımız kılınmıştır ve orucumuz tutulmuştur ve bizim ka'bemiz İmam Hüseyin'in merkadidir" demeleri²² ve yine aynı şekilde, Denizli'de bulunan Saruyatar Zâviyesi'nde toplanan ışıklara*; "niçün namaz kılmazsınız" diye sorulduğunda "bu veliye hizmet itdüğümüz kifâyet ider" şeklinde cevap vermeleri de²³ ilginç ayrıntılar olarak zikredilebilir.

Denizli, Teke-Eli, Bozok, Amasya, Niksar ve Şam'da kayda geçen bu ifadeler, XVI. asırda ortaya çıkan Mehdilik iddialarının yayıldığı sahayı göstermesi bakımından ilginçtir. Osmanlı hakimiyetine yeni sokulan ya da Osmanlı merkezîyetçi sisteminin henüz oturmadiğı ve bu yüzden bir takım baskı ve tepkilerin meydana geldiğı bu sahalarda, tepkilerin öne çıkan renginin dinî ya da mezhebî ve kullanılan kavramın da Mehdilik olması, bir tesadüf olmasa gerektir.

II-Anadolu'da Kızılbaş Çoğunluğu Olan Yerler

Gölpınarlı'nın ifadesiyle günümüzde, "Kızılbaşlar Edirne ve Kırklareli kırlarında (daha ziyâde Simavna kadısı oğlu Bedreddin sûfileri), Dobruca ve Deliorman'da, Eskişehir ovasında, İzmir'de Narlıdere havzasında, Sivas, Çorum, Mecidözü, Sungurlu, İskilip, Divrik, Tunceli, Malatya, Erzincan, Erzurum havalisinde, Balıkesir ovasında, Antalya ve Hatay taraflarında bulunurlar."²⁴

21 (29/96/231).

22 (69/59/115).

* Işıklar: Mürit, Safevî halife ve müritlerine verilen isim (y.h.n.).

23 (7/120/312).

24 A. Gölpınarlı, "Kızılbaş", 795

Besim Atalay, 1924'te basılan bir eserinde, Bektaşilik'in Alevilik şeklinde Anadolu'nun hemen her tarafında, Rumeli'nin Aşağı Arnavutluk kısmında, Bulgaristan'da Deliorman'da, Varna taraflarında, Selanik ve havalisinde yayılmış bulunduğunu belirtiyor ve "En çok toplu bulundukları yerler:" başlığı altında, Sivas Vilayeti'nin doğu tarafı, Dersim'in tamamı, Karaşar, Akçadağ, Kiğı ve çevresi, Kars köyleri, Tokat ve Zile tarafları, Mecidiye Kazası, Adana, İç-İl, Teke, Menteşe, İzmir havalisindeki Tahtacı Yörükleri, Manisa'nın bazı köyleri, Beğovası, Çepni Aşireti, Kemah ve Ümraniye köyleri ile Burdur Kasabası isimli yerleşim birimlerini sıralıyor.²⁵

Şeyh Safiyüddin'in torunu Hoca Ali'nin, Timur'un Anadolu'dan götürdüğü esirleri serbest bıraktırması dolayısıyla Anadolu'da, bilhassa Teke, Hamit ve Karamanoğulları gibi Güney beyliklerinde birçok müridinin bulunduğu; yine II. Murat tarafından Osmanlı topraklarına kabul edilmeyen Şeyh Cüneyt'in, 1449'da gittiği Karaman, Teke ve Hamidoğulları topraklarında tutunabilmesinden hareket eden W.Hinz, bunun, bölge halkının Şiiliğe temâyülünün bir sonucu olduğu fikrini beyan ediyor.²⁶

Amasya kadısına, Amasya beyine, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmançık, Artukâbâd, Mecitözü, Kazâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eyne-

25 Besim Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul Matbaa-i Âmire 1340, 5; söz konusu kitabın sonuna eklenmiş, "Türkiye'de Bektaşî ve Alevîlerin Oturdıkları Yerleri Gösterir Haritadır" başlığı altında bir harita bulunuyor; aynı harita, 46x69 ebadında olmak üzere, *Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu, Haritalar ve Atlaslar*, IV, Erzurum 1989, 594, No:1510'da, bulunmaktadır ki, biz de bu haritayı önemine binâen, kitabımızın sonunda ekler kısmında, fotokopide küçültülmüş halde veriyoruz.

26 Bkz. W. Hinz, *age*, 8, 17-18; ancak bu gelişmede, mezhebî bir yönelişten çok, söz konusu sahanın Osmanlı'nın en son ele geçirdiği rakip beyliklere ait topraklar olmasının ve dolayısıyla Osmanlı hakimiyetinin ve merkezîyetçi anlayışının oturmamasının, yani bir bakıma Osmanlı'nın henüz gâsıp devlet pozisyonunda bulunmasının daha etkili olduğunu düşünüyoruz. Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılan beyliklerin, zamanla, Osmanlı Devleti'nin başlıca rakibi olan Timur, Akkoyunlu ve ardından Safevîler'e destek vermiş olması bu tezimizi doğrular mahiyettedir. Ancak, bu siyasî çatışmalar sebebiyle belirli bir temâyülün ve bunun neticesinde mezhebî farklılaşmanın ve taassubun arttığı söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

bazarı, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca kadılarına hitaben yazılan bir hükümde, adı geçen kasaba ve köylerde bazı mülhid ve Kızılbaşların bulunduğu ifade edilmesi,²⁷ Kızılbaş halkın yaşadığı coğrafyayı belirlememizi sağlıyor.

Kızılbaş halifesi sıfatıyla Rum Eyâleti'ne gelip, buradaki Türkmenleri ayaklandıran Nur Ali Halife'nin isyanı ve Kızılbaş'ın (Safevîlerin) Tokat'a gelmesi dolayısıyla, Hoca Sâdeddin'in ifadesinden, "Çün ol tarafın Etrâki merede-i Kızılbaş idiler" bilgisine ulaşıyoruz. Aynı yerde, ülke halkından birçok sapkının Kızılbaş'a katılarak memleketi ayaklar altında çiğnediklerini öğreniyoruz.²⁸ Yine Tâcü't-Tevârih'te geçen, II.Bayezi'tin, Şehzâde Ahmet'e "Elbette sancağına (Amasya'ya) gidesin ... Ol yerin Etrâki Kızılbaşdır" ifadesi de, Kızılbaş halkın yaşadığı coğrafyanın tespiti bakımından değerlendirilebilir.²⁹

Rûm beylerbeyine hitaben yazılan bir hükümde; Vilâyet-i Rûm'la alâkalı Sivas'a yakın yerlerden Kangallı, Alıpınarı ve o tarafların ahâlisi ile İran sınırının beri tarafındaki Amasya, Çorum, Hüseyinâbâd, Merzifon Ovası ve o havâlide yaşayan diğer halkın çoğunluğunun rafz ve ilhâd ile meşhur oldukları, Safevîlere sempati besledikleri, aralarında yardım toplayıp İran'a gönderdiklerinin belirtilmesi,³⁰ Kızılbaş halkın çoğunluk olarak yaşadıkları coğrafyayı, daha kesin ifadelerle bize haber veriyor.

Rûm beylerbeyisi Mehmet Paşa'ya gönderilen 7 Kasım 1593 tarihli hükümde; Mehmet Paşa'nın devlet merkezine mektup gönderip, Eyâlet-i Rûm'u kastederek, bu diyârın ekserî halkının Kızılbaş olduğunu, topladıkları yardımları İran'a gönderdiklerini; Safevîlerden hilâfetnâmeler gelip, yer

27 (42/123/420).

28 Tâcü't-Tevârih, II, İstanbul 1279-1280, 194; aynı eserde Celâl isyanı ile ilgili olarak, Celâl'in, eşkiyâ yatağı olarak vasıflandırılan Bozok'tan Tokat'a kaçması ve Turhal kalesi yakınlarında bir mağaraya gizlenmesi anlatılırken, o diyar halkının Râfızîliğe meyilli olduklarının belirtilmesi de aynı kanaati pekiştiriyor, bkz. II, 384-385.

29 Tâcü't-Tevârih, II, 169.

30 (29/210/491).

yer halifeler tayin olunduğundan bu diyârlarda dâimâ Celâlî çıktığını belirtmesi de konumuz açısından anlamlıdır.³¹

XVI. asırda Eyâlet-i Rûm şu sancaklardan oluşuyordu: Sivas, Amasya, Bozok, Canik, Çorum, Divriği, Arapkir, Bayburt, Darende, Karahisar-ı Şarkî, Kemah, Keskin, Koçhisar, Malatya, Merzifon, Trabzon ve Yeniil.³²

Söz konusu yerleşim birimlerini dikkate aldığımızda, Kızılbaş olarak değerlendirilen halkın, Güneybatı Akdeniz'den başlayarak, Teke, Hamit, Karaman, Dulkadir, Kadı Burhaneddin ve Candaroğulları topraklarını içine alacak şekilde Orta Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşadıklarını görürüz. Yani karşımıza Antalya, Konya, Kırşehir'den itibaren bir taraftan Yozgat-Çorum-Kastamonu ve diğer taraftan Erzincan-Gümüşhane-Trabzon'u da içine alacak şekilde Sivas-Tokat-Amasya hattı çıkmaktadır.

Bu hat boyunca uzanan saha ve bu hattın doğusu, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun doğusu istikâmetinde yayılma sürecinde yaşanan Yıldırım-Timur, Fatih-Uzun Hasan ve Yavuz-Şah İsmail kavgalarının geçtiği coğrafyayı işaret etmektedir. XVI. asırda yaşanan hadiseler, günümüz Anadolu sınırları değil, yukarıda ifade etmeğe çalıştığımız hat dikkate alınarak değerlendirilmelidir.³³ O devirde Osmanlı Devleti, bu hat üzerinde hakimiyetini pekiştirme ve bu hattın doğusuna hakim olma mücadelesi vermektedir.

Sözünü ettiğimiz coğrafi alanın, 1240 Babailer hareketinden beri, merkezî otorite karşısı Mehdiçi isyan hareketlerine müsait bir yapısının olduğu elbette inkar edilemez. Ancak, ifade etmeye çalıştığımız Osmanlı hakimiyeti sürecinin, bu süreç zarfında karşılaşılan tepkilerin ve bu yüzden meydana gelen mücadelelerin, Safevî propagandasına uygun bir zemin oluşturduğu; bölgede yaşayan eski beylik ve devlet ahailerinin, Osmanlı'yı gâsıp, Safevîleri de kurtarıcı olarak görmelerinin, tarif etmeye çalıştığımız dinî ve sosyal

31 (71/118/239).

32 Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "15. ve 16. Asırda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, VI, (1965), 51-52; Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976, 142-145.

33 Nitekim, Celâlzâde Mustafa'nın ifadesiyle, Çaldıran seferine çıkıldığı sırada Sivas, "serhadd-i memâlik-i Osmanîdir", bkz. age, 140.

ortamın meydana gelmesinde önemli etkisinin bulunduğunu, bilhassa vurgulamamız gerekiyor.

III-Safevî Sempatizanı Aşiretler

Aslında bir önceki bölümde belirlemeye çalıştığımız hat üzerinde yaşayan göçebe ve yarı göçebe unsurların, büyük oranda, merkezîyetçi idaresini hazmedemedikleri Osmanlı Devleti'ne gâsıp gözüyle, buna karşılık yoğun propagandasının tesirinde kaldıkları Safevî Devleti'ne ise, sempatiyle baktıklarını söyleyebiliriz. Zaten belgelere yansıyan aşiretlerin yayıldıkları saha da, aynı hat üzerinde bulunmaktadır.

Söz konusu hat üzerinde bulunan aşiret ve cemâatlerin, Safevî Devleti'ne sempatiyle bakmalarının diğer önemli bir sebebi ise, bu devletin kuruluşunda, yine aynı aşiret ve cemâatlerin mühim etkilerinin olmasıdır. F. Sümer, Anadolu'dan İran'a giderek, Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan Kızılbaş Anadolu Türklerinin, "Tavâif-i Şamlu ve Ustacalu ve Rûmlu ve Tekelü ve Zü'l-kadr ve Afşar ve Kacar ve Varsak"lardan oluştuklarını belirtiyor,³⁴ Tekindağ ise, bunlara Musullu, Bayburdlu, Çapanlu ve Karaca-dağ sûfilerini de ilâve ediyor.³⁵

Şimdi de, Safevîler'le ilişkileri sebebiyle Mühimmelere yansıyan aşiret ve cemâatlere bakalım:

Düzmece Şah İsmail hadisesinde, Arabistan'dan Bozok taraflarına gelen ve Şah İsmail adıyla ortaya çıkan kimsenin, Şam Bayadı Türkmenlerinden olduğu,³⁶ Arabistan'dan, Yeniil'e tâbi Kemerlü ve Behlü İmam cemâatleri ile birlikte yaylağa geldiği ve yine bu cemâatler içinde saklandığı,³⁷ bildiriliyor.

34 Faruk Sümer, *Safevî Devletin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, 19, dn. 29, (Anonim Târih-i Şâh İsmâ'il, British Museum, or.3248, 53b-a'dan naklen).

35 Tekindağ, "Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", 4.

36 (35/174/444).

37 (35/174/445).

Aynı konuyla ilgili başka bir belgede, Malatya Livasına tâbi İzli(İzoli), Rişvan, Eşkânlu(Aşkânlu), Solaklu, Şeyh Hüseyinlü, Soydanlu, Eğribüklü, Adaklu, Kalaçaklu, Bezki, Çakallu, Mihriman, Karasaz ve Kömürlü adındaki cemâatlerin, Şah İsmail adıyla ortaya çıkan şakîye yardım gönderdikleri, içlerinden yakalanan Mehmet'in, bu cemâatler içinde yardım gönderenlerin kimler olduğunu bildiğini söylediği,³⁸ belirtilmektedir.

Bozok beyi Çerkes Bey'e gönderilen bir hükümde ise, Şam-Bayadı Cemâati'nden Yunus Halife ve Cemâat-i Pehlûvanlu'dan Düşeroğulları adındaki Mülhitlerin, kendilerine tâbi birçok melâhîde ile kırk civarında evde toplandıkları, ayrıca Hâss-ı Hümâyûn dâhilinde bulunan Mescidlü Akdere adındaki mevzide on beş-on altı civarında evleri olduğu, buralarda yüz civarında ehl-i fesat toplandığı, sayılarının gittikçe arttığı ve bu yüzden bölgede kendi halinde yaşayan halkın korku içinde bulunduğu, belirtiliyor. Aynı belgede, Avâız memuru Gemici Ali'nin haber vermesi üzerine bunlar üzerine gidildiği; fakat Düşeroğulları ile Yunus Halife ve İran'dan geldiği belirtilen Işık'ın Pehlûvanlu Cemâati içine saklandıkları, yanlarındaki adamların etrafa dağıldıkları, Pehlûvanlu Cemâati'nden adı geçenler talep olunduğunda vermedikleri anlatılıyor.³⁹

Ortapâre Kazası'na tâbi Haman Cemâatinden Veli Fakih'in, Kızılbaş'tan gelirken 34 adet ciltli Râfızî kitapları getirdiğinin,⁴⁰ ve Bozok Bazarı yakınında bulunan Furundepe Mevzii'nde, emir ile binâ olunan mescit-i şerîfin, Bozok reâyâsından Ağcalı Cemâati tarafından, geceleyin direklerine katran sürülüp yakıldığının belirtilmesi,⁴¹ sözünü ettiğimiz aşiret ve cemaatlerin tespiti açısından kıymet ifade etmektedir. Yine, Trabzon beyi Süleyman Bey'e gönderilen bir hükümde, Kürtün Kazası halkının Çepni ve Kızılbaş taraftarı olduklarının kaydedilmesi de aynı şekilde değerlendirilebilir.⁴²

38 (35/188/473).

39 (35/210/528).

40 (28/349/883).

41 (58/7/26).

42 (5/513/1401).

BİRİNCİ BÖLÜM

Şâh Veli isyanı ile ilgili olarak düzenlenen bir belgede, Malatya'da Sel-mânî ve Mîsis önünde Kurîsa (Kara İsa/Kara İsalu) isimli aşiretlere Şâh Ve-li'nin isyan çağrısı yaptığı, Amasya yöresinde bulunduğu anlaşılan Keçeci ve Çanağı adıyla bilinen melâhîde tâifesinin de isyanla ilgili olduğu, ayrıca Vilâ-yet-i Rûm'a bağlı Yörük tarifesine istimâlet bulunduğu ve bu tâifeden Cunkar Cemâati kethüdâsının yardımıyla müfsidin yakalandığı, yolda Rûmlu'nun cenk edip ellerinden almak istediği, belirtiliyor ve daha önce Celâliyye adına ortaya çıkan melâ'inin, bir nice zaman Kırıklı ve Kara Keçili cemâatleri için-de gizlendiği, ortaya çıkışında adamlarının ekserinin yine bunlardan ve Tât ve İnallu ve Hüseyinâbâd halkından olduğu, kaydediliyor.⁴³

IV-Gizli Kızılbaşlar

Safevî tahririnin, bir kısım Osmanlı tebaasını etkilemesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin bölgede yürüttüğü etkili tâkibât politikası sonucu, Kızılbaş Türk-men gruplarının böyle (iki yüzlü) davranmak zorunda kaldıkları düşünülebi-lir.⁴⁴ Ehl-i Sünnet'te ihtilâflı olmakla birlikte "elinde kuvvet ve iktidar bulu-nan kâfir ve zâlimlerin can, mal ve diğer varlıkları tehdîdi üzerine müsâade" edilen, ancak On iki İmam Şîliği'nde, "vacip" kabul edilecek kadar önemli yeri bulunan "takiyye" konusunun⁴⁵, bu bakımdan anlamlı olduğu söylene-

43 J. L. Bacqué-Grammont, "Etudes Turco-Safavides, III. Notes Et Documents Sur La Révol-te De Şâh Veli B. Şeyh Celâl", *Archivum Ottomanicum*, VII, (Wiesbaden 1982), 19, 2150, 2251, 33, 55, 63.

44 Hoca Sâdeddin'in ifadesiyle; "Anadolu Vilâyeti'ni teftiş-i 'âmm idüb fermân-ı pâdişâhî ile merede-i Kızılbaş'dan idükleri sâbit olan evbâşlardan cem'-i keşir tu'me-i şimsîr olub, takiyye ile muhteff olan bakıyye dahi tedârik-i müfettişin ile müste'sâl olunmuş idi", bkz. *Tâcü't-Tevârih*, II, 384.

45 Takıyye konusunda bkz. Abdülbâkîy Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, İstanbul 1987, 561-572; Ethem Rûhi Fırlalı, *İmâmîyye Şîası*, İstanbul 1984, 224-225; aynı yazar, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1983, 165-166; Ayrıca, takiyyenin Dürziler'le ilgisi hakkındaki bir çalışma için bkz. Jakob Skovgaard-Petersen, "Takıyye mi, Yoksa Sivil Din mi? Lübnan'daki Mezhep Esasına Dayanan Devlet Çerçevesinde Dürzi Din Uzmanları", *Alevi Kimliği*, (editörler: T.Olson, E.Özdalga, C.Raudvere), İstanbul Mart 1999, 160-173.

bilir. Mecitözü'ne bağlı Mürsi(?) Karyesi'nden Hâbil Halife ve Mehmet, Orunca Karyesi'nden Mahmut Baba ve ... Kâsım ve Virancık Karyesi'nden Hasan adındaki kimselerin, zâhiren Sünnîler sûretinde gezip aslında Kızılbaş olduklarının belirtilmesi, tipik bir takıyye örneği olarak kabul edilebilir.⁴⁶ Bir Mühimme kaydında geçen, Avârız memuru Gemici Ali'nin, rastladığı bir Kızılbaş grubun elinden, ancak onların mezhebinden olduğunu söylemek sûretiyle canını kurtarabilmesi de,⁴⁷ aynı mantıkla izah edilebilir.

V-Kızılbaş Oğlu Kızılbaşlar

Muhtemelen, sonradan Safevî halifelerinin propagandaları neticesi Safevî sempatizanı olanlardan ayırmak için, atadan-dededen beri Kızılbaş olanları ifade etmek maksadıyla, bazı belgelerde "Kızılbaş oğlu Kızılbaş" deyiimi kullanılmıştır. Bu yüzden bu deyim, XVI. asırda Anadolu'da meydana gelen toplumsal kırılmanın, yani o zamana kadar göçebe ve yarı göçebe kesimlerde yaşanan "Halk İslâmı"nda meydana gelen farklılaşmanın başlangıç ve seyrini göstermesi bakımından, ilginçtir. Bu deyimle dayanarak, devam eden Safevî propagandasının, bazı kesimleri henüz yeni etkilemeye başladığını, bazı kesimlerin ise birkaç kuşaktır Kızılbaş tesiri altına girmiş bulunduğunu, söyleyebileceğimizi sanıyoruz. Bazı Mühimme kayıtlarında, Safevî propagandasının "Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atden nice hâlîü'z-zihin Müslümanları" etkileyebileceği, yani din konusunda herhangi bir bilgileri bulunmayan Sünnî Müslümanların bu yüzden dalâlete düşüp Râfîzî ve Mülhit olmalarına ve dolayısıyla Ehl-i Sünnet ve Cemaatten çıkmalarına sebep olabileceği belirtilirken,⁴⁸ Bozok beyi Çerkes Bey'e gönderilen bir hü-

46 (30/132/319).

47 (35/210/528).

48 Taşköprü kadısına gönderilen bu yolda bir hüküm için bkz. (6/422/897); Râfîzî, mülhit ve benzeri terimlerle ilgili olarak bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Heterodoksı tarihinde "Zındık", "Hâricî", "Râfîzî", "Mülhid" ve "Ehl-i Bid'at" terimlerine dâir bazı düşünceler", İÜFTED Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, XII, (İstanbul 1982), 507-520.

BİRİNCİ BÖLÜM

kümde olduğu gibi bâzen, Kızılbaş teftişi esnasında tespit edilen 26 kişinin, müfsit olup "abâ an cedd Kızılbaş oğlu Kızılbaşlar" olduklarının, sâlih ve mütedeyyin kimselerin şâhitlikleriyle belirlendiğinin, kaydedilmesi⁴⁹ bu bakımdan anlamlı olsa gerektir.

Amasya, Çorum ve Bozok bölgesinde bulunan Kızılbaşların halifesi olduğu söylenen Şeyh Haydar'ın (ki, büyük bir ihtimalle Pîr Sultan olduğunu tahmin ediyoruz) da, babası Şeyh Tûrabî'nin Kızılbaş ve müfsit olmak suçuyla daha önce asıldığıının anlaşılması sebebiyle "Kızılbaş oğlu Kızılbaş" olarak değerlendirildiğini anlıyoruz.⁵⁰ Buna karşılık bazı belgelerde, atadan-dededen Sünnî olma durumunun ifade edilmesi de, aynı konuyla ilgilidir. Örneğin, Osmanlı casusu Kara Yakup tarafından Râfızî olmakla suçlanıp hapsedilen, Artukâbâd Kazası'na tâbi Sulusaray Karyesi'nden Kabil oğlu Seydi, Aygud, Canvirdi ve Mustafa adındaki kimselerin "eben 'an cedd Sünnî ve Müslümanlardan" olduklarına, kaza ileri gelenlerinden büyük bir kesimin şahitlik yaptıkları görülüyor.⁵¹ Yine Musul'da, Râfızî olmakla itham edilen Seyyidlerin "eben 'an-cedd sahihü'n-neseb ve Sünniyyü'l-mezheb"; Seyyidlerin Yezidlikle suçladıkları Bâb-ı Irak Mahallesi halkının ise Sünnî ve ehl-i salât Müslümanlar olduklarının belirtilmesi de⁵², ilgimizi çekiyor. Öyle anlaşılıyor ki, eskiden beri mezhebî durumu belirgin olanlarla, karşılıklı propaganda ve tâkibât sonucu taraf değiştirenleri ayırt etmek maksadıyla, bu tür ifadeler kullanılmış olmalıdır.

VI-Kızılbaş Taraftarlığı İle İtham Edilenler

Askerî ve siyasî mücadelelerin sertleştirdiği toplumsal münâsebetlerin, toplum içinde bazı kesimlerin birbirlerini, devlet ve toplum nazarında suçlu gösterecek şekilde itham etmelerine yol açtığı anlaşılıyor. Bunun en tipik ör-

49 (30/207/488).

50 (58/268/683); Şeyh Haydar-Pîr Sultan ilişkisi için aşağıda "Düzmece Şah İsmail ve Pîr Sultan olayı" bölümüne bakılabilir.

51 (36/140/393).

52 (6/324-325/686).

neği Musul'da yaşanmıştır. Musul'da Bâb-ı Irak Mahallesi halkının Seyyidleri Râfîzî, buna karşılık Seyyidlerin de mahalle halkını Yezit olmakla itham etmeleri⁵³, böyle bir gelişmenin sonucu olsa gerektir.

Bu şekildeki toplu ithamların dışında, genellikle ferdî ithamların yapıldığına da şahit oluyoruz. Aşağıda "İftira" kısmında ele aldığımız belgeler bu anlamda da değerlendirilebilir. Burada örnek olarak vereceğimiz belgeden anlaşıldığına göre, 6 Ağustos 1565 tarihinde, Bozok bölgesinin teftişi sırasında, bazı kimseler, Cuma adındaki çeribaşığı, zina, hırsızlık (sirkat) ve hırsız yataklığı ile suçluyorlar ve ayrıca Kızılbaş olmakla itham ediyorlar; buna karşılık yakınları (hısımları ve cemâat-i kesîre), bu sıfatlardan uzak olduğunu söylüyorlar. Yapılan soruşturmada, Cuma'nın, söz konusu ithamlarla ilgisinin olmadığı; ancak, bazı kimselerin hakkını yediği tespit edildiği için hapsedildiği ve tımarının başkasına verildiği ortaya çıkıyor. Sonuçta, Cuma'nın, belirtilen suçlama ve ithamlarla bir ilgisi olma ihtimali varsa, hapisten çıkarılmaması, eğer böyle bir ihtimal yoksa, "yarar kefillere" verilmek şartıyla salıverilmesi isteniyor.⁵⁴ Burada ilginç olan, devlet nazarında dikkate alınması gereken hususun, diğer suçlardan çok Kızılbaşlık ithamı, olmasıdır.

o zaman en tehlikeli sıfat olma oluy.

VII-Kızılbaş Osmanlı Askerleri

Çaldıran Savaşı'nda, Osmanlı ordusu savaş alanına geldiği zaman, devlet ricalinin ekseriyetinin, askere 24 saat istirahat verilmesi teklifine karşılık, Rumeli Defterdârı Pîrî Mehmet Çelebi el-Cemâlî'nin, akıncılardan mühim bir kısmının Alevî ve Şiîlere taraftar olmaları sebebiyle, istirahat anında düşmanla anlaşma ihtimalinden dolayı, hemen savaşa girilmesi teklifinin kabul olunması, ilginç bir ayrıntı olarak dikkate alınmalıdır.⁵⁵ Osmanlı askerleri arasında (bilhassa tımarlı sipahiler arasında), Kızılbaş ya da Kızılbaş (Safevî) taraftarı askerlerin bulunduğu anlaşıyor. Belgelere yansıdığı kadarıyla

53 (6/324-325/686)

54 (5/44/103).

55 Tekindağ, "Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", 65.

BİRİNCİ BÖLÜM

la bunlar; Amasya, Tokat, Çorum, Bozok, Divriği, Van, Sivas, Osmancık, Koyluhisar, Oltu, Artukâbâd ve Karaman taraflarında dirliğe sahip bulunuyorlardı. Ancak bunların sahip oldukları tımar gelirlerinin oldukça düşük olduğu görülüyor ki, Safevî taraftarı haline gelişlerinde, bu durumun etkili olduğunu düşünüyoruz. Meselâ, Koyluhisar'a bağlı Cafer Karyesi sipahisi Bayram bin Pîrzâde'nin tasarruf ettiği tımar geliri sadece 1900 akçedir.⁵⁶ Osmanlı düzeninde üst seviyesi 20.000 akçe olan tımar gelir düzeyine göre, verdiğimiz örneğin oldukça düşük olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁵⁷

Erzurum beylerbeyine gönderilen bir hükümde, Amasya, Tokat ve Çorum levantlerinden 20 kişinin, Kızılbaş vilâyetine kaçıp giderler iken serhat- ta yakalanıp, Erzurum Kalesi'nde hapsolunduklarının ve bunlardan ikisinin öldüğünün bildirilmesi üzerine, diğerlerinin de idam edilmelerinin istenmesi;⁵⁸ yine Van beylerbeyine gönderilen hükümde, Van'da dirlik tasarruf edenlerden bazılarının Kızılbaş ve Safevîler'le ittihat üzere olduklarının belirlenmesi ve bunların isimlerinin yazılıp, Van beylerbeyine gönderilmesi;⁵⁹ Karaman beylerbeyi tarafından Mülhit olduğu mektupla bildirilen Kara Bey isimli zaimin, Kıbrıs'a sürgün edilip, zeâmetinin mîrîye zapt olunması;⁶⁰ Artukâbâd Kazası'nda sâkin İbrahim adındaki sipahinin, ehl-i fesattan bazılarını evinde saklaması;⁶¹ Koyluhisar Kazası'na bağlı Cafer Karyesi'nin sipa-

56 (10/189/279).

57 Orta Anadolu'da, hızla artan nüfusun aksine ekilebilir arazinin az ve verimsiz olması da bu bakımdan önemlidir. Meselâ, isyanların yoğun olarak görüldüğü Bozok Sancağı'nda, tımarların diğer sancaklara nazaran daha küçük çaplı arazilerden oluşması dikkat çekicidir, bu konuda bkz. A. Yaşar Ocak, "Mesiyani Hareketler", 820; benzer şekilde, Âmid Sancağı'nda da tımarların bir kaç hariç, yıllık 2.000 ila 15.000 akçe arasında değiştiği belirtiliyor, bkz. M. Mehdi İlhan, "1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Âmid Sancağı'nda Tımâr Dağılımı", İÜFTED Prof. Tayyib Gökbiçil Hatıra Sayısı, XII, (İstanbul 1982), 90.

58 (3/4771422).

59 (5/429/1142).

60 (28/340/859 ve 860).

61 (36/285/750).

hisi olan Bayram bin Pîrzâde'nin ve adı geçen köyden bazı kimselerin, Kızılbaş oldukları, Tat Cemâati'nden⁶² Eşref Halife adıyla bilinen kimsenin yanında Hulefâ-i Râşidîne küfrettikleri ve Şah Mehmet'in paşmağından su içtikleri, hanımlarının gümüş yüzüklerini ve bileziklerini Safevîler'e nezîr gönderdikleri, iddiaları;⁶³ Çorum beyi Gülâbi Bey'e ve Osmancık kadısına gönderilen hükümde, Haydar adındaki sipahinin, Peygamber'e küfrettiğinin belirlenmesi;⁶⁴ Şah Bey adındaki sipahinin, Şark seferine memur iken gitmediği için, tımarı başkasına verildiğinde, "Kızılbaş neslidir ana kılıç çeken Müslim değildir" demesi;⁶⁵ Safevîler'e tâbi Kızıldere mahallinde sakin olan, Erzurum'a bağlı Oltu sipahilerinden Piltioğlu Mehmet ile yanındaki bazı kimselerin, Ardahan beyi Mirza Ali'nin katline kast edip yaraladıkları iddiası,⁶⁶ önemli sayıda Kızılbaş ya da Safevî propagandasının tesirinde kalmış Osmanlı askerinin bulunduğunu gösteriyor.

Divriği Alaybeyisi Ali'nin sipahi taifesine ve başkalarına zulmettiği, Hüsam adında birini naip tayin edip, kendisinin, dizdarının ve sâir adamlarının davalarını ona gördürdüğü, akrabâsından Kâtip Hasan Babası adıyla bilinen kimsenin, Şark Seferi'ne çağrıldığında "Şah'a kılıç çekmezem" diyerek dirliğinden ferâgat ettiği, yine akrabâsından İran'da dirliği bulunan yarar adamı olup, mektubu ve İran'dan gelip giden adamların yanından eksik olmadığı, Safevîler'le ilişkisinin olduğu ve Divriği'de adamlarından Ak Mehmet adıyla bilinen kimsenin, Şah İsmail'in bir Sarı Paşmağını doğurmayan kadınlara şifâdır diye yaydığı;⁶⁷ Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Ahmet Çavuş'un, daha önce Acem diyarına firar eden Abdulganî oğlu adamlarından

62 XVI. asırda Bozok Sancağı'nda "Tat" ismiyle kayıtlı bir kabile ve cemaat adı bulunuyor, bkz. Yunus Koç, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı, Ankara 1999, 123.

63 (10/189/279).

64 (7/826/2263).

65 (71/163/324).

66 (12/420/822).

67 (5/88/205).

BİRİNCİ BÖLÜM

Hasan adındaki şerîri kethüdâ edindiği iddiaları,⁶⁸ Kızılbaşların, Osmanlı askerî bürokrasisinde oldukça üst seviyelere yükselebildiklerini ya da bunları etkileyebildiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Sivashlı Tomaş oğlu Hasan'ın, rafz ve ilhâd ile suçlanıp, asılması ve aslında ehl-i tımar değil iken Hasan'ın oğlu Hamza Çavuş'un, Emir Hamza adına hile ile Rûmeli'nde 3000 Akçelik tımar alıp sonra Rûm'a tebdil ettirmesi,⁶⁹ Kızılbaşların Osmanlı askerî düzeni ve tımar sistemine giriş yollarından sadece biri hakkında fikir vermektedir. "Kızılbaş" olarak vasıflandırılan Osmanlı askerlerinin önemli bir kısmının, Osmanlı-Safevî mücadelesi öncesinde herhangi bir problem teşkil etmeden, Osmanlı askerî sistemi içindeki görevlerini sürdürdükleri; ancak, Safevî propagandası ve Osmanlı tākibâtı sonucu çatışmaların şiddetlendiği ve taraflar arasında kin, nefret, düşmanlık ve taassubun arttığı dönemlerde, bu tip askerlerin sorun haline geldikleri, rahatlıkla tahmin olunabilir.

VIII-Kızılbaş Halifeleri

Safevîlerin, Anadolu'lu müritlerinden kâbiliyetli olanları, özel olarak yetiştirip, halife⁷⁰ unvanı ile memleketlerine gönderdikleri; halifelerin başlıca görevlerinin ise, tarikatı yaymak ve şeyhleri için mal toplamak olduğu, belirtiyor.⁷¹

Rûm beylerbeyisi Mehmet Paşa'ya gönderilen 7 Kasım 1593 tarihli hükmünde; İran'dan hilâfetnâmeler gönderilip, yer yer halifeler tayin olunduğu ve bu yüzden Rûm Eyâleti'nde dâimâ Celâlî isyanları çıktığı; yapılan araştır-

68 (7/678/1881):

69 (71/32/61):

70 Kızılbaşlarda başlıca 6 derece olduğu anlaşılmaktadır ki, bunların en önemlisi "halife" dir (diğerleri: dede, mürebbî, rehber, musâhip, tâlip). Safevîler devrinde halifeler, doğrudan doğruya İran'dan gönderiliyorlardı. Eskiden tâbi ocağa mensup dedeler, metbû ocaktan, metbû ocaklar da halifelerden izin ve icâzet alarak, Kızılbaşların dinî işlerini görürlermiş. Safevî nüfuzunun kalkmasından sonra, yavaş yavaş bu bağlilik da ortadan kalkmıştır.", bkz. Gölpinarlı, "Kızılbaş", 792.

71 F. Sümer, age, 12.

ma sırasında, İran'dan gelen halifelerin, "bu sene Osmanlı askeri küffâr üzerine gazâda olduğu için vilâyette yeterli asker kalmadı, Şahı seven şimdi belli olur" diyerek halkı isyana teşvik ettikleri; gelen adamların iki bölük olup, Çorum, Kastamonu ve Sivas taraflarına gittikleri, gerçekleştirilen bir baskın sonucu elinde Şahın bir paşmağı ile dört halifelik mektubu ve diğer bazı mektuplar bulunan bir kimsenin yakalandığı, anlatılıyor. Yakalanan kimsenin anlattıklarından, İran'dan gönderilen mektupların farklı kimseler tarafından sahiplerine ulaştırıldığı, öğreniliyor.⁷² Aynı şekilde, Divriği Sancağı beyi Mehmet Bey'e gönderilen 7 Ağustos 1568 tarihli hükümde, Divriği Ulu Câmii hatibi Hacı Mehmet ile şirâk-ı sulehâsının ihbarı üzerine, Safevîler tarafından hilâfet verilen 3 kişinin, İran'a nal ve mih kaçırarak görevlendirildikleri, bunlardan Mustafa'nın yakalanıp siyaset edildiği, Eymir Hasan ile Kürtül Mustafa'nın kaçtıkları, ifade ediliyor.⁷³ Demek ki, İran'dan gönderilen casuslar, Safevîlerce halife olarak tayin edilen kimselere hilâfet-nâmeler ya da halifelik mektupları ile muhtemelen halifeliklerini daha da kesinleştirmek ve manevî bir bağ oluşturmak düşüncesiyle Şah'ın birer paşmağını getiriyorlardı. Yine tespit ettiğimiz Mühimme kayıtlarından açıkça anlaşılıyor ki, halifelerin temel görevleri, Kızılbaşlık propagandası yapmak, Kızılbaş halkı isyana teşvik etmek ve ayrıca Safevîler için yardım toplamaktı. Aşağıda vereceğimiz örnekler, bu hususu daha da belirginleştiriyor.

Amasya, Çorum ve Bozok bölgesindeki Kızılbaşların halifesi olduğu söylenen Şeyh Haydar'ın, her yıl İran Şahı'na yardım toplayıp gönderdiği, bu yıl ise, her köyde toplantılar düzenleyerek, silahlı 40.000 adam toplamak için çalıştığı, belirtiliyor.⁷⁴

Budaközü Kazası'ndan Süleyman Fakih, Safevî hulefâsından idi ve bölgedeki diğer halifelerle birleşip, toplantılar düzenleyip, halkı idlâl etmeye yani Sünnîlikten saptırmaya çalışıyordu.⁷⁵

72 (71/118/239).

73 (7/725/1988).

74 (58/268/683).

75 (7/754/2067).

İskilip'in İbik Karyesi'nden Pîr Nazar'ın, Kızılbaş olduğu ve Kızılbaşların buna halife diye gelip müşâvere eyledikleri, köy halkı tarafından ihbar ediliyor.⁷⁶

Artukâbâd Kazası'ndan Emir Ali Halife'nin akrabasından İhtiyar oğlu Mansur Halife ile Budaközü Kazası'ndan Helkeri oğlu adıyla bilinen kimse ve civardaki bazı Râfîzî ve Mülhitlerin halife ve Safevîler'le ilişkileri olduğunu ihbar eden, zeâmete müstahak olup Amasya Sancağı'nda Gedeğra Nahiyesi'nde Köprüpazarı Karyesi'nde 17.000 Akçe tımarı olan Hamza oğlu İbrahim isimli sipahi, söz konusu halifelerin kendi çabasıyla yakalanabileceğini, bildiriyor.⁷⁷

Sahte Şah İsmail'in halifesi olan Çevşid oğlu Hüseyin'in, Bozok beyinin adamları tarafından muhkem cenk ile yakalandığı ve kendisi hakkında siyaset emri verildiği, belirtiliyor.⁷⁸ Bozok beyi Çerkes Bey'e gönderilen 23 Eylül 1578 tarihli hükümde geçen, Şam Bayadı Cemâati'nden Yunus Halife ile Pehlûvanlu Cemâati'nden Düşeroğulları'nın da Sahte Şah İsmail'in halifelerinden oldukları, anlaşıyor.⁷⁹

Çorum Kazası'ndan Beşir bin Rüstem, Hasan bin Ali, Nur Ali bin İlyas ve Salbaş Hızır adındaki kimselerin, Kızılbaşların önlerine düşerek Müslümanların para ve giyeceklerini çaldırıp eşkıyalık yaptıklarının toprak kadısı huzurunda sâbit olduğu⁸⁰, belirtiliyor ki, bunların da halife olduklarını sanıyoruz. Aynı şekilde, Çorum beyine, Çorum ve Osmancık kadılarına gönderilen 8 Eylül 1577 tarihli hükümde; Çorum'a bağlı Tola Karyesi'nden (Çorum merkez Tolamehmet Köyü?) Bey adındaki kimsenin evinde, kendi köyünden ve çevre köylerden birçok kimselerin toplandıkları, Bey'e nice yerden nezir, çerağ ve kurban toplandığı, belirtiliyor ki, Bey'in de bir Safevî halifesi olması kuvvetle muhtemeldir.⁸¹

76 (49/125/423)

77 (36/141/394).

78 (35/169/433).

79 (35/210/528).

80 (35/366/931).

81 (31/234/517).

Sözünü ettiğimiz Bey isimli halife ve Artukâbâd Kazası'na tâbi Efkitas(?) Karyesi'nden Hamza Halife ile ilgili bilgiler, Kızılbaş halifelerinin bazı özelliklerini anlamamızı sağlıyor. Halifelere değişik yerlerden çeşitli hediyeler, para ve kurban toplanıyor, halifeler de bunu, evlerinde cem olan müritlerine ikram ediyorlardı. Hamza Halife'nin, bir öküz boğazlayıp, etraftan gelen Kızılbaşları konukladığının iddia edilmesi, halifelerin, topladıkları yardımları, Safevîler'e göndermelerinin yanı sıra taraftarlarına ikram için de kullandıklarını gösteriyor.⁸²

Bu konuda vereceğimiz son örnek, halifelerin Kızılbaş halk üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önem taşıyor. Buna göre, Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca isimli yerleşim birimlerinde bazı Mülhit ve Kızılbaş tâifesi olduğu ve bunların, daha önce bölgede isyan çıkartan Celal Halife ve Resul Halife'yi örnek aldıkları, "Celal Halife ve Resul Halife din uğruna çıkıp cemiyetler eylemişlerdir biz dahî edelim" diyerek fitne ve fesada başladıkları⁸³ belirtiliyor ki, bu ifadeler, Babai hareketinden itibaren bölgede meydana gelen bu tip isyan liderlerinin halk üzerindeki tesirlerini açık bir sûrette göstermektedir.⁸⁴

IX-Kızılbaşlık (Rafz) Âdet ve Alâmetleri

Musul beyine ve kadısına gönderilen bir hükümde, Musul'da rafz âdeti üzere aşure olunduğu ve bu şekilde Ehl-i Sünnet ve Cemâate ihanet ve te'addî

82 Aynı belgede, Hamza Halife'nin Sünnî olduğu, 5 vakit namazı edâ ettiği ve oğullarına Ömer ve Osman isimlerini verdiği hususunda bazı kimselerin şahitlik yaptığı, belirtiliyor, bkz. (29/21/49).

83 (42/123/420)

84 "Bu dâi ve halifelerin telkin ve te'sirinden şehzâdeler bile kurtulamamış, bunlar Amasya'da Ahmet'in, Çorum'da oğlu Murad'ın etrafında toplanmış; bilhassa Antalya ve havâlisi halkının çoğu bu kızıl-baş şî'i cereyanlarının bizzat önderleri Kara-Bıyık-oğlu, Şeytan-Kulu da denilen Şah-Kulu'nun emri altında oldukları halde, memlekete maddî ve mânevî tahribâta başlamışlar idi.", bkz. Şinasi Altundağ, "Selim I.", 426; Şah-Kulu isyanı sırasında, Anadolu'da 50.000 kişinin öldüğü ve pek çok hânenin yağmalandığı belirtiliyor, bkz. Tekindağ, "Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", 51.

BİRİNCİ BÖLÜM

edildiğinin, iddia edilmesi⁸⁵ ile Şehrizol beylerbeyine hitaben yazılan bir hükmündeki “‘alâmât-ı rafz”⁸⁶ ve Çorum beyi ile Çorum ve Osmancık kadılarına gönderilen 8 Eylül 1577 tarihli hükümde geçen, “Kızılbaş tavrı üzere”⁸⁷ ifadeleri sebebiyle, çalışmamıza böyle bir başlık koymayı uygun gördük. Osmanlı-Safevî mücadelesi neticesinde, sosyal ve dinî hayattaki bazı âdet ve davranış biçimlerinin nasıl belirli kesimlerin alâmet-i farikası haline gelmiş olduğu, bu ifadelerden açıkça anlaşıyor.

Rafz âdeti olarak ifade edilen aşure, Arabî aylardan Muharrem ayının onuncu gününün adı olup, Hz. Adem’in tövbesinin kabul olması, Hz. İbrahim’in ateşten kurtulması, Hz. Yakup’un oğlu Yusuf’a kavuşması gibi İslâm tarihindeki bazı mühim hadiselerin bu günde meydana gelmiş olduğu rivayeti sebebiyle, bu güne kutsiyet atfedilmektedir. Hz. Nuh’un gemisinin Cudi Dağı’na bu gün oturduğu ve onun emriyle gemide kalan erzaktan tatlı bir çorba pişirildiği inancı da böyle bir âdetin oluşum sürecinde etkili olmuş görünüyor. Ancak aşurenin konumuzu ilgilendiren tarafı, Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da bu gün şehit edilmiş olması ve bu yüzden bilhassa Şîî Müslümanlar tarafından meselenin bu yönünün öne çıkartılmasıdır.⁸⁸ Osmanlı-Safevî mücadelesinin, bir mezhep çatışması şeklinde tezahür etmesi sebebiyle aşurenin, Şîî Safevîlerin ve onlara sempatiyle bakan Kızılbaş Türklerin inhisarındaki bir âdet olarak görülmesine yol açtığı anlaşıyor.

85 (26/221/628); Yine Musul’la ilgili iki belgede de aynı konu işlenmiştir. Bunlardan 7 Mart 1565 tarihli hükümde, Musul’da Refâvîz kısmından bazı melâhidenin aşure günü cem’ olup sahâbe-i güzîne küfrettikleri (6/324-325/686); 21 Ağustos 1574 tarihli hükümde ise, daha önce ilhadları sebebiyle Musul’dan Vilâyet-i Rûmîli’nde Filibe Kasabası’na sürgün olan Seyyid Mehmet ve kardeşi Murtaza, Seyyid Ali oğlu Seyyid Kasım, Seyyid Cemal ve Seyyid Galib adındaki kimselerin, İstanbul’a gelerek rafz ve ilhadlarına istiğfâr ve tövbe ettikleri ve bundan sonra aşure cemiyeti etmemek şartıyla Hasankeyf’de oturmalarına izin verildiği, ancak adı geçenlerin, Hasankeyf’de kalmayıp yine Musul’a varıp açıkça cemiyet-i aşure ettikleri, bunların yine Hasankeyf’de oturmalarının emredildiği (26/221/627), anlatılmaktadır.

86 (33/91/188)

87 (31/234/517)

88 Aşure hakkında bkz. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 19862, 21-22.

"Rafz alâmetleri nelerdir? ya da Kızılbaş tavrı nedir?" sorusuna, genel olarak "Kızılbaşlara yönelik ithamlar ve isnat edilen suçlar" başlığı altında-ki, itham ve isnatlardır, cevabını verebiliriz. Yukarıda verdiğimiz iki belgenin ilkinde, erkek, kadın ve kız bir arada bulunup, el ele almaları (tutuşmaları), rafz alâmeti olarak kayda geçiyor. İkinci belgemizde de, erkek, kadın ve çocuklarla bir arada içki içmek, Kızılbaşlık tavrı olarak belirtiliyor. Aslında bu iki belgede öne çıkan temel davranış biçimi, kadın-erkek bir arada bulunmaktır. Göçebe, yarı-göçebe ve köy hayatında geçmişte ve günümüzde hayat şartları sebebiyle tabii olarak yaşanan bu davranış biçiminin, çatışma dönemlerinde, genellikle hayal mahsûlü bazı ilâvelerin de yapılmasıyla bir takım suçlamalara ve ithamlara yol açtığı söylenebilir.

Koyluhisar kadısına gönderilen bir hükümde, Cafer Karyesi sipahisi Bayram bin Pîrzâde ve aynı köyden bazı kimseler için, "Kızılbaşlardır" hükmünden sonra, bunların Tat Cemâati'nden Eşref Halîfe'nin önünde Hulefâ-i Râşidîne küfretmeleri, Şah Mehmet'in paşmağından su içmeleri ve hanımlarının gümüş yüzük ve bileziklerini Safevîler'e yardım olarak göndermeleri, bu hükme delil gösterilmiştir.⁸⁹ Burada söz konusu edilen ikinci ithamdan, Kızılbaş halkın, hanımlarının ziynet eşyalarına varıncaya kadar, aralarında yardım toplayıp İran'a gönderdiklerini anlıyoruz. Ancak, birinci ve üçüncü ithamlar ilginçtir. Hulefâ-i Râşidîne küfür, genel bir ifade olarak iddiaya yansımış olmalıdır; çünkü, Kızılbaş halkın dördüncü halife Hz. Ali'ye küfretmeleri mümkün değildir.⁹⁰ Safevî taraftarlarının paşmağından su içtikleri iddiasında geçen Şah Mehmet'in, Safevî hükümdarı Şah Mehmet Hüdâbende, olduğunu sanıyoruz. Paşmaktan su içilmesi, herhalde bir tabiiyet ve kutsiyet ifadesi olarak anlaşıyordu.

89 (10/189/279).

90 Zaten Hadîdînin ifadesinde, Hz. Ali'nin ayırt edildiği anlaşıyor: "Adûsıyidi ashâb-ı kibârün/Alî'den gayrisinün çâr-yârun", bkz. Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman* (1299-1523), Hazırlayan: Necdet Öztürk, İstanbul 1991, 385; Ancak, klasik ifade "hâşâ sebb-i çâryâr eylediler" cümlesiyle ortaya konulmaktadır, başka bir kaynaktaki bu ifade için bkz. Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*- F. Giese neşri-, Hazırlayan: Nihat Azamat, İstanbul 1992, 132.

BİRİNCİ BÖLÜM

Amasya kadısına, Amasya beyine, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osman-cık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Orta-pâre, Eynebazarı, Mecidözü, Ka-zâbâd, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca kadılarına hitaben kaleme alınan bir hükümde, Kızılbaş halka yönelik isnat ve ithamlar sanki topluca kayda geçirilmiş gibi. Belgede, söz konusu kasaba ve köylerde, bazı Mülhit ve Kızılbaş tâifesinin bulunduğu ifade edildikten sonra, bunların, yine Hulefâ-i Râşidîne küfrettikleri, Müslümanlara açıkça "Yezit geldi" diyerek hakaret ettikleri, geceleri toplanıp, birbirlerinin eş ve kızlarını tasarruf ettikleri, namaz ve oruç bilmedikleri, oğullarına Ebubekir, Ömer ve Osman isimleri ver-medikleri ve içlerinde bu isimler ile anılan kimse bulunmadığı, iddiaları sıralandıktan sonra, bu âlâmetler sebebiyle bunların, Mülhit olduklarının bel-li olduğu ifade ediliyor ve ayrıca içlerinden halife olanların, Safevî şâhların-dan çizme ve esbap getirip, birbirlerine gezdirip, ziyaret ettikleri, Mülhitlik ve Kızılbaşlık belirtisi olarak ilâve ediliyor⁹¹ Belgelerde söz konusu edilen Safevî şâhlarına ait paşmak, çizme ve giyeceklerin, Safevîler'le Kızılbaş Ana-dolu halkı arasında manevi bir bağ oluşturmak amacıyla, halifeler tarafın-dan, ev ev Kızılbaşlar arasında dolaştırıldığı anlaşıyor.

X-Kızılbaşların Genel Psikolojisi

Anadolu'ya gelen Türkler'in, bilhassa göçebe, yarı-göçebe ve köylü kesimle-rinin önemli bir kısmının, bir din olarak İslâm'ı kabul etmiş olmakla birlik-te, kitabî ya da Medrese İslâmı olarak ta adlandırılan Sünnî inanış ve yaşa-yış biçimini tam olarak benimseyip hazmedemedikleri, genel olarak bilini-yor. Selçuklu-Beylikler ve Osmanlı'nın kuruluş ve büyüme dönemlerinde yaşanan tam olarak oturmamış siyasî yapı sebebiyle, günümüzdeki anlam-da Anadolu'da homojen bir toplumsal yapının kurulabildiği söylenemez. Osmanlı hâkimiyetinin yeni yeni sağlanmaya çalışıldığı ve dolayısıyla Os-manlı merkezîyetçi devlet anlayışının henüz benimsenmediği, XV. ve XVI. asırlar Orta ve Güney Anadolu'sunda yaşayan, daha doğrusu yaşamaya ça-

91 (42/123/420).

lışan, sözünü ettiğimiz kesimlerin, içinde bulundukları psikolojik durumu izah etmek gerçekten güçtür. Söz konusu sebeplerle Osmanlı'yı gâsıp, Safevîleri ise kurtarıcı olarak gören bu kesimlerin, Safevî propagandası ve buna karşılık Osmanlı tâkibâtı ve baskısı yüzünden nasıl arada kalıp ezildikleri, bilhassa uygulanan sürgün cezalarıyla nasıl darmadağın bir halde uzak coğrafyalara serpiştirildikleri, Mühimme kayıtlarından izlenebilmektedir. Bu kayıtlar, Kızılbaşlar'ın içinde bulundukları hâlet-i rûhiyenin bazı ipuçlarını da takip edebilmemizi sağlıyor.

Pîr Ali isimli bir Kızılbaş şairin;

Osmanlu yanına kalır mı sandın

Nice intikamlar alınsa gerek

Mehdî çıkar ise nic' olur hâlin

*Heybetli küsleri çalınsa gerek*⁹²

ve Pîr Sultan ile ilişkilendirilen;

Haktan inayet olursa

Şah Urum'a gele bir gün

Gazâda bu Zülfikarı

Kâfirlere çala bir gün

Mehdi Dedem gelse gerek

Âli divan kursa gerek

Haksızları kırsa gerek

*İntikamın ala bir gün*⁹³

dizelerine yansıyan ifadeler, aslında Kızılbaş halkın ruh halini çok güzel ifade ediyor.

Osmanlı düşmanlığının, haksızlığa uğramışlığa olan inancın ve Safevîlerden beklenen ümidin ifadesi olan bu dizelerin sayısını artırmak mümkün. Ancak, sadece bunlar bile, anlatılmak isteneni ifade etmeye yetiyor. Mühimmelere yansıyan bazı ifadeler ise, yaşanan psikolojik durumun, resmî belgelere akislerini gösteriyor.

92 Gölpinarlı-Boratav, age, 19-20.

93 Gölpinarlı-Boratav, age, 77-78

BİRİNCİ BÖLÜM

"Şah'a la'net eyle" diye teklif olunan bir Kızılbaş halifesinin, bunu kabul etmeyip, yüz çevirmesi ve niçin cemâat ile namaz kılmadığı sorulduğunda, imamın isminin Ömer olmasını sebep göstermesi,⁹⁴ İran seferine çağrılan bir Kızılbaş'ın, "Şah'a kılıç çekilmez" diyerek dirliğinden ferâgat etmesi ve Şah İsmail'in bir Sarı Paşmağının doğurmayan kadınlara şifadır diye Kızılbaş halk arasında propaganda yapılması,⁹⁵ Şah Bey adındaki bir Osmanlı sipahisinin, Şark seferine katılmadığı için tımarı başkasına verildiğinde, "Kızılbaş neslidir ana kılıç çeken Müslim değildir" demesi⁹⁶ şeklinde kayıtlara geçen bilgiler, yaşanan ya da muhatap olunan ortamı göstermesi bakımından ilginçtir. Bu ifadeler, Kızılbaş halkın Safevî şahlarına olan sarsılmaz bağlılığını gösterdiği gibi, onların muhatap oldukları uygulamayı da anlamamızı sağlıyor. Şah'a kılıç çekmezem; ona kılıç çeken ya da ona karşı savaşan Müslüman değildir, sözleri, Kızılbaşların Safevîler'e ve Osmanlılar'a hangi gözle baktıklarını gösteriyor. Osmanlılar açısından, üzerlerine sefer düzenlenip, cihat açılacak derecede itikadî bozukluk içersinde ve hatta kâfir olarak görülen Safevîler; Safevî taraftarı Kızılbaşların gözünde ise, Safevîler'le savaştıkları için Müslüman olarak değerlendirilmeyen Osmanlılar! Siyasî ve askerî mücadele, dinî ve mezhebî bir renk alması sebebiyle, toplumsal ilişkilerin ulaştığı boyut, herhalde tahmin edilebiliyor. Böyle bir ortamda, bu inançtaki insanlara, "Şah'a la'net eyle" teklifinin yapılması da, toplumsal çatışmayı ve baskıyı açığa çıkarıyor. Buna karşılık Bağdat'ı ele geçiren Şah Abbas'ın, Sünnîleri kılıçtan geçirtmesi ve Bağdat kadısı Nuri Efendi ile Câmî-i Kebîr hatibi Mehmet Efendi'yi, Halife Ebubekir ve Ömer'e sövmeye zorlaması ve kabul etmedikleri için işkenceyle öldürtmesi de, toplumsal çatışma ve baskının Safevî cephesindeki tezahürleri olarak kayda geçmiştir.⁹⁷

94 (49/125/423).

95 (5/88/205),

96 (71/163/324).

97 Kâtip Celebî'nin haber verdiğine göre, "kadî efendi ilerü varup "söğeyin" dediler, elinin bağını çözdüler. Hemen kadî sögmeye başlayub "sana ve senin gibi mel'una bin kerre lâ'net ve sana tâbî olan dahi kâfirden beterdîr. Dört halife hakkında âyet ve hadisten di-

XI- Kızılbaşlara Yönelik İthamlar ve İsnat Edilen Suçlar

Merkezî otoriteyle herhangi bir sebeple farklı düşen marjinal gurupların, toplum nazarında kötü ya da haksız gösterilmelerinin yegâne yolu, onların genel ahlâka aykırı bir takım ithamlarla suçlanmalarıdır. Marjinal gurupların büyüme isteklerinin karşısındaki en büyük handikap da, zaten toplum dışı kalmaktır. Safevî taraftarı Osmanlı tebaası Kızılbaş halk ile ilgili olarak ortaya atılan ve etkileri zamanımıza kadar devam eden bir takım isnat ve ithamların, “kişi bilmediğinin düşmanıdır” prensibi uyarınca, içine kapanan toplulukların, birbirleri hakkında bilgisizlikten dolayı uydurdukları iftiralar olmasının yanında, bizzat merkezî otorite tarafından yapılan, karşı tarafı toplum dışı duruma düşürmek amaçlı propagandaların sonucunda ortaya çıktıkları düşünülebilir.⁹⁸

1-Ahlâksızlık, zina

Çorum Sancağı'na tâbi Hızır Bey Karyesi'nden Ali ile oğlu Mehmet'in, “karındaşının hatununa fiil-i şen'i ettikleri ve istedikleri kimsenin kızını ve eş-

line geleni okudu. Habis (Şah Abbas) gazaba gelüp emreyledi, kadının çenesini delüp hurma ağacına astılar. Sonra hatipten şiirler şikayet ettiler. Şah, “senin suçundan geçeyim, söğ” deyicek, hatip dahi “nola” deyü elini çözdürdü ve bir yüksek yere çıkup âdet üzere hutbe okudu. Belâî şah dahi ziyade gazaba gelüp kellesinden kadı yanına astırdı. Ve “Ali seven birer kurşun atsun” deyü düşmanlara işaret etti. Derhal tufenge tutup şehit ettiler.” Bkz. (Haz.) Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, I, İstanbul 1997, 133-134.

- 98 Daha önce Şeyh Bedreddin taraftarları ile ilgili olarak şu iddialar ileri sürülmüştü: “Kadınların ve çocukların bulunduğu meclislerde şarap içmek; Serez'deki türbeyi kâbeleri haline getirmek; okumanın ve yazmanın saçma şeyler olduğunu ve kendileri için ilim yerinin bâtin olduğunu beyan etmek; ortodoks müminlere hakaret etmek; aralarında karı-larını deşiş tokuş etmek. İslâm dünyasında doktrin bağlamında marjinal ve azınlık konumundaki gruplara geleneksel olarak bütün bu suçlamalar yöneltilmiştir”. bkz. Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*, çeviri: Ela Gültekin, İstanbul 2000, 105-106; benzer bilgiler için bkz. Melikoff, “Anadolu'da Cemaat Dışı İslâmlık Örf-dışılık, İnanç-karışması, “Gnose”, *age*, 105-106.

BİRİNCİ BÖLÜM

lerini çektikleri,⁹⁹ Amasya Sancağı'nda, Yuvalak Karyesi'nden isimleri kayıtlı bazı kimselerin "püzevenklik ile maruf ve müseccel" oldukları,¹⁰⁰ Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmançık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca isimli yerleşim birimlerinde bulunan bazı Mülhit ve Kızılbaşların, geceleri avretleri ve kızlarıyla birlikte toplanıp, birbirlerinin 'avretlerin ve kızların tasarruf' ettikleri,¹⁰¹ Kastamonu'da Taşköprü Kazası'na tâbi Hacıyülük Karyesi'nden Kara Recep'in Kızılbaş olduğu ve kendi emsâli Kızılbaşlar ile toplanıp, geceleyin bir تنها eve girip eğlendikleri ve sonra mumları söndürüp, birbirinin avretini tasarruf ettikleri,¹⁰² Şah Bey adındaki Kızılbaş Osmanlı sipahisinin, kendi adamları ile Gedeğra Çeribaşısının evini basıp, ehl-i ayâlini çektiği ve cebren Hasan adındaki kimsenin kızını başkasına verdiği ve nice kızların bekâretini eşkıyâya aldirdığı,¹⁰³ iddiaları, Mühimme kayıtlarına yansımış ithamlardan bir kısmını teşkil ediyor.

Hemen her toplumda nadiren olabilecek bazı uç fiillerin, az ya da çok belli bir kesime teşmil edilmesi, elbette düşünülemez. Ancak, daha önce de ifade edildiği gibi, bu tür ithamlar, düşman olarak takdim edilen kesimi, suçlu ve haksız pozisyona düşürerek toplum dışına itmek ve bu şekilde o kesimin toplumun genelinde etkili olmasını engellemek düşüncesiyle gerçekleştirilmiş bilinçli bir propagandanın sonucunda ya da, bazı özel sebeplerle atılmış iftiralar ya da bilgisizliğin sonucu ortaya çıkmış isnat ve ithamlardan başka bir şey olmamalıdır. Aynı şekilde, yapılan baskı ve tâkibât so-

99 (69/223/445).

100 (16/277/532).

101 (42/123/420).

102 (12/416/816); Gölpinarlı, Aleviler hakkında halkın, mum söndürdükleri inancının, tamamıyla iftira olduğunu belirtiyor, bkz. 100 Soruda Tasavvuf, İstanbul 1985, 143; Ayrıca, Alevilik ve Bektâşilikte temel düstur olan "Eline-Diline-Beline Sahip Ol" anlayışı ve zina ya da gayr-i meşrû münâsebette bulunanlara şiddetli cezalar uygulanması, bu tip ithamların haksızlığını açıklamaya yeter, bkz. Ethem Rûhi Fiğlalı, Türkiye'de Alevilik Bektâşilik, İstanbul 1990, 372-378.

103 (71/169/324).

nucu gizlenmek zorunda kalan kesimler hakkında da bu tür ithamların yapılabildiği ya da gizliliği temel var olma ve yayılma metodu olarak benimseyen grupların da benzer suçlama ve ithamlara mâruz kaldıkları söylenebilir.¹⁰⁴

Beyşehir beyine Seydişehir kadısına gönderilen bir hüküm, bu tür isnat ve ithamların nasıl ortaya çıktığına bir parça ışık tutuyor. Adı geçen kazadan Hüseyin adındaki kimsenin, kendi avretini, helâl kabul ederek nâ-mahremden kaçırmadığı ve kendisi dahî nâ-mahrem avretler ile bir yerde toplanıp gece-gündüz sohbet ettiği ve niçin böyle davrandığı sorulduğunda, şeyhleri olan ve bu tür hareketleri sebebiyle Kıbrıs'a sürgün olunan Muharrem'e biat etmeleri ve "tarikimiz böyledir" diye açıkça söylemeleri dolayısıyla Kızılbaş olduğunun anlaşıldığı kaydedilen belgeden¹⁰⁵, erkek-kadın bir arada topluca bulunmanın hangi yorumlara yol açtığı, kolaylıkla belli oluyor.¹⁰⁶

104 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, kendi dönemindeki Bektaşilerle ilgili daha çok gözlemlerine dayanan ünlü romanının girişinde yazdığı "Bir İzah" kısmında, ilk Hristiyanların, putperest Roma'nın kanunları hüküm sürdüğü yerlerde ibadetlerini gizli tutup, âyinlerini "katakomp" adı verilen mahzenlerde yapmaları sebebiyle, Romalıların uzun süre bunları büyücü ve sihirbaz, ibadet yaptıkları yer altındaki mabetlerini de suikast tertibi yapılan fesat ve melanet ocakları olarak değerlendirdiklerini belirttikten sonra benzer şekilde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından bu ocakla ilgilerinden dolayı Bektaşî mürşit ve dervişlerinin korkuya kapıldıklarını, birçoğunun firar ettiğini, bazılarının sürgüne gönderildiğini ve bazılarının da Yeniçerilerle aynı âkıbete uğradıklarını ifade ediyor. Yazar, bu tarihten itibaren Bektaşî dergâhlarının esrarengiz birer mahfil haline geldiğini, "Bektaşî sırrı" diye bir şeyin ortaya çıktığını belirtiyor ve bu yüzden "cahil halkın ve zahirîlerin Bektaşilik aleyhinde uydurmadıkları efsane, inanmadıkları bühtan ve iftira kalmadı; Bektaşiler ne kadar gizlendi ise haklarındaki suizan da o kadar arttı" ifadelerini ilave ediyor, bkz. **Nur Baba**, (baskıya hazırlayan Atilla Ozkırımlı), İstanbul 1977, 20-21.

105 (42/251/781).

106 Alevî ve Bektâşilerde kadınların Âyin-i Cem denen tarikat törenine erkeklerle beraber katıldıkları; muhabbet sofrasında, yâni yollarına göre dem görülen, yâni rakı içilen sofraya beraber oturdukları; beraber nefes okuyup, semâ' ettikleri, belirtiliyor, bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, **100 Soruda Tasavvuf**, 147.

2-Hırsızlık ve hırsız yataklığı

Aşağıda "Kızılbaşların Cezalandırılma Yöntemleri" başlığı altında görüleceği üzere, Safevîlerle münasebeti olan Kızılbaşların, başka bir suçlama ile ve bilhassa yol kesmek, hırsızlık ve harâmîlik etmek, suçlaması ile cezalandırılmalarının istenildiği, anlaşıyor. Bu bakımdan, Kızılbaşlara yönelik hırsızlık suçlamalarının ne derece gerçeği yansıttığını tahmin etmek mümkün değildir. Bununla beraber, özellikle Safevîler'e maddî yardımda bulunmak amacıyla, bir takım büyük çaplı gasp ya da mal kaçırma faaliyetlerinin olduğu, düşünülebilir.

Şimdi, Rûm beylerbeyisine gönderilen 10 Ağustos 1568 tarihli hükümde anlatılan olaya bakalım: Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Sivaslı Ahmet Çavuş'un kethüdası Abdulganî oğlu adamlarından Hasan'ın, yılda üç dört defa Osmanlı sarayına (Dergâh-ı Mu'allâ'ya) varıp, vâkıf olduğu haberleri Safevîler'e göndermekten başka Kazâbâd Nâhiyesi'nde köy köy gezip, Kızılbaş halkla sohbet ettiği belirtildikten sonra, kendisinin daha önce Kal'a-i Cedîd'den taş sirket ettiği iddiasına yer veriliyor.¹⁰⁷ Burada Safevîler lehine casusluk ve Kızılbaş halk arasında propaganda faaliyetinde bulunma ithamına ilave olarak kaleden taş çalma fiilinin kayda geçmesi ilginçtir. Bu son ilâvenin, muhatabı âdi bir suçla itham edip, halk nazarında kötü bir pozisyona düşürme amaçlı olduğu söylenebilir.

Yine, Çerkes beyine, Budaközü, Yüzdepâre ve Hüseyinâbâd kadılarına gönderilen 19 Ağustos 1571 tarihli hükümde; Şah Hüseyin ve oğlu Mehmet, Pîrkulu, Hasan, Hüseyin, Şahkulu, Şâhidürrahman, Eryitdi, Veli, Şah Ali, Sevindik ve Şeyhî adındaki kimselerin, Kızılbaş ve ehl-i fesat oldukları ve birkaç defa haklarından gelinmesine hüküm verildiği halde ele geçirilemedikleri anlatıldıktan sonra, adı geçenlerin, dâimâ Müslümanların mâl ü menâllerini gâret edip (çalıp), ehl ü ayâllerine tecâvüzde bulundukları iddiası dile getiriliyor.¹⁰⁸

107 (7/678/1881).

108 (12/457/880).

Aynı şekilde, Amasya Sancağı'na bağlı Yuvalak Karyesi'nden Sülün Himmet, Piroğlu, Kör Bâli Kethüdâ ve Satioğlu adıyla bilinen Sefer, Kırmoğlu, Çıkırıkçıoğlu Yusuf ve Sülün Himmet'in akrabasından Pîr Bende, Lâdik Kazası'na bağlı Kamlık Karyesi'nden Piç Recep adındaki kimselerin, hırsız yatağı ve kovan ve koyun hırsızları oldukları, kayıtlarda yer alıyor.¹⁰⁹ Dikkat edilirse, ele alınan üç belgede, ferdî hırsızlık suçlamaları gündeme getirilmektedir. Aşağıda vereceğimiz iki belgede ise, toplu hırsızlık ve buna ön ayak olma suçlaması söz konusudur.

Rûm beylerbeyisine gönderilen hükümde; Çorum Kazası'ndan Beşir bin Rüstem, Hasan bin Ali, Nur Ali bin İlyas ve Salbaş Hızır adındaki kimselerin, rafz ve ilhâd üzere dâimâ fesattan hâlî olmadıkları, ehl-i fesat suhtelerin önlerine düşüp, Müslümanların akçe ve esbâbın gâret ettirip, şekâvet ettiklerinin toprak kadısı huzurunda sâbit olduğu, yani, halife olmaları muhtemel adı verilen kimselerin, suhtelerin önüne düşüp, Müslümanların para ve giyeceklerini çaldırdıkları suçlaması, yer alıyor ki,¹¹⁰ bundan, toplu hırsızlık ve hırsızlığı teşvik sonucu çıkarılabilir. Yine Rûm beylerbeyisine ve Amasya kadısına gönderilen 19 Aralık 1593 tarihli hükümde; Şark seferinde görevli olduğu halde gitmeyen ve bu yüzden tımarı başkasına verildiğinde, "Kızılbaş neslidir ana kılıç çeken Müslim değildir" dediği iddia olunan Şah Bey adındaki Osmanlı sipahisinin, ehl-i fesat suhteler ile birlik olarak, reâyâyâ salgın salıp, altın ve akçelerini aldığı ve Uygur Karyesi'nin boyahânesini basıp, içinden altı yüz donluk bezlerini aldığı ve yine kendi adamları ile Gedegra Çeribaşısının evini basıp, on bin akçelik esbap ve erzâkını yağmaladığı¹¹¹ ifadeleri de aynı şekilde değerlendirilebilir. Bu tür faaliyetlerin, âdî hırsızlık olayından çok, Safevîler tarafına para ve mal kaçırma amacıyla gerçekleştirilmiş olabileceğini düşünüyoruz.

109 (16/277/532).

110 (35/366/931).

111 (71/169/324); Hasan Yüksel ile birlikte yayınladığımız, Orta Anadolu Aleviliğinin temel kitaplarından birisi olan *Kitab-ı Cebbâr Kulu*'nun yazma bir nüshası, ilginç bir tesadüf olarak, Amasya'nın Uygur Köyü'nden (ki, eski bir Alevî köyüdür) temin edilmişti, bkz. Üveysilikten Bektaşîliğe *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, Sivas 1997, 3.

BİRİNCİ BÖLÜM

3-Namazı terk, namaz ve oruç bilmemek

Anadolu beylerbeyisine ve Denizli kadısına gönderilen 27 Eylül 1567 tarihli hükümde; Denizli Kazası'nda bulunan Saruyatar Zâviyesi'nde toplanan ışıkların, târikü's-salât¹¹² oldukları ve niçin namaz kılmazsınız diye sorulduğunda, "bu velîye hizmet itduğumuz kifâyet ider" dedikleri,¹¹³ Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca isimli yerleşim birimlerinde bulunan kasaba ve köylerde bazı Mülhit ve Kızılbaş tâifesi olduğu ve bunların salât ve savm bilmedikleri¹¹⁴ iddialarını da, Osmanlı tebaası Kızılbaş halk için ileri sürülen ithamlar arasında bulunmaktadır. Safevî halifesi olduğu iddia edilen Artukâbâd Kazası'na bağlı Efkitas Karyesi'nden Hamza Halife'nin, beş vakit namazı (evkât-ı hamseyi) edâ ettiğine şahitlik yapılması ve bu durumun, onun Sünniliğine delil olarak gösterilmesi de aynı konuyla ilgilidir.¹¹⁵

4-Gece-gündüz saz ve sözle meşgul olmak

Kızılbaşlar'a yöneltilen suçlamalardan birisi de erkek-kadın, çoluk-çocuk bir arada toplanıp, gece-gündüz saz ve söz ile meşgul olmaları, saz çalıp, türkü söyleyerek eğlenmeleridir. Klasik Türk çalgısı olan saz ya da kopuz eşliğinde türkü söylemenin, bütün Türkler'e has bir gelenek olduğu biliniyor. Kızılbaşlık ya da Alevîlikte ise, bu geleneğin, aynı zamanda toplu dinî merasimlerin bir parçası olarak işlev gördüğü söylenebilir. İşte bu özellik, içe ka-

112 Beş vakit namazı terk etme anlamında kullanılan bu deyim, "terkisalât" ifadesiyle, genel olarak Kaçar/Harmandalı aşiretlerinin meskun bulunduğu Uşak-merkez-Dışkaya Köyü civarında, "serseri-akılsız" anlamında kullanıldığını, böyle bir çalışma esnasında ilginç bir anekdot olarak hatırlıyoruz.

113 (7/120/312)

114 (42/123/420)

115 (29/21/49)

panma sonucu toplum kesimlerinin birbirlerini tanımadıkları dönemlerde, bir takım yanlış anlamalara ve suçlamalara sebep olmuş görünmektedir. Anadolu beylerbeyisine ve Denizli kadısına gönderilen 27 Eylül 1567 tarihli hükümde; Denizli Kazası'nda bulunan Saruyatar Zâviyesi'nde toplanan ışıkların, bidat ve dalâlet üzere olup, gece-gündüz saz ve söz ile fışk u fücür ettikleri,¹¹⁶ Kastamonu beyine, Küre ve Taşköprü kadılarına gönderilen 31 Temmuz 1571 tarihli hükümde ise, Taşköprü Kazası'na tâbi Hacıyülük Karyesi'nden Kara Recep'in Kızılbaş olduğu, kendi emsâli Kızılbaşlar ile toplanarak, geceleyin bir tenha eve girip, saz, çalgı ve diğer "âlât-ı hevâ" ile eğlendikleri ve sonra mum söndürüp, birbirinin avretin tasarruf ettikleri¹¹⁷ gibi iddialar, sazlı-sözlü eğlenmenin, nasıl gayri ahlâkî yaşayış biçiminin sergilendiği toplantıların bir aracı halinde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu gelişmeler, sazlı-sözlü toplantıların, Alevî kesimlerin inhisarında bulunan bir tarz ve anlayış biçimi olduğu sonucunu da doğurmuş olabilir. Buna mukabil, belki de bu çatışma dönemlerinin tesiri ile zamanla, göçebe, yarı göçebe ve köylü kesimleri hariç tutulmak şartıyla, Sünnî kesimlerde saz çalmanın pek hoş karşılanmadığı, söylenebilir. Günümüz Türkiye'sinde halk müziğinin hemen her kesimden geniş bir dinleyici kesimine ulaşması, son dönemlerde meydana gelen toplumsal değişimin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

5-Ebubekir-Ömer-Osman düşmanlığı

Hız. Peygamber'in vefatından sonra halifelik ve imamlık hakkının Hız. Ali'de olduğu halde, bu hakkın diğer üç halife tarafından gasp edildiği yolundaki Şii inanışın¹¹⁸ tesiriyle, Anadolu'daki Kızılbaş halkın da böyle bir geleneği sürdürdükleri, belgelere yansımıştır.

116 (7/120/312)

117 (12/416/816)

118 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Gölpmarlı, Şîilik, 32 vd.; Fıglalı, İmâmîyye Şîası, 32-45, 209-217.

BİRİNCİ BÖLÜM

Denizli'de Saruyatar Zâviyesi'nde toplanan ışıkların, zâviyeye gelen Ömer ve Osman isimli kimselere, "bed nâmlardır" diye isimlerin değiştirilmesince ziyarete ruhsat vermedikleri,¹¹⁹ Amasya, Çorum, Zile, Türhan, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca isimli yerleşim birimlerinde bulunan bazı Mülhit ve Kızılbaşların, oğullarına Ebubekir, Ömer ve Osman isimleri vermedikleri ve içlerinde bu isimler ile anılan kimse bulunmadığı,¹²⁰ İskilip'e bağlı İbik Karyesi'nden, karye ahalisinin ihbar ettiği Kızılbaş halifesi Pîr Nazar'ın, cemâat ile niçin namaz kılmadığı sorulduğunda, imamın isminin Ömer olmasını sebep gösterdiği,¹²¹ şeklindeki bilgilerin belgelere yansımaları, o dönemde toplumda böyle bir problemin yaşandığını gösteriyor. Aynı şekilde, Safevî halifesi olduğu iddia edilen Artukâbâd Kazası'na bağlı Efkitas Karyesi'nden Hamza Halife hakkında bazı kimselerin, Sünnî olduğunu söylemeleri ve buna, beş vakit namaz kılması ile oğullarından birine Ömer ve diğerine Osman isimlerini vermesini, delil göstermeleri¹²² de bu bakımdan anlamlıdır.

6-Sünnet-i Rasûlü hafife almak

Amasya'da Taviloğlu Hasan adıyla bilinen bir muhızırın, Kızılbaş tarafıyla ilişkisi olduğu, kadı ve naiplerin sohbetleriyle eğlendiği, hiçbir zaman ehl-i İslâma tâbi olmadığı, Sünnet-i Resûlü hafife aldığı ve nicedir buna benzer kötü sözler söylediği iddiası,¹²³ Hz. Peygamber'in sünnetlerini hafife alarak alay etme ya da uymama fiilinin de, bir suçlama olarak gündeme getirildiğini gösteriyor.

119 (7/120/312).

120 (42/123/420).

121 (49/125/423).

122 (29/21/49).

123 (16/277/532).

7-Peygambere, Hulefâ-i Râşidîne ve Sahâbeye küfür ve buğz etmek

Kızılbaş halkın en çok maruz kaldıkları suçlamaların başında, Hz. Peygamber'e, Hulefâ-i Râşidîne ve Hz. Peygamber'in sahabesine düşmanlık ve küfür, gelmektedir. Bir önceki başlıkta kısaca belirtilen, Hz. Peygamber'in sünnetlerini hafife alma suçlaması da, bu başlık altında değerlendirilebilir.

Bu tip suçlamaların temelinde, aslında Ehl-i Sünnet ile Şîlik arasındaki hilâfet ve imâmet anlayışındaki farklı anlayışlar ve bu anlayışlar sebebiyle meydana gelen tarihî olaylar bulunmaktadır, denilebilir. Yukarıda değerlendirmeye çalıştığımız Ebubekir-Ömer-Osman düşmanlığı suçlaması da, hatırlanacağı üzere benzer gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştı. Ancak, üzerinden yüzyıllar geçmiş olaylar sebebiyle meydana gelen toplumsal farklılaşma ve çatışmaların, büyük oranda Orta ve Doğu Anadolu üzerindeki Osmanlı-Safevî siyasi ve askerî rekabetinin bir sonucu olarak meydana gelmiş olduğunu, tekrar belirtmeliyiz. Tarafların birbirlerini küfürle itham etmeleri,¹²⁴ karşı tarafın dinî ve mezhebî bakımdan değer verdiği kimselerin ya da mekânların kötülenmesine yol açmış görünüyor. 1590'da yapılan Osmanlı-Safevî anlaşmasında, öncelikle "Hazret-i Peygamber'in ashâbı ve halifeleri hakkında sebb ü şetmin men'i; Şah Tahmasb zamanında olduğu gibi teberrâiliğin lâğvedilip hiç kimseye ve husûsiyle İran Sünnilerine nefret telkin olunmaması" şartının dile getirilmesi,¹²⁵ bu bakımdan anlamlıdır.¹²⁶

124 Hadîdî'nin, "Kızıl tâci başında sûfi adı/ Müsülmân şekli kâfir nihâdî" ifadesiyle (bkz. *Tevârih-i Âl-i Osman* (1299-1523), 385), Şah İsmail ve taraftarları küfürle itham edilirken; Pîr Sultan'ın "Haktan inayet olursa/Şah Urum'a gele bir gün/Gazâda bu Zülfikarı/Kâfirlere çala bir gün." dizeleriyle, Osmanlı tarafı kâfirlikle suçlanıyordu, bkz. Gölpinarlı-Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 77.

125 B. Kütükoğlu, *age*, 197.

126 Ancak, aşağıda "İranlı hacıların kontrolü" başlığı altında açıklanmaya çalışılacağı üzere, Osmanlı tarafının, Şîlerce kutsal kabul edilen kişi ya da mekânlara karşı herhangi bir kötüleme veya saldırısının olmadığı, aksine, meselâ Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbelâ'yı ziyaret eden İranlı hacıların gidiş-gelişlerini ve konaklamalarını kolaylaştırmak için Osmanlılar tarafından bir takım tedbirler alındığı görülmektedir. Bununla beraber, Osmanlı

Şimdi, Mühimme kayıtlarına yansıyan bu yöndeki suçlamaları kısaca değerlendirmeye çalışalım:

Çorum beyi Gülâbi Bey'e ve Osmancık kadısına gönderilen 17 Eylül 1568 tarihli hükümde; Haydar isimli sipahinin, sebb-i Nebî yani Hz. Peygamber'e küfrettiğinin, yapılan soruşturma sonucu kesinleştiği,¹²⁷ Koyluhisar'a bağlı Cafer Karyesi sipahisi olan Bayram bin Pîrzâde ve aynı köyden bazı kimselerin, Hulefâ-i Râşidîne küfrettikleri,¹²⁸ Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca isimli kasaba ve köylerde bulunan bazı Mülhit ve Kızılbaşların Hulefâ-i Râşidîne sebb ve şetm ettikleri,¹²⁹ Bozok beyi Çerkes Bey'e gönderilen 27 Mayıs 1577 tarihli hükümde; bazı müfsitlerin Kızılbaş âyini üzere olup, ashâb-ı güzîne buğz ve sebb ettikleri,¹³⁰ Artukâbâd Kazası'na tâbi Efkitas Karyesi'nden Hamza Halife'nin ise, sahâbeye dil uzattığı, iddia ediliyor.¹³¹

Çorum Sancağı'na tâbi Hızır Bey Karyesi'nde oturan Ali ile oğlu Mehmet'in, Tâife-i Revâfızdan oldukları, Hz. Peygamber'e ve Hulefâ-i Râşidîne küfrettikleri iddiasına, kardeşinin hatununa fiil-i şeni' ettiği ve sikke kazdırıp, şâhî kat' eylediği, ilâve ediliyor.¹³² Musul'da bulunan Râfızîlerden bazı melâhidenin, Aşûre günü toplanıp, sahâbe-i güzîne küfrettiklerinin duyulduğu belirtiliyor ve men olunması isteniyor.¹³³

topraklarından geçecek İranlı hacılar arasında gizlenmesi muhtemel Safevî casuslarının Anadolu'ya sızmalarını önlemek amacıyla, bölgedeki Osmanlı idarecilerinin dikkatleri de çekilmekteydi.

127 (7/826/2263).

128 (10/189/279).

129 (42/123/420).

130 (30/207/488).

131 (29/21/49).

132 (69/223/445).

133 (6/324-325/686).

8-Hulefâ-i Râşidîne ve Müslümanlara ihanet ve düşmanlık

*Adûsıyidi ashâb-ı kibârın
Ali'den gayrisinün çâr-yârın*¹³⁴

Anadolu beylerbeyisine ve Denizli kadısına gönderilen 27 Eylül 1567 tarihli hükümde; Denizli'deki Saruyatar Zâviyesi'nde toplanan ışıkların, kendilerine mürit olan o diyarın ekserî eşirrâ ve eşkıyası ile birlikte, Ehl-i Sünnet olan cemâate muhkem buğz ve düşmanlık ettikleri;¹³⁵ Çorum ve Göl kadılarına gönderilen bir hükümde ise, Çorum Kazası'ndan Ahmet, Turak, Turhan, Dede, Aydın, Hâbil ve Ademcan adındaki kimselerin, Ehl-i Sünnet olmayıp, Kızılbaş oldukları ve Hulefâ-i Râşidîn ve Müslümanlara ihânet üzere oldukları¹³⁶ iddialarının kayda geçmesi sebebiyle böyle bir başlık kullanılmıştır. Aslında, bu başlık altında verdiğimiz örnekler de, önceki üç başlıkla bütünleşiyor. Aynı anlayış çerçevesinde, Safevî propagandasının etkisinde kalan Kızılbaş halkın, Sünnî kesime düşman oldukları ve ihanet içersinde bulundukları iddiaları belgelere yansıyor. Öz itibarıyla aynı olmakla birlikte, elimizdeki belgeleri daha anlaşılır biçimde deşifre edebilmek için, ifadelerdeki nüanslar sebebiyle, ayrı başlıklar kullanmayı tercih ettik.

9- Müslümanlara "Yezit" demek

Yine aynı konuyla ilgili olmak üzere değerlendirmeye alacağımız son başlık, Kızılbaş halkın, Sünnîlere "Yezit" dediği iddiasıdır.¹³⁷ Hz. Hüseyin'in şehadetine sebep olan Muaviye'nin oğlu Yezid'in işlediği suçun Sünnî kesime

¹³⁴ Hadîdî, *age*, 385.

¹³⁵ (7/120/312).

¹³⁶ (53/145/419).

¹³⁷ Alevîlerin, kendilerinden olmayanlara, "Yezid, zâhid, yabancı" dedikleri ve onlardan kız alıp-vermedikleri, belirtiliyor, bkz. Abdülbâki Gölpinarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, 143; Bir başka yazar, Safevîlerin tesiriyle Osmanlılara ve onların dayandığı Sünnî halka isyan

BİRİNCİ BÖLÜM

mâl edilmesi ya da İslâm tarihinde siyasî hakimiyet kavgalarının en dramatik biçimde sonuçlandığı Kerbelâ hadisesinde Sünnî câmiâyı Yezit tarafında görmeyen bir sonucu olarak gelişen bu anlayış, Sünnîler arasında yaygın bulunan Kızılbaş-Alevî kesim hakkında uydurulmuş ahlâksızlık ithamları kadar yaygın bir karşı ithamdır. Bilhassa bu iki itham sebebiyle toplumsal kırılma derinleşmektedir ki, tarihi süreç ve gerçek yaşam dikkate alındığında, her iki ithamın da, tutarsız olduğu kolaylıkla görülmektedir.

Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca isimli kasaba ve köylerde yaşayan bazı Mülhit ve Kızılbaşların, Müslümanlara açıkça "Yezit geldi"¹³⁸ ya da Niksar'dan Ali Kulu Abdal, Katırcı Deli İbrahim ve Emin Koca adındaki kimselerin; "bizim tanrımız 'Ali'dir ve namaz ve oruç Yezid'e gelmiştir ve namazımız kılınmıştır ve orucumuz tutulmuştur ve bizim ka'bemiz İmam Hüseyin'in merkadidir."¹³⁹ gibi ifadelerin belgelere kaydedilmesi, aynı anlayışın tezahüründen ibaret tir.¹⁴⁰

eden Kızılbaşların, Sünnîlere birer Yezîd, katledilmeleri vacip bir düşman olarak baktıklarını, onlara göre Yezîd'in bir iblis ve Sünnîlerin birer şeytan olduğunu, Muaviye'nin oğlu Yezîd'in bir simge olarak düşünüldüğünü, Kızılbaşların gerçek Yezîd olarak karşılarında buldukları Sünnîleri gördüklerini, belirtmektedir. Bkz. Şüleyman Uludağ, "Müzakereler" Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler, İstanbul 1999, 166.

138 (42/123/420).

139 (69/59/115).

140 Şah Kulu ve taraftarlarının, isyan edip Anadolu'da büyük bir katliâm gerçekleştirdikten sonra, İran tarafına kaçarken vurdukları kervanla ilgili sorgularında, Şah İsmail'in, "size kim buyurdu kim benim âhiret babamun paşaların ve beglerin kırıp, ra'yyetin incidesiz?" sorusuna, bunların, "Şah yoluna gazâ idüp yezidlerı kırdık, hakkından geldük", sözleriyle cevap verdiklerinin söylenmesi de, bilhassa Anadolu Kızılbaşları'nın Sünnî kesimi hangi gözle gördüklerinin, çarpıcı bir ifadesidir, bkz. Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, 133; Ayrıca Pîr Sultan'ın şiirlerinde, Osmanlı tarafını "Yezid" olarak nitelendiren ifadelerin çokluğu da, aynı bakış tarzını göstermektedir.

10-Şarap içmek

Gölpınarlı, Alevî ve Bektâşîlerde kadınların, Âyin-i Cem denen tarikat törenlerine erkeklerle beraber katıldıklarını; muhabbet sofrasına, yâni rakı içilen sofraya beraber oturduklarını; beraber nefes okuyup, semâ ettiklerini belirtiyor.¹⁴¹ Süleyman Uludağ, Anadolu Alevîleri'nden bir kısmının, cemlerde içki içmeyi ibadetin bir parçası olarak kabul ettiklerini, ifade ediyor.¹⁴² Fiğlalı ise, Alevilikte, kadınlı-erkekli toplantılarda içki içilip eğlenilmesi ve çalgılar çalınıp samah edilmesinin, İslam öncesi geleneklerin, İslamî bir renkle devamı şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini, belirtiyor ve içilen içkiye, Orta Asya Şamanist Türkleri'nde "kansız kurban" anlamına gelen "do-lu=tolu" denilmesini, buna destek olarak gösteriyor.¹⁴³

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu bilgilere istinâden, en azından Anadolu Kızılbaşları'nın bir kısmında, erkek-kadın karışık olarak ibadet niyetiyle

141 Gölpınarlı, 100 Soruda Tasavvuf, 147; Ayrıca, Bektaşî-Kızılbaşların, rakının, Akyazılı Sultan tarafından tarikata sokulduğuna inandıkları belirtiliyor, bkz. Gölpınarlı-Boratav, Pir Sultan Abdal, 175.

142 Süleyman Uludağ, Osmanlı döneminde Anadolu'da var olagelmış Alevî toplumlarını üç gurupta değerlendiriyor: Hz. Ali'yi tanrı tanıyan, İslâm'ın haram kıldığı şeyleri mubah sayan, camileri olmayan, ibadetleri cem âyininden ibaret olan Ali Allahîler/Âli İlâhîler birinci gruba teşkil ediyor. İkinci gurupta yer alan Alevîlerin önemli bir kısmının namaz kıldığını ya da kılınması gerektiğine inandığını, namazı İslâm'ın temel bir ibadeti olarak kabul ettiğini, köylerinde cami, minare ve imam bulunduğunu, camileri bizzat kendilerinin gönüllü olarak inşa ettiklerini, belirten yazar, bu iki grup arasında kalan Alevîlerin de üçüncü grubu oluşturduklarını belirtiyor. Yazara göre üçüncü grubun bir kısmı ilk gruba, bir kısmı da ikinci gruba yakındır. İkinci gruba yakın olanların köylerinde camileri ve imamları bulunur; ezan ve Kur'ân okunur. Ancak dedeleri de vardır ve cem âyini yaparlar. Birinci gruba yakın olanların ise, köylerinde cami yoktur ve cami yapılmasına da karşıdır. Bunlar, Alevî köyüne cami yapılmasını bir Sünnî dayatması veya devletin plânı olarak görürler. Namaz kılmaz, Ramazan orucu tutmaz, hacca gitmez, zekât vermez, gusül bilmez, Kur'ân okumazlar. İçki içmeyi mubah görürler, cem âyinde içki içmeyi (demlenmeyi) ibadetin bir parçası olarak kabul ederler, bkz. Süleyman Uludağ, age, 162-163.

143 E. R. Fiğlalı, Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik, 369-370.

düzenlenen cem toplantılarında, ibadetin bir parçası olarak içki içme âdetinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Burada dikkat edilmesi gereken, hemen her cemiyette bulunabilen alelâde bir içki içilmesi olayından ziyade, ibadetin bir parçası olarak ya da ibadet niyetiyle içki içilmesi hususudur.¹⁴⁴

Nitekim, Mecidözü'ne tâbi Mürsi(?) Karyesi'nden Hâbil Halife ve Mehmet, Orunca Karyesi'nden Mahmut Baba ve ... Kâsım, Virancık Karyesi'nden Hasan adındaki Kızılbaşların, geceleri, âyin-i bâtılları üzere avretleri, kızları ve oğulları ile cem olup, şarap içtikleri ve aslâ şer'an yasaklanmış olan şeylerden (menâhiden) perhizlerinin olmadığı¹⁴⁵ ve yine Çorum'a bağlı Tola Karyesi'nden Bey'in evinde toplanan Kızılbaşların, avret ve oğlanlarıyla şarap içtikleri¹⁴⁶ yolundaki suçlamalar, Kızılbaş cemlerinde içki içilmesi meselesini gündeme getirmektedir.

Osmanlı-Safevî askerî ve siyâsî çekişmesinin sertleştirdiği gergin toplumsal ortam sebebiyle, içki içen herhangi birinin de, Kızılbaş muâmelesine tâbi tutularak cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Rodos beyine yazılan bir hükmünde, Ramazan oğlu Mehmet'in, içki içti diye kürek cezasına çarptırıldığı, on yıldan beri Hacı İlyas Reis'in gemisinde cezasını çekmekte olduğu belirtiliyor ve kendisinin başka bir suçu (cürm-i galîzi) bulunmadığının anlaşılması sebebiyle salıverilmesinin emredildiği, kaydediliyor.¹⁴⁷ Anlaşılan Ra-

144 Balım Sultan erkânına göre, şarabın, "şer'i'at ve tarikat kapılarında yeri yoktur; isti'mâlî câiz değildir. Fakat, "hakikat kapısını" aşan için mübahtır! Ma'rifet makâmına ulaşanlara ise ism=günahtır", bkz. Baha Said, "Bektaşiler", *Türk Yurdu*, V/28, (İstanbul Nisan 1927), 328; yazar, "Fakat bunların hepsi nazariye ve kuru lâftır. Makam-ı teslimde bulunması icap eden mürşit, yani baba şarap içemezdi. Halbuki her Bektaşî babası bunu içmeğe mecburdur. Çünkü gerek şer'i'at gerek tarikat kapıları ancak birer adımlık mesafe ve zamana mâliktir. Onu geçtikten sonra içmek hakkına mâliktir... her tâlip meydana girdikten on dakika sonra ilelebet kendisini bütün muharremâtta (haramlardan) mu'af telakkî edecek selâhiyete sahip oluyor" diyerek, uygulamadaki durumu anlatmaya çalışıyor, bkz. agm, 329.

145 (30/132/319).

146 (31/234/517).

147 (42/160/514).

mazan oğlu Mehmet, söz konusu gergin ortam yüzünden, içki içmenin cezasını ağır bir şekilde ödemiş ve üstelik başka bir suçunun bulunmadığını ispat edebilmesi için on yıl geçmesi gerekmişti.

11-Safevîlere yardım ve sadaka toplamak

Kızılbaşlarla ilgili suçlamalarda tam anlamıyla yerini bulan hususun, Anadolu'dan muhtelif yollarla yardım toplayarak Safevîler'e göndermeleri olduğu söylenebilir. Çünkü, Anadolu'daki Kızılbaşlar nazarında gâsıp pozisyonunda olan Osmanlı Devleti topraklarından yardım toplanıp, kurtarıcı gözüyle baktıkları Safevîler'e gönderilmesi, büyük önemi hâiz bulunuyordu. Yukarıda ifade edildiği üzere, Kızılbaşlar'ca gerçekleştirilen bazı toplu gasp ve soygun hareketlerinin de aynı amaçla yapıldığını, burada tekrar etmeliyiz. Hatta Safevî halife ve müritlerinin, esas olarak bu amaçla görevlendirildikleri de söylenebilir.

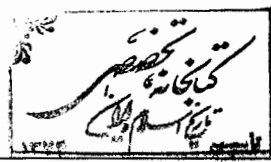
Rûm beylerbeyisine gönderilen 24 Ağustos 1565 tarihli hükümde; Bâli bin Saruca, Mehmet bin Turak, Mirza bin Mustafa, Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmet'in, reâya tâîfesinden nezir tarîkiyle altın ve giyecek alıp İran'a giderken yakalanmaları,¹⁴⁸ Sivas'a yakın yerlerde Kangallı, Alıpınarı ve o tarafın ahâlisi ve İran sınırının beri tarafında Amasya, Çorum, Hüseyinâbâd, Merzifon Ovası ve sâir o havâlideki rafz ve ilhâd ile meşhur ve Safevî sempatizanı olan ekseri halkın, aralarında İran'a gidip gelen ve Safevîler'e yardım toplayıp götürün adamların bulunduğu,¹⁴⁹ Sivas'tan Veled-i Babay ve oğlu Pîr Civan'ın, yine rafz ve ilhâd ile meşhur olup, Safevîler'e dâimâ yardım (nuzur ve sadakât) toplayıp götürdükleri,¹⁵⁰ Koyluhisar'a bağlı Cafer Karyesi sipahisi olan Bayram bin Pîrzâde ve aynı köyden bazı kimselelerin, hanımlarının ziynet eşyalarını Safevîler'e yardım gönderdikleri,¹⁵¹ yo-

148 (6/575/1261).

149 29/210/491).

150 (31/13/32).

151 (10/189/279).

lunda Mühimmelere yansıyan bilgiler, Safevî halifelerinin ve onların tesirin-
deki Kızılbaş halkın, sadece inanç ve düşünce bakımından Safevîler'e bağlı
olmakla yetinmeyip, aynı zamanda bütün mal varlıklarıyla da, bir kurtarıcı
gözüyle baktıkları bu devlete destek olmaya çalıştıklarını göstermektedir.
Hatta Kızılbaş halkın, aralarında yardım toplayıp, İstanbul'dan dönen İran
elçisine verecek kadar, bu bağlılıklarını ileriye götürdükleri ya da açığa çı-
kardıkları söylenebilir.¹⁵²

Yine, Şehrizol beylerbeyisine ve Musul kadısına gönderilen 27 Haziran
1571 tarihli hükümde; Musul sâkinlerinden isimleri kaydedilen 25 kişinin
adamları ve âileleri ile birlikte Safevîler'le ilişki içersinde oldukları, razf ve
ilhâd ile tanındıkları ve aralarında yardım toplayıp (nuzur ve sadakât cem'
eyleyüb) İran'a gönderdikleri¹⁵³ ve Zülkadir beylerbeyine gönderilen 4 Mart
1577 tarihli hükümde; bu vilâyette de, Safevîler'e (Yukarı Cânibe) yardım
(nuzur ve sadakât) gönderip, ilişkide bulunan bazı melâhîde olduğunun
kaydedilmesi,¹⁵⁴ bilhassa Osmanlı-Safevî sınırını teşkil eden bölgelerde, yo-
ğun bir yardım toplama faaliyetinin sürdürüldüğünün göstergeleri olarak
kabul edilebilir. Aynı şekilde, Divriği Alaybeyisi Ali ve akrabâsının Safevî-
ler'le ilişkilerinin bulunduğu, at ve katır ve sâir nesnelerden hediyeler gön-
derdikleri ve o taraftan gelen adamlar ile görüştükleri iddiası da,¹⁵⁵ bu ka-
tegoride değerlendirilebilir.

Bu tür ferdi ya da küçük çaplı olarak değerlendirebileceğimiz yardım fa-
aliyetlerinin dışında asıl, Safevîlerin önemli ölçüde ihtiyaç duydukları,¹⁵⁶ bil-

(152) Amasya beyi İlyas Bey'e gönderilen 24 Ağustos 1568 tarihli hüküm: "Bundan akdem Yu-
karı Cânib'den Âsîtâne-i Sa'âdetime gelen elçiye icâzet-i hümayûnum virilüb ol cânible-
re teveccüh eyleyüb varduklarında ba'zı melâhîde nuzur ve sadakât cem' idüb varub
müşârunileyhe teslim eyledikleri" bkz. (7/660/1835); Aynı konuda Rûm beylerbeyisine
gönderilen 23 Ağustos 1568 tarihli hüküm için bkz. (7/723/1984).

153 (12/329-330/674).

154 (29/209/488).

155 (5/88/205).

156 Divriği Sancağı beyi Mehmet Bey'e gönderilen bir hükümde; "Südde-i Sa'âdetime mek-
tub gönderüb Câmî'-i Kebîr hatibi Hacı Mehmet ile şîrâk-ı sulehâsı sana gelüb ol vilâyete

hassa savaş âletlerinin yapımında kullanılacak bakır, demir, gümüş¹⁵⁷ ve سایر bunların emsâli madenlerden yapılan aletlerin, büyük miktarlarda İran topraklarına kaçırılmaya çalışıldığı, anlaşılıyor. Rûm beylerbeyisine yazılan 18 Ağustos 1568 tarihli hükümde; iç bölgelerden yüklenilen 183 araba bakır ve demirin, eyâlet topraklarından geçirilerek İran'a götürülmesi¹⁵⁸ yine Rûm beylerbeyisine gönderilen 29 Eylül 1568 tarihli hükümde; Çorum'dan Hacı Mehmet, Kâsım ve Mahmut adındaki kimselerin bazı yoldaşlarıyla Kastamonu'dan bakır alıp giderken Osmanlık Kazası'nda 82 yük bakır ve 8 külçe ile yakalanmaları,¹⁵⁹ Divriği Sancağı beyi Mehmet Bey'e gönderilen 5 Temmuz 1568 hükümde; İran'a nal ve mih kaçırıldıkları belirtilen Safevî halifelerinden Mustafa, Eymir Hasan ve Kürtül Mustafa ile ilgili olarak, İran'dan bazargân sûretinde gelen adamlara, adı geçen Mustafa'nın oğulları ve adamlarıyla, her sene 100.000 miktârı nal toplayıp vermeleri,¹⁶⁰ Safevî halifelerinin, nasıl geniş çaplı mal kaçırma faaliyetlerinde bulunduklarını açıkça gösteriyor.

Osmanlı Devleti, bu tür madenlerin İran'a geçişini önleyebilmek için bir takım tedbirler almış görünüyor. Daha Yavuz Sultan Selim döneminde, demir, bakır, altın ve gümüş gibi madenler ile ateşli silahları ve bu silahları yapmayı bilen ustaları İran'a götürdükleri iddiasıyla, Acem tacirlerinin tutuklandıkları ve mallarına el konulduğu, bilinmektedir.¹⁶¹ Bu amaçla, ma-

tinizde demür ma'deni olmağla Yukarı Cânib'in na'l ve miha küllî ihtiyacları olduğu" şeklinde ifadeler geçiyor, bkz. (7/725/1988).

157 Osmanlıların doğuya gümüş geçişini engelleme çabalarında, daha çok dönemin mali şartlarının etkili olduğu anlaşılıyor. XVI. asırda Amerika'dan Avrupa'ya büyük miktarlarda değerli maden akması ve Osmanlı Devleti'nin batıda Habsburglar'a, doğuda Safevîlere karşı uzun süreli savaşlara girmek zorunda kalması sebebiyle asrın sonlarına doğru paranın değerinde meydana gelen önemli düşüş, Osmanlıları bu yönde hareket etme mecburiyetinde bırakmış görünüyor, bu konuda bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 20002, 143-156.

158 (7/705/1939).

159 (7/791/2162).

160 (7/725/1988).

161 F. Sümer, *age.* 40-41.

BİRİNCİ BÖLÜM

den çıkarılan ya da madenî eşya üretimi yapılan bölgeler kontrol altında tutulmaya çalışılmış; bilhassa Sivas, Amasya, Tokat, Kastamonu, Küre ve Divriği taraflarına gönderilen emirlerle, maden üretimi ve ticareti denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.¹⁶²

12-Safevîler lehine casusluk

Osmanlı topraklarında görevlendirilen Safevî halifelerinin başlıca görevlerinden birisinin Safevîler lehine casusluk yapmak olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Anadolu'da Osmanlı sistemine uyum sağlayamamış gayri memnun kitleleri Safevî sempatizanı haline getirerek, aralarında gizlenip faaliyetlerini sürdürmek, bunlar vasıtasıyla isyanlar tertiplemek, onlardan ya da onlar kanalıyla yardım toplamak ve yine bu kesimlerin aracılığıyla edindikleri bilgileri Safevîler'e götürmek; Osmanlı'yı gâsıp, Safevîler'i kurtarıcı gözüyle gören halife ve sempatizanların, canla-başla yerine getirmeye çalıştıkları kutsî görevleriydi.

Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Sivaslı Ahmet Çavuş'un kethüdâsı, daha önce Acem diyarına firar etmiş olan Abdulganî oğlu adamlarından Hasan'ın, yılda üç dört defa Osmanlı sarayına varıp vâkıf olduğu haberleri Safevîler'e gönderdiği¹⁶³ ve Divriği Alaybeyisi Ali'nin akrabâsından İran'da dirliğe mutasarrıf yarar adamı olup, mektubunun ve Şark Cânibî'nden gelip giden adamların yanından eksik olmadığı¹⁶⁴ yolundaki ifadeler Safevî casuslarının Osmanlı hükûmet merkezine kadar girebildiklerini gösteriyor ki, bu casusların Osmanlı resmî görevlilerinin adamları olmaları, herhalde işlerini önemli ölçüde kolaylaştırmış olmalıdır.

Vilâyet-i Sivas'tan Veled-i Babay ve oğlu Pîr Civan'ın, vâkıf oldukları haberleri sürekli Safevîler'e bildirdikleri,¹⁶⁵ Meşhed-i Ali'de sâkin Etyemez

162 Bu konuda, ileride "Âlât-ı harb ve bunların imâlinde kullanılan madenlerin İran'a geçişinin engellenmesi" başlığı altında değerlendirilen belgelere bakılabilir.

163 (7/678/1881).

164 (5/88/205).

165 (31/13/32).

adıyla bilinen kimse ile Bağdat'ta Seyyid Gümâne'nin, Kara Lâtîf'in adamı Ali'nin ve Musul'da metfun olan Hazreti Yunus türbedârının Safevîler'le ilişkilerinin olduğu ve adamlarının varıp geldiği¹⁶⁶ ve yine Zülkadir Vilâyeti'nde Safevîler'le münâsebeti olan ve varıp gelen adamlarıyla yardım ve haber götüren melâhidenin bulunduğu¹⁶⁷ yolunda Mühimmelere kaydedilen bilgiler de, Safevî halifelerinin Anadolu'da yürüttükleri casusluk faaliyetlerine örnek olarak verilebilir.

13-Sahte para basmak

Osmanlıların, 1514 Çaldıran zaferi ile birlikte doğuya doğru yayılmalarının ardından, bölgedeki büyük gümüş sikke kullanma geleneğini devam ettirdikleri biliniyor. 1555'ten itibaren, sikkelerdeki "Şahî" deyiminin yerini "Pa-dîşahî" ve II. Selim'in hükümdar olmasıyla birlikte "Selimî"¹⁶⁸ deyimleri resmî belgelerde kullanılmakla beraber, halk arasında bu paraların adı "Şahî" olarak kullanılmaya devam edildi. Nümizmatlar arasında "Dirhem" adıyla bilinen Şahî, bilhassa 1578-1590 Osmanlı-İran harbi sırasında, askerlere yapılan ödemeler ve diğer harcamalarda kullanılmak üzere bol miktarda basıldı. Bu yüzden ve ayrıca Şahîlerin diğer sikkelere nazaran daha değerli olmaları sebebiyle, bu paralar, bilhassa Doğu bölgelerinde uzun süre tedavülde kaldı. XVI. asrın sonlarında Şahî'ye olan bu aşırı talebin, bir takım kalpazanlık olaylarını da beraberinde getirmiş olduğu görülmüyor.¹⁶⁹

166 (29/210/499).

167 (29/209/488).

168 Diyarbekir Beylerbeyisi'ne ve Defterdarına gönderilen 25 Nisan 1573 tarihli bir hükümde; "Selimî nâmıyla istihâr bulmak için Şahî ayârında pâk ve bir kırat girân olmak ve min-ba'd Selimî deyu kesilmek emr edip buyurdum ki, ... min-ba'd Selimî nâmıyla istihâr buldurup Şahî nâmını ref' edip yasağ eyleyesin" buyruluyor, bkz. Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, hazırlayan: Abdullah Uysal, Ankara 1987, 103-104.

169 Bu konuda bkz. Şevket Pamuk, *age*, 101, 108, 112; Erzurum, Âmid, Bağdat ve Halep'ten İstanbul'a gelen eksik ve kalp Şahîlerin toplatılmasıyla ilgili 6 Şubat 1583 tarihli hüküm için bkz. A. R. Altınay, *age*, 107.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bizim vereceğimiz örnekte kalpazanların Kızılbaş halifesi olmaları, hadisenin âdî bir kalpazanlık vakası olmaktan çok, yine Safevîler lehine bir mad-dî yardım sağlama düşüncesiyle gerçekleştirilmiş olabileceğini akla getiriyor. Osmanlıların, para basımında kullanılan kıymetli madenlerin geçişini engelleyerek, İran'da büyük bir para darlığı meydana getirdikleri bir dönemde,¹⁷⁰ Safevî halifelerinin bu tür faaliyetlerde bulunmaları, anlamlı olmalıdır. Çorum'un Hızır Bey Karyesi'nde sâkin olan Ali ve oğlu Mehmet'in Râfızî tâifesinden oldukları, Hz. Peygamber'e ve Hulefâ-i Râşidîne küfrettikleri, kardeşinin hatununa fiil-i şenide bulundukları iddialarına, sikke kazdırıp Şâhî kestirdikleri, yani yukarıda sözü edilen Şâhî isimli gümüş sikkelere bastırdıkları, iddiası da ekleniyor. Söz konusu kalpazanlar, İstanbul'da Galata'da yakalanmışlar; ancak sicilleri tutulup idam edilmek üzere iken kaçmışlar.¹⁷¹

Belgede, kalpazanlık işleminin nerede gerçekleştirildiği belirtilmiyor. Çorum'un bir köyünde oturan iki kişinin, Osmanlı para ve bankerlik merkezi durumunda olan Galata'da yakalanmaları ve sonra kaçabilmeleri ilginçtir. Sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmaya çalışıldığını bildiğimiz madenlerin ve para basmak için gerekli teknolojinin bulunabilmesinde¹⁷² ve ayrıca basılan paranın piyasaya sürülebilmesinde, Galata'nın bir fonksiyonunun olup olmadığını bilemiyoruz; ancak, bu ihtimalin düşünülmesi gerektiğini sanıyoruz.

170 Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, I, Ankara 1999, 102.

171 (69/223/445).

172 İstanbul Kadısı'na ve Darbhâne Emîni'ne gönderilen Ekim 1582 tarihli hükümde, "sen ki, Darbhâne Nâzırısın âdet-i kadîme üzerine Sim-Keş tâifesinin üzerlerine nâzır olup, muayyen kârhânelerden gayri mahfî yerlerde yaramaz ve kalb altun ve gümüş işletdirmeyip" şeklinde geçen ifadeler, madenî para basımının denetim altında tutulmaya çalışıldığını gösteriyor, bkz. A. R. Altınay, *age*, 106-107.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

Osmanlı hükümdarlarının Erdebil Tekkesi'ne her yıl "çerağ akçesi" gönderdiklerinin söylenmesi¹⁷³ ve II. Bayezit'in, isyan öncesi dönemde Şah Kulu'na her yıl altı-yedi bin akçe sadaka vermesine¹⁷⁴ bakarak, 1492'de mezczup bir dervişin II. Bayezit'e karşı girdiği suikast teşebbüsüne kadar,¹⁷⁵ Osmanlıların Erdebil merkezli Safevî Tarikatı mensuplarına ve onların Anadolu'daki temsilcilerine karşı genellikle sempatiyle baktıkları ve hatta diğer tarikatlara olduğu gibi onlara da bir takım mali desteklerde bulundukları söylenebilir. Ancak, söz konusu suikast teşebbüsü ve Safevîlerin siyasi amaçlarının açığa çıkmasının ardından Osmanlıların Safevîlere ve onların Anadolu'daki müritlerine bakış tarzları değişmiş ve bölgedeki Kızılbaş halk geniş bir tâki-bâta alınmıştır.

1501 yılı başlarında Sivas Sancağı Beyi'ne hitaben yazılan hükümde; daha önce "Erdebil sûfilerinden Erdebil-oğlu'na giderken dutulan sûfilerün soygunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyâseten salb oluna" diye hüküm verildiği halde, hâlen Şehzâde tarafından, ele geçirilen sûfilerin, adam başına dörder yüz, halifelerden ikişer bin akça alınmak suretiyle serbest bırakılmalarının buyrulduğu; ancak, sûfiler hususunda eski hükmün geçerli olduğu belirtiliyor. Aynı konuda Sultan Mahmut'a (2 kez), Sultan

173 Aşıkpaşazâde Tarihi'nde, Şeyh Cüneyd'in müritlerini, Sultan II. Murad'a göndererek, Kurt Beli'nde yerleşmek istemesi; ancak II. Murad'ın bunu kabul etmeyip, Şeyh'e 200 Flori ve gelen müritlerine 1000 Akçe verdiği, yolunda geçen ifadelerden böyle bir yorumla gidilmiş olabileceğini, yukarıda belirtmiştik, bkz. dn: 5.

174 Anonim Tevârih-i Âl-i Osman -F. Giese neşri-, 132.

175 Bekir Kütükoğlu, suikast sebebiyle II. Bayezit'in tehlikenin büyüklüğünün farkına vardığını ve Teke Kızılbaşları'ndan bir kısmını Rumeli'ye tehcir ettiğini belirtiyor, bkz. age, 3.

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

Ahmet'e, Sultan Alemşah'a ve Sultan Selimşah'a hükümler yazıldığı anlaşıyor.¹⁷⁶

Yine aynı tarihlerde Sivas Sancağı Beyi'ne gönderilen başka bir hükümde; Adı geçen sancak beyinin, Şark tarafına adam göndererek, Erdebil-oğlunun, Murat Han'ın, Ebulfeth Mirza'nın ve Şirvanşah Bey-oğlu Gazi Bey'in durumları hakkında haber toplayıp, İstanbul'a ilettiği anlatılıyor.¹⁷⁷

Bu belgelere istinâden, daha II. Bayezit devrinden itibaren, Osmanlı Devleti'nin, Safevî tehdidinin farkına vardığını, Anadolu'dan Erdebil'e gidip gelen Safevî taraftarlarını tâkibâta alarak sert bir şekilde cezalandırdığını, söyleyebiliriz. Öyle ki, Sultan Şehinşah'a gönderilen aynı tarihli ve aynı içerikli bir hükümde, ele geçirilen sûfilerin mecâl verilmeden idam edilmeleri istenildikten sonra, ilk hükmün gönderildiği tarihten beri kaç sûfinin idam edildiğinin ve bundan böyle ayda bir, iki ayda bir kaç sûfi idam edildiğinin yazılıp bildirilmesi isteniyor. Bu şekilde, Kızılbaş tâkibinin kontrol altında tutularak, çeşitli bahanelerle savsaklanmasının engellenmeye çalışıldığını anlıyoruz.¹⁷⁸

Gelişmeler, II. Bayezit'in gönderdiği sert emirlere rağmen, Anadolu'da Safevîlerin etkisiyle meydana gelen Kızılbaş tehdidinin gittikçe arttığını göstermiş; bu tehdidin üstesinden gelebilecek şehzâdenin Selim olduğu hususunda genel bir kanâat hâsıl olmuştu. Halk arasında, ozanlar tarafından söylenen, "yürü Sultan Selim devran senündür" şeklindeki türkülerin yaygınlık kazandığının belirtilmesi,¹⁷⁹ bu gelişmenin en açık ifadesidir. Nitekim Trabzon valiliği sırasında, Safevî tehdidini daha yakından görme fırsatı bulan

176 İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm II. Bâyezid Dönemine Ait 906-1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994, 8/27, 21/71, 78/281.

177 İ. Şahin-F. Emecen, *age*, 92/330.

178 İ. Şahin-F. Emecen, *age*, 126/454.

179 Bkz. Tekindağ, "Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", 52; Yazar aynı yerde, 24 Nisan 1512'de, Selim'in tahta çıkması ile başlayan olayların, bu kanaati bir kere daha doğruladığını, Konya valisi Şehzâde Şehinşah ile birlikte Şah-Kulu Baba Tekeli taraftarlığı yapan Şehzâde Murad'ın, sonradan Nur Ali Halife-i Rumlu ile birleşerek Tokat'ı yakıttan son-

Yavuz Sultan Selim, bir taraftan devlet merkezini ikâza çalışmış, bir taraftan da Erzincan ve Bayburt'a kadar Safevî topraklarına akınlar düzenlemişti.¹⁸⁰ Yavuz, hükümdar olmasının ardından bütün mesâîsini, başlıca tehdit unsuru olarak gördüğü Safevîler'e ve onların etkilediği Anadolu Kızılbaşları'na çevirdi. Onun, Çaldıran öncesinde Anadolu'daki 40.000 Safevî taraftarını tespit ettirip, hapis ya da idam ettirdiği, genel olarak belirtiliyor. Yuvarlak olarak verilen bu rakam elbette tartışmalıdır. Ancak, dönemin şartları dikkate alındığında, Çaldıran Seferi öncesinde geniş kapsamlı bir tâkibât yaptırılmış olduğu kabul edilmelidir.¹⁸¹ Buna karşılık, sanılanın aksine büyük sayı-

ra onunla birlikte Şah İsmail'in yanına sığındığını, babası Şehzâde Ahmet'in de ilticâya hazırlandığını, bu kanaatin doğruluğunu gösteren deliller olarak, öne sürüyor; ancak, şehzâdeler arasındaki taht mücadelesinin, içlerinden bazılarını böyle bir tercih yapmaya zorladığı unutulmamalıdır, nitekim aynı sebeple komşu ülkelere (meselâ Bizans gibi) sığınma olayı her zaman görülebilmektedir. Tersine olarak, Sultan Ahmet'in ve diğerlerinin, hâkimiyeti ele geçirdikleri takdirde nasıl davranacakları, bu açıdan iyice düşünülecek ayrıca değerlendirilmelidir.

180 B. Kütükoğlu, age, 3; bu sırada her iki tarafın da, Anadolu'da geçim zorluğu çeken kesimlere, yeni bir ekmek kapısı bulma, ümidi vermeye çalıştıkları anlaşıyor; Safevî şeyh ve şâhlarının daha devletin oluşum süreci boyunca, belli dönemlerde ganimet amaçlı Gürcü seferlerine çıkması; Şehzâde Selim'in de, "telâfi-i taksîr-i vüzerâ için ceng ü peykâr ehlini, mu'attal ve bîkâr komayup; Der-i devlet'den behremend olmayan bîkes ma'zûlları ve ihmâl-i vüzerâ ile nâ-ümîd olanları, mahzûlları yazup; gâh Gürcistân'a akın salup, ikaamet-i resm-i cihâd ile def'-i melâl ve gâh Kızılbaş-ı bed-ma'âş ile harb ü kutâl" etmesi, hep ara yerde kalmış mağdur kesimleri kazanma amaçlı faaliyetler olarak değerlendirilebilir, bu konuda bkz. F. Kırzioğlu, age, 85; M. Akdağ, age, 115-116.

181 J. L. Bacqué-Grammont tarafından yayınlanan 1513 tarihli bir listede, "Sûret-i defter oldur ki, Vilâyet-i Rûm'dan ba'zı kimesneleri beyân eder" başlığı altında, Tokat, Nikhisâr, Gedeğra, Kavak, Bâfra, Sonisa, Amâsiyya, Çorum, Lâdik, Müşâlimün Kara Hisâr'da tespit edilen isimler hakkında, "aslâ Kızılbaş olmak ihtimâli yokdur", "Kızılbaş'a gitmişdür", "Sultan Murad'a tâbî' olub Kızılbaş olmuşlardur", "Kızılbaş olub cem'iyyet dahi etmişdür", "Kızılbaş olub hayli fesâd etmişdür" gibi ifadelerin yanında daha çok Yavuz'un iktidar mücadelesinde karşısında olan Sultan Ahmet ve oğullarının taraftarı olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır, bkz. "Une Liste De Timariotes Suspects Dans La Province Du Rûm En 1513", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XLI/1-4, Eylül 1982-Ekim 1983, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, (İstanbul 1984), 145-162.

lara varan Safevî taraftarının imha ettirildiğini söylemek zordur.¹⁸² Çünkü Osmanlı'nın bu tür vakalardaki klasik yöntemi daha çok sürgündür. İleri gelen Safevî halifelerinin öldürüldüğünü, bunların ailelerinin ve bağlarının ise, sürgüne gönderildiğini söylemek, tarihî realiteye daha uygun düşecektir, kanısındayız.¹⁸³

Çaldıran'da büyük bir darbe yiyen Safevî tehdidi, daha sonra da etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Safevîlerin tahrikiyle Kanuni döneminde meydana gelen Zünnun oğlu, Veli Halife ve Kalenderoğlu isyanları; buna karşılık bizzat Kanuni'nin kumandasında gerçekleşen İran seferleri dolayısıyla, Anadolu'da Kızılbaş tâkibinin Kanuni dönemi boyunca aralıklarla devam ettiğini söyleyebiliriz.¹⁸⁴

İki devlet arasında yapılan anlaşmalara ve dostâne münâsebetlere rağmen, Mühimme defterlerine kaydedilen belgeler, Anadolu'daki Safevî tahrikinin ve dolayısıyla buna karşılık Osmanlılarca gerçekleştirilen Kızılbaş tâkibâtının, XVI. asrın ikinci yarısında da sürdüğünü gösteriyor.

Kızılbaş tâkibâtında, Anadolu'daki bütün askerî ve idarî personelin görev aldıkları söylenebilir. Tâkibât başlığı altında teftiş, yakalama ve cezalandırma işlemleri yer alıyor. Olayın cinsi, yeri ve meydana geliş şekli dolayısıyla, ilgili personel farklılıklar gösterebilir. Ancak genel olarak; başta beylerbeyi ve kadılar olmak üzere, sancak beyleri ve hâkimleri ve bunların adamları, toprak kadıları, kadı naipleri, eyâlet defterdarları, defter kethüdâları, hâs zâbitleri, eyâlet nâzırı olan dergâh-ı mu'allâ müteferrikaları, tahrirle görevli vilâyet muharrirleri, emvâl nâzırları, sübaşılar, sipahiler, kapı halkları, dizdarlar, kale müstahfızları ve il erleri belgelere yansıyan görevliler olarak karşımıza çıkıyor. Bunların dışında, özel olarak açıktan Kızılbaş

182 Nitekim, Bacqué-Grammont'un yayınladığı listede 79 kişi kaydedilmiştir, bkz. agm.149-152, 159-162.

183 Aşağıda "Kızılbaşlar'a verilen cezalar" başlığı altında, XVI. asrın ikinci yarısında genellikle sürgün cezasının tatbik edildiği görülecektir.

184 B. Kutukoglu, age

teftişi ile görevlendirilen personelin ve halk arasında gizlice dolaşıp Kızılbaş ya da Safevîler'le ilişkisi olanları tespit etmeye çalışan casusların bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunlara, aşağıda yeri geldikçe değinilecektir.

I-Kızılbaş Takibinde Başbuğ Tayini

Genel olarak bölgedeki bütün resmî görevlilerin, Kızılbaş takibiyle vazifeli oldukları söylenebilir. Ancak, bazen bizzat bu iş için görevlendirmelerin yapıldığı anlaşıyor. Çorum sipahilerinden Er oğlu İn'am'ın, Kızılbaş tâkibinde üstün başarı göstermesi sebebiyle, ehl-i fesat, haramzâde ve Kızılbaş zuhûr ettiğinde yakalanıp haklarından gelinmesi için, il üzerine başbuğ tayin edilmesi, böyle bir uygulamanın olduğunu gösteriyor. Bölgedeki kadılarından, görevlendirilen başbuğa yardımcı olmaları isteniyor. Kadılar, gerektiğinde il eri ve kale müstahfızı gönderecekler ve görevlendirilen başbuğ, hisar eri talep eylediğinde, sancakbeyi kâim-i makâmının muhalefet etmesine fırsat vermeyeceklerdi.¹⁸⁵

II-Kızılbaş Takibinin Teşviki

II. Bayezit döneminde gönderilen hükümlerde, Erdebil sûfilerinden Erdebil-Oğlu'na giderken yakalanan sûfilerin mal varlıklarının, bunları yakalayanlara verileceği yolundaki kayıtlar, bu şekilde Kızılbaş tâkibinin teşvik edildiği intibâhı veriyor. Bu yönde defalarca emir gönderildiğinin belirtilmesi, bu kanaatimizi pekiştiriyor.¹⁸⁶ Karesi Sancağı kadılarına gönderilen 27 Mayıs 1550 tarihli bir hükümde de, yakalanan hırsız ve harâmîlerin, suçları kesinleştikten sonra, üzerindeki mal varlıklarının yakalayana verilmesi yolunda ifadelerin kullanılması,¹⁸⁷ Osmanlı'da bu tür uygulamaların eskiden beri devam ettiğini gösteriyor.

¹⁸⁵ (36/294/779).

¹⁸⁶ Şahin-Emecen, 8/27, 78/281.

¹⁸⁷ "taht-ı kazânızda dutulan hırsızların, harâmîlerin hırsızlıkları ve haramlıkları şer'le hükmolunduktan sonra soygunlukların dutan kimseye verdirüb, soygunluklarından bâkî kalan muhallefâtların göresiz nakle kâbil ve nazara mergub aynıyla Dergâh-ı Mu'allâ-

III-Defter Harici Kızılbaşların Takibi

Bölgedeki resmî görevlilerin ve özellikle Kızılbaş tākibiyle görevli Osmanlı casuslarının, yapılan ihbarları da dikkate alarak, Safevî taraftarlarını tespit edip kayda geçirerek defterler düzenledikleri anlaşıyor. Bacqué-Grammont, 1513'te düzenlenen böyle bir defteri daha önce yayınlamıştı.¹⁸⁸ Bu şekilde düzenlenen defterler, İstanbul'a gönderiliyor, İstanbul'da incelenen defterler, tekrar çeşitli kanallardan incelenmek üzere bölgedeki ilgililere geri gönderiliyordu. Bu şekilde gerçekleştirilen inceleme ve soruşturmaların neticesine göre icap eden cezalar veriliyordu. Ancak bazen, defter harici kalanların da bulunduğu anlaşıyor. Rûm beylerbeyisine hitaben yazılan bir hükümde; beylerbeyinin, gönderilen emr-i şerif gereğince Merzifon Ovasına bizzat varıp, defterde isimleri yazılı kimselerin tedricen haklarından geldiği, ancak defterde isimleri bulunmayan Kızılbaşlar'ı yakalayıp cezalandırmaktan çekindiği belirtiliyor ve gönderilen bu emirle, defter harici kalanların da cezalandırılmaları isteniyor.¹⁸⁹

IV-Takipten Kaçanların Vakıf, Mülk, Serbest Tımarlar ve Hass-ı Hümâyûna İlticâsı

Belirli dönemlerde gerçekleştirilen tâkibâtan kurtulabilmek için, Safevî taraftarlarının, bir takım yöntemler bulup geliştirdikleri anlaşıyor. Bu yöntemlerin, Osmanlı tımar sisteminin bazı özelliklerinden yararlanmak sûretiyle geliştirildiği, söylenebilir. Klasik ifadeyle, ortaya çıkan "ehl-i fesat ve kuttâ'-i tarik", evler basıp, yol kesip, adam öldürüyorlar ve yolcuların mallarını gasp ediyorlar; ancak, teftiş edilip yakalanmak istendiklerinde, bazı evkâf ve emlâk ve serbest tımarlara ve hâss-ı hümâyûna varıp ilticâ ediyorlardı. Üstelik,

ma gönderesiz" bkz. M. Akdağ, age, 221, (Topkapı Müzesi, Edremit Şer'îye Sicili, 42/1189, Vr.129b.'den naklen).

188 "Une Liste De Timariotes Suspects Dans La Province Du Rûm En 1513", 145-162.

189 (7/953/2624).

serbest evkâf ve emlâk sahipleri ile hâss-ı hümayûn eminlerinin, bu gibileri himaye ederek, ilgililere vermedikleri anlaşılıyor ki, himaye edilmemeleri ve himaye edenlerin isimlerinin yazılıp bildirilmesi hususunda emirler gönderiliyordu. Bu yolda gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre, mültecilerden sipahi olanlar hapsedilip, durumları İstanbul'a bildirilecek, eğer sipahi değilse, bulundukları yerde öldürülecekler, "bedel-i siyaset" adıyla para alınıp serbest bırakılmayacaklardı.¹⁹⁰

Osmanlı sisteminde, serbest tımarlara, sefer zamanı haricinde kimsenin karışmadığı; serbest tımar dâhilinde bulunan suçluları, sancakbeyinin adamlarının gelip alamadığı belirtiliyor.¹⁹¹ İşte bu yüzden, bu şekildeki yerlerin, tâkibâta mâruz kalanların sığınak yerleri haline gelmiş olduğu anlaşılıyor. Serbestiyeti hâiz yerlerin bu özelliklerinin, bilhassa Safevî sempâtizasını ve hatta Kızılbaş halifesi olan Osmanlı sipahileri tarafından değerlendirildiğini ve bu tür yerleri, yandaşlarının saklanabilecekleri mekânlar haline dönüştürmeye çalışmış olduklarını, tahmin etmek güç olmasa gerektir. Rûm Vilâyeti yeniden tahrir olunduğunda, bazı sipahi tımarlarının kanuna aykırı olarak serbest yazılması, bu tür ihtimalleri akla getirmektedir. Vilâyet muharriri Ömer Bey'e gönderilen 1 Haziran 1574 tarihli hükümde, tâkipten kaçan ehl-i fesadın bu şekilde serbest yazılan tımarlara ilticâ ettiklerinin belirtilmesinden¹⁹² hareketle, tahrir eminleri, sipahiler ya da başka görevliler tarafından yapılan bir takım kanunsuz düzenlemelerle bazı tımarların serbest yazılarak tâkipten kaçanlar için birer sığınak haline getirilmeye çalışıldığı düşünülebilir.

V-Düzmece Şah İsmail ve Pîr Sultan Olayı

1578'de Serdar Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Gür-cistan ve Şirvan'ın fethi amacıyla harekete geçtiği sıralarda meydana gelen

190 Canik Sancağı beyi Semender Bey'e gönderilen 13 Ocak 1577 tarihli hüküm için bkz. (29/66/155).

191 M. Sertoğlu, *age*, 312.

192 (24/329/902).

Düzmece Şah İsmail olayı sebebiyle Anadolu'da Kızılbaş tâkibinin yoğunlaşmış olacağı düşünülebilir. Şam Bayadı Türkmenleri arasında ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail'in, Arabistan'dan, Yeniil'e tâbi Kemerlü ve Behlü İmam cemaatleri ile birlikte Bozok taraflarına geldiği ve yine bu cemaatler içinde gündüzleri saklanıp, geceleri toplantılar düzenleyerek halkı isyana teşvik ettiği belgelere yansımış bulunuyor.¹⁹³ Sahte Şah İsmail'in propagandasının semeresini verdiği ve Malatya Livası'na tâbi İzli, Rişvan, Eşkânlu, Solaklu, Şeyh Hüseyinlü, Soydanlu, Eğribüklü, Adaklu, Kalaçaklu, Bezki, Çakallu, Mihriman, Karasaz ve Kömürlü aşiret ve cemaatlerinin kendisine yardımında bulundukları anlaşıyor.¹⁹⁴ Mühimmelere yansıyan bilgilerden, Sahte Şah İsmail'in halifelerinden Cevşidoğlu Hüseyin'in "muhkem cenk" ile ele geçirildiğini;¹⁹⁵ Yeniil Kazası'na tâbi Bıyıklı Yaylağı'nda Yunus adındaki bir başka halifesinin, etrafına topladığı adamlarıyla isyan etmek üzere iken, haber alınıp dağıtıldığını;¹⁹⁶ Şam Bayadı Cemâati'nden Yunus Halife ve Pehlüvanlu Cemaati'nden Düşeroğulları adındaki halifelerinin, kendilerine bağlı melâhîde ile kırk evde toplandıklarını, ayrıca Hâss-ı Hümâyûn'a tâbi Mescidlü Akdere adındaki mevzide on beş-on altı miktarı evleri bulunduğu-
nun tespit edilmiş olduğunu, adı geçen halifelerin, aşiretlerinden istenildiğini, ancak, teslim edilmediklerini öğreniyoruz.¹⁹⁷

Bozok beyine gönderilen bir hükümde, Sahte Şah İsmail'in, bedbaht nice kimseyi saptırdığı; hâlâ o yörelerde bulunduğu ve yakalanamadığı belirtilmekte; kendisinin yakalanarak hapsedilmesi, halifelerinin ise haklarından gelinmesi istenilmektedir.¹⁹⁸ Sahte Şah İsmail olayı ile ilgili olarak büyük bir

193 (35/174/444, 445).

194 Bu aşiretler içinden ele geçirilen Mehmet adında birinin, aşiretlerden kimlerin yardım gönderdiklerini bildiğini söylediği belirtiliyor, bkz. (35/188/473).

195 Cevşidoğlu Hüseyin'in siyaset olunması ve Sahte Şah İsmail'in yakalanması emri ile ilgili olarak bkz. (35/169/433).

196 (35/174/444).

197 23 Eylül 1578 tarihinde gönderilen emirle, eğer aşiretler teslim ederlerse, adı geçen mülhidlerin haklarından gelinmesi, vermeyip karşı koyarlarsa ortadan kaldırılmaları (demleri heder) istenilmektedir, bkz. (35/210/528)

198 (35/233/583).

kısmı Bozok beyi Çerkes Bey'e olmak üzere Ayıntab, Kırşehir ve Türkman beyi Şah Murat'a fermânlar gönderildiği anlaşıyor.

Osmanlı-İran ilişkileri ile ilgili meşhur eserinde Kütükoğlu, Düzmece Şah İsmail olayını, yine Mühimme Defterleri'ne dayanarak kısaca özetlemiştir.¹⁹⁹ Buna göre, Serdar Lala Mustafa Paşa, söz konusu sefer için, İstanbul'dan hareket edip Sivas'a geldiğinde, Zülkadriye beylerbeyisi ve Elbistan kadısı kendisine müracaat ederek, Şam Bayadı Türkmenleri arasında "Ben Şah İsmail'im" diyen birisinin ortaya çıktığını, Sultan Korusu ve Arslantaş Mevkii'nde nice kötülükler ettikten sonra Bozok'ta Kızılbaş halifesiyle birlikte Hacı Bektaş Ocağı'nda kurbanlar kesip meşhur âsi ve eşkiyâ Ebu Riş-oğlu ile haberleşip, Hısn-ı Mansur Alaybeyisi'nin çayırını basarak zorla atlarını aldığını ve adamlarını öldürdüğünü, gittikçe fesadının arttığını ve isyanın genişleme eğiliminde olduğunu, haber vermişlerdir. Boybeylü (bize göre Bi-yıklı) Yaylağı'nda yakalanan halifelerinden Köse (bize göre Kiniselü) Yunus'un ifadesine göre, Düzmece Şah İsmail, Vilâyet-i Acem'den gelip 985(1577-1578) kışını Amik Ovası'nda geçirdikten sonra Yenil'e tâbi Kemerli ve Pehlivanlı cemaatleriyle yaylağa çıkmıştır; kendisi Fârisî konuşur; orta boylu, köse sakallı ve uzun saçlıdır. Yine ele geçirilen veziri Han Pîri'nin ifadesine göre, Malatya, Arapkir, Maraş ve Karaman'ı yağma ve talan için El-malu Köyü civarında adam toplarken Malatya kadısının kuvvetleri tarafından bastırılmış, adamları dağılmış, kendisi Fırat'ı geçerek Siverek'e doğru kaçmıştır. Malatya'nın Çalab Köyü'nde yakalanıp, bir süre hapsedildiği ve daha sonra serbest bırakıldığı yolunda bilgiler bulunmaktadır. Yapılan çarpışmada Sahte Şah'la birlikte İran'dan gelenlerden birisi öldürülmüş, beraberindeki Rişvânî Kürtleri ve diğer Türk aşiret ve cemaatleri dağılmışlardır. Han Pîri, ifadesinde obalarda bulunan Kızılbaş tâçlarını kendisinin dağıttığını itiraf etmiştir.²⁰⁰

199 B. Kütükoğlu, 32 nolu defterden 392, 393, 433 ve 444, 35 nolu defterden 445, 473 (Ahmet Refik'ten naklen), 802, ve 997, 36 nolu defterden ise 128 numaralı belgeleri kullanmıştır, bkz. *Rafızilik ve Bektaşilik*, 12-14.

200 B. Kütükoğlu, *age*, 12-14.

Kütükoğlu'nun verdiği bilgilerden hareket eden Mehmet Bayrak, XVI. asrın sonlarında meydana gelen Pîr Sultan olayının da Sahte Şah İsmail hareketi ile ilgili olabileceğini, kuvvetle tahmin etmektedir²⁰¹ ki, biz de aynı kanaati taşıyoruz. Üstelik, Mühimme Defterleri'nde rastladığımız bazı belgelere dayanarak, bu hareket sırasında Pîr Sultan'ın, "Şeyh Haydar" adıyla önemli rol oynadığını, söyleyebileceğimizi sanıyoruz.

Gölpınarlı ve Boratav'ın ifadesiyle, Pîr Sultan, "her şeyden evvel Şî-Batîni inancı bir heyecan haline getirmiş, Safevî Şahlarına, onların kutsiyetine, galip geleceklerine inanmış, aynı zamanda cidden de sevmiş, ayrılığı tatmış, bağıryanık ve hakiki bir âşıktır."²⁰² Pîr Sultan tarafından ya da onunla ilgili olmak üzere yakınları ve sevenleri tarafından söylenen bazı dörtlükler,²⁰³ Sahte Şah İsmail-Pîr Sultan ilişkisine ışık tutacak mahiyette görünüyor:

*Uçurdular Pîr Sultan'ın kuşunu
Seyrangâh eyledi Yıldız başını
Hub gösterdi toprağını taşını
Mevlâm kismetini verdi orada.*

*Şah Yıldız dağında semâ' eyledi
Bir ayak üstünde bin bir kelâm söyledi
İndi Banaz'ı hoş vatan eyledi
Haylı devr ü zaman geçti orada.*

*Koca Şah Urum'a bir elma saldı
Dolandı Urum'u Banaz'a geldi
Pîr Sultan elmaya bir tekbir kıldı
İnsan taaccüpte kaldı orada.*

201 Mehmet Bayrak, *Pîr Sultan Abdal*, Ankara 1986, 111-127.

202 Bkz. Gölpınarlı-Boratav, *age*, 26.

203 İsmail adında bir şairin söylediği bu dörtlükler için bkz. Gölpınarlı-Boratav, *age*, 52-53) Yazar, şiirde geçen "elma"nın, Safevî Şahları tarafından, Anadolu'daki Kızılbaş halifelelerine gönderilen emir ve hükümlerin, berat ve fermanların sembolü olabileceğine işaret etmektedir, bkz., *age*, 53.

Yüce gördü şehitliği yolunu
 Mansur gibi kabul kıldı dârını
 Kokladı elmayı verdi serini
 Mevlâm hırkasını asılı koydu orada.

Yine Pîr Sultan'ın söylediği kabul edilen aşağıdaki dörtlükler de, Sahte Şah İsmail-Pîr Sultan ilişkisini akla getiriyor: ²⁰⁴

Yürüyüş eyledi Urum üstüne
 Ali nesli güzel İmam geliyor
 İnip temennâ eyledim destine
 Ali nesli güzel İmam geliyor.
 Kızılırmak gibi bendinden boşan
 Hama'dan Mardin'den Sivas'a döşen
 Düldül eğlendi Zülfikar kuşan
 Ali'm ne yatarsın günlerin geldi.
 Mü'min olan bir nihana çekilsin
 Münafık başına taşlar dökülsün
 Sancağımız Kazova'ya dikilsin
 Ali'm ne yatarsın günlerin geldi.
 Kapıyı çaldı Kırkların birisi
 Birinden mest oldu cümle gerisi
 Sarıkaya derler Şah'ın korusu
 Konalım gaziler İmam aşkına.
 Haktan inayet olursa
 Şah Urum'a gele bir gün
 Gazâda bu Zülfikarı
 Kâfirlere çala bir gün.
 Hep devşire gele iller

204 Bkz. Gölpınarlı-Boratav, age, 73, 75, 76, 77.

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

Şaha ola köle kullar
Urum'da ağlayan sefiller
Şâd ola da güle bir gün.

Çeke sancağı götüre
Şah İstanbul'a otura
Firenkten yesir getire
Horasan'a sala bir gün.

Mehmet Bayrak, "Pir Sultan'ın, bir kurtarıcıyı (Şahı, Mehdiyi, İmamı) beklemesine; kurtarıcının kendisine doğru ilerleyerek gelmesine; halkı ayaklanmaya çağırmasına ilişkin şiirlerinin önemli bir bölümünün, hemen yanı başında oluşan bu "Şah İsmail" eylemiyle ilgili olduğunu," "kimi dizelerin, doğrudan Şam-Hama'dan başlayıp Sivas'ta noktalanın "Şah İsmail" eylemini" çağrıştırdığını, sandığını belirtiyor.²⁰⁵ Yazarın aktardığı ve Pîr Sultan'a ait aşağıdaki dizeler de, Pîr Sultan'ın, açık bir şekilde ayaklanma çağrısı yaptığını ve kendisinin de bu ayaklanmanın içinde bulunduğunu, gösterdiğini ifade ediyor.²⁰⁶

Muhammed Mehdi'nin hak sancağını
Çekelim bakalım nic'olsa olsun
Teber çekip münkirlerin kanını
Dökelim bakalım nic'olsa olsun
Teber çekip şu mağ'radan dışarı
Çıkalım bakalım nic'olsa olsun
Münkirlerin sarayını bozalım
Yıkalım bakalım nic'olsa olsun
Bunca yattığımız gayrı yetmez mi
Kalkalım bakalım nic'olsa olsun.

205 Age, 119.

206 Age, 121.

Mehmet Bayrak, Pîr Sultan deyişlerinde geçen;

Benim **Şah**'ın al kırmızı bürünür
Dost yüzün görmeyen düşman bilinir
Yücesinden **Şah**'ın ili görünüür
Niçin gitmez **Yıldız Dağı** dumanın,
Sarıkaya derler **Şah**'ın korusu
Konalım gaziler İmam aşkına

Şah Yıldız Dağı'nda sema eyledi
Bir ayak üstünde binbir kelâm eyledi
İndi **Banaz**'ı vatan eyledi
Hayli devr ü zaman geçti orada.

ifadelerinin ve bu ifadelerde anılan yer isimlerinin, Pîr Sultan'ın Sahte Şah İsmail ile görüştüğünü, onu misafir ettiğini ve ayaklanma çağrısına katıldığını, gösterdiğini belirtiyor. Aynı şekilde Pîr Sultan'ın;

Yeryüzünü kızıl taşlar bürüye
Münafık olanın bağıri ye

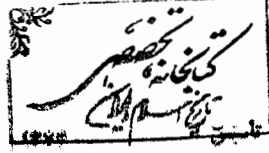
dizelerinin de, Sahte Şah İsmail'in veziri Han Pîrî'nin, obalara dağıttığını söylediği kızıl taşlarla ilgili olduğunu, ileri sürüyor.²⁰⁷

Sahte Şah İsmail ile ilgili Mühimme kayıtları ve Pîr Sultan'ın dizeleri dikkatle incelendiğinde, aradaki ilişkiyi görmemek ve Mehmet Bayrak'a hak vermemek mümkün değildir, sanıyoruz.

Daha önce, Sivas'ta bulunan Ali Baba Zâviyesi üzerine yaptığımız bir çalışma sırasında, musâhiplik meselesi sebebiyle, Ali Baba-Pîr Sultan münâsebetini incelemeye çalışmıştık.²⁰⁸ Rivayete göre Pîr Sultan asılırken, taşlan-

²⁰⁷ Age, 121-122.

²⁰⁸ Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul 1992, 50-52.

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

ması emredilmiş; herkes taş atarken musâhibi ve tarikat arkadaşı Ali Baba taş yerine gül atmış; bunu gören Pîr Sultan çok üzölmüş ve şu dörtlükleri söylemiş:

Şu kanlı zâlimin ettiğı işler
Garip bülböl gibi zâreler beni
Yağmur gibi yağar başıma taşlar
Dostun bir fiskesi pâreler beni
Pîr Sultan Abdalim can göğö ağmaz
Hak'tan emrolmazsa irahmet yağmaz
Şu ellerin taşı hiç bana değmez
İlle dostun gülü yaralar beni²⁰⁹

Meşhur Hallac-ı Mansur için de anlatılan bu rivayetin, Ali İzzet tarafın-
dan uydurulduğı; aslında bu şiirin, XIX. asır şairlerinden Âşık Hüseyin ile
Sıdkı Baba'nın bazı dizelerinin karıştırılmasıyla meydana geldiğı, bazı araş-
tırmacılarca daha önce tespit edilmişti.²¹⁰

Söz konusu çalışmamızda, bu uydurma rivayetler ve ayrıca, Mühimme
kayıtlarında bu tip siyasî mahiyetteki idamların gizli ve başka bir suç isnâ-
dıyla yapılmasının emredilmesi sebebiyle, Pîr Sultan'ın taşlanarak idam
edilmesi hadisesine pek ihtimal vermediğimizi belirtmiştik.²¹¹ Ancak, Mü-
himme Defterleri'nde rastladığımız yeni bir belge, çok nâdiren de olsa, XVI.
asırda benzer suçlar için taşlanarak öldürme, yani recm cezasının uygulan-
dığını göstermektedir. Sözünü ettiğimiz belgede aynen şu ifadeler yer al-
maktadır: "Koyun Baba dimekle maruf Bünyad nâm Mülhit haşr u neşri in-
kâr idüb rafz ve ilhâd üzere olduğı Hoca mülâzımlarından Sinan (ve) mer-
hum Müfti mülâzımlarından Ya'kub (ve) Kınalızâde mülâzımlarından Halil

209 Asım Bezirci, *Pîr Sultan*, İstanbul 1986, 33-34.

210 İbrahim Aslanoğlu, *Pîr Sultan Abdallar*, İstanbul 1984, 68; A. Bezirci, *age*, 47.

211 S. Savaş, *age*, 50-52.

ve Hocazâde dânişmendlerinden 'Alâeddin şahâdetleriyle Dîvân-ı 'Âlî'de sâbit olmakla At Meydanı'nda recm olunmak buyruldu."²¹² Demek ki, Koyun Baba, dört kişinin şahitliğiyle, Kıyâmet günü tekrar dirilmeyi inkâr ettiği iddiasıyla, recm cezasına çarptırılmıştır. Bu bakımdan, kesin olmamakla birlikte Pîr Sultan'ın da böyle bir uygulamaya mâruz kalmış olabileceği, düşünülebilir. Yukarıda sözü geçen şiirlerin uydurulması da, belki de halk hafızasında yaşayan böyle bir bilginin sonucunda ortaya çıkmış olabilir.²¹³

Pîr Sultan'ın idamıyla ilgili olarak, ona atfedilen bazı dörtlükler de, tarihî hadisenin açıklığa kavuşmasına ışık tutabilir.

*Biz de gezer idik irfanda sazda
Biz de bulunurduk cemde niyazda
Bize de gel oldu kanlı Sivas'ta
Hızır Paşa bizi astı bulunmaz.
Benden selâm söyle güzel Ali'ye
Güzeli sevenler düşer belâya
Yolumuz uğradı Toprakkale'ye
Gitti kervanımız Ali'ye doğru.*²¹⁴

İşte bu dörtlüklerden hareketle, Pîr Sultan'ın, Sivas'ta Toprakkale'de mahpus olduğu ve yine Sivas'ta Hızır Paşa tarafından asılarak idam edildiği, halk hafızasında yaşayan rivayetlerden, yazılı kaynaklara aksetmiş bulunuyor.²¹⁵

212 (25/324/2983).

213 Ali Baba 1574'te vefat ettiği için (bkz. S. Savaş, *age*, 43.) Hicrî 986 / Milâdî 1578'de meydana gelen Düzmece Şah İsmail olayına büyük bir ihtimalle katılmış olan Pîr Sultan'ın idamında hazır bulunmuş ve dolayısıyla rivayetteki gül atma hadisesi gerçekleşmiş olmaz; ancak, halk hafızasında yeşeren tarihî rivayetler, bâzen diğer tarihî rivayetlerle beslenerek dallanıp budaklanmaktadır. Bu şekilde, tarihî bir olay, yanlış mecrâlara sürüklenirse de, aslında özündeki gerçeklik payı dikkat edilirse görülebilir.

214 Gölpinarlı-Boratav, *age*, 80-81.

215 Gölpinarlı ve Boratav, 1547-1554 tarihleri arasında Sivas valisi olan Hızır Paşa'nın, Pîr Sultan'ı idam ettirdiğini kabul ediyorlar (bkz. *age*, 9); Fuad Köprülü ve Sadettin Nüzhet,

Pîr Sultan tarafından söylenen ya da ona atfedilen, yukarıda bir kısmını verdiğimiz dörtlükler, onun, Sahte Şah İsmail olayına karıştığını ve bu olay sebebiyle tâkibâta uğradığını; hapsedildiğini ve neticede idam edildiğini, büyük bir ihtimalle göstermektedir. Ancak, olay tarihini, meydana geldiği yeri ve olayda rol alan kişileri tespit, bilhassa söz konusu rivayetler sebebiyle, oldukça güç görünüyor.

Ahmet Köklügiller'in tespitlerine göre Pîr Sultan'ın hayatını kısaca söylece özetleyebiliriz: Pîr Sultan, Sivas'ın Yıldızeli İlçesi'ne bağlı Banaz Köyü'nde doğmuştur; çocukluğu bu köyde geçmiş; asıl adı Haydar'mış. On beş yaşına gelince köyünden ayrılp, Elmalı ve Çorum'daki Alevî (Bektaşî olmalı) dergâhlarında eğitim görmüş. Daha sonra Fütüvvet teşkilâtına girip sipahi olmuş; Osmanlı ordusunda Belgrat Seferi'ne katılmış ve Budin Kalesi'nin fethinde bulunmuş. Seferden sonra Çorum'a dönüp, yeniden dergâha girmiş; kısa bir süre sonra da Sivas'ta Pîr'in postuna (makamına) vekillikle görevlendirilmiş. Köklügiller'e göre, Pîr Sultan, Sivas'ta dergâhtaki odasına kapanıp kalmamış; çevresindeki sorunlarla ilgilenmeye başlamış. Bu yüzden dergâh, çevreden gelen sıkıntılı ziyaretçilerle dolup taşmaya başlamış. Sorunların çözümü, yeni gelen Şeyh Haydar'dan (Pîr Sultan'dan) öğrenilmeye çalışılıyormuş. Bu durum, Sivas valisi Hızır Paşa tarafından tehlike olarak değerlendirilmiş ve Şeyh Haydar hapse atılmış; halkın büyük tepki gösterip ayaklanması üzerine de, astırılmış. Rivayete göre, mezarı bugün

Pîr Sultan'ın, I. Ahmet döneminde (1603-1617) görevli Hızır Paşa tarafından öldürüldüğünü kaydetmişler (bkz. F. Köprülü, "Pîr Sultan Abdal", *Hayat*, S.64(1928); aynı yazar, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 19813, 400; S. Nüzhet, XVII. Asır Saz Şairlerinden Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1929, 14-15); İ. Aslanoğlu, idam olayının 1547-1551 veya 1587-1590 yılları arasında gerçekleşmiş olabileceği neticesine varmış (bkz. *age*, 48); M. Bayrak, idam tarihini 1590 olarak kesinleştirmiş (bkz. *age*, 133); Ahmet Köklügiller de aynı tarihi benimsemekle birlikte, Pîr Sultan'ın XVI. asrın sonlarında ve XVII. Asrın başlarında yaşamış olabileceğini belirtmiş (bkz. *Pîr Sultan Abdal*, İstanbul 1984, 19); Asım Bezirci de, III. Murad (1574-1595) dönemi paşalarından Divane/Deli Hızır Paşa'nın, Aralık 1588-Mayıs 1590 yılları arasında Sivas valisi olduğunu ve bu dönemde meydana gelen Düzmecce Şah İsmail olayının bastırılması sırasında Pîr Sultan'ı idam ettirdiğini, ifade etmektedir (bkz. *age*, 56-58).

Kepçeli adı verilen asıldığı yerde bulunuyormuş. Bakımsız bir toprak ve taş yığını görünümündeki mezar, asılması sırasında Hızır Paşa'nın emriyle atılan taşlardan oluşmuş.²¹⁶

Şimdi bu bilgiler ışığında, bir Mühimme defterinde rastladığımız belgeyi değerlendirmek istiyoruz. 17 Eylül 1585'te Çorum beyine ve kadısına gönderilen bir hükümde; Çorum ve Bozok vilâyetlerindeki Kızılbaşlar'ın halifesi olan bir Şeyh Haydar'dan söz edilmektedir. Nice zamandır ortalıkta görünmeyen Şeyh Haydar,²¹⁷ ortaya çıkmış, çevredeki Kızılbaş köylerinde toplantılar düzenleyip, "ben Şâh'ın yanında idim bu cânibden kırk bin adam kaldırmağa müte'ahhid oldum heman hâzır olun Şâh bu cânibe gelse gerekdir" diyerek halkı isyana teşvik ediyor. Hazine-i Rûm'da görevli Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Ahmet Çavuş otuz nefer adamı ile geliyor ve Amasya'da muhafazaya kalan Amasya Alaybeyisi ile birlikte Şeyh Haydar'ı yakalıyorlar. Çevredeki köylerden silahlı birçok adam, Şeyh Haydar'ı kurtarmak için saldırıyorlar, ancak başaramıyorlar ve Şeyh Haydar Çorum Kalesi'nde hapsediliyor. Yapılan soruşturmada, daha önce Şeyh Haydar'ın babası Şeyh Tü-rabî'nin de, bunun gibi Kızılbaş olduğu; çeşitli fesadı sebebiyle asıldığı anlaşılmış ve bu yüzden Şeyh Haydar'ın Kızılbaş oğlu Kızılbaş olup, hakkından gelinmesi gerektiğine karar verilmiş. Şeyh Haydar, bu sırada Amasya'ya bağlı Bolnu Karyesi'nde bulunuyordu.²¹⁸

Amasya, Çorum, Bozok bölgesindeki Kızılbaşların halifesi olan, Şâh'la görüşüğünü söyleyen ve isyan etmek üzere kırk bin adam toplamaya söz veren Şeyh Haydar, asıl adı Şeyh Haydar olan Pîr Sultan olabilir mi? Bu konuda kesin bir hüküm vermek zor. Ancak, iki Şeyh Haydar arasındaki ben-

216 Age, 17-18.

217 Bu tip isyan liderlerinin klasik yönteminin bir süre bir mağarada saklanmak olduğu, burada hatırlanmalıdır; yine Pîr Sultan'a atfedilen, yukarıda bahsettiğimiz *Teber çekip şu mağ'radan dışarı/Çıkalım bakalım nic'olsa olsun* ifadeleri de bu bakımdan anlamlı olsa gerektir.

218 (58/268/683); 17 Eylül 1568'de Çorum beyi Gülâbi Bey'e gönderilen bir hükümde; Haydar adında bir sipahinin Hz. Peygamber'e küfrettiği için Çorum Kalesi'nde hapsedildiği ve hakkında siyaset emri verildiği, belirtiliyor, bkz (7/826/2263). Bu iki Haydar arasında bir ilişki var mıdır bilemiyoruz.

zer özelliklerin hiç de az olmadığı söylenebilir. Pîr Sultan'ın, Alevîler arasında ve hatta bütün Anadolu'da sevilen, tanınan birisi olması, kanaatimizce sadece onun iyi bir halk ozanı olmasına değil, aynı zamanda bölgede ileri gelen bir Kızılbaş halifesi olmasına dayanıyordu.²¹⁹ Şeyh Haydar'ın, kırk bin kişi toplayabilecek kadar etkili birisi olduğu anlaşılıyor.

1585 yılı içinde yakalanıp Çorum Kalesi'nde hapsedilen Şeyh Haydar'ın, ölüm cezasının uygulanıp uygulanmadığını ya da infâzın nerede gerçekleştirilmiş olduğunu bilemiyoruz. Çorum Kalesi'nde hapsedilen Pîr Sultan'ın (Şeyh Haydar'ın), eyâlet merkezi olan Sivas'a getirilip Toprakkale'de hapsedilmesi ve daha sonra idam edilmesi pekâlâ mümkündür. Sahte Şah İsmail olayı ile ilgili belgeler ve asıl adı Haydar olan Pîr Sultan'ın ya da onunla ilgili yazılmış şiirler, sözünü ettiğimiz, bölge çapında etkili büyük Kızılbaş halifesi Şeyh Haydar'la alâkalı veriler birlikte değerlendirildiğinde, kesin olmamakla birlikte, böyle bir sonuca varıyoruz. Bu tarihlerde idam edilen Pîr Sultan'la ilgili haberlerin Mühimme defterlerine yansımaması düşünülemez. Ancak, Pîr Sultan'ın bir mahlas ve asıl ismin Şeyh Haydar olduğu dikkate alınmalıdır. Bu bakımdan olayda adı geçen kişinin, Pîr Sultan olarak değil Şeyh Haydar adıyla kayda geçmiş olması gerekir. Bu yüzden biz, sözünü geçen Şeyh Haydar'ın Pîr Sultan olabileceğini düşünüyoruz. Eğer bu tahminimiz, başka verilerle desteklenebilirse; şimdiye kadar sadece şiirlerine dayanılarak hakkında bilgi verilmeye çalışılan Pîr Sultan'ın biyografisi, büyük oranda aydınlığa kavuşmuş olacaktır. Çünkü belgede, Pîr Sultan'ın babasının adının Şeyh Tûrâbî olduğu ve onun da bir Kızılbaş halifesi olması sebebiyle asıldığı, kayıtlıdır.

219 Gölpınarlı, "Dede, Kızılbaşların daimî mercidir. Dedeler, ocakzâdedir, yani iddialarına göre, Peygamber soyundandır; ancak bu soya, meşhur bir azîz vasıtası ile ulaştıklarını söylerler" diyor ve "Ağu-içen (Kara donlu Can Baba), Şeyh Bircan, Şeyh Çoban, Gözü Kızıl (Kızıl-Deli), Şeyh Sâmit (Samut), Dede Kargın, Pîr Sultan, Sarı Saltuk, Seyyid Baba, Celal Abbâs ('Ali'nin oğlu Abu'l-Fazl 'Abbas), İmam Rızâ, (8.imam), Garip Mûsâ, Ali Seydî Otman (yahut Seyyid Ali, Bektaşîlerce lakabı Kızıl Deli), Abdal Mûsâ" isimlerini, belli başlı Kızılbaş azîzleri olarak sıralıyor, bkz. "Kızılbaş", İA, VI, 792; bu bilgiler, Pîr Sultan'ın, Alevî kesimde neden bu kadar önemli olduğunu, açıkça gösteriyor.

Elbette yeni bulunacak belgeler, bu konuda daha kesin ifadeler kullanmamızı sağlayacaktır. Ancak, bu olaylar sebebiyle, Anadolu'da Osmanlı görevlilerince geniş bir tâkibât yapıldığı, rahatlıkla söylenebilir.

VI-Kızılbaşları Teftiş Yöntemleri

Mühimme Defterleri'nde kayıtlı belgelerde, Osmanlı-Safevî çekişmesinin yol açtığı toplumsal gelişmeler hakkında ilginç ayrıntılar bulunmaktadır. Bu ayrıntılar dikkatle incelenirse, XVI. asırda meydana gelen ve asırlar boyu artarak devam eden sosyal bir yara hakkında, şimdiye kadarki kulaktan dolma bilgilerin, yerlerini daha gerçekçi ve sağlam bilgilere terk edecekleri muhakkaktır. Anadolu'daki Safevî taraftarı Kızılbaş halkın nasıl tâkibâta uğradığı, tâkibâtın ne şekilde gerçekleştiği, tâkibâtın aşamaları olarak değerlendirilmiş teftiş, yakalama ve cezalandırma işlemlerinin yöntem ve uygulama biçimlerinin nasıl sonuçlandığı hakkındaki soruların cevapları, aslında sözünü ettiğimiz ayrıntılarda gizlidir.

1-Hak üzere, dikkat ve ihtimam ile, hukuka uygun olarak

Teftiş, yakalama ve cezalandırma aşamalarında, Osmanlı Devleti'nin en fazla dikkate alınmasını istediği husus, hak yani adâlet üzere olunmasıdır. Hem bütün hükümlerde bu ifade yerini almıştır. Bâzen buna ilâve olarak, teftiş esnâsında (hîn-i teftişte) tarafsız olunması (hiçbir tarafa meyil ve mehâbâ itmeyüb), gerçek dışı olay (hilâf-ı vâki' kazıyye) arz edilmemesi, yalancı şahit(şühûd-ı zor) kullanılmaması, hile ve yalancılıktan (tezvir ve telbisden) uzak durulması, rüşvet alınmaması(ahz ve celb olunmakdan), kimseye zulmedilmemesi (zulm ve te'addî), şer'e yani hukuka uygun (muktezâ-yı şer-i şerîf üzere) bir şekilde teftiş işleminin gerçekleştirilmesi istenilmektedir.²²⁰

220 (9/38/102), (12/329-330/674), (16/277/532), (26/210/589), (27/177/403), (28/308/773), (28/349/883), (29/96/231), (33/91/188), (35/153/390), (35/188/473), (36/140/393), (36/280/735), (36/285/750), (43/33/70), (53/145/419), (58/7/26).

Teftiş işleminde dikkatimizi çeken bir başka husus ise, toplam on üç belgede, teftişin, toprak kadısı ya da kadıları marifetiyle yapılmasının istenilmesidir.²²¹ Bir tür gezici mahkeme görevlileri olarak değerlendirebileceğimiz toprak kadıları, her eyâlet ve sancakta XVI. asır sonlarına kadar tahkik ve teftiş vazifesi görmüşlerdir.²²² Toprak kadıları ve Mehâyif müfettişleri²²³ olarak adlandırılan gezici kadılara, XVI. asırda ve belki de daha çok asrın ikinci yarısında, sözünü etmeye çalıştığımız tâkibât sebebiyle, ihtiyaç duyulmuş olduğunu sanıyoruz ki, tâkibâtın hızlandırılması için böyle bir sistem geliştirilmiş olmalıdır.

221 Toprak kadısı olarak geçen belgeler: Sivaslı Ahmet Çavuş hakkında (7/678/1881), Süleyman Fakih hakkında (7/754/2067), defter hârici Kızılbaşlar hakkında (7/953/2624), isimleri yazılı Kızılbaşlar hakkında (35/366/931) ve (36/140/393), Ağcalı Cemâati hakkında (58/7/26); Toprak kadıları olarak geçen belgeler: İsimleri yazılı Kızılbaşlar hakkında (7/725/1988), Amasya Sancağı'ndaki melâhîde hakkında (9/38/102), Göcebe Türklerin at ve silahtan arındırılması hakkında (28/374/968), Serbest tımarlara ilticâ edenler hakkında (29/66/155), Kızılbaş köylüler hakkında (30/207/488), Sahte Şah İsmail'e yardım eden aşiretler hakkında (35/188/473), Kızılbaşlıkla itham edilen kişiler hakkında (36/164/450).

222 Bu konuda bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984, 126-128; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983, 520, ancak burada, toprak kadılarının, "toprağa yani gayrimenkule müteallik dâvaları yerinde dinliyen ve arazi hudutlarını sınırlıyan kadı naipleri" oldukları belirtiliyor ki, kullandığımız Mühimme kayıtlarında geçen ve Uzunçarşılı'da tanımlanan görevlilerin, toprakla ilgilenmekten ziyade gezici olmalarından dolayı bu isimle anıldıkları sonucu çıkıyor; Ali Rıza Yalman (Yalkın)'ın rastladığı "aşiret kadısı"nın da toprak kadısı geleneğinin bir devamı olma ihtimalinin bulunduğunu sanıyoruz. Yazar bu konuda şunları naklediyor: "Bizzat aşiret arasında başgösterecek davalara bakmak üzere önceleri devlet tarafından oymak oymak dolaşan bir kadı tayin edilmiş. Üçkapılı yaylasında görevine son verildiği halde, hâlâ aşiret arasında dolaşan İbrahim Efendi isminde son bir kadıya rastladım. Bu adamın fahri olarak bu gün bile iş görmekte ve bazı davaları yürütmekte olduğunu ve bunun karşılığında ücret de aldığını öğrendim. Kendisi kışın Niğde'de, yazın ise Üçkapılı'da bulunurmuş", bkz. Cenupta Türkmen Oymakları, II, Haz. Sabahat Emir, Ankara 1977, 26.

223 Toprak kadıları ile aynı vazifeyi gören Mehâyif müfettişleri hakkında bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *age*, 128-129.

2-Gizlice ve açıkça

Büyük toplum kesimlerini ilgilendiren iki hükümde, teftiş ve soruşturma işleminin gizlice ve açıkça (hafiyyeten/sırran ve alâniyyeten) yapılması isteniyor. 7 Mart 1565 tarihinde Musul beyine ve kadısına hitaben yazılan ilk hükmü, Musul'da Bâb-ı Irak Mahallesi halkı ile Sâdât zümresi arasındaki bir çekişme sebebiyle gönderilmiştir. Söz konusu hükümde, "şirret" ile meşhur olduğu belirtilen, Bâb-ı Irak Mahallesi sâkini Hüseyin ve Kâzım adlı iki kişinin, kasaba halkını birbirine düşürdüğü; bu fitne sebebiyle mahalle halkının Seyyidleri Râfızilikle, Seyyidlerin ise mahalle halkını Yezidlikle itham ettikleri ve bu yüzden Musul'da büyük bir karışıklık çıktığı belirtilmektedir. Taraflarla ve olayla alâkası olmayan ulemâ ve sulehâ zümresi ile a'yân-ı vilayetten ve tarafsız, güvenilir Müslümanlardan, tarafların husûmet sebeplerinin "sırran ve 'alâniyyeten teftiş" olunması istenilmektedir.²²⁴

Rûm beylerbeyisi Mehmet Paşa'ya yazılan 7 Kasım 1593 tarihli hükümde ise, "bu diyârın ekserî halkının Kızılbaş olduğu, yardımlarını Kızılbaş'a(Safevîler'e) gönderdikleri, Safevîlerden hilâfetnâmeler gelip yer yer halifeler tayin olunduğu ve bu yüzden dâimâ bu diyarlarda Celâlî hurûc ettiği, İran'dan gelen bazı kimselerin, bu sene Osmanlı askeri "küffâr üzerine gazâda olub" vilâyet boştur, Şâh'ı seven şimdi belli olur, diyerek halkı isyana teşvik ettikleri, bu şekilde mektuplar getiren halifelerin ikiye ayrılıp birisinin Çorum ve Kastamonu taraflarına gittiği, diğerinin ise Sivas etrafında olduğu, halifelerden birinin Şâh'ın bir paşmağı ve dört halifelik mektubu ile yakalandığı belirtiliyor ve bunun gibi ahvâlin "hafiyyeten ve alâniyyeten" teftiş olunması isteniliyor.²²⁵

3-Gizlice

Hükümlerin büyük kısmında, soruşturmanın hafiyyeten yani gizlice yapılması isteniyor. Soruşturmanın gizli yapılmasının sebebi ise, "bu bâbda onat

224 (6/324-325/686).

225 (71/118/239).

mukayyed olub tamam basîret üzere bir vecihle tedârik eyleyesiz ki, vaz'ından haberdâr olub bir tedârike mübâşeret itmeleri ihtimâli olmaya" şeklindeki Mühimme kaydında geçen ifadelerde anlam kazanıyor. Aynı hükümde, bu hususun kimseye ifşâ edilmemesi de isteniyor.²²⁶ Bu şekilde, teftiş tabi tutulan kesimlerin, önceden haber alıp, karşı koymalarının ya da tedbir almalarının önüne geçilmek istenildiği anlaşıyor. 17 Eylül 1567 tarihli, Anadolu beylerbeyisi ve Denizli kadısına gönderilen hükümde de, Denizli'deki Saruyatar Zâviyesi'nde toplanan ışıkların, aralarına "tebdil-i sûret" adamlar gönderilerek, "sırran ve hafiyyen" teftiş olunmaları isteniyor ki,²²⁷ aynı amacın hedeflendiği, belli oluyor. Aynı şekilde, 26 Eylül 1565'te Amasya beyi İlyas Bey'e gönderilen bir hükümde de, İstanbul'dan Safevî elçisine yardım (nuzur ve sadakât) toplayıp veren kimselerin, hafiyyeten teftiş edilmeleri ve bu hususun kimseye ifşâ edilmemesi isteniyor.²²⁸

Van beylerbeyisine yazılan 9 Mart 1566 tarihli hükümde, Van'da dirlik sahibi olan bazı kimselerin Kızılbaş oldukları, Safevîler'le birlik içinde hareket ettikleri, bunların tespit edildiği ve isimlerinin defter olunduğu belirtildikten sonra, defterde isimleri yazılı olanların gizlice teftiş olunmaları emrediliyor; ancak, çok dikkatli olunması ve kimsenin durumdan haberdâr olmaması gerektiği belirtiliyor.²²⁹ Trabzon beyi Süleyman Bey'e yazılan hükümde, "bu hususu kimesneye ifşâ itmeyüb ve Kızılbaş teftiş olunur imiş deyu şâyi' olmakdan ihtiyat idüb" şeklinde kayda geçen ifadeler de, aynı amaçla kaleme alınmış görünüyor.²³⁰ Bâzen, "bu bâbda mukayyed olub anun gibilerin ahvâllerin hafiyyeten tettebbu' ve tecessüs idüb göresin... husus-ı mezbur ziyâde mühimdir kimesneye ifşâ itmeyüb hafiyyeten ahvâllerini görüb

226 Bozok beyi Çerkes Bey'e gönderilen 5 Mart 1577 tarihli hüküm için bkz. (29/210/490).

227 (7/120/312).

228 (7/660/1835). Rûm beylerbeyisine gönderilen 23 Ağustos 1568 tarihli hükümde de, İran elçisinin dönüşünde nuzur ve sadakât toplayıp veren melâhidenin "hafiyyeten tettebbu" edilmesi isteniyor, bkz. (7/723/1984)

229 (5/429/1142).

230 (5/513/1401).

tedârik eyleyesiz.”²³¹ şeklindeki ifadelerle, durumun önemine dikkat çekilmektedir.

Rûm beylerbeyisine gönderilen 5 Mart 1577 tarihli hükümde, Sivas’a yakın yerlerden Kangallı, Alıpınarı ve o tarafın ahâlisi ve sınırının beri tarafında Amasya, Çorum, Hüseyinâbâd, Merzifon Ovası ve sair o taraflarda olan halkın çoğunluğunun rafz ve ilhâd ile meşhur oldukları belirtildikten sonra, bu konuda beylerbeyinin bizzat mukayyet olması ve söz konusu melâhidenin durumlarını gizlice teftiş etmesi istenmektedir.²³²

4-A’yân-ı Vilâyet ile yetkili, tarafsız, Sünnî ve güvenilir kimselere sorma

Mühimme kayıtlarında, teftişin nasıl yapılacağı, olayın gerçekliğinin kimlerden sorulacağı hususunda da ayrıntılar bulunuyor. Kızılbaşlıkla itham edilenlerin ne gibi fesatları olmuştu? İlhâd üzere oldukları kesin miydi? Vilâyet ileri gelenleri (a’yân-ı vilâyet) haklarında ne diyordu? Bunlar araştırılıp, arz edilmeliydi.²³³ Meselenin içyüzü, Ayân-ı Vilâyet’in yanı sıra Sünnî ve güve-

231 (29/209/488). Divriği Alaybeyisi Ali hakkında, 4 Eylül 1565 tarihli hükümde: “Yukaru Cânib’e mu’âmelesine müte’allik akrabâsı Hasan ile kendüye isnâd olunan hususu kimesneye ifşâ itmeyüb yarar ve mu’temedü’n-’aleyh kimesnelerden ahvâlini tettebbu’ ve tecessüs eyleyüb”, bkz. (5/88/205); yine Divriği Sancağı beyi Mehmet Bey’e gönderilen 5 Temmuz 1568 tarihli hükümde, İran’a nal ve mih kaçırın casuslar hakkında; “bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb hafiyeten tettebbu’ eyleyüb”, bkz. (7/725/1988).

232 (29/210/491); Amasya beyine gönderilen 14 Eylül 1568 tarihli hükümde, Budaközü Kazası’nda Safevî halifesi olduğu belirtilen Süleyman Fakih hakkında; “mezkur Süleyman’ı sair tevâbi’i olan melâhid ve müfsidîn ile hafiyeten” teftiş edilmesi, bkz. (7/754/2067); Basyan ve Pozyan beyi Behlül Bey’e gönderilen 5 Mart 1577 tarihli hükümde, sancağına tâbi’ olan tâifenin bazısının Yukaru Cânib ile ittihat ve ittifakı olduğu belirtilmekte, bu konuda mukayyet olup, gizlice teftiş edilmesi istenmekte, bkz. (29/209/489); Rûm beylerbeyisine, Mecidözü ve Çorum kadılarına gönderilen 2 Mayıs 1577 tarihli hükümde, görünüşte Sünnî, fakat aslında Kızılbaş oldukları iddia edilen kimselerin ahvâlini “bi-garaz müslümanlardan hafiyeten” teftiş etmelerinin istenmesi için, bkz. (30/132/319).

233 (12/457/880).

nilir kimselerden (mu'temedü'n-'aleyh) de, soruşturulmalıydı.²³⁴ Ayrıca, bunların, konu hakkında yetkili (ehl-i vukuf), tarafsız, garezsiz (bî-garaz), müsellemler ve mütebedeyyin yani doğruluğu herkes tarafından kabul edilip emniyet ve itimat edilen dindar kimseler olmaları beklenirdi.²³⁵ Hadise, vasıfları bu şekilde belirtilen kimselerden soruşturulmalı ve meselenin esası anlaşılacak (gavrına erişüb)²³⁶, İstanbul'a bildirilmeliydi.

5-Yüzleştirme

Bilhassa para, mal ve tımar gibi hak davalarında, tarafların bir araya getirilip yüzleştirilmeleri suretiyle soruşturma işleminin gerçekleştirildiği anlaşıyor. İddia edilen hak davası üzerinden on beş yıl geçmemişse yani zaman aşımına uğramamışsa, bu tür davaların teftişi yapılabilmekteydi. Bu tür davalarda hasımlar bir araya getirilip (ihzâr-ı husemâ kılub), eğer söz konusu dava, daha önce bir kez görülüp sonuca bağlanmadıysa ve üzerinden on beş yıl geçmedi ise, taraflar yüzleştirilmek sûretiyle, teftiş ve soruşturma yapılabiliyordu. Soruşturmanın neticesine göre, sâbit olan haklar sâhiplerine aliveriliyordu.²³⁷

6-Bizzat kendilerinin ya da sicil sûretlerinin İstanbul'a gönderilmesi

Bazı durumlarda, Kızılbaşlık ve benzeri suçlarla itham edilen sanıkların, bizzat kendilerinin ya da haklarında düzenlenen tutanakların (sûret-i sicillerinin), İstanbul'a gönderilmesi isteniyor ki, bu tür davaların, önemlerine binâen devlet merkezinde görülmesinin arzu edildiği anlaşılıyor.

Bu tür olayların bazılarında sanıkların, muhkem hapsedilmesi, işin aslının esasının anlaşılıp, olduğu şekliyle yazılarak, suç delilleriyle (ellerinde

234 (14/508/709), (36/140/393).

235 (31/234/517), (28/308/773), (30/207/488), (31/13/32), (47/44/112), (69/59/115), (69/59/115).

236 (27/177/403).

237 (5/88/205), (16/277/532), (27/177/403), (29/66/155), 71/32/61).

bulunan temessüklerini ve sâir ifsat ve idlâle müteallik ahvâllerini) birlikte İstanbul'a gönderilmesi ve sonra İstanbul'dan ne şekilde emir çıkarsa ona göre davranılması, isteniyor.²³⁸ Bazı hükümlerde, sadece, sanıkların (ehl-i fesat ve şenâ'atin serdârını ve etbâ'ını) hapsedilmesi ve haklarında vâki olan şikayetlerin yazılıp, İstanbul'a arz edilmesi emredilmekle beraber, haklarında verilecek hüküm hakkında herhangi bir ifade kullanılmıyor.²³⁹ Bazı belgelerde ise, bir ön soruşturma yapılarak, suç delillerinin ortaya çıkarılması, işin aslının öğrenilmesi, sanığın üzerinde şer'an sâbit olan hukuk ile eziyet ve düşmanlıkların (mezâlim ve muhâyakatın) ve diğer nâ-meşrû hallerin ayrıntılı bir şekilde yazılıp, İstanbul'a arz edilmesi istenilmekte; ancak, sanıkların hapsedilmesi ile alâkalı ayrı bir ifade kayıtlarda yer almamaktadır.²⁴⁰ Bu son iki halde, devlet merkezinde, ilk belge ve bilgiler üzerinde yapılacak olan bir inceleme sonrasında yeni bir hükmün gönderileceği anlaşılmaktadır. Yine benzer bir şekilde, eğer iddia edilen suç hukûken (şer'le) sâbit olursa, olduğu gibi (vukûu üzere) yazılıp arz edilmesi isteniyor ki, bunlar hakkındaki hükmün de devlet merkezinden verileceği, sonucu çıkıyor.²⁴¹

Rûm beylerbeyisine gönderilen 7 Mart 1570 tarihli hükümde, Amasya Sancağı'nda, Kızılbaşlıkları ve nâ-meşrû hareketleri hukûken ortaya çıkanların haklarından gelinmesi yani idam edilmeleri; ancak, bu tür suçları sâbit olmamakla birlikte, haklarında Müslümanların iyilik üzere olduklarına dâir şahitlik yapmadıkları kimselerin, kürek cezasına çarptırılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi isteniyor²⁴² ki, buna göre, teftiş ve soruşturmanın Sivas'ta yapıldığı, hükmün İstanbul'da verildiği ve infâzın yine İstanbul'da gerçekleştirileceği, söylenebilir.

Bu şekildeki farklı uygulamaların, devlet merkezi nazarında, isnat edilen suçun ağırlık derecesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bazı kişi ya da

238 (29/96/231), (31/13/32), (42/123/420), (31/234/517), (71/118/239).

239 (35/174/444), (36/280/735), (36/280/735), (53/145/419), (69/223/445),

240 (5/88/205), (43/33/70), (33/91/188).

241 (26/210/589), (27/277/403), (28/308/773).

242 (9/38/102).

gurupların kayd u bend ile (bağlı olarak) İstanbul'a gönderilmeleri isteniyor ki, böyle durumlarda, sanıkların ağır bir suçlamayla karşı karşıya oldukları veya isnat edilen ağır suçun sâbit görüldüğü, düşünülebilir. Sanıkları İstanbul'a götürecek olan adamlara iyice tembih edilmesi, ihmâl, gaflet veya rüşvet alınması sonucu sanıkların kaçırılmaması, emrediliyor. Bir şekilde sanıkları kaçırıp kaybedenler, sanıklara verilecek cezanın, kendilerine verileceği (mezkurlara olacak 'ukûbet anlara olmak mukarrerdir) uyarısıyla tehdit ediliyorlardı.²⁴³

VII-Kızılbaşları Ele Geçirme Yöntemleri

Kızılbaş tâkibiyle ilgili belgelerde, teftiş sırasında olduğu gibi ele geçirme aşamasında da bazı nüansların olduğu, yine kayıtlardaki ayrıntılardan takip edilebilmektedir. Ele geçirme ya da yakalama yöntemlerindeki küçük farklılıkların, genel olarak, sanıklara isnat edilen suçun ağırlığıyla alâkalı olduğu söylenebilir.

1-Her ne/hangi yolla olursa

Meselâ, bazı belgelerde, sanıkların her ne şekilde olursa olsun yakalanmalarının istenildiği anlaşılmaktadır. Bozok beyine ve Bozok ve Yeniil kadılarına hitaben yazılan hükümde; Şam Bayadı Türkmenleri arasından çıkan Sahte Şah İsmail'in serdârı ve adamlarının, "her ne tarikle mümkün ise" yakalanması isteniyor.²⁴⁴

243 II. Bayezit dönemindeki bir uygulama için bkz. Şahin-Emecen, *age*, 154, belge no:451; Ayrıca benzer uygulamalar için bkz. (6/422/897), (10/189/279), (12/302/619), (49/125/423), (58/7/26); yasak kitaplarla yakalanan kişilerin, kayd u bend ile ve elinde bulunan kitaplarla birlikte gönderilmeleri hakkında bkz. (27/399/957).

244 (35/174/444); yine aynı konu ile ilgili olarak Bozok beyi Çerkes Bey'e gönderilen 23 Eylül 1578 tarihli hükümde; Şam Bayadı Cemâ'ati'nden Yunus Halife, Pehlûvanlu Cemâ'ati'nden Düşeroğulları ve Şarktan geldiği söylenen Işık'ın, "her ne tarik ile olursa" ele getirilip, haklarından gelinmesi isteniyor, bkz. (35/210/528).

Tespit ettiğimiz iki örnekte, yakalanıp hapsedildikten sonra firar eden (gaybet eden) Safevî taraftarlarının, “her ne vechile mümkün olursa” ele geçirilmesi, istenilmektedir.²⁴⁵

Bâzen, genele şâmil olduğu anlaşılan hükümlerde de bu ifadenin kullanıldığı anlaşıyor. Çorum Sancağı’ndaki kadılara ve dizdarlara, Kızılbaş tefişinde başbuğ tayiniyle ilgili olarak gönderilen hükümde, sancak bölgesinde ortaya çıkan Suhte, Kızılbaş ve sâir haramzâde gibi ehl-i fesadın, her ne mahalde olursa aslâ geciktirilmeden, her bakımdan hazırlıklı kale müstahfızları ve il erleriyle “her ne tarikle mümkün ise” ele geçirilmelerinin ve haklarından gelinmesinin istenildiği anlaşıyor.²⁴⁶

2-Hüsnü tedbirle/tedârikle

Bazı suçluların, her ne şekilde olursa olsun değil, hüsnü tedbir ya da tedârikle yakalanmaları isteniyor. Sanığın veya sanıkların, iyi düşünülerek belirlenecek bir yolla ele geçirilmesi; muhatabın kaçmasına fırsat vermemek, karşı tarafta geniş bir tepkinin meydana gelmesini engellemek ve benzeri sebeplerle önemli olabilir. Bozok beyine gönderilen bir hükümde, o taraflarda gaybet üzere olan Sahte Şah İsmail’in, “her kande ise hüsnü tedbir ve tedârikle” yakalanmasının istenmesi, şahsiyetleri ve toplumsal etkileri bakımından önemli olan sanıkların, bu yöntemle yakalanmalarının, tavsiye edildiği intibâını veriyor.²⁴⁷ Ayrıca, haklarında ihbâr bulunan Kızılbaş halifelerinin

245 Rûm İli beylerbeyisine ve Sivas kadısına gönderilen hükümde; Divriği sâkinlerinden Kızılbaş nâmıyla meşhur olup Yukaru Cânib ile muâmelesi olan Çini Mehmet’in tefişine emr-i şerif verilmiş iken gaybet eylediği ve adı geçen her ne vechile mümkün olur ise ele geçirilmesi emrediliyor, bkz. (43/33/70); aynı şekilde, Bozok beyine gönderilen hükümde de, Safevîlerle alâkaları olanlardan bazıları yakalanıp kalede hapsedilmişken, bunlardan Usta Divane Mahmud Halife, Hüseyinâbâd Kazası’ndan İç Haydar ve Oruç adındaki kimseler gaybet etmişler; haklarından gelinmesi için bunların “kanı tarikle olursa” yani hangi yolla olursa ele geçirilmeleri, istenilmektedir, bkz. (36/280/735).

246 (36/294/779).

247 (35/233/583).

ve Safevîlerle ilişki içinde bulundukları iddiâ edilen bazı şahsiyetlerin de aynı yöntemle ele geçirilmelerinin istenildiği anlaşılmaktadır. Şark seferine katılmadığı için tımarı başkasına verilen ve bazı suçlar isnat edilen Şah Bey adındaki Kızılbaş Osmanlı sipahisinin, “beher hâl her kande ise hüsnü tedbir ile”²⁴⁸ ve yine, İran’dan Sivas, Çorum ve Kastamonu taraflarına gelerek, bu sene Osmanlı askeri “küffâr üzerine gazâda olub” vilâyet boştur, Şâh’ı seven şimdi belli olur, sözleriyle halkı isyana teşvik eden, Safevî halifelerinin,²⁴⁹ “hüsnü tedârikle” yakalanmalarının istenilmesi, bu yöntemin bu tür hadiselerde özellikle kullanıldığı fikrini veriyor.

İstanbul’dan dönen Safevî elçisine yardım toplayıp verenlerin²⁵⁰ ve Bozok Kazası’na bağlı Yarar Karyesi’nde Râfîzî tekkesi binâ eden Seyfi’nin²⁵¹ de, yine “hüsnü tedârikle” yakalanmaları emrediliyor. Aynı şekilde Basyan ve Pozyan beyi Behlül Bey’e gönderilen 5 Mart 1577 tarihli hükümde de, Safevîler’le ittihat üzere oldukları belirtilen kimselerin “hüsnü tedbir ve tedârikle” ele geçirilmelerinin istendiği, belgede kayıtlı bulunuyor.²⁵²

3-Hüsnü tedârikle gizlice

Bazı belgelerde, hüsnü tedbir ve tedârikle yöntemine gizliliğin de ilâve edildiği görülüyor. Gizliliğin sebebi, yukarıda da ifade edildiği gibi, muhatabı hazırlıksız yakalayarak, tedbir almasına ve dolayısıyla karşı koymasına fır-

248 (71/163/324); Kezâ, İskilip Kazası’na bağlı İbik Karyesi’nden, karye ahalisi tarafından Kızılbaş halifesi olduğu ihbar edilen Pîr Nazar ile (bkz. (49/125/423); Casus Kara Yakup’un, Râfîzî olduklarını ihbar ettiği Sulusaray Karyesi’nden Kabil oğlu Seydi, Aygud, Canvirdi ve Mustafa adındaki kimselerin de, “hüsnü tedbir ile” ele geçirilmeleri isteniyor, bkz. (36/140/393).

249 (71/118/239); Amasya beyine gönderilen 14 Eylül 1568 tarihli hüküm: Budaközü Kazası’nda Safevî halifesi olduğu belirtilen Süleyman Fakih’in, hakikaten Safevî halifesi olduğu doğru ise, toprak kadısı marifeti ile “hüsnü tedârikle” ele geçirilmesi isteniyor, bkz. (7/754/2067).

250 (7/660/1835), benzer bir hüküm için bkz. (30/207/488).

251 (28/308/773).

252 (29/209/489).

sat vermemekti.²⁵³ 34 adet ciltli Râfızî kitap bulunduğ u iddia edilen (ki, bu kitapların daha önce Veli Fakih tarafından Minaş Fakih'e verildiğ i iddia ediliyor), Ortapâre Kazası'na tâbi Haman Cemâati'nden olan ve Ekinözü Kışlağ ı'nda bulunan Minaş Fakih, Selim Fakih, Yunus ve Gülâbi adındaki kimse-lerin, "hüsnü tedârikle hafiyyeten" ele geçirilmeleri isteniyor.²⁵⁴ Divriğ i Sancağ ı beyi Mehmet Bey'e gönderilen 4 Ağustos 1568 tarihli hükümde; İran'a nal ve mih kaçır an casuslar hakkında; bu hususun kimseye ifş â edil-memesi ve adı geçenlerin "hüsnü tedârikle" ele geçirilmelerinin istenmesi²⁵⁵ de, aynı kaygı sebebiyle olsa gerektir. Aynı şekilde Trabzon beyi Süleyman Bey'e yazılan hükümde de; Safevîler ile ilişki kuran kimseleri birer bahâne ile hafiyyeten ele geçirmesi emrediliyor.²⁵⁶

4-Teftiş bahanesiyle

Karaman beylerbeyisine gönderilen bir hükümde, Mülhit olduğ u bildirilen Kara Bey'in "teftiş bahanesiyle" ele geçirilmesinin istenmesi²⁵⁷, böyle bir yöntemin uygulandığ ını gösteriyor. Diğer bütün belgelerde, teftişin gizli tu-tulması ya da teftiş yapıldığ ı yolunda bir şâyianın yayılmasının önüne geçil-mesi istenirken, burada böyle bir uygulamanın yapılması ilginçtir. Tahmini-mize göre, tek bir şahısla ilgili olduğ u ve genel bir infial uyanma endişesi bulunmadığ ı için, bu şekilde bir yöntem uygulanmış olmalıdır.

5-Suçüstü

Kastamonu beyine, Küre ve Taşköprü kadılarına gönderilen 31 Temmuz 1571 tarihli hükümde; Taşköprü Kazası'na tâbi Hamidbükü Karyesi halkı adına, köy sâkinlerinden İlyas'ın, Dergâh-ı Mu'allâ'ya gelerek ihbâr ettiğ i,

253 (29/210/490).

254 (28/349/883).

255 (7/725/1988).

256 (5/513/1401).

257 (28/340/859).

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

köyleri yakınında bulunan Hacıyülük, Karacakaya ve Kızılcaviran karyelerinde yaşayan ve bir takım gayri ahlâkî suçları isnat ettikleri Kızılbaş halkın, iddiâ edildiği şekliyle toplantı halinde iken yakalanmaları, hapsedilmeleri, durumlarının ve şahsî kimlik bilgilerinin yazılıp İstanbul'a bildirilmesinin istenilmesi²⁵⁸, suçüstü yönteminin uygulandığının tipik bir örneği olarak belgelere yansımış bulunmaktadır.

6-Birer bahane/töhmets/yol ile

Zülkadir beylerbeyine gönderilen 4 Mart 1577 tarihli hükümde; Safevîler'le ilişki kurup, yardım ve haber gönderen melâhidenin, birer töhmet/birer bahane ile ele geçirilmeleri isteniyor.²⁵⁹ Aşağıda cezalandırma yöntemlerinde de görüleceği üzere, Osmanlı Devleti, genel olarak, Kızılbaşlık ya da Safevî taraftarlığı ile suçlanan kimselerin, doğrudan bu suçlamayla değil, başka bir bahane ile yakalanmalarını istiyor. Bu tür hadiselerde sanıklar, "şikayetçileri vardır yol basub adam katl eyleyüb hırsuzluk ve harâmîlik eylemişsiz" şeklindeki suçlamalara muhatap oluyorlardı.²⁶⁰ Bu yöntemin başlıca sebebi- nin; belgedeki ifadeyle, "el-'ıyâzu bi'llâh ifşâ olub dahî gaflet ile def'aten bir fitnenin hurûcuna bâ'is olmakdan" yani, olayın duyulup başka olayların çıkmasına yol açmasından, korkulması olduğu anlaşıyor.²⁶¹

VIII-Kızılbaşların Cezalandırılma Yöntemleri

1-Başka töhmet ile hakkından gelme

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Safevî taraftarlarının teftiş, yakalama ve cezalandırma işlemlerinin başka bir bahane ile yapılmasının istenilmesi, Os-

258 (12/416/816).

259 (29/209/488); benzer olaylar için bkz. (29/210/490, 491).

260 Rûm beylerbeyisine gönderilen 23 Ağustos 1568 tarihli hükümde, İran elçisinin dönüşünde nuzur ve sadakât toplayıp veren melâhidenin bu şekilde suçlanarak yakalanmaları isteniyor, bkz. (7/723/1984).

261 (7/723/1984).

manlı Devleti'nde, defalarca misalleri görüldüğü için, hadiselerin büyüyüp, geniş çaplı ayaklanmalara dönüşmesinden korkulması sebebiyle, bu tür yöntemlere mürâaat olunduğu, izlenimini vermektedir. Bu yüzden sanık ya da sanıklar, yol kesiciliği (kuttâ'-i tarîk), hırsızlık, adam öldürmek, harâmîlik gibi suçlamalarla veya şikâyetçileri var gerekçesiyle yakalanıp, haklarından geliniyordu.²⁶²

2-Sicil ettirdikten sonra siyaset

Divriği sancakbeyi Mehmet Bey'e gönderilen 4 Ağustos 1568 tarihli hükümde, İran'dan gelen bazargân sûretindeki adamlara, her yıl, 100.000 nal toplayıp veren Safevî halifelerinin, toprak kadıları marifetiyle başka bir suç isnâdıyla (yol basıp adam katl eylediler, hırsızlık ve harâmîlik eylediler diye) haklarından gelinerek cezalarının verilmesi emrediliyor; ancak, bu konuda çok dikkatli olunması, önceki ve şimdiki suçlarının tutanakla belirlenmesi ve bu yapılmadan ölüm cezası infaz etmekten (telef-i nefis olmadan) kesinlikle kaçınılması isteniyor.²⁶³ Yani, önce sanık hakkındaki suçlamalar, delilleri ve soruşturma süreci yazıya geçirilip, tutanak haline getirilecek ve ancak ondan sonra infaz gerçekleştirilecekti. Yine, Malatya beyine gönderilen bir hükümde, Sahte Şah İsmail'e yardım gönderip bağlılık gösteren aşiret ve cemâatlerin, durumları toprak kadıları marifetiyle teftiş edilip, suçları sâbit olup, sicil edildikten sonra siyaset ettirilmeleri ve neticenin yazılıp İstanbul'a bildirilmesi isteniyor²⁶⁴ ki, bu tür kayıtlar, sorgusuz-suâlsiz, tutanak tutulmadan infazın gerçekleştirilemeyeceğini göstermesi bakımından kayda değer.

262 Bu konudaki örnekler için bkz. (7/660/1835), (7/723/1984), (7/725/1988), (7/754/2067), (29/210/491).

263 (7/725/1988).

264 (35/188/473); Çorum Sancağı beyine ve kadısına gönderilen bir hükümde, Hızır Bey Karyesi'nde sâkin olan Ali ile oğlu Mehmet'in, Râfîzî oldukları, Hz. Peygamber'e ve Hulefâ-i Râşidine küfrettikleri, kardeşinin eşine tecavüz ettiği ve sahte para bastırdıkları

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

3-Tedricen haklarından gelme: küllî telef-i nefis olma korkusu

Rûm beylerbeyisine hitaben yazılan bir hükümde, Rûm beylerbeyisinin, me-lâhîde hususu için gönderilen emr-i şerîf gereğince Merzifon Ovası'na biz-zat varıp, daha önce isimleri belirlenen kimselerin tedricen haklarından geldiği, ifade olunuyor.²⁶⁵ Rûm beylerbeyisine gönderilen 5 Mart 1577 tarihli başka bir hükümden anlaşıldığına göre ise, içinde Merzifon Ovası'nın da bulunduğu bölgelerde yaşayan halkın çoğunluğu, rafz ve ihâd ile meşhur yani Kızılbaştır; Yukarı Cânib'e yani Safevîler'e meyil ve muhabbet üzere olup, alâkaları vardır; aralarından düzenli olarak İran'a adamlar gidip gelmektedir ve bunlar yardım toplayıp götürmektedirler. Bu şekilde olanların, birer yolla ele geçirilmeleri ve başka bir suç isnâdıyla haklarından gelinmesi, söz konusu hükümde emrediliyor.²⁶⁶ İşte bu bakımdan, Rûm beylerbeyisinin Merzifon Ovası'nda, aralıklarla haklarından geldiği Kızılbaş listesinin oldukça kabarık olduğu söylenebilir. İnfazların tedricen gerçekleştirilmesi, böyle bir ihtimali akla getiriyor ki, zaten, yine Rûm beylerbeyisine gönderilen bir başka hükümde, daha önce gönderilen emir gereğince Kızılbaş olanların haklarından gelinirse, çok adam öldürülmesi (küllî telef-i nefis olmak) lâzım geleceği, bu yüzden sanıkların evleri ve barklarıyla ilişkilerinin kesilip Kıbrıs'a sürgün edilmelerinin önerildiği anlaşıyor.²⁶⁷ Demek ki, sanıkların kalabalık olduğu durumlarda, ya tedricen ortadan kaldırma ya da aileleriyle ilişkilerinin kesilip uzak memleketlere sürgün edilme yöntemleri uygulanıyordu.

(sikke kazdırub şâhî kat' eyleyüb), daha önce Galata'da tutulup, sicill olunup hakkından gelinmek üzere iken kaçtıkları, şeklindeki ifadeler de, infaz öncesi sicil tutma işleminin gerçekleştirildiğini gösteriyor, bkz. (69/223/445).

265 (7/953/2624).

266 (29/210/491).

267 (33/204/413).

4-Aslâ mecâl vermeden başka bahâne ile hakkından gelme

Hakkından gelme olarak ifade edilen ölüm cezasının, genellikle başka bir suç isnâdıyla infaz edildiğini, birçok belgeden takip edebiliyoruz. Ancak, bazı belgelerde, diğerlerine ibret olması düşüncesiyle, suçu sâbit görülenlerin, hiç fırsat verilmeden, hemen infaz edilmesi isteniyor.²⁶⁸ Daha II. Bayezit döneminden itibaren bu yöntemin uygulandığına şahit oluyoruz ki, Erdebil-Oğlu'na varıp gelen sûfilerden ele geçenlerin mecâl verilmeden asıllarının istenmesi,²⁶⁹ bunu açıkça gösteriyor.

5-Kızılırmağa atıp boğma

Mühimme kayıtlarının geneline baktığımızda, Osmanlı Devleti'nin, Kızılbaş tâkip, teftiş, ele geçirme ve cezalandırma işlemlerini belirli bir hukûkî zemine oturtmaya çalıştığı sonucuna varabiliyoruz. Söz konusu işlem sürecinin kayıt altına alınması, bu kanaati uyandırıyor. Ancak bâzen, devlet ve hukuk anlayışıyla bağdaşmayacak şekilde ölüm emirlerinin verilebildiği de görülüyor ki, çok nâdir de olsa, bu tür vakalara rastlanabildiğini belirtmemiz gerekiyor. Amasya beyine gönderilen 14 Eylül 1568 tarihli hükümde; Budaközü Kazası'ndan, Safevî halifesi olduğu belirtilen Süleyman Fakih'in, hırsızlık ve harâmîlik iddiâsıyla, kimseye duyurulmadan, el altından Kızılırmak'a atılıp boğularak öldürülmesinin istenilmesi, ölüm infaz yöntem ve biçiminin bâzen ölçüsüz ve hukuk dışı bir hâl aldığı intibâhı veriyor.²⁷⁰

268 Bozok beyine gönderilen hüküm: Sahte Şah İsmail'in o taraflarda gaybet üzere olduğu, yakalanıp, "muhkem habs eyleyüb dahî halife namına olanları ba'de's-sübût kadî ma'rifeti ile mecal virmeyüb gereği gibi haklarından gelesin ki, sâir eşkıyâya mûcib-i 'ibret ola.", bkz. (35/233/583); Rûm beylerbeyisine ve Amasya kadısına gönderilen 19 Aralık 1593 tarihli hüküm: Şah Bey nâm sipahi hakkında; "... aslâ aman ve mecal virmeyüb hakkından gelesiz ki, sâir eşkıyâya mûcib-i 'ibret ola." bkz. (71/163/324); benzer örnekler için bkz. (29/209/488, 489), (29/210/490), (29/217-218/500), (30/207/488).

269 Sivas sancakbeyine yazılan ve Sultan Mahmud'a, Sultan Ahmet'e, Sultan Alemşah'a ve Sultan Şehinşah'a da gönderildiği anlaşılan, 17 Haziran 1501 tarihli hüküm için bkz. Şahin-Emecen, age, 8/27

270 (7/754/2067).

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

6-Suç mahallinde hakkından gelme

Canik Sancağı'nda ortaya çıkan ehl-i fesat ve yol kesiciler hakkında, sancak-beyi Semender Bey'e gönderilen 13 Ocak 1577 tarihli hükmünde; bu gibilerin, teftiş olunmak için ele geçirilmek istenildiklerinde, vakıf, mülk, serbest tımar ve hâss-ı hümayûn arazilerine kaçtıkları belirtiliyor ki, bunlardan suçu sâbit olanlar eğer sipahi iseler, hapsolunup durumlarının arz edilmesi; yok eğer sipahi değiller ise serbest tımar sahiplerinin marifeti ile günâhlarının sâdır olduğu mahalde öldürülmeleri, başka yere gitmelerine ya da bedel-i siyâset (ölüm bedeli) ödeyerek kurtulmalarına fırsat verilmemesi, isteniyor.²⁷¹ İnfaz görevinin, ehl-i fesadın sığındığı vakıf, mülk, serbest tımar ve hâss-ı hümayûn arazilerine tasarruf edenlere verildiği anlaşılan bu tür durumlarda, sanıkların kaçmalarının önlenmesinin yanında, bu gibi görevlilerin, tākibât için dikkatlerinin çekilmesinin amaçlandığı da söylenebilir.

7-İbret olması için hakkından gelme

Bazı belgelerde rastladığımız "aslâ aman ve mecâl virmeyüb hakkından gelsiz ki, sâir eşkıyâya mûcib-i 'ibret ola." şeklindeki ifadeler, ölüm cezalarının bâzen, bilhassa ibret olması düşüncesiyle verildiği intibâhı uyandırıyor. Özellikle isyan önderlerine geniş katılımları önlemek amacıyla, bu şekildeki infazların, halka açık yerlerde gerçekleştirildiği düşünülebilir. Sahte Şah İsmail'in halifeleriyle ilgili olarak bu tür ifadelerin kullanılması, bu kanaatimizi pekiştiriyor.²⁷²

8-Başka töhmet ile hapsedme

Yine yukarıda bahsettiğimiz kaygılarla, sanıkların bâzen başka bir töhmetle hapsedildikleri anlaşılıyor; böylelerinin durumları İstanbul'a arz edildikten

271 (29/66/155).

272 (35/233/583); benzer örnekler için bkz. (30/132/319), (71/169/324).

sonra, yaşadıkları yerlerden ve ailelerinden ilişkilerinin kesilip, Kıbrıs'a sürgün edilecekleri, ayrıca belirtiliyor.²⁷³

9-Hukuk neyi gerektiriyorsa yerine getirme

Bazı belgelerde, cezalandırma yönteminin ayrıntısı hakkında herhangi bir ifade kullanılmıyor; sadece hukuk neyi gerektiriyorsa (muktezâ-yı şer' ne ise/muktezâ-yı şer'-i kavîm ne ise) yerine getirilmesi emrediliyor.²⁷⁴

10-Zaman aşımına uğramayan hakların alınmasından sonra cezalandırma

Bilhassa malî konuları içeren hususlarda, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız cezalandırma yöntemleri icrâ edilmeden önce, eğer hak iddiâları, daha evvel halledilmemiş ya da üzerinden on beş yıl geçmemiş ise (mürûr-u zama-na/zaman aşımına uğramamış ise), sanıklar üzerinde sâbit olan malî hakların alınıp hak sahiplerine verilmesi, bunların tutanakla belirlenmesi ve ancak ondan sonra, işlenen suç hangi cezayı gerektiriyorsa, o cezanın verilmesi istenilmektedir.²⁷⁵

IX-Kızılbaşlara Verilen Cezalar

1-Sürgün

Osmanlı'nın klasik toplu cezalandırma yönteminin sürgün olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda Barkan²⁷⁶ Orhonlu²⁷⁷ ve Halaçoğlu'nun²⁷⁸ çalışmaları tafsilâtlı bilgi vermektedir.

273 (29/209/488); ayrıca bkz. (29/217-218/500).

274 Bu konudaki misaller için bkz. (35/153/390), (36/294/779), (42/304/943).

275 Bu konudaki misaller için bkz. (7/678/1881), (5/88/205), (16/277/532), (27/177/403), (42/304/943).

276 "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, (İstanbul 1949-1950), 524-569, XIII/1-4, (İstanbul 1951-1952), 56-78, XV/1-4, (İstanbul 1952-54), 209-237, Barkan, sürgünlerin daha ziyade iktisa-

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

9 Ocak 1578 tarihinde Rûm beylerbeyisine gönderilen bir hükümde geçen ifadeler, bu tür hadiselerle karşı uygulanan klasik Osmanlı yöntemini anlamamızı sağlayacak gibi görünüyor. Belgeden anlaşıldığına göre, bölgede yaşayan halkın dinî ve sosyal yapısı sebebiyle, Osmanlı görevlilerinin, hadiseyi çözmeye zorlandıkları söylenebilir. İstanbul'dan gönderilen emirlerin uygulanması durumunda, belgenin ifadesiyle, "Kızılbaş nâmına olanların haklarından gelinürse külli telef-i nefis olmak lâzım" gelecekti. Bu yüzden beylerbeyinin i'lamı gereğince, Kızılbaş halk, evleri ve barklarıyla ilişkileri kesilerek, hisar erlerinin gözetiminde Kıbrıs'a sürgün edilecekler ve ancak halife olanlar idam edilecekti.²⁷⁹

İlgilendiğimiz dönemde, Kıbrıs'ın yeni fethedilen bir bölge olması hasebiyle, esaslı bir sürgün bölgesi haline getirildiği söylenebilir. Yukarıda bahsettiğimiz hükümden beş buçuk yıl önce yine Rûm beylerbeyisine gönderilen 27 Temmuz 1572 tarihli hükümde, yeni feth olunan Kıbrıs'ın iskânı amacıyla, Vilâyet-i Rûm'da darlık çeken ahalinin, adaya sürgün edilmesiyle ilgili olarak, Rûm muharriri olan Ömer'e emir verildiği anlaşıyor ki, bu sürgün-

di maksatlarla gerçekleştirildiğini; ayrıca, Balkanlar'ın fethinden sonra Batı Anadolu'da yerleşik halk arasında yoğun bir şekilde sıkışmış kalmış olan Türkmen aşiretlerinin büyük bir kısmının kendi istekleriyle geniş ve daha serbest yurtlar bulmak amacıyla göç etmiş olabileceklerini; fakat, çoğunlukla, Osmanlı merkezîyetçi yapısının oturması aşamalarında, sık sık itaatsizlikler gösteren ve bu yüzden dinî-siyasî maksatlarla meydana gelen isyan hareketlerine katılmaya her zaman meyilli olan aşiretlerin zararsız bir hale getirilmek amacıyla birbirinden ayrılıp parçalanarak zorla sürgün ve iskâna tâbi tutulduklarını ya da cezâen sürüldüklerini, belirtiyor, bkz. XIII/1-4, 57-59; yine Barkan'ın ifadesiyle, "kavim ve kabile asabiyeti ve kabile teşkilâtı içinde, disiplinli bir kuvvet halinde merkezîyetçi bir devlet idaresine ve yerleşik halkın huzur ve emniyetine karşı tecavüz-kâr hareketleriyle her zaman ciddi bir tehlike teşkil eden ve ayrıca sünî müslümanlığa düşman *hétérodoxe* dinî cereyanların işlediği geniş bir saha olarak devletin bütünlüğünü tehdit eden her türlü siyasî hareketleri besliyen kalabalık göçebe topluluklarını mütecannis kütleler halinde anavatanda bırakmayıp türlü fırsat ve zamanlarda onları yerlerinden ayırmak, parçalayıp dağıtmak, ehemmiyetli bir siyasî tedbir ve hareket teşkil etmekte idi.", bkz. agm, 67.

277 Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987, 5, 29-35.

278 XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1988, 44-57, 110-121.

279 (33/204/413).

nün de aynı maksatla gerçekleştirilmiş olduğu düşünülebilir.²⁸⁰ Aynı şekilde, Musul sâkinlerinden olup Safevîler'le ilişkileri olduğu ve sürekli yardım toplayıp gönderdikleri iddia edilen isimleri belgede tespit edilmiş yaklaşık 25 kişinin de, yerlerinden alâkaları kesilip Kıbrıs'a sürgün edilmeleri istenilmektedir.²⁸¹ Yine, Mülhit olduğu bildirilen Zaim Kara Bey'in Kıbrıs'a sürgün edilmesi, Kıbrıs'a teslim edildiğine dâir Kıbrıs beylerbeyisinden belge (temessük) alınması²⁸² isteniyor ve ayrıca Kara Bey'in zeâmetinin mîriye zapt olunması için Halep defterdarına emir veriliyor.²⁸³ Zülkadir beylerbeyisine yazılan 4 Mart 1577 tarihli bir hükümde de, Safevîler'le ilişkisi olan, İran'a gidip gelen ve yardım toplayıp gönderenlerin haklarından gelinmesi, ancak, Safevîler'le ilişkisi olduğu sabit olmamakla birlikte Kızılbaş oldukları tespit edilenlerin hapsedilmesi ve daha sonra "ol yerlerden 'alâkaları' kat' olunub ehl ü 'ayâlleriyle Kıbrıs'a sürgün" edilmeleri, istenilmektedir.²⁸⁴

Bozok beyi Çerkes Bey'e gönderilen 27 Mayıs 1577 tarihli hükümde, müfsit ve Kızılbaş âyini üzere oldukları ve "ashâb-ı güzîne" düşmanlık ve küfrettikleri sabit olanların haklarından gelinmesi, ancak, sabit olmamakla birlikte bu suçla itham edilenlerin Kıbrıs'a gönderilmeleri ve adaya ulaştırılmasına dâir Kıbrıs beylerbeyisinden belge alınması emredilmektedir ki, bundan, Safevî propagandasının tesirinde kalması muhtemel kesimlerin sürgüne tâbi tutuldukları, sonucu çıkarılabilir.²⁸⁵

Bu tip durumlarda Osmanlı'nın uyguladığı siyasetin mantığını anlamak bakımından aşağıda vereceğimiz belgedeki bilgiler de oldukça aydınlatıcıdır. Rûm beylerbeyisine gönderilen bir hükümde; daha önce "rafz ve ilhâd" ile

280 (19/236/484).

281 (12/329-330/674).

282 (28/340/859).

283 (28/340/860).

284 (29/209/488); bu hükümden bir gün sonra yazıldığı anlaşılan ve Bozok beyi Çerkes Bey'e gönderilen başka bir hükümde de benzer ifadeler kullanılmıştır, bkz. (29/210/490); yine, Karaman beylerbeyine gönderilen bir hükümde de aynı ifadeler kullanılıyor, bkz. (29/217-218/500).

285 (30/207/488).

meşhur olup, İran'a varıp gelen ve Kızılbaşlık propagandası yapan (Müslümanları idlâl iderler imiş) bazı kimselerin, soruşturulup haklarından gelinmesi emredildiğinde, Çorum Kazası'ndan Beşir bin Rüstem, Hasan bin Ali, Nur Ali bin İlyas ve Salbaş Hızır adındaki kimselerin, "rafz ve ilhâd üzere dâimâ fesaddan hâlî" olmadıkları, ehl-i fesat suhtelerin önlerine düşüp Müslümanların akçe ve esbâbın çaldırıp eşkıyalık yaptıklarının toprak kadısı huzurunda sâbit olduğu ve adı geçenlerin bu sebeple hapsolundukları, ancak, "zincir bozub" kaçtıkları, tekrar yakalandıklarında her biri, yalan ve hileye başvurup, mallarını alabilmek için kendilerine zulmedildiği iddiasında bulundukları ve bir yolunu bulup bu mealde emr-i şerîf almayı başardıkları belirtiliyor ve ancak, durum beylerbeyi tarafından tekrar İstanbul'a arz olunduğunda, bu gibilerin evleri ve barklarıyla ilişkileri kesilerek hisar erlerinin gözetiminde Kıbrıs'a sürgün edilmeleri, bizzat Safevî halifesi olanların ise haklarından gelinmesi emrediliyor; ancak, bu sırada Safevîler üzerine askerî sefer düzenlendiği için emir yerine getirilemiyor ve aynı emir bir kez daha gönderiliyor.²⁸⁶ Görüldüğü gibi Kızılbaş tâkibâtı süreci ve bu esnâda karşılaşılan zorlukları göstermesi bakımından belgemiz ilginç ayrıntılar ihtivâ ediyor.

Başka bir belgeden, dolaylı olarak Kıbrıs'ın sürgün mahalli olarak kullanıldığı bilgisine ulaşıyoruz. Beyşehir beyine ve Seydişehir kadısına gönderilen bir hükümde, Hüseyin adındaki kimsenin, kendi eşini, helâl sayarak nâ-mahremden kaçırmadığı ve kendisinin de nâ-mahrem kadınlarla şer'e aykırı bir şekilde bir yerde toplanıp gece gündüz sohbet ettiği iddiası üzerine, Hüseyin'e niçin böyle davrandığı sorulduğunda, bu şekildeki hareketlerinden dolayı Kıbrıs'a sürgün edilen Muharrem bizim şeyhimizdir, ona biat eyledik, bizim tarikimiz böyledir diye açıkça söylediği, belgedeki ifadeler arasında yer almaktadır.²⁸⁷

Kıbrıs'ın dışında da, bilhassa yeni fethedilen Balkan topraklarının sürgün mahalli olarak değerlendirilmiş olduğu söylenebilir. Modon ve Koron

286 (35/366/931).

287 (42/251/781).

adalarının, II. Bayezit devrinde bu maksatla kullanıldığı yukarıda belirtilmişti. Bu konuda, bazı belgelerde geçen Budun²⁸⁸ ve Filibe²⁸⁹ isimlerini de örnek olarak verebiliriz.

2-Hapis

İncelediğimiz belgelere istinâden, bir cezalandırma yöntemi olarak hapsedme uygulamasını altı başlık altında değerlendirebiliriz. Bunlardan ilki, sanıkların doğrudan hapsedilmelerinin emredilmesidir. Örneğin Anadolu beylerbeyisine ve Denizlû kadısına gönderilen 27 Eylül 1567 tarihli hükümde, Denizli Kazası'nda Saruyatar Zâviyesi'nde toplanan ışıkların; gece gündüz saz ve söz ile fısk u fücûr edip, Ömer-Osman düşmanlığı yaptıkları, târikü's-salât oldukları vs. suçlamasıyla hapsedilmelerinin istenmesi, bu başlık altında değerlendirilebilir.²⁹⁰

İkinci başlık altında değerlendirebileceğimiz uygulama biçiminde, sanıkların hapsedilmeleri ve yapılacak soruşturma sonucu haklarında elde edilen bilgilerin İstanbul'a arz edilmesi istenilmektedir. İncelediğimiz belge-

288 Rûm beylerbeyisine gönderilen 24 Ağustos 1565 tarihli hükümde; Bâli bin Saruca, Mehmet bin Turak, Mirza bin Mustafa, Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmet adlarındaki beş kişinin, reâyadan nezir adı altında altın ve esbâp alıp Yukarı Cânibe giderken yakalandıkları belirtiliyor ve adı geçen beş kişinin siyaset olunması; evlâd ve ensâbının Budun'a sürülmesi emrediliyor ve ayrıca, idamların infaz edildiğinin ve kaç kişinin Budun'a sürgün edildiği ile Budun'a teslim edildiğine dâir belgelerin İstanbul'a arz edilmesi isteniliyor, bkz. (6/575/1261).

289 Musul kadısına gönderilen 21 Ağustos 1574 tarihli hükümde; bundan akdem ilhadları istimâ' ve 'arz olunmağla nefis-i Musul'dan Vilâyet-i Rûmilinde Filibe nâm kasabaya sürgün olan Seyyid Mehmet ve karındaşı Murtaza (ve) Seyyid 'Ali oğlu Seyyid Kasım ve Seyyid Cemal ve Seyyid Galib nâm kimesneler Âsitâne-i Sa'âdetime gelüb rafz ve ilhadlarına istiğfâr ve tövbe idüb min ba'd 'aşure cem'iyeti itmemek şartıyla Hasankeyf'de sâkin olmalarıçün emr-i şerif virilmişiken mezkur girü Hasankeyf'de sâkin olmayub yine Musul'a varub 'alâniyen cemiyet-i 'aşure itdükleri istimâ' olunmağın yine mezkûrûn seyyidler Hasankeyf'de sâkin olmaların emr idüb ...", bkz. (26/221/627).

290 (7/120/312).

ler itibariyle en çok uygulama biçimi olan bu yönteme örnek olarak, Rûm beylerbeyisine gönderilen 18 Ağustos 1568 tarihli hükmün muhtevasını verebiliriz. Söz konusu hükmünde, İran'a savaş aleti ve bunların yapımında kullanılan bakır, demir ve gümüş gibi madenleri kaçıranların, yakalandıklarında ellerinde bulunan madenlere el konulması, kendilerinin hapsedilmesi ve haklarındaki bilgilerin İstanbul'a arz edilmesi isteniliyor.²⁹¹

Üçüncü başlık altında değerlendirebileceğimiz uygulama biçiminde ise, ikinci uygulamaya ilâve olarak, sanıklar hakkında İstanbul'da belirlenen cezanın icrâ edilmesi istenilmektedir. Çorum Kazası'na tâbi Tola Karyesi'nden ve hakkındaki bilgilere bakılırsa büyük bir ihtimalle bir Kızılbaş halifesi olan Bey adındaki kimse ile ilgili uygulama bu şekilde gerçekleştirilmiştir.²⁹² Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İstanbul'dan bu şekilde iki hükmün icrâ edilmesi istenmiştir ki, bunların ikisi de ölüm cezasıdır.²⁹³

Dördüncü uygulama biçiminde; idam ya da kürek mahkûmiyeti gibi farklı cezalara çarptırılan sanıklar arasında bulunan sipahiler, bu tip cezalardan muaf tutulup, hapsedilmişlerdir. Canik Sancağı beyi Semender Bey'e gönderilen 13 Ocak 1577 tarihli hükmünde; sancak dahilinde bazı ehl-i fesat ve yol kesicilerin ortaya çıktığı, bunların, evler bastıkları, yol kesip adam öldürdükleri ve mallarını yağmaladıkları, yakalanmak istenildiklerinde ise bazı vakıf, mülk, serbest tımar ve hâss-ı hümayûn arazilerine ilticâ ettikleri belirtildikten sonra, bunlardan sipahi olanların hapsedilerek durumlarının yazılıp arz edilmesi; sipahi olmayanların ise, suç mahallinde hiç fırsat verilmeden öldürülmeleri emredilmektedir.²⁹⁴

Beşinci uygulama biçiminde, sanıklar önce hapsedilmekte ve daha sonra (ki muhtemelen haklarındaki soruşturma tamamlandıktan sonra) bizzat kendileri İstanbul'a gönderilmektedirler.²⁹⁵

291 (7/705/1939); benzer uygulamalar için bkz. (7/705/1939), (12/416/816), (26/221/628), (36/141/394), (36/280/734, 735), (53/145/419), (69/223/445).

292 (31/234/517); benzer uygulamalar için bkz. (29/96/231), (42/251/781).

293 (3/477/1422), (7/826/2261).

294 (29/66/155), başka örnekler için bkz. (5/44/103), (12/420/822).

295 Bu konudaki iki örnek için bkz. (5/513/1401), (6/422/897).

Altıncı uygulama biçiminde ise, sanıkların hapsedilip sorgulanmaları ya da başka bir ifadeyle mahpusluklarının sorgulanması isteniliyor. Örneğin, Rûm beylerbeyisi bazı melâhideyi ele geçiriyor ve “nâ-meşrû” hareketleri olan ve “Yukarı Cânib’le” yani Safevîler’le ilişkisi olanların hakkından geliyor; ancak, bunlardan başka 27 kişiden 5’i hakkında, vilâyet halkı, “eyü işitmeziz ammâ bâkîsinin kemliklerin görmedik ol asıl hallerini görmedik ve işitmedik deyu ...” şahitlikte bulunuyorlar. Bunun üzerine, söz konusu 5 kişi kürek mahkûmiyeti cezasına çarptırılırken, kalan 22 kişinin hapsolunması ve haklarında, a’yân-ı vilayetten Sünnî ve güvenilir kimselerden bilgi edinilmesi istenilmektedir.²⁹⁶

3-Kürek mahkûmiyeti

Sanayi Devrimi öncesinde, tamamen insan gücüyle hareket ettirilen gemilerin kullanıldığı dönemlerde, bazı suçluların bu tip gemilerde çalışmaya mahkum edildikleri anlaşılmaktadır. İncelediğimiz dönemde, yani Kızılbaşlık ve Safevî taraftarlığı suçlamalarının yoğun bir şekilde yapıldığı XVI. asır boyunca, soruşturmaya mâruz kalan insanlardan bir kısmı hakkında, fazla olmakla birlikte, böyle bir uygulamanın gerçekleştirildiğine şahit oluyoruz.

Kürek mahkûmiyeti cezasına çarptırılma sebebi olarak görülen durumları dört başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilkinde, soruşturma sonucunda Kızılbaşlık ve Safevî taraftarlığı vs. suçları sâbit görülmeyen, fakat Müslümanların, iyi olduklarına dâir şâhâdette bulunmadıkları kimselerin, böyle bir cezaya çarptırıldıkları görülmektedir.²⁹⁷ Yukarıda da ifade edilme-ye çalışıldığı üzere, Safevî sempatizanı olması muhtemel kesimlerin, sürgün, hapis ya da kürek mahkûmiyeti gibi cezalarla, bulundukları mahalden uzaklaştırılmaya çalışıldıkları söylenebilir.

296 (14/508/709); Bu konuda örnek olmak üzere ayrıca bkz. (5/44/103), (6/506/1108), (36/140/393), (36/164/450).

297 (9/38/102), (14/508/709).

İkinci örneğimizde, küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri istenen sanıklar; hırsız yataklığı, kovan ve koyun hırsızlığı, pezevenklik, Kızılbaş yârenliği, kadı ve naip sohbetleriyle (vaazlarıyla?) eğlenmek, ehl-i İslâm'a tâbi olmamak, Sünnet-i Resûlû hafife almak ve köylülere zulmetmek suçlamalarına mâruz kalmışlardır ki, bunlardan bir kısmı bizzat naip ve muhızır olarak görev yapmaktadırlar.²⁹⁸

Kürek mahkûmiyeti ile cezalandırılan ve Çorum-Osmancık'a bağlı Paşan Karyesi'nden olan Bekir bin Cevher, bu konudaki üçüncü örneğimizi teşkil ediyor. Kızılbaş ve Râfızî olduğu iddia edilen Bekir bin Cevher, ayrıca yalan, hile, şirret ve eşkıyâlıkla meşhur olup, müfterî olmakla yani haksız yere Müslümanları gammazlamakla suçlanıyor.²⁹⁹

Rodos beyine gönderilen bir hükümde anlatılan olay da konumuzla ilgili olmakla beraber, ilginç ayrıntılar ihtivâ ediyor. Belgeden anlaşıldığına göre, Ramazan oğlu Mehmet adında birisi, şarap içti diye "küreğe virilüb" on yıl boyunca Hacı İlyas Reis'in gemisinde cezasını çekiyor; ancak, "cürm-i galîzî" olmadığı için serbest bırakılması isteniyor. Hükümün sonunda, Ramazan oğlu Mehmet eğer bu suçtan dolayı küreğe konulmuş ise, kürekten ıtlak ve halâs olunması yani serbest bırakılması emrediliyor.³⁰⁰ Buradaki probleminiz, Ramazan oğlu Mehmet'in, yanlış bir ihbar sonucu mu kürek mahkûmu olduğunun ya da, gerçekten şarap içme suçu sebebiyle küreğe mahkûm edilip on yıllık cezasını tamamladığı için mi serbest bırakıldığıнын, belgede açık bir şekilde ifade edilmemiş olmasıdır. Ancak, belgede geçen, "göresin mezbur ol veçhile küreğe konulmuş ise emrim üzere kürekden ıtlak idüb halâs idesin" ifadelerinden, Ramazan oğlu Mehmet'in, hak etmediği bir ceza-ya çarptırılmış olduğu izlenimini alıyoruz.³⁰¹

298 (16/277/532).

299 (58/349/893).

300 (42/160/514).

301 XVI. asırda Osmanlı donanmasının büyümesine paralel olarak, özellikle savaş zamanlarında, önemli ölçüde kürekçiye ihtiyaç duyulduğu belirtiliyor, bkz. Mehmet İpşirli, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", İÜFTED, Prof. Tayyib Gök-

4-Siyaset/hakkından gelme

II. Bayezit tarafından oğlu Sultan Şehinşah'a yazılan bir hükümde; Safevî topraklarına gidip gelen "Erdebil Sûfilerinden" varışta ve gelişte yakalananların mecâl verilmeyip siyaset³⁰² olunması, gönderilen hüküm tarihinden itibaren geçen sürede ne kadar sûfî siyaset olundu ise yazılıp İstanbul'a gönderilmesi ve bundan böyle ayda bir ya da iki ayda bir, ne kadar sûfî siyaset olunursa yazılarak yine İstanbul'a gönderilmesi isteniyor.³⁰³ Bu bilgilerden hareketle, Osmanlıların daha II. Bayezit devrinden itibaren, Kızılbaşlar'ı sıkı takibe aldıkları ve Kızılbaş halife ve müritlerini ölümle cezalandırdıkları söylenebilir. Kızılbaş tâkibâtının ve dolayısıyla önemli ölçüde siyaset yani ölüm cezası uygulamasının, rakamsal değeri çok yüksek olmasa da, Yavuz döneminde ve bilhassa Çaldıran öncesi ve sonrasında da yoğun bir şekilde tatbik edildiğini söylemek, sanırız tarihî realiteye fazla aykırı düşmeyecektir. Bu bakımdan, özellikle Osmanlı-Safevî rekâbetinin kızıştığı savaş dönemlerinde yoğun olmak üzere, bütün XVI. asır boyunca, bu uygulamanın sürdüğü rahatlıkla söylenebilir.

Bu konuda en esaslı bilgiyi, eserini Selim'e ithaf eden Defterdar Ebu'l-Fadl Mehmet Efendi'nin, **Selimşâh-nâmesinde** (65/a, str.17-22) buluyoruz:

bilgin Hatıra Sayısı, XII, (İstanbul 1982), 203-248; yazar, imparatorluğun kürekçi ihtiyacını avânız vergisi, forsa ve kürek cezası olmak üzere üç kaynaktan karşıladığını belirtiyor ve ayrıca, kürek cezasını gerektiren suçları; hırsızlık, yankesicilik, kumarbazlık, köle soymak, mülhidlik, kelime-i küfür söyleme, hapisten kâfir kaçırma, müezzine sövme, içki ve sarhoşluk, adam öldürme, yaralama, katle yardım ve yoldaşlık, cariyeye dövme, amden katil, yaramazlık, ev basma, yola inme, fesadlık, harâmilik, zulüm vs, fuşşiyat: Li-vata, şenaat, idlâl, erkeğe veya kıza güç etme, ırza tecavüz, na-mahreme tutunma vs, ruk'a sunma, berat çalma, sahte belge yazma, müzevvirlik, ulak dövme, zindandan esir kaçırma ve kalpazanlık olarak sıralıyor, bkz. agm, 210-211.

302 Bu konuda müstakil bir çalışması bulunan Ahmet Mumcu'ya göre; siyaset, hükümdarın ülke idaresi ve politika gereği olarak verdiği en ağır ceza yani ölüm cezasıdır, bkz. **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ankara 19852, 2.

303 Şahin-Emecen, *age*, 8/27, 78/281, 126/454.

Eserin, "hük-m-i katl-i âm-ı cemâat-ı Kızılbaş der memâlik-i Rûm-ı ma'delet-tuhum" başlığı altında zikredilen kısmın tercümesi aynen şöyledir: "her şeyi bilen Sultan, o kavmin etbânını kısım kısım ve isim isim yazmak üzere, memleketin her tarafına bilgiç katipler gönderdi; yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olanların defterleri divâna getirilmek üzere emredildi; getirilen defterlere nazaran, ihtiyar-genç kırk bin kişi yazılmıştı; ondan sonra her memleketin hâkimlerine memurlar defterler getirdiler; bunların gittikleri yerlerde kılıç kullanılarak, bu memleketlerdeki maktullerin adedi kırk bini geçti."³⁰⁴

Faruk Sümer, Osmanlı müverrihlerinin bu yoldaki sözlerinin mübalağalı olduğunu, Kızılbaşların ancak faal olanlarının ölüm, hapis ya da sürgünle cezalandırıldıklarını belirtiyor ve II. Bayezit'in, Şah Kulu hadisesinden sonra Teke'de kalan Kızılbaşlar'ı veya bunlardan bir kısmını Mora yarımadasındaki yeni fethedilmiş Modon ve Koron taraflarına sürmüş olduğunu buna delil olarak gösteriyor³⁰⁵ ki, biz de aynı kanaatteyiz.

Gerçekten de J.L.Bacqué-Grammont tarafından yayınlanan, Yavuz döneminde tutulmuş 1513 tarihli bir listede, "Sûret-i defter oldur ki, Vilâyet-i Rûm'dan bazı kimesneleri beyân eder" başlığı altında, Tokat, Nîkhisâr, Gedğra, Kavak, Bâfra, Sonisa, Amâsiyya, Çorum, Lâdik, Müşâlimün Kara Hisâr'da tespit edilen isimler hakkında, "aslâ Kızılbaş olmak ihtimâli yokdur", "Kızılbaş'a gitmişdür", "Sultan Murad'a tâbi' olub Kızılbaş olmuşlardur", "Kızılbaş olub cem'iyet dahi etmişdür", "Kızılbaş olub hayli fesat etmişdür" başlıkları altında yazılan kimselerin, daha çok Yavuz'un iktidar mücadelesinde karşısında olan Sultan Ahmet ve oğullarının taraftarı olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır ki, listede toplam 79 kişinin kaydedildiği

304 Bkz. Tekindağ, "Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", 56; Benzer ifadeler, Tâcüt-Tevârih (II, 245-246, 384)te de geçmektedir; ancak biz, Osmanlı müverrihlerinin, ortadan kaldırılması gereken mutlak bir düşman olarak gördükleri Safevîlerin ve Anadolu'daki taraftarlarının öldürülmelerini, bir övünme vesilesi saydıklarını ve bu yüzden rakamları abarttıklarını düşünüyoruz; çünkü, onların nazarında Kızılbaşlar, yeryüzünden kökleri kazınması gereken bir topluluk idi.

305 F. Sümer, *age*, 36.

anlaşılmaktadır.³⁰⁶ Çaldıran öncesinde tutulan ve geniş bir coğrafyayı ihtiva eden böyle bir listeye, sadece 79 kişinin kaydedilmesi, bölgede geniş çaplı bir katliâmın gerçekleştirildiği yolundaki bilgilere şüpheyile bakmamıza sebep olmaktadır. Aşağıda vereceğimiz belgelerde de görüleceği üzere, genellikle sadece ileri gelen Safevî halife ve casusları ölüm cezasına çarptırılırken, bunların yakınları ve tâbîleri sürgüne gönderilmiştir.

Buna karşılık, 1511'de meydana gelen Şah-Kulu Baba Tekeli isyanında, Anadolu'da binlerce insan öldürülmüş ve pek çok hâne yağmalanmıştır.³⁰⁷ Teke-Eli'nde bir Türkmen devleti kurmak isteyen Şah-Kulu Baba Tekeli, Teke-Eli bölgesinde bulunan Safevî sempatizanı bütün Türkmenleri etrafına toplamış, tımarları ellerinden alınmış öfkeli sipahilerin de yardımları ile Teke-Eli'nin kendine tabi olmayan bütün köy ve kentlerini yağma edip halkını da öldürtmüştü.³⁰⁸

Aynı şekilde, İran'da Safevî Devletini kuran Şah İsmail, ekseri halkı Sünî olan bu ülkeyi zorla Şîileştirmiş; karşı koyan İsfahan, Fars, Yezd, Kirman,

306 Bkz. "Une Liste De Timariotes Suspects Dans La Province Du Rûm En 1513", 145-162.

307 Tekindağ, isyanda 50,000 kişinin öldürüldüğünü belirtiyor, bkz. "Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", 51.

308 Kaynak ve vesikalardan anlaşıldığına göre, İstanoz (Korkud-Eli) Kasabası'nı tahrip edip, Elmalı'nın mescid ve zâviyelerini yıkan Şah-Kulu Baba Tekeli, eline geçirdiği Kur'anları da ateşe atıp mahvetmiş, canlıları ise, insan ve hayvan ayırmaksızın, acımadan öldürtmeğe başlamıştır. İran'a kaçarken, Erzincan'da hacca giden bir İran kervanına saldırmışlar ve başta Enbiyâ-nâme müellifi Şeyh İbrahim Şabustarî olmak üzere herkesi öldürmüşler ve bu yüzden Şah İsmail tarafından hakarete uğrayıp cezalandırılmışlardır. İran sahasına yayılan Tekeliler, sonradan, I. Tahmasb zamanında, Osmanlılara yaklaşmışlar, özellikle I. Abbas zamanında isyan ederek Hazar ötesine geçmişler ve buradaki Türkmenlerle birleşmişlerdir; Tekeliler, bugün Türkmenistan Türklerinin önemli bir kısmını teşkil etmektedirler. İsyanın büyümesinde, 1510'da, bazı kötü niyetli kimseler yüzünden, tımarları ellerinden alınan ve bu sebeple dirliksiz kalıp eski imtiyazlarını kaybeden Teke-Eli sipahilerinin önemli rolü olmuştur. İsyandan sonra, Teke-Eli'ndeki bazı Şii ve Alevî halkın yeni fethedilen Modon ve Koron kaleleri civarına sürüldüklerine dair kayıtlar vardır ki, bu gidenler, Arnavutluk dâhil, Bektaşiliğin bu bölgede yayılmasına sebep olmuşlardır, bkz. Tekindağ, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", 59-62.

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

Rüstemdâr ve diğer bölgelerde büyük bir katliâm gerçekleştirmişti. Hatta, karşı koyanların ileri gelenlerinden bazıları maiyetleri ile birlikte, bu sırada Şahı tebrik için gelen Osmanlı elçisine gözdağı vermek amacıyla bizzat onun önünde yakılmışlar; Tebriz'de, daha önce Şeyh Haydar ile yapılan savaşa katılanlar tespit edilip, hepsi katledilmişlerdi. Katliâmlar daha sonra fethe-dilen Horasan'da da icrâ edilmişti.³⁰⁹

Bütün bunlar gösteriyor ki, Anadolu'nun doğu kesimiyle İran ve Azerbaycan topraklarında, Karakoyunlu ve Akkoyunlular'a vâris olma iddiasındaki Safevîler, bu iddialarını gerçekleştirebilmek için, İran ve Azerbaycan sahasında, bilhassa korku politikası takip ederek Şîliği ve hâkimiyetlerini gerçekleştirmişler; aynı şekilde, Anadolu'nun Osmanlı hakimiyetine yeni girmiş bölgelerinde, halifeleri ve casusları vasıtasıyla büyük bir propaganda faaliyetinde bulunarak bu topraklardaki Osmanlı hakimiyetini sarsmayı ve kendi hakimiyetlerini sağlamayı hedeflemişler ve bu faaliyetlerinde büyük oranda başarılı da olmuşlardır. Safevîlerin bu faaliyetleri ve buna karşılık olarak Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler sonucunda söz konusu bölgelerde yaşayan insanların önemli ölçüde zarar gördüğü söylenebilir. Ancak, hadisenin rakamsal ifadeleri tartışılmalıdır.

Trabzon beyi Süleyman Bey'e gönderilen bir hükümde geçen ifadesiyle, Osmanlı Devleti bakımından, XVI. asırda, "melâhidîn tâifesinin haklarından gelinmek ehemmi-i mühimmâtıdır". Söz konusu hükümde, Kürtün Kaza-sı reayasının Çepri ve Kızılbaş taraftarı (ehibbâsı) oldukları, Safevî topraklarına kaçtıkları ve eğer haklarından gelinmezse tamamının göçüp gitmesi-

309 Bu konuda birçok kaynakta bilgi bulunduğunu belirten Faruk Sümer, Angiolello'nun, Şah İsmail'in Tebriz'e girdiğinde din adamları, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere pek çok insan öldürdüğünü, savaşta ve Tebriz'de yirmi binden fazla insanın öldüğünü ve hatta Şah İsmail'in annesini bile öldürttüğünü, söylediğini, haber veriyor. Aynı şekilde, Kemal Paşa Zâde'nin de, Şah İsmail'in Tebriz'de Ak Koyunlu oymağından kırk el-li bin kişiyi kılıçtan geçirdiğini ve kendisini fena itikad ve zulümden menetmeye çalışan anasına kızıp onu öldürdüğünü, söyleyerek, Angiolello'yu teyid ettiğini, belirtiyor, bu konudaki kaynak ve bilgiler için bkz. Faruk Sümer, *age*, 24; aynı konuda bkz. R. M. San-vory, *agm*, 403.

nin kesin olduğu, belirtilmektedir.³¹⁰ Bu ifadeler, Osmanlı'nın, bu dönemde de Safevîlerin Anadolu'dan beslenen insan kaynağını engellemeye çalıştığını gösteriyor. Bu ve aşağıda vereceğimiz birkaç belge, bu dönemde Osmanlı merkezinin, toplu siyaset, haktan gelme yani ölüm emri verebildiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Ölüm emirleri, aşağıda görüleceği üzere, genelde şahıs ya da şahıslara yönelik olarak verilirken, söz konusu ettiğimiz belgelerde, bir yerleşim birimi ya da bir bölgenin tamamını içine alacak şekilde geniş tutulabilmektedir. Örneğin Rûm beylerbeyisine gönderilen bir hükmünde, Merzifon Ovası'na bizzat varıp, kendisine gönderilen defterde yazılı olan kimselerin tedricen haktan gelmesi, emrediliyor.³¹¹ Tedricen haktan gelme emri, İstanbul'dan gönderilen defterde, oldukça fazla kimsenin yazılı olduğunu gösterebilir. Yine Rûm beylerbeyisine gönderilen 7 Mart 1570 tarihli bir hükmünde, Amasya Sancağı'nda Yukarı Kızılbaş'a mâil ve muhip olan melâhideden "Kızılbaş ve nâ-meşrû' fiilde olanlardan üzerlerine yaramazlıkları şer'le sâbit ve zâhir" olanların "şer'le haklarından" gelinmesi emrediliyor ki, bu emir ile de bir topluluğun hedef alındığı, sonucu çıkarılabilir.³¹²

Rûm beylerbeyine hitaben yazılan 5 Mart 1577 tarihli hükmünde ise, Yukarı Cânib'den casus geldiği ve Vilâyet-i Rûm'a bağlı Sivas'a yakın yerlerden Kangallı, Alıpınarı ve o tarafların ahâlisi ile sınırının beri tarafında bulunan Amasya, Çorum, Hüseyinâbâd, Merzifon Ovası ve sâir ol havâlide olan halkın ekseri rafz ve ilhâd ile meşhur olduklarını, Yukarı Cânib'e meyil, muhabbet ve alâkaları olduğunu ve içlerinden bazılarının sık sık İran'a gidip-gelerek yardım götürdüklerini haber verdiği belirtiliyor ve beylerbeyi-

310 (5/513/1401).

311 (7/953/2624).

312 (9/38/102); Çorum Sancağı'nda bulunan kadılara ve dizdarlara yazılan hükmünde yer alan "taht-ı kazanuzda Suhte ve Kızılbaş ve sâir haramzâde nâmına ehl-i fesad zuhûr idüb her ne mahalde olursa aslâ te'hîr ve tevakkuf itmeyüb yât ve yarâğla mükemmel kifâyet mikdanı kilâ' müstahfızları ve il erleri ile varub her ne tarikle mümkün ise ele getürüb muktezâ-yı şer'-i kavim üzere haklarından gelesiz" ifadeleri için bkz. (36/294/779).

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

nin gerekli soruşturmayı yaparak suçu sabit olanların başka bir suç isnâdıyla haklarından gelmesi emredilmektedir.³¹³ Bu belge de, tâkibâta alınan hedef kitlenin, çok daha geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğunu gösteriyor.

Ancak, bu tip belgelere bakarak, Osmanlı Devleti'nin, çok geniş sahalarda ya da belirli yerleşim birimlerinde toplu katliamlara giriştiğini söyleyebilmek güç görünüyor. Her ne kadar gönderilen emirlerden böyle bir sonuç çıkarılması mümkün gibi görünüyorsa da, yerel yöneticilerin bu tip emirleri yerine getirebilmelerinin güçlüğü ortadadır. Nitekim, yine Rûm beylerbeyisine gönderilen 9 Ocak 1578 tarihli hükümde; Beylerbeyinin merkeze mektup yazarak, daha önce gönderilen emr-i şerîf gereğince "Kızılbaş nâmına olanların haklarından gelinürse küllî telef-i nefis olmak lâzım" geleceğinin belirtilmesi ve bu mektup üzerine, Sünnî mezhep olmayıp Mülhit ve Râfızî olan Kızılbaşların evleri ve barklarıyla ilişkileri kesilerek, hisar erlerine koşulup Kıbrıs'a sürgün edilmelerinin emredildiği görülüyor³¹⁴ ki, merkezden gönderilen sert emirlerin, uygulama sahasında nasıl yumuşatıldığını göstermesi bakımından kayda değer.

Kızılbaşlık ve Safevî taraftarlığı ile itham edilen şahıs ya da şahısların ve yukarıda ifade etmeye çalıştığımız büyük toplulukların dışında, "bazı melâhide", "bazı kimesneler" ve "bazı müfsidler" olarak belirtilen ve ancak isimleri ve sayıları kaydedilmeyen kesimlerin de, merkezden gönderilen emirlerle haklarından gelinmesinin istendiği anlaşıyor. Örneğin, İstanbul'a gelen Safevî elçisine, dönüş yolu üzerinde yardım toplayıp veren bazı melâhidinin;³¹⁵ Sahâbeye düşmanlık ve küfrettikleri iddia edilen ve Safevîler'e yardım toplayıp götürdükleri belirtilen bazı müfsitlerin;³¹⁶ yine Safevîler'le "ittihad ve ittifakı ve rafz ve ilhâdları" olduğu ve Safevîler lehine casusluk yaptıkları iddia edilen bazı kimselerin³¹⁷ haklarından gelinmesi emredil-

313 29/210/491).

314 (33/204413).

315 (7/660/1835).

316 (30/207/488).

317 (29/210/490), (29/209/488).

mekte; "nâ-meşrû fiilde olub ve Yukaru Cânib ile ittihad üzere oldukları sâbit" olan bazı melâhidenin iseRûm beylerbeyisi tarafından ele geçirilip haklarından gelindiği belirtilmekte;³¹⁸ bâzen, Basyan ve Pozyan beyi Behlül Bey'e gönderilen hükümde olduğu gibi, sancak bölgesinde bulunan tâifenin bazısının Yukaru Cânib ile ittihad ve ittifakı olduğu, adamlarının İran'a varıp geldiği belirtilerek, bunlardan suçu sâbit görülenlerin, aslâ mecâl verilmeden, başka bir bahane ile haklarından gelinmesi istenmekte ve "eğer cemâat-i Şîridir ve eğer sâir A'yânîdir" ifadeleriyle, sanıkların tâbi oldukları topluluklara işaretle bulunulmaktadır.³¹⁹ Bâzen, bir kaza ahalisinin büyük bir kısmı kadı mahkemesine gelerek; "içimizde Kızılbaş nâmına bazı kimesneler vardır ve bazı ehl-i fesat dahî ata binüb ok ve kılıç takınub yollarda ve tenhâ yerlerde biz havâle ve sübaşıyız deyu Müslümanların birer bahâne ile malların alurlar deyu" şikayette bulunmakta ve bunun üzerine böylelerinin haklarından gelinmesi emri gönderilmektedir.³²⁰ Toplu ölüm emri verilenler hakkındaki son örneğimiz, Ahlat Nahiyesi halkını, "Kızılbaş geldi" diye korkutup kaçıran ve mallarını yağmalayan Ekrad Ulsu ile ilgilidir. Van beylerbeyisine gönderilen 16 Eylül 1568 tarihli hükümde; Ekrad Ulsu'ndan yirmi kişinin Bitlis Kal'asında hapsolunduğu ve bunların siyaset olunmalarının emredildiği, kayıtlı bulunuyor.³²¹

Bunların dışındaki ölüm emirlerinde, sanıkların isimleri ve sayıları belgede açıkça belirtilmektedir. Örneğin; "rafz ve ilhâd üzere dâimâ fesaddan hâlî olmayub ehl-i fesat suhtelerin önlerine düşüb Müslümanların akçe ve esbâbın gâret itdirüb şekâvet itdükleri toprak kadısı huzurunda sâbit" olan Çorum Kazası'ndan Beşir bin Rüstem, Hasan bin Ali, Nur Ali bin İlyas ve Salbaş Hızır adındaki kimselerin şer'le haklarından gelinmesi isteniyor.³²² Yine, halktan "nezir" adı altında altın ve giyecek alıp İran'a götürürlerken

318 (14/508/709).

319 (29/209/489).

320 (37/33/350).

321 (7/826/261).

322 (35/366/931).

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

yakalanan ve suçlarını itiraf eden, Bâli bin Saruca, Mehmet bin Turak, Mirza bin Mustafa, Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmet adındaki beş kişinin de siyaset olunması, "evlâd ve ensâbı"nın Budun'a sürülmesi emredilmektedir.³²³ Bu tür vesikalarda isim ve sayıları verilerek öldürülmeleri emredilenlerin, Safevî halife ya da casusları oldukları ve bunların bâzen çok sert ve acımasız bir şekilde ölüm emirlerinin verilebildiği söylenebilir.³²⁴

5-Recm

Recm, Kâmûs-ı Türkî'de, "müttehemî beline kadar toprağa gömüb taşlatmağla i'dâm cezası" şeklinde açıklanıyor.³²⁵ İstilahî manasının ise, "muhsan olan zani ile muhsana bulunan zaniyeyi vech-i mahsus üzere taşıyarak" öldürmek olduğu belirtiliyor.³²⁶ Genel olarak, evli bir erkekle evli bir kadının zina yapmaları sebebiyle, şartlarının olduğu durumlarda, taşlanarak öldürülme cezasına çarptırılmaları olarak bilinen recm olayının, ıstılah olarak da aynı anlamda algılandığı anlaşıyor. Bu bakımdan, İslâm tarihinde recm cezasının, tamamıyla ahlâkî boyutu biline gelmiştir. Bizim rastladığımız olayın, böyle ahlâkî bir tarafı bulunmuyor. Mühimme kaydındaki ifadeyle; "Koyun Baba" diye bilinen "Bünyad" adındaki "Mülhit," öldükten sonra dirilmeyi (haşr u neşri) inkâr ettiği ve "rafz ve ilhâd üzere olduğu" sebepten, recm cezasına çarptırılmıştır. Koyun Baba'nın At Meydanı'nda recm olunması için, 4 kişinin (Hoca mülâzımlarından Sinan, merhum Müfti mülâzımlarından Ya'kub, Kınalızâde mülâzımlarından Halil, Hocazâde dânişmend-

323 (6/575/1261).

324 Örneğin, Budaközü Kazası'ndan, Safevî halifesi olduğu iddia edilen Süleyman Fakih'in, Kızılırmak'a atılıp boğularak öldürülmesi emredilmektedir, bkz. (7/754/2067); bu konudaki diğer ölüm emri örnekleri için bkz. (30/132/319), (7/678/1881), (7/725/1988), (7/826/2263), (12/420/822), (29/21/49), (29/217-218/500), (35/169/433), (36/280/734), (36/285/750), (69/223/445), (71/169/324).

325 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1978, 659.

326 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, İstanbul 1985, 21.

lerinden Alâeddin) şahitlikte bulunmaları yetmiş görünüyor. Bilindiği üzere, zina olayında da 4 şahidin, olayı fiilen gördüklerine dâir şahitlikleri gerekiyor. Söz konusu 4 kişinin şahitlikleri sonucu, Dîvân-ı Âlî'de Koyun Baba'nın suçu sabit görüldüğünden, At Meydanı'nda recm olunması, buyrulmuştur.³²⁷ Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi, türkölere ve rivâyetlere konu olan, Pîr Sultan'ın taşlanarak öldürülmesi, bu bakımdan daha bir anlam kazanmaktadır. Çünkü bu iki örnek, İslâm hukukunda bilinen recm anlayışından, oldukça farklı bir uygulamanın gerçekleştirildiğini göstermektedir.

X-Kızılbaş Takibinin İstismarı

Neredeyse bir buçuk asır boyunca devam eden Osmanlı-Safevî mücadelesi ve bilhassa bu mücadelenin sıcak savaşa dönüştüğü anlarda yoğunlaşan Kızılbaş tâkibâtı, toplumsal hayatta birçok olumsuzluklara sebep olmuş görünüyor. Olayların uzun bir süre devam etmesi, yüzyıllar boyu süregelen aşıl-maz önyargıların oluşmasında da etkili olmuş olmalıdır. Reayâyı Allah emaneti gören devlet anlayışının, önemli ölçüde zaafa uğradığı, bu sert mücadele dönemlerinin ortaya çıkardığı, istismara açık ve bulanık suda balık avlamaya meyilli kötü niyetlilerin bol bol fırsat bulduğu bunalım devrelerinde, bir kısım Osmanlı memurlarının görevlerini kötüye kullandıkları, fırsat kollayan müfterilerin bolca icraatlarını gerçekleştirebildikleri ve daha genel bir ifadeyle zulüm, taassup ve rüşvetin toplumsal hayatta, normal dönemlere göre daha fazla hakim olduğu söylenebilir.

1-Mahallî görevlilerin (kadı, naip, sübaşı, muhızır, bölükbaşı vs.) zulmü

Mühimme kayıtlarında geçen, örneğin, "Taviloğlu Hasan dimekle maruf bir muhızır vardır Kızılbaş tarafından yarenledir ... cemi'-i zamanda ehl-i İslâma

327 (25/324/2983).

tâbi' olmamıştır Sünnet-i Resûlû tahfîf idüb nicedir bu hezeyân söyleyüb zulmünün nihâyeti yoktur... Kara Sinan demekle maruf bir naip vardır mezbur Taviloğlu Hasan'ın şerikidir her karye ki, varurlar her ne murat idiyorlarsa kimesne mâni' olmağa kâdir değildir"³²⁸ ifadeleri, aslında hadisenin ulaştığı boyutları göstermeye yeter. Ancak, biz diğer örneklerimize bakalım: Meselâ Rûm nâzırı olan Dergâh-ı Mu'allâ müteferrikalarından Mü'min'in, daha önce Kızılbaşlar teftişinde haksız yere büyük miktarda mal toplaması ve Kefe taraflarına tereke (zahire)³²⁹ ile gemiler gönderip, izinsiz olarak devlete ait buğdayı aşırı fiyatla (mîrî buğdayı ziyâde bahâ ile bilâ emr) başka vilâyete satması,³³⁰ Havza kadısı Hızır Şah ve Rûm beylerbeyisi sübaşılardan Mehmet'in, haksız yere mal toplamak için, halktan "kimine suhte yatağı ve hırsuz harâmî şerîki ve kimine Kızılbaş ve Mülhitsiz" diyerek tutup zincire vurmaları ve hapsettikleri mahpusları ancak otuzar kırkar altın karşılığında serbest bırakmaları, şikayete gitmemeleri için üçer talâka şart verdirmeleri³³¹ ve şikayete giden Hamza'ya iki yüz elli çabrast vurdurmaları sûretiyle halka zulmetmeleri;³³² Halep'te Sübaşı kapısından Nâsiruddin adındaki bölükbaşının, ehl-i fesat olması ve sebepsiz yere nice kimsenin malını yağma ettirmesi, nice muhsana/namuslu hatunları yolda giderken üzerlerine şarap/hamr saçıp sonra sohbetden geliyorsunuz diye tutup cerîme/para cezası aldırıp sonra katline sebep olması; nice ehl-i ırz/namuslu kimselerin evlerine geceleri gizlice bazı esbâp bırakıp tekrar gelerek evini basıp, "evinde giyecek bulundu" diye tutup haddinden fazla cerîme aldırması;³³³ Kapı çavuşlarından Ahmet Çavuş'un, Kızılbaş teftişi ile görevlendi-

328 (16/277/532).

329 Tereke, ölen bir insanın bıraktığı mal varlığı ve her cins zahire anlamında kullanılmaktadır, bkz. Midhat Sertoğlu, *age*, 332.

330 (27/177/403).

331 İslâm hukukunda boşanma ile ilgili olarak kullanılan üçer talâk terimi hakkında bkz. Ö. N. Bilmen, *age*, II, 202-204; Uygulamayı yansıtmayı bakımından konu ile alakalı fetvâ örnekleri için bkz. Saim Savaş, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992, 528-530.

332 (35/153/390).

333 (42/304/943).

rildiği bahanesiyle, kendi hallerinde olan Müslümanlara zulmetmesi³³⁴ gibi olaylar, bölgede görevli Osmanlı memurlarından bir kısmının, Kızılbaş tâki-bâtını fırsat bilerek, bir takım hukuksuzluklara saptıklarını göstermektedir.

2-İftira

Toplumsal ilişkilerin sertleştiği bunalım dönemlerinde, bazı kötü niyetli kimselerin, kendi emellerini gerçekleştirebilmek için, muhataplarına iftira atma yoluna sapmaları, her devirde görülebilecek hadiselerdendir. Örneğin İstanbul'da, Fatih döneminde kurulan Haydarî Zâviyesi'nin arsasına göz diken bazı kimselerin, zâviyede ehl-i dalâl ve bid'atın toplandığı, Acem'den gelen Râfîzîlerin zâviyede barındığı, iftirasını attıklarını görüyoruz.³³⁵ İftirâ konusunda, ilgilendiğimiz dönemle ilgili kayıtlarda birçok bilgi bulunmakla birlikte, öncelikle bu konuda en çarpıcı bilgileri ihtivâ eden belgenin muhtevâsını kısaca özetlemek istiyoruz. Cebele beyi Me'mun Bey'e ve Şehriban kadısına gönderilen 4 Nisan 1582 tarihli hükümden anlaşıldığına göre; Şehriban Kazası'na tâbi Tarîk-i Horasanî Nâhiyesi sâkinlerinden ve erbâb-ı tımdardan olan Rızâeddin bin Hacı Mekdi, her bakımdan sâlih, mütedeyyin, Ehl-i Sünnet ve Cemaatten bir kimse olmasına rağmen, daha önce Mehmet, Salahaddin, Kâzım ve Süveyd adındaki kimselerin, kendisinin Râfîzî olduğunu iddia ederek Ehl-i Örfe gammazlamaları sebebiyle nice zaman hapiste kalıyor ve ancak sâbık Bağdad kadısı Mevlânâ Mirza Mahdum'un soruşturması sonucu isnat olunan hususun gayri vâki olduğunun ortaya çıkması üzerine serbest kalıyor. Ancak müfterîler boş durmuyorlar ve bu kez Rızâeddin evinde yokken bir yolunu bulup evine tâç bırakıyorlar ve sonra "evinde Kızılbaş Tâci vardır" diye evini basıp yağmalıyorlar.³³⁶

Aynı şekilde, Musul Kasabası'nın Bâb-ı Irak Mahallesi'nde şirret ile meşhur olan Hüseyin ve Kâsım'ın, dâimâ yalancılık yapıp Müslümanlara nâ-

334 (46/146/300).

335 A. R. Altınay, *age*, 217-218.

336 (47/44/112).

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

nâ-meşrû bühtan ederek kasaba ahâlisini birbirine düşürmeleri (ki, kasaba ahâlisinden olan Seyyidler mahalle halkını Yezitlikle, mahalle halkı da onları Râfızîlikle ithâm ediyorlar), Sünnî mezhep olan Seyyid Mehmet'e iftirada bulunmaları ve "nice müfsidler ile 'ahd idüb Dergâh-ı Mu'allâya varub gayr-i vâki' şikâyetler"de bulunmaları,³³⁷ Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Sivaslı Ahmet Çavuş'un, her zaman yanına topladığı kötü kimselerle hile ve hud'aya başvurup namuslu Müslümanlara töhmet isnat etmesi ve tımarı yakınında sâkin olan Sıddık adındaki "sahihü'l-mezhep" kimseye düşmanlık edip Mülhit olduğu gerekçesiyle katline sebep olması,³³⁸ Yörük Tâifesinden Bakkal Pirkulu bin Zeynüddin adındaki kimsenin Sivas'ta dâimâ şirret ve şekavetten hâlî olmayıp, kendisini bazı hususa vekîl ve bazısına vasî nasb ettirerek hile ve yalanla Müslümanlara kötülük etmesi,³³⁹ Rûm nâzırı olan Dergâh-ı Mu'allâ müteferrikalarından Mü'min'in, "teftiş bahânesiyle Kızılbaşlık ile meşhur ve müte'ârif olmayıp Sünnî ve pâk mezhep olanlara Kızılbaşsız deyu iftirâ" edip mallarını gasp etmesi,³⁴⁰ Havza kadısı Hızır Şah ve Rûm beylerbeyisi sübaşlarından Mehmet'in halktan zorla mal toplayabilmek için, "kimine suhte yatağı ve hırsuz harâmî şerîki ve kimine Kızılbaş ve mülhidsiz" diyerek zincire vurdurup haps ettirmeleri,³⁴¹ Halep'te Subaşı kapısından, ehl-i fesat olan Nâsıruddin Bölükbaşı'nın, sebepsiz yere nice kimsenin malını yağma ettirmesi, nice namuslu kadınları yolda giderken üzerlerine şarap döküp sonra "sohbetden gelürsüz" diyerek yakalayıp cerîme aldırması ve sonunda katline sebep olması, nice namuslu kimselerin evlerine geceleyin gizlice bazı esbâp bırakıp sonra tekrar gelip evini basıp "evinde esbâp bulundu" diyerek yakalayıp haddinden ziyâde cerîme aldırması,³⁴² Kızılbaş teftişiyle görevli bir Osmanlı casusu olduğu anlaşılan Kara

337 (6/324-325/686).

338 (7/678/1881).

339 (26/210/589).

340 (27/177/403).

341 (35/153/390).

342 (42/304/943).

Yakup'un, yapılan soruşturma sonucunda yirmi yıldır tövbe-kâr olduklarını söylemelerine ve vilâyet ileri gelenlerinden büyük bir kesimin, atadan dededen beri Sünnî Müslüman olduklarına şahitlik yapmalarına rağmen, Artukâbâd'a bağlı Sulusaray Köyü'nden Kabil oğlu Seydi, Aygud, Canvirdi ve Mustafa adındaki kimseleri, zorla hapiste tutması³⁴³ ve nihayet Çorum'un Paşan Karyesi'nden hile, yalancılık, şirret ve şekâvetle meşhur olan Bekir b. Cevher'in, "Müslümanları nâ-hak yere ehl-i örfe gammaz" ederek eziyet ettirmesi ve kendisinin Râfîzî ve Kızılbaş olduğunun ortaya çıkması,³⁴⁴ Mühimme kayıtlarında yer alabilen iftirâ örnekleri olarak rastlayabildiğimiz olayları teşkil etmektedir. Öyle sanıyoruz ki, bu misaller, meselenin önemini ve yaygınlık derecesini anlatmaya yetecektir.

3-Müfterîlerin cezalandırılması

Mühimme kayıtlarında, Osmanlı merkezince müfterîler hakkında gerçekleştirilen uygulama hakkında da ayrıntılar bulunuyor. Müfterînin kimliğine göre, hakkında gerçekleştirilen uygulamanın bir takım farklılıklar arz ettiği görülüyor. Örneğin, yanına topladığı eşirrâdan bazı kimselerle hile ve yalana başvurarak, namuslu Müslümanlara iftira atıp öldürülmesine sebep olduğu belirtilen Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Sivaslı Ahmet Çavuş, işlediği suç karşılığı olarak sadece çavuşluğunu kaybederken, İran lehine casusluk yaptığı bildirilen kethüdası Hasan, kabahatini hayatıyla ödemek durumunda kalmıştır.³⁴⁵ Yine, Müslümanları haksız yere ehl-i örfe gammazlayarak eziyet ettiren ve Râfîzî ve Kızılbaş olduğu belirtilen Çorum'un Paşan Karyesi sâkinlerinden Bekir bin Cevher, kürek mahkûmiyeti cezasına çarptırılmıştır.³⁴⁶

Bazı belgelerde, müfterîye verilecek ceza açıkça belirtilmeyip, o suç hakkında şer'î hukuk neyi gerektiriyorsa onun icrâ edilmesi istenmektedir. Ör-

343 (36/140/393).

344 (58/349/893).

345 (7/678/1881).

346 (58/349/893).

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

neğin haksız yere mal toplayabilmek için, Havza halkından “kimine suhte yatağı ve hırsuz harâmî şerîki ve kimine Kızılbaş ve mülhidsiz” diye zincire vurdurup hapsedtiren ve her bir mahpustan otuzar kırkar altın alan ve bununla da yetinmeyip şikayete gitmemeleri için üçer talâka şart verdiren ve şikayete giden Hamza’ya iki yüz elli çabrast vurduran Havza kadısı Hızır Şah ve Rûm beylerbeyisi sübaşlarından Mehmet hakkında muktezâ-yı şer’ ne ise edâ edilmesi emredilmektedir.³⁴⁷ Bâzen de, önce mağdurların haklarının aliverilmesi ve ondan sonra hukûken gerekenin yapılması ve bu sürecin yazılarak İstanbul’a arz edilmesinin istendiği görülmektedir.³⁴⁸ Bazı belgelerde, bunlara ilâve olmak üzere, müfterînin bizzat kendisinin de İstanbul’a gönderilmesi istenmektedir.³⁴⁹

Görebildiğimiz belgelere istinâden bizde, müfterîlerin, mağdur ettikleri kimselerin uğradıkları zarar mukâbilinde gereğince cezalandırılmadıkları gibi bir izlenim oluşmuştur. Yukarıda verdiğimiz belgelere ilâve olarak kısaca muhtevâsını aktaracağımız belgede anlatılanlar, bu izlenimimizin pek de haksız olmadığını gösterecek mahiyette bulunuyor. Şehriban Kazası’na bağlı Tarîk-i Horasanî Nâhiyesi’nden olan tımar sahibi Rızâeddin b. Hacı Mekdi’ye Kızılbaşlık iftirâsı atarak hapse girmesine sebep olan ve yapılan soruşturma sonucunda serbest bırakılması üzerine, gizlice evine Kızılbaş tâci bırakıp sonra baskın düzenleyerek mallarını yağmalayan Mehmet, Salahaddin, Kâzım ve Süveyd hakkında verilen hüküm, yağmaladıkları malların geri aliverilmesi ve durumun İstanbul’a arz edilmesinden ibarettir.³⁵⁰

347 (35/153/390).

348 Halep kadısına gönderilen 26 Mayıs 1600(13 Zilkâde 8) tarihli hükümde; nefsi Halep’de, “ehl-i fesad olub bilâ sebep nice kimesnenin malın yağma itdirüb ve nice muhsana hatunları yolda giderken üzerlerine hamr saçub ba’de sohbetden gelürsüz deyu tutub cerimelerin aldırub âhir katline sebep olub ve nice ehl-i ırz kimesnelerin evlerine hafıyyeten gice ile ba’zı esbâb birağub tekrar gelüb evin basub evinde esbâb bulundu deyu tutub hadden ziyâde cerimelerin” aldırıldığı belirtilen Subaşı kapusundan Nâsiruddin Bölükbaşı ile ilgili olarak böyle bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Bkz. (42/304/943)

349 (46/223/483).

350 (47/44/112).

4-Kızılbaşların ihbarı ve muhbirler

Mühimme kayıtlarındaki ayrıntılar, Kızılbaşları ihbar eden muhbirlerin kimlikleri hakkında da bilgi edinmemizi sağlıyor. Örneğin, Divriği’de bulunan demir madeninden, Safevîlerin tayin ettikleri halifeler vasıtasıyla İran’a nal ve mih kaçırıldığını ihbar edenlerin, Câmî’-i Kebîr hatibi Hacı Mehmet ile şîrâk-ı sulehâsî(sâlih ortakları), olduğunu öğreniyoruz.³⁵¹ Taşköprü Kazası’na bağlı Hacıyülük, Karacakaya ve Kızılcaviran karyelerinde Kızılbaşların bulunduğunu, Hacıyülük Karyesi’nden Kara Recep’in hanımının kadı mahkemesine (meclis-i şer’e) gelerek, kocasının Kızılbaş olduğunu ve kendisi gibi Kızılbaşlarla toplandıklarını, geceleri تنها bir eve girerek “saz çalgu ve sâir âlât-ı hevâ ile” karışıp eğlendikleri, sonra mum söndürüp birbirinin eşlerini tasarruf ettiklerini, söylediğini, ihbar eden de, söz konusu köylerin yakınında bulunan Hamidbükü Karyesi halkı adına Dergâh-ı Mu’allâya gelen, İlyas adındaki kimsedir.³⁵²

Çorum Kazası’na bağlı Tola Karyesi sipahilerinden Emir, Mehmet ve başkaları, söz konusu köy sâkinlerinden Bey adındaki kimsenin evinde, kendi köyünden ve başka köylerden nice kimselerin gelip toplandıklarını ve Kızılbaş tavrı üzere kadın, çoluk, çocuk şarap içtiklerini, nice yerden kendisine “nezir ve çerak ve kurban” getirildiğini, haber vermişlerdir.³⁵³ Aynı şekilde Artukâbâd Kazası’ndan Emir Ali Halife’nin akrabasından İhtiyar oğlu Mansur ve Budaközü Kazası’ndan ...oğlu demekle bilinen kimseler ile o taraflardaki bazı Mülhit ve Râfızîlerin, Safevî halifesi olduklarını ihbâr eden ve bunların kendisi tarafından yakalanabileceğini bildiren de, Amasya Sancağı dâhilinde bulunan Gedeğra Nahiyesi’ne bağlı Köprüpazarı Karyesi’nden 17.000 Akçe tımarı olan, zeâmete müstahak Hamza oğlu İbrahim adındaki sipahidir.³⁵⁴

351 (7/725/1988).

352 (12/416/816).

353 (31/234/517).

354 36/141/394).

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

Bâzen bir köy ya da kasaba ahalisinin, toplanıp kadı huzuruna vararak, topluca ihbarda bulundukları da görülüyor. Örneğin Ortapâre ve Hüseyinâbâd sâkinlerinden büyük bir topluluk (cemm-i gafir), mahkemeye giderek, içlerinde Kızılbaşların bulunduğunu, bazı ehl-i fesadın ata binip ok ve kılıç takınıp yollarda ve tenha yerlerde "biz havâle ve sübaşınız" diyerek bir bahane ile Müslümanların mallarını aldıklarını, bildirmişlerdir.³⁵⁵ Benzer şekilde, İskilip'e bağlı İbik Karyesi halkı da, karye sâkinlerinden Pîr Nazar'ı mahkemeye getirerek, Kızılbaş olduğunu, melâhîde tâifesinin kendisine "halife" diye danıştıklarını, ihbar etmişlerdir.³⁵⁶

Dikkat edilirse söz konusu ettiğimiz muhbirler, genellikle halktan birileridir. Askerî kesimden olmakla birlikte, doğrudan görevli olmadıkları için tımarlı sipahiler de aynı kategoride değerlendirilebilir. Bunların dışında, bilhassa Kızılbaş tâkibiyle görevli Osmanlı casuslarının yaptıkları ihbarlar vardır ki, bunlardan en çok belgeye yansıyanı, "Sâdât hazretlerinin³⁵⁷ casuslarından" olan Casus Kara Yakup'tur.³⁵⁸

5-Kızılbaş takibinde taassup korkusu

Osmanlı Devleti, bilhassa Safevîler'le olan mücadelenin sıcak savaşa dönüştüğü sertlik dönemlerinde, yukarıda yeri geldikçe bahsetmeye çalıştığımız bazı hukuk dışı uygulamalarda bulunmuş olmakla beraber, Kızılbaş tâkibi-

355 (37/33/350).

356 (49/125/423).

357 "Sâdât hazretleri" olarak ifade edilen görevlinin Nakibü'l-Eşrâf olması gerekir, bu konuda bkz. Hasan Yüksel, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibü'l-Eşrâflar Ahmet Rif'at Devhatü'n-Nukabâ*, Sivas 1998; Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm", *Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri İzmir 8-10 Nisan 1999*, İzmir 200, 341-361.

358 (27/399/957); yakalanan bir Râfîzîden (Minaş Fakih) arzuhâl getirdiği hakkında bkz. (28/349/883); kendisinin elinden emr-i şerif vârid olduğu, yanınca adamlar koşulup gönderildiğinde bazı sanıkların yakalanıp kaleye hapsedildiği (urulduğu) ve İbrahim adındaki sipahiye ihbâr ettiğine dâir bkz. (36/285/750); haksız yere bazı sanıkları hapis-te tuttuğuna dâir bkz. (36/140/393) ve (36/164/450).

le ilgili gönderilen hemen her emrin sonuna eklenen ifadelerle, kendi halinde olan halkın rahatsız edilmemesini istemiştir. Böyle bir başlık koymamızın sebebi ise, tam dört belgede özellikle "taassup" kelimesinin kullanılmasıdır. Örneğin Şehrizol beylerbeyisine ve Musul kadısına gönderilen 27 Haziran 1571 tarihli hükümde; Musul'da, adı belirtilen bazı kimselerin rafz ve ilhadla tanındıkları ve Safevîler'e nuzur ve sadakât topladıkları iddialarının soruşturulması, ancak, bu konuda "tamam hakk üzere olub nispet ve ta'assub ile" kimseye zulmedilmemesi isteniyor.³⁵⁹ Başka bir hükümde; teftiş esnasında adalet üzere olunması, hile, yalan, yalancı şahit ve taassup sebebiyle gerçeğe aykırı hüküm arz olunmaktan kaçınılması emriyle, aynı kaygı dile getiriliyor.³⁶⁰ Yine başka bir hükümde, teftiş bahânesiyle kendi halinde olanların, sırf mallarını alabilmek için incitilip korkutulmaması, adâlet üzere olunması, hile, yalan ve yalancı şahit kullanmaktan ve "nisbet ve ta'assup" ile kendi hallerinde olanlara zulm ve düşmanlık yapmaktan uzak durulması isteniyor ki, bu ifadeler, devlet merkezinin duyduğu hassasiyet ve kaygıyı daha da netleştiriyor.³⁶¹ Bu konuda vereceğimiz son iki örneğin ilkinde, yine adalet üzere olunması, kötü niyet, taassup ve mallarını alabilmek için kimseye himâye ya da zulm olunmaması, gerçeğe aykırı hüküm arz etmekten kaçınılması;³⁶² ikincisinde ise, yine adalet üzere olunması, sırf kötü niyet ehlinin sözü ile gerçeğe aykırı bilgi verilmemesi ve adâlet cadde-sinden sapılmaması³⁶³ istekleriyle, meydana gelmesi muhtemel taassup hareketlerinin önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşıyor.

6-Taassup örnekleri

Siyasî mücadelenin kesintili olsa da uzun süre devam etmesi ve bu mücadele esnâsında dinî ve mezhebî motiflerin yoğun bir şekilde kullanılmasının,

359 (12/329-330/674).

360 (26/210/589).

361 (42/123/420).

362 (69/59/115).

363 (69/223/445).

her iki tarafta da karşılıklı husûmetin artmasına paralel olarak önyargı duvarlarının aşılmaz engeller olarak yükselmesine ve kendi inançlarının mutlak doğruluğuna, muhatabının ise mutlak bir şekilde yanlış ve bâtıllığına körü körüne inanma anlamında kullanabileceğimiz taassubun giderek yaygınlaşmasına sebep olduğu söylenebilir. Yukarıda değişik vesilelerle ifade etmeye çalıştığımız üzere, XVI. asırda iki Müslüman devlet ve taraftarlarının, karşılıklı olarak birbirlerini bilhassa savaş öncesi ve savaşın kızıştığı dönemlerde küfürle itham etmeleri, aslında taassubun ulaştığı boyutu göstermeye yeter. Aynı şekilde, yine yukarıda ifade ettiğimiz gibi, normal zamanlarda hoşgörüyü karşılanabilen bazı davranış biçimlerinin böylesi dönemlerde sert bir şekilde cezalandırılması da, taassupla ilgili olmalıdır.

Bizim bu konuda vereceğimiz iki belge içeriğinde ise, İslâm tarihi boyunca, benzer dönemlerde görülebilen ve etkileri günümüzde de hissedilen taassup örnekleri bulunmaktadır.³⁶⁴ Şam beylerbeyisine ve Şam kadısına gönderilen bir hükümde anlatıldığına göre; Şam'da bulunan Benî Emevîye Câmî'ne giren bir kişinin, üç tezhipli mermer direği kırıp parçalaması, câmi hademesinin kendisini tutmak istemesi üzerine, hademelerden birisini bıçakla yaralaması ve ardından kendisinin "sâhib-i zaman" olduğunu söylemesi, tipik bir taassup örneği olarak gösterilebilir.³⁶⁵

Anadolu beylerbeyisine ve Kütahya kadısına gönderilen hükümde ise, Kastamonu'da metfun olan müteveffâ **Şeyh Şaban**(k.s)'ın kendi tekkesinde ve üç halifesinin şeyh olduğu tekkelerde, yanlarında bulunan dervişlerin (fukarâ-yı sûfiyûn), zikir hâlinde iken (hâlet-i zikrullahda) semâ (deverân)

364 Bu konuda yapılan örnek bir çalışma için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: "Kadıza-deliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI/1-2, (Ankara 1979-1983), 208-225.

365 Durumu İstanbul'a bir mektupla arz eden eski Şam kadısının, adının Haydar Hüseyin ve Lahîç'ten (Lahîç, Erdebil'in kuzeyinde, bugünkü Kafkas Azerbaycanı'nın en güney kısmını teşkil etmektedir, bkz. Baha Said, agm, 310) olduğunu söyleyen söz konusu kişiden "katl icab ider kelimât sâdır" olduğunu belirtmesi üzerine, adamın "kayd u bend ile" İstanbul'a gönderilmesi isteniyor, bkz. (42/285/883).

etmelerinin,³⁶⁶ o dönemde problem teşkil ettiği; Şeyh Hacı Bayram neslin-den bir kimsenin, semânın haram olduğu ve bunu yapanların katl olunması gerektiği yolunda i'lâm aldığı ve emir çıkarttığı, anlaşıyor. Ancak, İstanbul'dan gönderilen hükümle, "o makûle katl oluna deyu emir virilmez aslı yokdur" denilerek, fukarâya dahl edilmemesi, eğer gerçekten böyle bir emir verilmiş ise, mühürlenip İstanbul'a gönderilmesi, emrediliyor.³⁶⁷

XI-Kızılbaş Takibinde Rüşvet

Siyasî ve askerî mücadelenin dinî ve mezhebî renge bürünmesi, taassubun artması ve fiilî bir takibât ile baskının zirveye ulaşması karşısında, zor durumda kalan kişi ya da toplulukların, kendi tarafı saydığı devletin topraklarına ilticâ; bunu başaramadığı durumlarda ise, iki yüzlü davranarak ya da rüşvet vererek hayatını devam ettirmekten başka seçeneklerinin olmadığı söylenebilir. Fotokopilerini ve çeviri yazılarını verdiğimiz ve muhtevâlarını değerlendirmeye çalıştığımız Mühimme kayıtlarında, bu tip ayrıntılara bol miktarda rastlanabilir. Çepni ve Kızılbaş dostu olarak vasıflandırılan Kürtün Kazası

366 Kitab-ı Cebbâr Kulu'nda "Sultan-ı enbiyâ ider ya Ali, bir kimse zikru'llah iderken oynayı oynayı, tombalak dönerken, yaturken, at üstünde çağırı çağırı dise de câiz; ihfâyla kalbinden dise de câiz; amma ayak yolunda dimesi câiz değildir; cünüb iken dimesi câiz değildir. Zikru'llahı yola giderken, koyun güderken, dağ başında iş işlerken, bunların kangısında disen câizdür; edebsizlik değildir, bunlara câiz değil diyen edebsizdür... ya Ali, Hak Te'âlâ Hazretleri herşeye bir dâr virdi, her işe bir /19/ hareket virdi, şimdi bir âdem ekin biçmeli olsa soyunup eskiler giyer de orağın eline alur buğdayı çalar, orak, ellik, kırdar bir temaşadır; kopar çalar, çalar yaturur, toplayup avcına alur deste ider, harmana döker, yumuşadır, yel eserse savurur, samanı bir yana, danesi bir yana çıkar; böyle iş gören kimse edebsiz mi olur? Olmaz ya Resûlallah. Bir kul dünya işini bu kadar hareketle görse edebsiz olmaz da, ya bir kul savt ile aşk ile döne döne, yana yana Allah dise edebsiz mi olur?" şeklinde geçen ifadeler, semâ ya da deverân olarak isimlendirilen sesli ve hareketli zikrin, İslâm tarihinin farklı zemin ve zamanlarında, problem teşkil ettiğini gösteriyor ve ayrıca verilen başka örneklerle, yazarın kendi mantık bütünlüğü çerçevesinde semânın câiz olduğunun izahına çalışılıyor, bkz. age, 24-25.

367 (69/357/512).

ANADOLU'DA KIZILBAŞ TAKİBİ

halkının, Safevî topraklarına göçü³⁶⁸ ve bazı cemâatlerden avârız toplamakla görevli Osmanlı memuru Gemici Ali'nin, üzerlerine uğradığı bir Kızılbaş topluluğu tarafından yakalanıp bağlanması üzerine, ancak, onların "fâsîd" mezheplerinden olduğunu söylemek sûretiyle kurtulabilmesi,³⁶⁹ meydana gelen psikolojik şartları anlatmaya yeter.

Halktan yardım adı altında topladıkları altın ve giyecekleri İran'a götürürken yakalanan beş kişinin siyaset olunması ve evlâd ve ensâbının Budun'a sürülmesi ile ilgili Rum Beylerbeyisi'ne gönderilen hükmün son kısmında geçen, "kimesneye himâyet olunub malları alınmağla halâs olmakdan hazer idüb" şeklindeki ifadeler ise, Kızılbaş takibinde rüşvet alınma ihtimalinin bulunduğunu gösteriyor.³⁷⁰ Ayrıca, II. Bayezit devrinde yazılan bazı hükümlerde, daha önce, Erdebil sûfilerinden Erdebil-Oğlu'na giderken yakalanan sûfilerin mallarının yakalayanlara verilip kendilerinin "siyâseten salb" olunmasının emredildiği; ancak, Şehzâde tarafından gelen adamın, yakalanan sûfilerin, para karşılığında serbest bırakıldıklarını haber verdiği, "sûfilerden dörder yüz, halîfelerden ikişer bin akça alına" diye emir verildiğini, bildirdiği anlatılıyor. II. Bayezit tarafından gönderilen söz konusu hükümlerle, daha önceki emirlerin geçerli olduğu ve görevlilere tembih edilerek, "hemân bir kisb ü kâr murat idinüp dutulan siyâset olunmayup esbâbı ve akçası alınmağla halâs olmayalar" şeklindeki ifadelerle, para karşılığında, yakalanan Kızılbaşların serbest bırakılmamaları isteniyor.³⁷¹ İşte bu ifadeler de, açık ya da gizli rüşvet başlığı altında değerlendirilebilir.

Yine, bazı hükümlerde geçen, "bedel-i siyaset" adı altında halkın parasının aldırılmaması³⁷² ve teftiş bahânesiyle "celb ve ahzdan" yani haksız yere halkın malını almaktan kaçınılması³⁷³ emirleriyle de, aynı konuya işaret olunduğu söylenebilir.

368 (5/513/1401).

369 (35/210/528).

370 (6/575/1261).

371 Şahin-Emecen, *age*, 8/27; 78/281.

372 (29/66/155).

373 (30/207/488).

XII-Kızılbaş Takibinin Savsaklanması: Ehl-i Fesadın Himaye Edilmesi

Aslında bu konu da “rüşvet” başlığı altında incelenebilirdi; ancak, bu başlık altında, rüşvet ihtimâline ilâve olmak üzere, farklı sebeplerle, tâkibe alınan Kızılbaşların “himâye” olunabileceği kaygısını dile getiren belgeler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Rûm beylerbeyisine gönderilen 7 Mart 1570 tarihli hükümde; Amasya Sancağı’ndaki melâhidenin takibi ile ilgili olarak, bu konuyla hakkıyla ilgilenmesi, ancak bu bahâne ile kendi halinde yaşayan halkın, sırf mallarını alabilmek için rahatsız edilmemesi, buna karşılık fenâlık (şenâat) üzere olanların **himâye** olunup kurtulmalarına fırsat verilmemesi;³⁷⁴ Şehrizol beylerbeyisine ve Musul kadısına gönderilen 27 Haziran 1571 tarihli hükümde; Musul’da, adı belirtilen bazı kimselerin rafz ve ilhadla tanındıkları ve Safevîler’e nuzur ve sadakât topladıkları iddiasıyla ilgili olarak, bunların **himâye** olunmaması³⁷⁵ şeklinde kayıtlara geçen bilgiler ile Rûm Defter Kethüdâsı’na ve Artukâbâd kadısına hitaben yazılan hükümde; Casus Kara Yakup’un ihbar ettiği, Artukâbâd Kazası’nda sâkin İbrahim adındaki sipahi hakkında; “rafz ve ilhâd ile meşhur” olup Safevîlerle ilişkisi olanları **himâye** ettiği, görevlilere teslim etmeyerek evinde sakladığı ve sâir eşkıyaya akçe verip şikayete gönderdiği iddiası³⁷⁶ gibi hususlar; rüşvet, gizli taraftarlık, acıma, ihmâl, savsaklama vs. gibi sebeplerle, tâkibe alınan sanıkların **himâye** edilebildiğini göstermektedir.³⁷⁷

374 (9/38/102).

375 (12/329-330/674).

376 (36/285/750).

377 Benzer ifadeler olmak üzere, “bu bâbda kimesneye **himâyet** itmeyüb din ve diyânetin muktezâsınca sa’y-ı ikdâmda dakika fevt itmeyesiz” bkz. (27/399/957); “serbest ve evkâf ve emlâk sahipleri ve hâss-ı hümayûn eminleri ehl-i fesadı ele virmeyüb **himâyet** iderler ise **himâyet** idenleri isimleri ile yazub ‘arz eylesesiz’ bkz. (29/66/155); “ammâ hilâf-ı vâki’ ‘arz idüb ehl-i fesadı **himâyet**den ve ‘inâyet ve şefi’den hazer eylesesiz ” bkz. (14/508/709); “ammâ bu bahâne ile ehl-i fesaddan ve Kızılbaş nâmına olan mülhidlerden ahz ve celb olunmağla **himâyet** olunub” bkz. (36/294/779); “ammâ hîn-i teftişde hakk üzere olub tezvir ve telbisden ve ehl-i fesad **himâyet** olunub hilâf-ı vâki’ kazıyye ‘arz itmekden ihtirâz idesiz” bkz. (42/304/943), örnekleri verilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DA SAFEVÎ PROPAGANDASININ TESİRLERİ

Safevîye Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Safiyüddin'den itibaren bu tarikatın Anadolu'daki göçebe Türkmen kitleleri arasında taraftarlarının olmaya başladığı, bilhassa Şeyh Cüneyt'in tarikatın başına geçmesiyle birlikte Anadolu'ya yönelik tarikat propagandasının yoğunlaştığı ve siyasî maksatlar taşıyan bir hareket haline dönüştüğü biliniyor. Bu dönemlerde, tarikat kurucusu şeyh ailesi mensuplarının bizzat Anadolu'ya gelerek propaganda faaliyetinde bulundukları, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı ve Karaman topraklarında kendilerine yer edinmeye çalıştıkları söylenebilir. Şeyh Cüneyt'ten itibaren, tarikatın siyasî maksatlar gütmeye başlaması, bölgede o dönemin siyasî ve sosyo-ekonomik şartları çerçevesinde yaşayan göçebe aşiretler bakımından tarikat merkezi Erdebil'i bir ümit ve toplanma merkezi haline getirmiş görünmektedir. Yoğun propaganda faaliyetleri sonucu İran'a göçen, Orta, Güney ve Doğu Anadolu'daki aşiret mensuplarından kâbiliyetli olanların özel olarak yetiştirilip "halife" olarak tekrar geldikleri memleketlerine gönderildikleri ve özellikle bu halifelerin propagandalarının, Osmanlı merkezîyetçi politikalarıyla başı dertte olan kesimleri etkilediği anlaşılmaktadır.³⁷⁸

Başlıca görevleri; tarikatı yaymak, şeyhleri nâmına mal toplamak, göçebe Türkmen kitlelerinin İran'a göçünü sağlamak ve karşılarındaki en büyük

378 Mëlikoff, Hz. Ali'ye ve Kerbelâ şehitlerine karşı halk kitlelerince duyulan derin saygının, Safevî propagandasına elverişli bir zemin oluşturduğunu; Hz. Ali'nin en üstün fetâ-yiğit oluşuna olan inancın, özellikle Ahî, Gazi ve Abdal çevrelerinin bu propagandaya kapılmalarında etkili olduğunu belirtiyor ve Hatâyî'nin, *Şahun evladına ikrâr idenler / Ahîler Gaziler Abdâllar oldı* şeklindeki dizelerini buna delil olarak gösteriyor, bkz. age, 57.

siyasî güç olan Osmanlı Devleti'ni içten sarsacak isyanlar çıkartmak olan halifelerin, XVI. asrın başlarında, tarikat devlet haline geldikten sonra da, bu faaliyetlerini devam ettirdikleri ve hatta bu tür faaliyetlerin bütün XVI. asır boyunca sürdüğü söylenebilir. "Celâlî" adıyla ün kazanan serî isyanlar, İran'a yapılan yoğun göçler ve belgelere yansıyan propaganda faaliyetleri, Safevî halifelerinin, görevlerini oldukça başarıyla yerine getirdiklerini gösteriyor.

I-Mezhebî Tesirler

Genel olarak İslâm ve Türk tarihi bakımından, Safevî halifelerinin en etkili tesirlerinin mezhep farklılığı üzerinde gerçekleştiği söylenebilir. Şiîliğin İran'da güçlü bir devlet halinde ortaya çıkması nasıl İslâm dünyasını tam ortasından ikiye böldü ise, Safevîlerce gönderilen Kızılbaş halifelerin yoğun propagandaları da, Anadolu'daki Türkmen kitlelerinin önemli bir kısmını, A. Y. Ocak'ın ifadesiyle "Halk İslâmı"nı³⁷⁹ yaşayan ana kütleden koparıp farklılaştırdı. Üstelik bu farklılık, uzun süre devam eden tâkibât ve cezalandırma siyaseti sonucunda derinleşti ve böylece tesirleri günümüze kadar artarak devam eden toplumsal yaralar oluştu.

Mühimme Defterlerine yansıyan bazı bilgiler, Osmanlı Devlet adamlarının, sözünü ettiğimiz propaganda faaliyetlerinden, "Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atden nice hâlîü'z-zihin Müslümanların" etkilenebileceğinden korktuklarını göstermektedir. Onlara göre, bu tür faaliyetler, din konusunda herhangi bir bilgileri bulunmayan Sünnî Müslümanları etkileyebilir, onların dalâletine yani Râfîzî ve Mülhit olmalarına ve dolayısıyla Ehl-i Sünnet ve Cemâatden çıkmalarına sebep olabilirdi.³⁸⁰

Rûm beylerbeyisine gönderilen 10 Ağustos 1568 tarihli hükümde, Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Sivaslı Ahmet Çavuş'un kethüdâ edindiği Ab-

379 Bu konuda bkz. A. Y. Ocak, "Din", 141 vd.

380 Taşköprü kadısına gönderilen bu konudaki hüküm için bkz. (6/422/897).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

dulganî oğlu adamlarından Hasan'ın, Safevîler lehine casusluk yaptığı ve Kazâbâd Nâhiyesi'nde köy köy gezerek propaganda faaliyetinde bulunduğunu belirtildikten sonra, yine Kazâbâd Nâhiyesi'nden Küre oğlu adıyla bilinen kimsenin Şîî ve söz konusu Hasan'ın "musâhibi" olduğu ve Müslümanları dalâlete düşürüp Mülhit olmalarına sebep olduğu iddia ediliyor ki, burada da aynı mezhebî kaygının duyulduğu anlaşılıyor.³⁸¹ Aynı şekilde, "Yukarı Cânib'in hulefâsından" yani Safevî halifelerinden olduğu belirtilen Budaközî Kazası'ndan Süleyman Fakih'in de, bölgedeki diğer halifeler ile toplanıp "halkı idlâl" eyledikleri³⁸² ve yine Amasya'dan Müezzîn Tosun Mustafa, Kilerci Abdülkadir ile bir berber, bir ütücü, bir pabuççu, bir tellak, Dolapçı Ramazan, Paşmakçı Ali ve İsa oğlu İsa adındaki kimselerin, "avâmdan olan Müslümanları" saptırmaya çalıştıkları iddiaları da,³⁸³ Osmanlı Devleti'nin bu konudaki hassasiyetini gösterdiği gibi aynı zamanda yaşanan dinî ve mezhebî hayatın kaygan zeminini de açığa çıkarıyor. Safevî halifelerinin propagandaları neticesinde dinî hayatta meydana gelen değişimlerin daha iyi anlaşılabilmesi bakımından, yukarıda "Kızılbaş oğlu Kızılbaş" başlığı altında incelemeye çalıştığımız kısımda anlatılan bilgiler de, bu hususta ilâve olarak değerlendirilebilir.

II-Sosyal Tesirler

İki devlet arasındaki siyasî ve askerî mücadelenin toplumsal hayatı etkilemesinin en çarpıcı örneği, belki de XVI. asır Anadolu'sunda yaşanmıştır. Os-

381 (7/678/1881); Rûm beylerbeyisine gönderilen başka bir hükümde de, "Vilâyet-i Rûm'da ba'zı kimesne rafz ve ilhâd ile meşhur olub ve ba'zıları Yukarı Cânibe varub gelüb müslümanları idlâl iderler imiş anın gibileri tecessüs idüb ele getürüb haklarından gelesin" ifadeleri yer alıyor, bkz. (35/366/931)

382 Amasya beyine gönderilen 14 Eylül 1568 tarihli hüküm için bkz. (7/754/2067); aynı şekilde Bozok beyine gönderilen bir hükümde de, yukarıda söz konusu ettiğimiz Düzmece Şah İsmail'in de "nice kimesneleri idlâl" ettiğinden bahsedilmektedir, bkz. (35/233/583).

383 Amasya beyine ve kadısına hüküm için bkz. (29/96/231).

manlı-Safevî mücadelesinin bir buçuk asır boyunca devam eden sıcak ve soğuk savaş dönemlerinde, dinî-mezhebî farklılığın özellikle öne çıkartılması, bu etkinin en başta gelen sebebi olarak zikredilebilir. Osmanlı merkeziyetçi yönetim anlayışının tam olarak yerleşemediği, yaşanan yoğun göçebe ve yarı göçebe hayat sebebiyle medrese tesirindeki İslâmî hayat tarzının yaygınlaşamadığı ve yine aynı sebeplerle homojen bir toplum yapısının tam olarak teşekkül edemediği XVI. asır Anadolu'sunda, Safevî propagandası ve Osmanlı tepkisi paralelinde gelişen olaylar, toplumsal hayatta mühim tesirler meydana getirmiştir.

Mezhebî farklılaşma ve aynı zamanda devam eden sıcak ve soğuk savaş, genelde Osmanlı toplumunda ve özelde söz konusu mücadele ve farklılaşmanın yaşandığı coğrafyada yaşayan insanlarda, bir taraftan aşılmaz önyargı duvarlarının örülmesine sebep olurken, diğer yandan karşılıklı içine kapanma ve karşısındakini mutlak yanlış ve kötü görme anlayışının doğmasına sebep olmuş görünmektedir. Söz konusu anlayışın, bilhassa sıcak savaş dönemlerinde siyasî, dinî ve askerî önderlerce körüklendiğini tahmin etmek güç değildir. En başta her iki devletin karşılıklı olarak birbirlerini küfürle itham etmeleri ve din adamlarının bu yönde fetvâlar verebilmeleri bu durumu açıkça göstermektedir.

İçine kapanma ve zamanla meydana gelen karşı taraf hakkındaki bilgisizlik, akla ve haysalaya sığmayacak bir takım suçlama ya da iftiraların ortaya çıkmasına sebep olmuş görünüyor. Etkileri günümüze kadar gelebilen bu tür sosyal gelişmelerin, toplum kesimleri arasında nasıl kapatılması güç çatlaklar oluşturduğu bugün bile görülebilmektedir. Bu konuda, çalışmamızın ilk bölümünde ayrıntılı bilgiler verildiği için, daha fazla izahta bulunmanın gereksiz olduğunu düşünüyoruz; ancak, burada kısaca aşağıdaki tespitlerimizi ifade etmek istiyoruz: Öncelikle, Osmanlı-Safevî çatışması paralelinde gelişen olaylar, daha önceleri var olmakla birlikte, marjinal boyutlarda kalan bazı inanç ve düşünce yapılarının, toplumun belirli kesimlerinde etkili olmasını sağlamıştır. Mücadelenin ve tâkibâtın uzun süreli olmasının ve özellikle toplumsal problemlerin cezalandırma yöntemiyle halledilmeye ça-

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

lılmasının, bunda etkili olduğunu düşünüyoruz. Bu yöntemin, aynı zamanda sözünü ettiğimiz marjinal yapının kemikleşmesine ve toplum kesimleri arasındaki uçurumun derinleşmesine de sebep olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim yaklaşık bir buçuk asır boyunca süren mücadele paralelinde yürütülen cezalandırma ve sindirme yönteminin çözüm olmadığını, günümüzde hala devam eden ve bazı mihrakların tahrikleriyle arada bir alevlenip bir takım dramatik olaylara sebep olan Alevî-Sünnî farklılaşması açıkça göstermektedir. Sebepleri ve haklılık dereceleri ne olursa olsun, toplumsal problemlerin şiddet ve baskıyla halledilemeyeceğinin en tipik örneği olarak değerlendirilebiliriz bu olayı. Bazı isyan ve çatışma olaylarında uygulanan, aşağıda izah etmeye çalışacağımız, istimâlet politikasıyla müspet bazı sonuçlar alınmış olmasına rağmen, genelde, dört yüz yıldır devam etmesi sebebiyle sonuç vermediği açıkça belli olan, baskı ve sindirme politikası uygulanmıştır. Tarihin her döneminde ve günümüzde de yaşanan bazı toplumsal problemlerin çözüme kavuşturulmasında, bu acı tecrübelerin gereğince dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz.

III-Kültürel Propaganda: Râfızî Kitapları

Safevîlerin Anadolu'ya gönderdikleri Kızılbaş halifelerinin, tarikatlarını yayabilmek için kültürel propagandaya da önem verdikleri ve bu yolda Osmanlıların ifadesiyle "Râfızî" kitaplarını muhtelif yollardan Anadolu'ya soktukları anlaşılıyor. İncelediğimiz belgelerde, söz konusu kitapların adı ya da muhtevâları hakkında herhangi bir mâlumât bulunmamakla beraber, muhtemelen Şiî İslâm anlayışını benimsetme amaçlı oldukları düşünülebilir. Bu anlamda 12 İmam ve bunlarla ilişkilendirilen Safevî büyüklerinin menkıbevî hayatlarıyla ilgili olmak üzere "Buyruk" türü kitapların, propaganda amacıyla okunduğu tahmin olunabilir.

Konuyla ilgili yaklaşık aynı muhtevâya sahip iki belge bulunuyor. Bu belgelerde anlatıldığına göre, Ortapâre Kazası'na tâbi Hamân Cemâati'den Veli Fakih, İran'dan gelirken ciltli 34 Râfızî kitabı getirmiş; ancak, okunma-

sı amacıyla ya da Osmanlı casusu Kara Yakup peşine düştüğü için, söz konusu kitaplar birkaç kez el değiştirmiş. Vesikalardan birinde Veli Fakih'in Sivas ve Orta pâre kazalarında 40 cilt kitabının bulunduğu belirtiliyor. Merkezden gönderilen hükümlerin ilkinde, kitapların ve sahiplerinin ele geçirilerek İstanbul'a gönderilmesi, ikincisinde ise kitapların ele geçirilip, sahiplerinin hapsedilmesi istenmektedir.³⁸⁴ 34 ya da 40 cilt olduğu belirtilen kitapların aynı tür mü yoksa farklı kitaplar mı oldukları anlaşılamıyor. Ancak, bu iki örnek, tarikat propagandası amacıyla oldukça fazla sayıda kitabın İran'dan getirildiğini göstermeye yeter. Ayrıca, her iki örnekte de söz konusu kitapların aşiret ya da cemâat mensubu Kızılbaş halifeler tarafından getirildiği ve yine kendi aşiret ya da cemâatleri içinde dolaştırıldığı anlaşılmaktadır ki, bunun, kültürel propagandanın yapılaş şekli ve sürecinin tespiti bakımından önemli bir ayrıntı olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

384 Bu konuda Rûm beylerbeyine gönderilmek üzere Sâdât hazretlerinin casuslarından Kara Yakup'a verilen hüküm için bkz. (27/399/957); Çorum beyine ve Orta pâre kadısına gönderilmek üzere yine Casus Kara Yakup'a verilen hüküm için bkz. (28/349/883).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIZILBAŞLARA KARŞI OSMANLI POLİTİKALARI

I-Osmanlıların Kızılbaş Halife ve Müritlerine Bakışı

II. Bayezit döneminde kaleme alınan bir hükümde geçen, "ol tâife ne veçhile ehl-i fesat tâife olub Yukarı tarafda ne tarîkıyle fesat itmişlerdür!" ifadeleri, Osmanlıların Safevîlere ve onlara tâbi olan Kızılbaşlar'a bakışını açıkça gösteriyor.³⁸⁵

Yavuz döneminin en büyük ulemâsından sayılan Müfti Hamza'nın, büyük bir ihtimalle Şah-Kulu hadisesi sebebiyle 1511-1512 tarihleri arasında hazırlamış olduğu Kızılbaşlar hakkında verdiği bir fetvâ da, Osmanlıların Kızılbaşlar hakkındaki fikir ve düşüncelerini çok net bir şekilde yansıtmaktadır. Öneme binâen söz konusu fetvâyı aynen aktarmak istiyoruz:

"Besmele ve duadan sonra... Müslimanlar bilün ve âgâh olun, şol tâ-yife-i Kızılbaş ki reisleri Erdebil-oğlu İsmail'dür, Peygamberimizün aleyhi's-selât ve's-selâm şeri'atini ve sünnetini ve dîn-i İslâm ve ilm-i dî-ni ve Kur'an-ı Mübini istihfaf itdikleri ve dahi Allahu Teâlâ harâm kıl-duğı günâhlara helâldür didükleri ve istihfafları ve Kur'an-ı Azîmi ve Mushafları ve kütüb-i şeri'ati tahkir idüb oda yakdukları ve dahi ülemâ-ya ve sülehâya ihânet idüb kırub meşcidleri yıkdukları ve dahi reisleri lâ'ini mabûd yirine koyub secde itdükleri ve dahi Hazret-i Ebî Bekr'e ra-dıyallahu anhu ve Hazret-i Ömer'e radyallahu anhu söğüb hilâfetleri-ne inkâr itdükleri ve dahi Peygamberimizün hâtûnu Âyişe ânâmuza ra-

385 Safevîye Tarikatı mensuplarının devlet olma aşamasında Akkoyunlu Devleti'ni yıkmala-rının kastedildiği bu ifadeler için bkz. Şahin-Emecen, 8/27.

diyallahu anha iftirâ idüb söğdükleri ve dahi Peygamberimizün aleyhi's-selât ve's-selâm şer'ini ve dîn-i İslâmı götürmek kasdın itdükleri bu zikr olunan ve dahi bunların emsâl-i şer'e muhâlif kavilleri ve fi'illeri bu fakir katında ve bâkî ülemâ-i dîn-i İslâm katlarında (tevâtürle) malûm ve zâhir olduğu sebebdan biz dahi şer'atün hükmi ve kitâblarımızun nakli ile fetvâ virdük ki ol zikr olunan tâife kâfirler ve mülhidlerdür ve dahi her kimse ki ânlara meyl idüb ol bâtil dinlerine râzı ve muâvin olalar, ânlar dahi kâfirler ve mülhidlerdür, bunları kırub cemâatlerin dağıtmak (cemi' müslimanlara) vâcib ve farzdur, müslimanlardan ölen sa'îd ve şehîd cennet-i a'lâdadur ve ânlardan ölen hor ve hakir cehenne-mün dibindedür, bunların hali kâfirler halinden eşedd ve ekbahdur, zirâ bunların bugazladıkları ve dahi saydıkları gerekse doğanla ve gerekse ok ile ve gerekse kelb ile olsun murdardur ve dahi nikâhları gerekse kendülerden ve gerekse gayrden alsunlar bâtıldur ve dahi bunlar kimseden mirâs yemek yoktur (ve bir nâhiye ehli ki bunlardan ola) Sultan-ı İslâm e'ezze'l-lahu ensâhehu için vardur ki bunlardan (ricâllerin katl idüb) mallarını ve nisâlarını ve evlâdlarını guzât-ı İslâm arasında kismet ide ve bunların ba'de'l-ahz tevbelerine ve nedâmetlerine iltifât ve i'tibar olunmayub katl oluna ve dahi bir kimse ki bu vilâyetde olub ânlardan idüğü biline ve yahud ânlara giderken tutula katl oluna ve bilcümle bu tâyife hem kâfirler ve mülhidlerdür ve hem ehl-i fesaddur, iki cihetden katil(leri) vâcibdür, Allahümme ensur men nasare'd-dîne ve ahzel men hazale'l-müslimîne, el-Müfti ez'afu'l-ibâd Hamza el-fakir eş-şehîr bi-Saru Görez".³⁸⁶

Müfti Hamza'nın fetvâsını aktardığımız çalışmada, Tekindağ, İbn Kemal'in, daha mufassal kaleme aldığı bir risâlesinde (=fî tekfîr-i revâfız), Şah İsmail ile ehl-i Şia hakkındaki Osmanlı görüşünün daha da net-

386 Bkz. Tekindağ, "Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", 53-55; Mëlikoff, bu fetvanın, henüz şehzadelîği sırasında I. Selim'in yönlendirilmesi ile verildiğini belirtiyor, bkz. age, 69, dn.7.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

leştğini belirtiyor ve bu risâlede, küfr ve irtidâdına hükm edilen Şah İsmail ile askerlerine karşı açılacak savaşların, diğer din düşmanları ile yapılacak savaşlar gibi cihat sayılacağı ve umûmiyetle, Şiîlerin öldürülmesinin câiz olup, mallarının helâl, nikâhlarının ise bâtil olduğunun açıklandığını, ifade ediyor.³⁸⁷

II-Osmanlı İstimâlet Politikası

İstimâlet denildiğinde, genellikle Osmanlı Devleti'nin, Balkanlarda ilerleyişini ve yerleşimini kolaylaştıran uzlaştırmacı bir siyaset biçimi aklagelmektedir. Bir taraftan, İslâm hukuku çerçevesinde can-mal güvenliği ile dinlerinde serbestlik tanımak ve eski feodal bağılıklardan kurtarmak gibi çeşitli vaatlerle yerli gayri müslim ahaliyi kazanmak, diğer taraftan Ortodoks kilisesini ve manastırları himaye etmek, vergilerden muaf tutmak, dînî vakıfları desteklemek ve ayrıca feodal yerli askerî sınıfı Osmanlı askerî sınıfı içine alarak bir bakıma onların eski imtiyazlarını devam ettirmek ve böylece köylüyü, kiliseyi ve Osmanlı öncesi askerî sınıfları kazanarak, kendi fetihlerini kolaylaştırmak, olarak tarif edebileceğimiz Osmanlı istimâlet politikası, gerçekten de Balkanlar'ın Osmanlı hakimiyetine girerek asırlar boyu bu hakimiyetin devam etmesinde ve bu toprakların İslâmlaşmasında etkili olmuş görünüyor.³⁸⁸

Bizim bu konuyla ilgili olarak kullanacağımız belgeler ise, aynı politikanın yeni fethedilen ve Osmanlı hakimiyetine ısıdırılmaya çalışılan Anadolu'daki eski beylik ve devlet topraklarında da uygulandığını göstermesi bakımından ilginçtir. Örneğin, Mesih Paşa'nın, II. Bayezit'in oğlu Sultan Şehinşah'a gönderdiği bir mektupta; Taş-ili'nin boy beylerinin her birinin davet edilerek istimâlet olunduğu, çeşitli yemin ve vaatlerle inandırılıp getirildikleri, ancak, daha sonra, "münâfık" olarak vasıflandırılan Nasuh ve adamlarının, bunları ayartarak (iğvâsiyle) yine nefret ettirip kaçırdıkları, anlatılıyor. Bölgedeki devlet görevlilerinin bütün ça-

387 Bkz. Tekindağ, agm, 55 ve Ek.I.

388 Bu konuda bkz. Halil İnalcık, "Türkler/Osmanlılar", İA, XII/2, 291.

balalarının “memlekete kıyâm ve nizâm” vermek olduğu, ancak, Nasûh’a mensup kimselerden kaynaklanan fesat sebebiyle memleketin harap bir hale geldiği belirtilen söz konusu mektupta, Osmanlı Devleti’nin yeni fethedilen bölgelerde uyguladığı istimâlet politikasına önemli ölçüde açıklık getiriliyor.³⁸⁹

Bilhassa Osmanlı hakimiyetine yeni girmiş bölgelerde meydana gelen isyanların bastırılmasında da “istimâlet” siyasetinin tâkip edildiğini görüyoruz. 1526’da meydana gelen Kalender Şah ayaklanması ile ilgili olarak, Peçevî’den aktaracağımız bilgiler, istimâlet siyasetinin başka bir cephesini gösteriyor. Önceleri Kalender’i destekleyen Zülkadirli Türkmenlerini, isyancılardan ayırabilmek için uygulanan istimâlet siyaseti gereğince, Zülkadirli Türkmenlerinin boy beyleri ve diğer ileri gelenlerinin çeşitli vaatlerle Osmanlı tarafına kazanıldığı anlaşıyor. Peçevî’de anlatıldığına göre, Türkmen Vilâyeti Osmanlılar tarafından fethedildiğinde, birçok kimsenin tımarlarının hâss-ı hümayûna ilhâk olunması, bunların Kalender’in ordusuna katılmalarına sebep olmuştu. Bu yüzden Sadrazam İbrahim Paşa, çok kıymetli kaftanlar ve birçok hediyelerle boy beylerini kendi tarafına çekti; onlar da, Zülkadirli’nin Kalender askerinden ayrılmasını sağladılar.³⁹⁰

İstimâlet politikasının Safevî sınırında bulunan aşiret ve cemâatlere yönelik olarak ta kullanıldığı anlaşıyor. Örneğin, Merhûm Vezîr-i a’zam Mehmet Paşa’nın bir telhîsinde; Kızılbaş serhaddinde olan Kürt hâkimleri ve aşiret sahiplerine, geçmişte çok değerli kaftanlar ile kılıçlar gönderilmek suretiyle istimâlet verile geldiği; hâlen sefer zamanı yakın olduğu için, “ümîd ve istimâleti müş’ır ahkâm-ı şerife ile her birine hil’at ve kılıç gönderilmek” lâzım geldiğinin, belirtilmesi bu bakımdan anlamlıdır.³⁹¹

389 Şahin-Emecen, age, 124/451.

390 Bkz. Peçevî İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevî*, I, Matba’a-i Âmire 1283, 122.

391 Söz konusu telhîsde, taşra hazînedeki mevcut kaftan olmadığı, içeriden yirmi a’lâ hil’at ve on kabza şemşîr kılıç inâyet buyrulması isteniyor ve ayrıca, kılıçların çok iyi olmalarının

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Diyârbekir Beylerbeyi Uzun Süleyman Paşa'nın devlet merkezine gönderdiği mektuplar da, Osmanlı Devleti'nin, Safevî sınırındaki Kürt beylerini kendi tarafına çekebilmek için istimâlet siyaseti takip ettiğini gösteriyor. Söz konusu mektuplarda; Bitlis hakimi Şeref'in öldüğü, oğlunun onun yerine geçtiği bildirildikten sonra, adı geçen Şeref oğlu'nun, Egerlü tâifesinden Yâdigâr adındaki ulûfeci ile konuşarak Osmanlı padişahından inâyet talep ettiği belirtiliyor. Şeref oğlu'nun, hakim bulunduğu ülke ve ocakların kendi hakimiyetinde kalması mukâbilinde Osmanlılar tarafında yer alacağını ifade eden ve bu yolda padişahтан hükmi hümayûn ve istimâlet-nâme talep ettiğine dâir Süleyman Paşa'ya mektup gönderdiği anlaşıyor. Süleyman Paşa ise, Şeref oğlu'nun, "Kızılbaş cânibinden 'alâka kat' eylemeğe ihtiyât" ettiğini, yani, Safevî taraftarlığını bırakıp Osmanlı tarafına geçme hususunda ihtiyatlı/çekimser davrandığını belirterek, durumun hassasiyetini ifade etmeye çalışıyor. Şeref oğlu'nun, Safevîlerle olan ilişkisini kesmeyi, Osmanlı padişahından gelecek fermân ve istimâlet-nâme şartına bağlaması, bölgedeki Kürt beylerinin, bu coğrafya üzerindeki Osmanlı-Safevî mücadelesi sebebiyle, nasıl bir kaygan siyasî zemin oluşturduklarını açıkça gösteriyor. Bitlis'in, Azerbaycan bölgesinin girişi (ağız) olması sebebiyle stratejik önemi bulunduğu ve bu yüzden bölge hakimlerinin siyasî tercihlerinin, özellikle Osmanlılar tarafından önemsendiği anlaşıyor. Bu amaçla, Şeref Bey oğlu'na ve vâlidesine adam gönderilip çeşitli istimâletler eylenecek Osmanlı tarafına kazanıldığı anlaşıyor.³⁹²

gerekmediği; dört beş kabzasının kifâyet edeceği ifade olunuyor ve Merhûm ve mağfûr Sultan Ahmet Han hazretlerinin cevâb-ı şeriflerinde: "Ma'lûm oldu Dîvan'dan sonra gitsün" diye buyrulduğu kaydediliyor, bkz. (Haz.) Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler Telhîsler (1597-1607)*, İstanbul 1970, 108-109.

392 Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Études Turco-Safavides, XVI. Quinze Letters D'Uzun Süleyman Paşa, Beylerbey Du Diyâr Bekir (1533-1534), *Anatolia Moderna Yeni Anadolu I*, 146, 161-162; Süleyman Paşa'nın bir başka mektubunda, bundan evvel Bitlis beyi olan Şeref Bey oğlu Mîr Şemsüddin'in, Süleyman Paşa'ya defâatle mektup ve adam gön-

Bağdat beylerbeyisine gönderilen 2 Şubat 1577 tarihli hükümde, “Yukaru Cânibden” yani Safevî topraklarından casus geldiği ve Şahın, beyleri, korucuları ve cümle askeri ile Kazvin’de bulunduğunu ve hangi tarafa gideceğinin bilinmediğini, haber verdiği anlatılıyor. İstanbul’dan gönderilen söz konusu hükümde, eğer Şah Bağdat üzerine varmayıp başka bir tarafa yönelirse, Bağdat beylerbeyisinin de, bölgedeki beylere *istimâlet* vermesi, isteniyor³⁹³ ki, bu bilgiden de, sınırdaki Safevî tehdidinin, Osmanlıları, *istimâlet* siyaseti takip etmeye sevk ettiği sonucuna varabiliriz.

İstimâlet siyasetinin, Balkanlar’da ve Anadolu’daki uygulanış biçimleri arasında var olduğunu gördüğümüz önemli bir farklılık dikkatimizi çekiyor. Söz konusu uzlaşmacı siyaset, Balkanlar’da köylü, kilise ve eski askerî sınıf mensuplarına yönelik olarak uygulanırken, Anadolu’da aşiret ve cemâat ileri gelenlerini kazanma amacıyla uygulanmaya çalışılmıştır. Politikanın bu şekilde belirlenmesinde, herhalde her iki coğrafyada yaşanan toplumsal şartların farklılığı, önemli etkide bulunmuş olsa gerektir.

III-Osmanlıların Sünnîlik Politikası

Safevîye Tarikatı’nın İran ve Azerbaycan’da siyasî hedefler benimseyip Şiîliği bu topraklarda devlet haline getirmesi aşamalarında, Anadolu’daki Osmanlı tebaası bazı göçebe unsurları etkileyebileceğinin açığa

dererek, “pâdişâh-ı islâm hazretlerinin dergâh-ı sa’âdet-destgâhlarından terk-i ‘ubûdiyyet eylemeyüb babam terk-i islâm eyledi-ise ben pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerinin mutî’ ü münkâd bendesiyüm gerçi günâhkârumümüz dür ki pâdişâh-ı islâm hazretlerinin ‘inâyet ü şefakat-ı hüsvânîlerinden günâhumu ‘afv emr eyleyüb dergâh-ı mu’allâlarından redd olunmayub ülke ve ocağımızı ‘inâyet edüb sâ’ir Ekrâd begleri gibi müreffehü’l-hâl olub pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerinin devâm-ı devleti ed’iyyesine iştiğâl gösterem deyü tazarru’lar” eylediği belirtiliyor, bkz. J. L. Bacqué-Grammont, *agm*, 148.

393 (29/216/499).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

çıkması sonucunda, Osmanlı Devleti'nin, bir devlet politikası haline getirdiği Sünniliğe daha sıkı bir şekilde sarıldığı; bunda, bilhassa Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren, halifelik politikalarının da etkisinin bulunduğu söylenebilir.³⁹⁴ Aynı durum bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin doğuya ve güneye doğru yayılması esnâsında meydana gelen bazı siyasî ve dinî gelişmeler, Osmanlıların ve Safevîlerin sıkı mezhep politikaları takip etmeleri sonucunu doğurmuştur, denebilir.³⁹⁵

1-Dinî ve sosyal müesseselerin desteklenmesi

Bilhassa Sivas bölgesinde, Osmanlı dönemi devlet yatırımlarının XVI. asırda çoğunlukla gerçekleşmiş olması bu bakımdan anlamlıdır. Ömer Demirel'in verdiği listeler dikkate alındığında, Sivas'ta varlığı tespit

394 Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm II", çev. Mustafa Özel, Dergah, 31 (İstanbul Eylül 1992), 16; aynı yazar, "Türkler/Osmanlılar", 300; ayrıca bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17.Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, 92-96; A. Y. Ocak, bir başka çalışmasında, "XVI. yüzyılın ilk çeyreğine, yani Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrine kadar yalnızca *ehl-i küfr'e* yani Hristiyan dünyaya karşı mücadele misyonunu üstlenen Osmanlı devleti, bu yüzyılın başlarında, İran'da Safevî devletinin kurulmasıyla başlayan Şii propagandaya karşı yeni bir misyon üstlendi: *Ehl-i Rafz'a* karşı mücadele. Bu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan sonra Sünni İslâm'ın bu misyonu ikinci kez yükleniyordu. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu genelinde Sünni İslâm'ı tam bir devlet ideolojisine dönüştürdü. Bu Sünni ideolojinin teorik temeli, Osmanlı medreselerinde çok eskiden beri okutulmakta olup, Osmanlı Sünniliği'ne ana istikametini veren, XIV. Yüzyılın ünlü alimlerinden Sadeddin Taftazani (öl.1395)'nin eserine Ömer Neseî'nin yazdığı *Şerhu'l-Akaid* idi" bilgisini vererek, konuya daha bir açıklık getirmektedir, bkz. "Osmanlı İmparatorluğu Ve İslâm: Problemler, Hipotezler Ve Bir Perspektif Denemesi", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan 1999 Bildiriler*, Konya 2000, 49.

395 Bu gelişmelerde, bilhassa Arap dünyasının Osmanlı egemenliğine girmesiyle beraber, bu coğrafyada bulunan Mâlikilik, Hanbelîlik ve Şâfiîlik gibi Hanefî'liğe göre daha dar ve sıkı uygulamalara sahip mezhep mensubu ulemânın Osmanlı merkezine gelmelerinin etkisi, ayrıca araştırılmaya değer bir konu olsa gerektir.

edilen 126 câmi ve mescitten 40'ı ve 10 hamamdan 5'i XVI. asır içinde inşâ edilmişlerdir.³⁹⁶ Ali Baba Zâviyesi'ne, Rüstem Paşa tarafından 1546'da vakıf yapılması, IV.Murat ve "selâtîn-i mâziye" olarak ifade edilen diğer sultanların yaptıkları temliklerle bu zâviyeyi desteklemele-ri ve ayrıca Atîk Valde Sultan Evkâfı'ndan aynı zâviyeye gelir temin edilmesi; Şemseddin Sivasî'nin Sivas'a getirilip yerleştirilmesi aynı şe- kilde değerlendirilmelidir.³⁹⁷ Doğrudan ileri gelen devlet büyüklerince temlik ya da vakıf adı altında yapılan bu malî desteklerin, bir devlet ya- tırımı şeklinde telakkî edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Ayrıca, Amas- ya, Tokat, Sivas, Çorum gibi önemli merkezlerdeki yapıların inşâ tarih- leri de, bu anlamda geniş bir şekilde incelemeye tâbi tutulabilir.³⁹⁸

2-Halvetîliğin desteklenmesi

Akkoyunlular devrinde İran'da çok etkili oldukları anlaşılan Halvetiye mensuplarının, Safevîlerin İran ve Azerbaycan'a hakim olmalarından sonra bu ülkede barınamayıp, Anadolu ve Mısır'a kaçmak zorunda kal-

396 Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Va- kıfların Rolü*, Ankara 2000, 188-191, 193.

397 Bu konuda bkz. S. Savaş, *Ali Baba Zâviyesi*, birçok sayfa; aynı yazar, "Zâviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü", *Osmanlı*, IX, Ankara 1999, 72-78; Ömer Demirel, "Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Mina- re Mahallesi", *Türk Yurdu* 700. Yılında Osmanlı, XIX-XX/148-149, (Ankara Aralık 1999- Ocak 2000), 141; Hasan Yüksel, "Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıfları Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddin Ailesi)", *Revak*, (Sivas 1990), 38-53.

398 Çorum üzerine yaptığı bir çalışmada Suraiya Faroqhi, "Çorum, Merzifon, Amasya ve To- kat, onaltıncı yüzyıl boyunca, Anadolu'nun en çok kentleşmiş bölgelerinden birinde bu- lunmaktadır" ifadelerinin ardından, "Osmanlı idari terminolojisinde "vilayet-i Rum" di- ye adlandırılan bu bölge, Osmanlı Anadolu'sunun en çok kentleşmiş bölgesi sayılabilir" diyor ve bu gelişmede, doğal nüfus artışına ilave olarak bilhassa İran savaşları sebebiyle tahrip olan Doğu Anadolu'dan gelen iç göçün ve ayrıca Celali isyanları sebebiyle mey- dana gelen kırsal kesimden kentlere kaçışın, etkili olduğu sonucuna varıyor, bkz. "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", *Çorum Tarihi*, (haz. 5. Hitit Fes- tival Komitesi), tarihsiz (muhtemelen 1981), 84.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

dıkları ve bu ülkelerde Kızılbaşlığa karşı yapılan mücadelenin ön saflarında yer aldıkları belirtiliyor.³⁹⁹

Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'da Safevî halifeleri tarafından yürütülen Şiilik propagandasına karşı olmak üzere, Şiilikte olduğu gibi Ehl-Beyt sevgisini ön plana çıkaran Halvetiye Tarikatını destekledikleri anlaşılmaktadır.⁴⁰⁰ Anadolu'da ve Rumeli'de en çok yayılan Sünnî tarikatın Halvetilik olması⁴⁰¹ bu bakımdan anlamlıdır. O devirlerde tarikatların tekke ve zâviyeler halinde kurumlaşıp yaygınlaşması ancak yapılacak olan geniş vakıf desteğiyle mümkündü ki, Halvetiliğin böyle bir desteğe mazhar olduğunu söyleyebiliriz. Bunun en tipik örneği, yukarıda belirttiğimiz üzere, ünlü Halvetî şeyhi Şemseddin Sivasî'nin, Sivas'ta Meydan Câmii Külliyesi'ne yerleştirilip, vakıflarla desteklenmesidir.

Halvetiye, İbrahim Zâhid-i Gilânî'ye nispet edilen Zâhidiye Tarikatı'nın bir kolü olarak kabul edilmektedir.⁴⁰² Safeviye Tarikatı'nın da Zâhidiye'nin devamı olduğu bilinmektedir. Gölpınarlı, "İmâmü'l-Halve-

399 Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi", İstanbul Enstitüsü Dergisi, II (İstanbul 1956), 87; Rahmî Serin, İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler, İstanbul 1984, 86-87, 93-95; Yusuf Küçükdağ, II. Bayezit, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi, İstanbul 1985, 37; "Halvetiye'nin, XV. Yüzyıl sonlarında etkin olduğu saha İran idi. Bu toprakların, Safevîlerin yoğun çalışmaları sonucu Şiileşmesi, dengeleri bozmuştur. Şiiler, güçlenip devlet imkanlarını da ellerine geçirmeye başlayınca, Halvetilere hayat hakkı tanımamışlardır. Bu durumda Halvetiye mensupları, Osmanlı ülkesine kaymak, buralarda taraftar bulmak zorunda kalmışlar; önce Anadolu'ya ve sonra ilk fırsatta başkent İstanbul'a gelerek devlet büyüklerinin desteği ile tekkeler kurmuşlardır" bkz. Y. Küçükdağ, age, 93; "Halvetilerin daha İran'da başlayan Şiilerle mücadelelerinden dolayı deneyimleri de vardı. Diğer taraftan Şiilerin kalkan gibi kullandıkları "ehl-i beyt" sevgisi, bunlarda daha makul ölçülerde bulunuyordu" bkz. age, 94.

400 Köprülü'nün ifadesiyle, Halvetilik, "alevî temayülâtını havi olmakla beraber ehl-i sünnet dairesinden çıkmamak için fevkalade büyük bir itina" gösteriyordu, bkz. "Anadolu'da İslâmiyet", 81.

401 Bkz. Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1985, 288, 289; Köprülü, Halvetilerin, Bâtınîlerin ve Erdebil Süfîlerinin propaganda usullerini kullanmaları dolayısıyla çok hızlı yayıldıklarını belirtiyor, bkz. agm, 119-120, dn.230.

402 Bkz. M. Kara, age, 288.

tiyye" İbrahim Zâhid-i Gilânî'nin damadı olan Ebu'l-Feth Safiyyüddin İshak-ı Erdebilî'nin, Halvetiye ile Kalenderiye tarikatlarını birleştirmek suretiyle Safevîye Tarikatı'nı kurduğunu belirtiyor.⁴⁰³ Halvetiye silsilesinde 18. sırada bulunan Eş-Şeyh İbrahim Zâhid-i Gilânî'den sonra silsilenin ikiye ayrılması ve Safevîye/Erdebiliye ile Bayramiye silsilelerinin teselsül etmesi⁴⁰⁴ ve Halvetilikte uygulanan zikir şeklinin, Safevîye'nin kuruluşunda da etkisi bulunan Şeyh İbrahim Zâhid-i Gilânî tarafından tespit edildiğinin, kuvvetle muhtemel olduğunun belirtilmesi,⁴⁰⁵ Safevîye-Bayramiye-Halvetiye ilişkisi bakımından ilginçtir.⁴⁰⁶ Aynı kökten geldikleri anlaşılan bu üç tarikatın gelişim seyirleri farklı istikâmetlerde olmuş; Safevîlik Şî'î bir renkle devlet haline gelip, Sünnî Osmanlı'nın karşısındaki en büyük güç halini alırken, Bayramîlik II.Murat döneminde önemli bir teftiş geçirmiş ve daha sonra Bayramîliğin bir kolu olan Hamzavîlik⁴⁰⁷ müthiş bir Osmanlı tâkibâtına uğramış, buna karşılık Halvetilik Osmanlı topraklarında Safevîliğe rakip olarak desteklenirken, Halvetiliğin bir kolu olan Gülşenîlik de, yine tâkibâta uğrayan tarikatlar arasında yer almıştır.⁴⁰⁸ Havza Kazası'na tâbi Mu'ammerağaç Karyesi'nden, Kızılbaş oldukları iddia edilen Şaban ve Ramazan isimli kimselerin, Kızılbaş teftişi sırasında katlolunmak korkusu ile Halveti Tarikatı'na sulûk etmeleri de, bu bakımdan anlamlıdır.⁴⁰⁹

403 Bkz. A. Gölpınarlı, *Şîilik*, 172.

404 R. Serin, *age*, 79.

405 T. Yazıcı, *agm*, 88.

406 Bayramîlerin, önceleri Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın bulduğu on iki dilimli kırmızı tâci giyerlerken, Erdebil sûfilerine karşı duyulan hoşnutsuzluk sebebiyle bu tâci altı dilimli ak çuhaya çevirdiklerinin belirtilmesi de, iki tarikat arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından anlamlıdır, bkz. Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, Ankara 1991, 124.

407 Gölpınarlı, *Bayramî Melâmîlerinin*, Hacı Bayram-ı Velî'nin Ebû Hâmid-i Aksarayî'nin halifesi oluşunu, onun da Erdebil Sûfilerine mensup bulunuşunu, Hamzavîlerin eserlerini ve Osmanlı hükûmetinin bunlara zalimce davranmasını dikkate alarak, Safevîlerle aynı inançta oldukları sonucuna varıyor, bkz. *Melâmîlik ve Melâmîler*, (Tıpkıbasım) İstanbul 1992, 199; 100 *Soruda Tasavvuf*, 131.

408 Bu konularda geniş bilgi için bkz. A. Y. Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, 251-327.

409 A. Refik, *Rafızîlik ve Bektaşîlik*, 34, 45 nolu belge.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

3-Bektaşîliğin desteklenmesi

Ahmet Yaşar Ocak'a göre, bir Haydarî şeyhi olan Hacı Bektaş-ı Velî, kendisini tanıyan Osmanlı gazileri vasıtasıyla Osmanlı sultanlarınca tanınmış ve Yeniçeriliğin kuruluşu esnasında, gaziler arasında yaygın olan güçlü Hacı Bektaş-ı Velî kültü sebebiyle ocağı ona bağlamışlar ve böylece Osmanlı topraklarında Hacı Bektaş-ı Velî'nin hatırası artarak yaşamaya devam etmiştir. XVI. asra gelindiğinde, Haydarîlikten ayrılan Balım Sultan tarafından, Osmanlı hükûmet merkezinin desteğini almak sûretiyle, bugünkü bilinen şekliyle Hacı Bektaş-ı Velî'nin adına Bektaşîlik tarikatı kurulmuştur. Yazar, Bektaşîliğin, XVI. asrın ilk yıllarında fiilen Osmanlı topraklarında gayri Sünnî niteliğiyle kurulmuş olduğunu ve bu asırda ve ileriki devirlerde Bektaşîliğin Haydarî ve Kalenderî kimliğini koruduğunu; buna rağmen, bu iki tarikat mensuplarının, XVI. asırda Safevî propagandasını desteklemeleri ve merkeze karşı bazı hareketleri sebebiyle sıkı bir tâkibe alınıp zâviyeleri kapatılarak kendilerinin sürgüne gönderilmeleri sûretiyle cezalandırılmalarına mukâbil, Bektaşîliğin bundan kurtulabildiğini, belirtiyor.⁴¹⁰

Melikof ise, "Soluca Kara Öyük'te, bugünkü adı ile Hacıbektaş'ta bulunan dergâhları II. Bayezit tarafından onarılan ve zenginleştirilen Bektaşîler tarikatı, muhtemel olarak, Kızılbaş ya da Râfîzî diye tanımlanan örf-dışı bir İslâmlık uygulaya gelmiş halk kitlelerini, merkezin denetimi altında toplamak ve yönlendirmekle görevlendirmişti"⁴¹¹ ifadeleriyle, çelişki gibi görünen bu ilişkiler yumağına çözüm getirmeye çalışıyor. Bu ifadeler aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin, bu dönemde Bektaşîliği desteklemesinin önemli sebeplerinden birisini de anlamamızı sağlıyor.

Gerçekten de, tam anlamıyla Şîî olmamakla beraber klasik Sünnî kesimlerden farklı bir dinî hayat yaşayan ve bilhassa göçebe ve yarı göçe-

410 A. Y. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, 167; aynı yazar, "Din", 136-137.

411 I. Melikoff, 57.

be kesimler arasında tutunup barınabilen tarikatların daha kuruluşundan itibaren Osmanlı topraklarında var oldukları ve varlıklarını asırlar boyu devam ettirdikleri biliniyor. Konumuz itibariyle özellikle XVI. asırda meydana gelen Osmanlı-Safevî mücadelesinin başlamasından itibaren Osmanlı tâkibine uğrayan bütün gayri Sünnî nitelikli tarikat mensuplarının, varlığı devlet nazarında meşrû kabul edilen Bektaşiliğin koruyucu şemsiyesi altına sığındıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nin Bektaşiliği kontrollü bir şekilde destekleyip diğerlerini baskı altında tutarak bir bakıma Bektaşilik çatısı altında toplanmaya zorlaması, belki de bilinçli olarak Sünnilik dışı kesimleri göz önünde ya da kontrol altında tutma politikasının bir sonucu olarak uygulanmıştır.

Dikkate alınması gereken diğer önemli bir husus, Bektaşiliğin çoğunlukla yerleşik toplumda, Kızılbaşlığın (Aleviliğin) ise göçebe çevrelerde yaşanmış olmasıdır.⁴¹² Buna paralel olarak, Osmanlı merkezîyetçi politikaları ile başı dertte olan kesimlerin göçebe aşiretler olduğunu burada tekrar hatırlamalıyız. Bektaşilik, aslında A. Yaşar Ocak'ın ifade ettiği üzere, Haydarîlik ve Kalenderîlik gibi gayri sünnî tarikatlardan pek farklı olmasa da, daha ziyade yerleşik toplum kesimlerinin tarikatı olması hasebiyle Osmanlı merkezîyetçi politikalarına kolaylıkla uyum sağlarken, Alevîlik, Osmanlı merkezîyetçi politikalarıyla uyuşamayan ve bu yüzden Safevî propagandalarına sempatiyle bakan göçebe aşiretlerin tarikatı haline gelmiştir. İlginç olan bir başka husus ise, Bektaşî Ocağı olarak kabul edilen devşirme Yeniçerilerin, Safevî taraftarı Kızılbaş kesimlerin hizaya getirilmesinde bir güç olarak kullanılmasıdır.⁴¹³

412 Mèlikoff, aynı yerde, Merhum Fuat Köprülü'nün, Alevî-Bektaşî farklılığını, Alevîleri "Köy Bektaşileri" diye adlandırarak çözdüğünü sandığını, belirtiyor; elbette çok karmaşık bir problem olan bu konuyu böyle basit bir tasnifle çözüme kavuşturmak mümkün görünmüyor; ancak, söz konusu iki anlayışın tâbîlerini dikkate aldığımızda Köprülü'nün çok da haksız olmadığını söylememiz gerekiyor.

413 Mèlikoff, Bulgaristan'da, Deliorman'da bulunan ve Şeyh Bedreddin müridi Demir Baba'yı asıl velî sayan Kızılbaş zümresinin, kendilerinde çok üzücü bir anı bırakmış bulunan Yeniçerilerle bağı dolayısıyla Hacı Bektaş'ı suçladıklarını, bu sebeple Hacı Bektaş'ın onlar arasında fazla sevilmediğini belirtiyor, bkz. "İlk Osmanlıların Sosyal Kökeni", *age*, 206.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Buna karşılık, Osmanlı askerleri içersinde bilhassa tımar ve zeâmet sahipleri sipahilerin Safevî taraftarı haline gelmeleri de bir başka ilginç ayrıntı olarak zikredilmelidir. Elbette bu tip gelişmelerin farklı sebepleri üzerinde tartışılabilir; ancak, Yeniçerilerin merkezde ve merkezle uyumlu, sipahilerin ise taşrada hem mağdur ve hem de mağdur kesimlerle iç içe olmaları, konumuz açısından bilhassa dikkate alınmalıdır.

Yavuz Sultan Selim'in, İran seferine giderken Kütahya civarında bulunan Sultân Seyyid Gâzî türbe ve zâviyesini ziyaret ederek, buradaki dervişlere 100.000 Akçe ihsanda bulunması,⁴¹⁴ konumuz açısından bilhassa anlamlıdır. Çünkü, önemli bir Bektaşî merkezi olan bu zâviyenin, Ahmet Refik'in yayınladığı bir Mühimme kaydından anlaşıldığına göre, 1559'da önemli bir teftişten geçirildiğini biliyoruz.⁴¹⁵ 1514'lerde devlet desteğine nâil olan zâviye, yaklaşık kırk yıl sonra, pek muhtemeldir ki, Osmanlı tâkibâtından kaçan kesimlerin (ışık tâifesinin) sığınak yeri olması sebebiyle, teftişe tabi tutulmuş görünmektedir. Seyyid Gâzî Zâviyesi'nin 1572'de benzer sebeplerle yeni bir soruşturma geçirmesi de,⁴¹⁶ aynı gelişmenin sonucu olsa gerektir. Özellikle Seyyid Gâzî kadı-

414 Celâlzâde Mustafa, age, 137-138; Celâlzâde, Yavuz'un, aynı şekilde Konya'da Mevlânâ Celâlî'd-dîn-i Rûmî türbesini ziyaret edip, buradaki fukarâya tasaddukta bulunduğunu belirtiyor, bkz. 139.

415 Söz konusu hükümde, "Seydi Gazi ışıklarının" ehl-i fesat olduklarından dolayı Kütahya kalesinde hapsedilmelerinin istenildiğini, ancak yapılan teftiş sonucunda, iki ışık bulunduğu, bunların da, (biri yirmi yıldan biri de on beş yıldan beri) "ehl-i sünnet cemaat tarıyıkına sulûk" ettikleri ve evlenerek çoluk-çocuğa karıştıkları, belirtiliyor, bkz. A. Refik, **Rafızılık ve Bektaşılık**, 13.

416 Yine Ahmet Refik tarafından yayınlanan mühimme kaydında; "evvelki fıska müteallik âdetlerin terk idüb ehli sünnet ve cemaatden olub evkatı hamseye müdavemet idüb yoluk ve çıplak yürümek üzere ol hidmetde olmak izni hümayun virilüb ilâ el'an ol hizmet üzre dirler" şeklindeki ifadeler, zâviyede toplanan söz konusu kesimlerin, devlet tarafından beklenen konuma getirildiklerini gösteriyor. Ancak, zâviye müştemilâtının bakımı ve vakıf gelirlerinin harcanması hususlarında bir takım uygunsuzlukların şikayetlere konu teşkil ettiği, zâviyeye sonradan gelen bazı ışıkların, devletçe hoş karşılanmayan bazı eski âdetleri tekrar yaşatmaya çalıştıkları anlaşıyor, bkz. **Rafızılık ve Bektaşılık**, 32-33.

sı Mustafa İşretî'nin gayretleriyle, zâviyenin Bektaşî kimliğinin korunmaya ve tâkibâtтан kaçan marjinal kesimlerin zâviyede egemen olmalarının önlenmeye çalışıldığı anlaşıyor.⁴¹⁷

Bu tip zâviyelerdeki Osmanlı tâkibâtının iki sebeple meydana gelmiş olabileceğini düşünüyoruz. Bunlardan ilki, daha kuruluş dönemin-den itibaren Osmanlı topraklarında varlıkları bilinen ve Osmanlı Sünnî anlayışıyla uyuşamamakla birlikte devlet ve toplum nazarında pek de kötü bir pozisyonda bulunmayan kesimlerin, Osmanlı-Safevî mücadelesinin sertleştirdiği ortam sebebiyle, Safevî tesirinde kalan kesimlerle aynı kefeye konulup tâkibâta uğramaları, yani bir bakıma "kurunun yanında yaşın da yanması" hadisesinin tezahür etmesi, ikincisinde ise, Safevî tesirine kapılmış kesimlerin, devlet nazarında varlıkları meşrû tanınan bu tip zâviyelere sığınmaları sonucunda Osmanlı tâkibâtı gerçekleşmiş olmalıdır. A. Y. Ocak'a göre, bütün Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde mevcut Kalenderî zâviyelerinin en önemlilerinin başında gelen Seyyid Gâzî'nin, XVII. Yüzyılın başlarında tam anlamıyla bir Bektaşî zâviyesi haline gelmesi de⁴¹⁸ bizce aynı gelişmenin sonucudur. Zâviyenin Bektaşî ya da Kalenderî kimliği konusundaki tereddütlerin, bilhassa Osmanlı tâkibâtı ile tâkibâta uğrayan kesimler arasındaki ilişkilerin seyri dikkate alındığında çözümlenebileceğini düşünüyoruz.

Konuyla ilgili bizim vereceğimiz örnek belge, 19 Mart 1577 tarihinde yazılan ve "Şah Veli nâm 'ışık' verildiği belirtilen bir hükümdür. Akdağ kadısına gönderilen söz konusu hükümde; Hacı Bektaş (k.s) der-

417 Bu konuda, Âşık Çelebi'nin (Meşâiru's-Şuarâ, faks. Nşr. Meredith-Owens, London 1971, vv. 175a-b) verdiği önemli bilgiler için bkz. A. Y. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, 190-191.

418 Yazar, söz konusu zâviye ile ilgili belgelerde Bektaşîlerin değil, "Seyyid Gazi Işıkları"nın kaydedilmesinden hareketle XVI. asrın sonlarında bile burasının bir Kalenderî zâviyesi olması gerektiğini belirtiyor, bkz. *age*, 186-192; ancak, yukarıda bizim aktardığımız mühimme kaydında, Şah Veli adındaki Bektaşî dervişinin de "ışık" olarak kaydedildiğini belirtmemiz gerekiyor.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

vişlerinden Şah Veli'nin, Benlubaş Derbendi'nde bir tekke binâ ettiği ve o mahalde bulunan bir çiftlik ile öşür ve diğer bazı vergilerden, gelip geçen yolculara zarar vermemek şartıyla, muaf ve müsellemler olmak istediği, belirtiliyor.⁴¹⁹

Bu belgenin önemi, Kızılbaş tâkibinin yoğun bir şekilde yaşandığı bir zaman ve mekan diliminde, bu dönemde pek de iyi bir imajı bulunmayan "ışık" lâkâbıyla tanınan bir Bektaşî dervişinin, devletten bir takım muâfiyetler yani bazı malî destekler isteyebilmesi ya da bir başka ifadeyle, Safevî halife ve casuslarının cirit attığı bir bölgede, unvan ve tarikat kimliğiyle Safevîler'e meyilli olması muhtemel bir dervişe, Osmanlı Devleti'nin yardım edebileceğinin, belirtilmesidir. Şah Veli hakkında bir tür soruşturma yapılmasının istenmesi, klasik bir uygulama olabileceği gibi, bölgenin hassas durumu sebebiyle, özel bir uygulama da olabilir.

4-Emirle mescit yaptırılması

Osmanlı Devleti'nin tâkip ettiği Sünnîlik siyaseti çerçevesinde izah edebileceğimiz bir başka uygulama, Safevî sempatzıları kesimlerin yaşadıkları yerleşim birimlerine mescit ve câmî yapımının emredilmesidir. Ebu's-Su'ûd Efendi'nin, Kanuni Sultan Süleyman'a, "nizâm-ı dîn u devlet ve intizâm-ı ahvâl-i memleket" için sunduğu mâruzâtında, mescit bulunmayan köylere, kadıların, cebren mescit yaptırıp, namaz kılma-yanları cezalandırabilecekleri yolunda fetvâ verdiği ve bu fetvâsını, H.940(M.1533-1534) tarihli bir ahkâm-ı şerîfeye dayandırdığı, anlaşı-lyor.⁴²⁰ Aynı şekilde, XVII. asırda Şeyh Aziz Hüdayî Efendi'nin padişah-

419 Söz konusu hükümde, gerekli araştırmanın yapılarak durumun İstanbul'a arz edilmesi ve İstanbul'dan gönderilecek emre göre hareket edilmesi emrediliyor, bkz. (27/392/938).

420 "Kitâbu's-salât ba'zı Müslümanların karyelerinde aslâ mescid olmayub ahali cemâ'at ile namaz kılmasalar, hâkimü's-şer' mezburlara cebren mescid yabdurub namaz kılmakdan ihmâl idenlere ta'zir lâzım olur mu? El-cevab: Olur. Öyle olan kurânın ehline cebren mes-

ha, her köye bir Sünnî imam tayin edilmesi, imamın kadın ve çocuklara ilim öğretip zikir yaptırması; ıskı tekkelerinin teftiş edilip yoklanarak, Hulefâ-i Râşidîne küfür ve diğer mâkul olmayan davranışlarını kendi istekleriyle terk edip sünnet ve şeriata uymayanların kapatılmaları, tavsiyesi de bu bakımdan anlamlı olsa gerektir.⁴²¹

Rûm beylerbeyisi ve Yeniil haslarının toprağında olan kadılara hitaben yazılan bir hükümde, Bozok Pazarı yakınında bulunan Furundepe adındaki mevzide emr ile bir mescit yaptırıldığı, ancak, Bozok reâyâsından Ağcalı Cemâatinin geceleyin gelerek direklerine katran sürüp yak-tıkları, belirtilmektedir.⁴²² Daha sonraki dönemlerde de benzerlerine rastlayabileceğimiz ve Sünnîliğe uygun bir dinî hayatın yaygınlaşmasını sağlamaya ve belki de o çevrede yaşayanların dinî ve mezhebî kimliklerini belirlemeye yönelik olarak uygulanan bu yöntemin, bir takım tepki ve çatışmalara sebep olduğu anlaşılıyor.

IV-Anadolu'da Osmanlı Casusları

Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'da Kızılbaş Türklerin yaşadıkları bölgelerde casuslar görevlendirdiğini, casuslarına bir takım yetkiler verdiği-

cid binâ itdürüb salâta müdâvemet itdürmek içün vülât-ı memâlik-i mahmiyye sene erba'în ve tis'ami'e (1533-34) tarihinde mü'ekked ahkâm-ı şerife vârid olmuştur, mücebiyle 'amel olunmak lâzımdur. Ketebe Ebu's-Su'ûd." Bkz. Ebu's-Su'ûd Efendi, Ma'ruzât-ı Ebi's-Su'ûd, Hasan Yüksel Özel Kitaplığı, el yazması, (18 Cemâziyelâhîr 1235/2 Nisan 1820 tarihli istinsah) s.2.

421 Şeyh Efendi, "Ve münasib ne ise görüle. Bu taifenin bazı ahvâlin ve kabâyihîn Hızır Paşa kulunuz bilür, tamam istifsâr oluna. Bu iki taifenin kabahati diller ile şerh olunmaz. İcmâlen îlâmdır. Tafsîl de olur. Zira duacınız orada baba da oldum. Ol taife ile azîm kısısamız olmuştur" ifadeleriyle, hem bölgede uygulanan tâkibâtta görev aldığını ve hem de tâkibâtın uygulanış biçiminde etkili olduğu, izlenimini veriyor, bkz. A. Refik, Rafizîlik ve Bektaşîlik, 12.

422 (58/7/26).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ni ve bu şekilde Anadolu'daki Safevî faaliyet ve tesirlerini önlemeye çalıştığını söyleyebiliriz.⁴²³

İncelediğimiz bölge ve dönem dikkate alındığında, Kara Yakup, Osmanlı casuslarından öne çıkan bir isim olarak görünüyor. "Sâdât hazretlerinin casuslarından Kara Ya'kub'a virildi fî 22"⁴²⁴ şeklindeki ifade, Kara Yakup'un muhtemelen Nakibü'l-Eşraf'ın casusu olduğunu gösteriyor. Kara Yakup'un, Rûm Eyâleti dâhilinde, daha çok Bozok, Çorum, Tokat, Artukâbâd, Budaközü ve Ortapâre bölgelerinde faaliyet gösterdiği anlaşıyor. Mühimme kayıtlarında rastladığımız, "Casus Kara Yakup elinden emr-i şerîf vârid olup" ve "Casus Kara Yakup sana mektup gönderüp" şeklindeki ifadeler, adı geçen casusun, araştırma, izleme, edindiği bilgileri merkeze arz etme, yakalama, hapsedme gibi yetkilerinin yanı sıra bölgedeki ileri gelen yöneticilerle neredeyse eş bir statüye sahip olduğunu gösteriyor.⁴²⁵

Diğer bir Osmanlı casusunun "Enîşe Pîr Yusuf" olduğunu anlıyoruz. İran'dan gelen bazargân sûretindeki adamlara, her yıl yüz bin miktarı nal toplayıp veren, Mustafa, Eymir Hasan ve Kürtül Mustafa'nın, Safevîlerin "makbûl hizmetkârlarından" olduklarını, söz konusu Enîşe Pîr Yusuf, bildiriyor. Konuyla ilgili olarak, Divriği Sancağı beyi Mehmet Bey'e gönderilen hükümde; önce, Câmî'-i Kebîr hatibi Hacı Mehmet ile sâlih ortaklarının, sancakbeyine gelerek vilâyetlerinde demir madeni bulunduğu ve Safevîlerin bol miktarda nal ve mîha ihtiyaçları olduğu sebepten, üç kişiye hilâfet vererek Anadolu'ya gönderdiklerini bildirdikleri ve yine muhtemelen bir Osmanlı casusu olduğunu sandığımız İskender adında birinin, durumu İstanbul'a arz ettiği, ardından, casus

423 Meselâ, Yavuz Sultan Selim'in, çok iyi işleyen bir casus şebekesi kurduğu belirtiliyor, bkz.

Ş. Altundağ, "Selim I.", 432.

424 (27/399/957).

425 Kara Yakup'la ilgili diğer mühimme kayıtları için bkz. (28/349/883), (36/140/393), (36/164/450), (36/285/750).

olduğunu "enîşe" lâkâbından anladığımız⁴²⁶ Pîr Yusuf'un, gerekli tetkikleri yaparak, söz konusu üç kişinin, Safevî halifesi ve casusu olduklarını bildirdiği, belirtiliyor.⁴²⁷

V-Tekkelerin Kontrolü

Mühimme Defterlerine yansıyan bilgiler, İran'dan gönderilen Safevî halife ve casuslarının, kırılık alanlarda yaşayan aşiret ve cemâatler içinde saklandıklarını gösteriyor. Düzmece Şah İsmail'in, Yeniil'e tâbi Kemerlû ve Behlû İmam cemâatleri ile birlikte Arabistan'dan Yeniil'deki Bıyıklu Yaylağı'na geldiği ve yine bu cemâatler içinde saklandığı, burada hemen hatırlanabilir.⁴²⁸ Yerleşim birimlerine gelen halife ve casusların ise, bilhassa, güzergâhlarında bulunan Safevîler'e meyilli tekke ve zâviyelerde barınıp, Kızılbaş halkla buralarda irtibat kurabilecekleri, düşünülebilir ki, bu dönemde tekke ve zâviyelerin, her türlü yolcu (ebnâ-i sebîl) için, birer konaklama ve barınma yerleri olduğu, bilinen bir gerçektir. Bozok Beyi Çerkes Bey ile Bozok, Akdağ ve Hüseyinâbâd kadılarına gönderilen bir hükümde, daha önce Bozok Kazası'na bağlı Yarar Köyü'nde isyan çıkaran Celal Bey evleri yerine Seyyid Bestam oğlu Seyfi'nin bir tekke yaptırdığı ve bazı kimselerin tekkeye gelip gittikleri, adı geçen Seyfi'nin Râfîzî mezhep olduğu ve yakında bir fesat (ayaklanma) çıkması ihtimâli bulunduğu belirtilmesi,⁴²⁹ konuya açıklık getiriyor. İşte bu yüzden, Osmanlı Devleti'nin, bu tip mekânları sürekli denetim altında tutmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

İstanbul Kadısına gönderilen 8 Kasım 1585 tarihli bir hükümde; Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'un fethinin hemen ardından Haydarî

426 Farsça bir sözcük olan enîşe, Osmanlıca sözlüklerde, hafiye ve casus anlamında kullanılmaktadır.

427 (7/725/1988).

428 (35/174/445).

429 (28/308/773).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

dervişleri için yaptırdığı zâviyenin bir şikayete konu olduğu; zâviyede bazı ehl-i dalâl ve bid'at'ın toplandığı ve üstelik kendilerinden başka Vilâyet-i Acem'den gelen Râfızîlerin dahî bunlara karıştığının, iddia edilmesi,⁴³⁰ bu dönemde, Osmanlı merkezinde bile böyle bir tehlikenin gündeme getirilebildiğini gösteriyor.

Anadolu beylerbeyisi ile Kütahya ve Seydi Gazi kadılarına gönderilen bir hükümde; Seydi Gazi Medresesi müderrisi Mevlânâ Yahya'nın mektup göndererek, daha önce külliye'nin hangâhından kovulan ışıık tâifesine, ücretsiz olmak üzere, hangâhın hizmetlerini görmek, tamire muhtaç yerlerini tamir etmek, talebeye riâyet edip "evvelki fıska müteallik âdetlerin terk idüb ehl-i sünnet ve cemâatden olub evkât-ı hamseye müdâvemet idüb yoluk ve çıplak yürümek" şartıyla tekrar külliye'ye girmelerine izin verildiği, anlatılıyor.⁴³¹ Bu ifadeler, tekkelerin kontrol altında tutuluş biçimine açıklık getirebilir. Varna kadısına ve zeâmet tasarruf eden Emvâl Nâzırı Mehmet'e hitaben yazılan bir hükümde; kaza sınırları içindeki tekkelerde bazı "ehl-i bid'at ışııklar"ın toplandıklarının duyulduğu; halbûki bundan önce Osmanlı ülkesinde "Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at şî'ârı üzere olmayub bid'at ve dalâlet üzere olan ışııkların men'i" için emirler gönderildiği ve emirlerin hâlen geçerli olduğu belirtiliyor ki,⁴³² bu ifadeler de, genel anlayışı aksettirmesi bakımından dikkat çekicidir.

430 Şikayet üzerine yapılan soruşturmada, bunun bir iftirâ olduğu ve zâviyenin bulunduğu arsaya göz dikenlerin bu iftirayı attıkları, söz konusu hükümde anlatılmaktadır, bkz. A. R. Altınay, *age*, 217-218.

431 A. Refik, *Râfızîlik ve Bektaşîlik*, 32, 42 nolu belge.

432 (3/172/473); yine Varna kadısına gönderilen bir başka hükümde ise, Varna Kazası'na tâbi Sebve(?) adındaki mevzide bulunan Akyazılı Baba Tekkesi'nde sâkin olan ışııkların teftişi sırasında, tekke yakınındaki köylerde yaşayan nice Müslümanların; adı geçen tekkeye, serhat beylerinin hizmet için birçok adam (kullar) gönderdikleri, ancak, bu insanların tekkenin etrafında bağlar diktikleri ve üzüm sıkıp şarap yaptıkları ve ayrıca gelen leventlere sattıkları, yolunda şikayette bulundukları, ifade ediliyor, bkz. (3/562/1644);

VI-Siyasî Politikalar

1-İran'a göçü engelleme çabaları

Safevîlerin, Şeyh Cüneyt'ten itibaren Anadolu'da yürüttükleri propaganda faaliyetleri sonucu, büyük çoğunluğu Orta ve Güney Anadolu bölgelerinde yaşayan Ustacalu, Şamlu, Rûmlu, Tekelü, Dulkadir, Afşar, Kacar ve Varsak Türkmenlerine mensup aşiretlerin İran'a göçtükleri ve Safevî Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde mühim rol oynadıkları biliniyor.⁴³³ Osmanlı Devleti'nin, söz konusu göçebe aşiretleri tahrire tabi tutup, düzenli vergiler ödemeye mecbur bırakması, bir takım hoşnutsuzluklara sebep olmuş ve sonuçta askerî kuvvetlerle karşı karşıya gelen aşiretler, İran'a göç etmek zorunda kalmışlardır.⁴³⁴

Anadolu'dan İran'a doğru meydana gelen tersine göçün sebeplerini, maddeler halinde aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

a-Osmanlı Devleti'nin uyguladığı merkeziyetçi politikalar,⁴³⁵

b-Osmanlı devlet görevlilerinin bölgede gerçekleştirdikleri bazı yanlış uygulamalar,⁴³⁶

Anadolu beylerbeyisine ve Denizli kadısına gönderilen bir hükümde de, Denizli Kazası'nda bulunan Saruyatar Zâviyesi'ndeki "ışıkların", bu mânâda bir teftişe tâbi tutuldukları anlaşıyor, bkz. (7/120/312).

433 F. Sümer, *age*, 1-19, dn.29; Tekindağ, bunlara Musullu, Bayburdlu, Çapanlu, Karamanlu ve Karaca-dağ sûflerini de ekliyor, bkz. "Yavuz Selim'in İran Seferi", 4.

434 Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Yükselişi Fatih Sultan Mehmet", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev. Hulusi Yavuz, İstanbul 1988, 320; aynı yazar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm II", çev. Mustafa Özel, *Dergah*, 31 (İstanbul Eylül 1992), 16.

435 Bkz. bir önceki dipnot.

436 Meselâ, Teke-Eli sipahileri, 1510'da, bazı kötü niyetli kimseler yüzünden, tımarlarının elerinden alınıp, başkalarına verilmesi dolayısıyla, eski imtiyazlarını kaybetmişler ve devlete isyan ile, Şah İsmail'e meyletmişlerdir, bkz. Tekindağ, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", 59; yine, Dulkadir vilâyetinde olduğu gibi, yerleri yeni fetholunmuş sayılarak sipahilikleri Osmanlılarca hükümsüz kabul edilip raiyyete katılan ve dirlikleri hazineye alındığı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

c-Göç veren bölgelerin iktisadî bakımından fakir ve tımar arazilerinin küçük olması,

ç-Bölgede, özellikle göçebe Türkmenler arasında yaşanan dinî hayatın Safevî propagandasına müsait bir zemin teşkil etmesi,

d-Safevî halifelerinin propaganda faaliyetleri.⁴³⁷

Mühimme kayıtlarına akseden bazı bilgiler, göç hareketinin ve Osmanlı Devleti'nin bunu önleme çabalarının XVI. asrın ikinci yarısında da devam ettiğini gösteriyor. Erzurum beylerbeyisine gönderilen 11

için tımarsız kalan Türk kökenli vilayet sipahileri de isyanlara katılmışlardır. Veziriazam İbrahim Paşa'nın, Kalender isyanının bastırılması sırasında, ilk çarpışmada genellikle Anadolu, Karaman, Sivas ve Dulkadir vilayet askerlerinden oluşan ordusunun darmadağın olması üzerine, ikinci çarpışmada Dulkadir sipahilerine tımarlarını geri vererek asilerden ayırması, vilayet askerlerini ordudan uzaklaştırarak, asileri kapıkulu askerleriyle mağlup ettiği görülmektedir, bkz. *Târih-i Peçevî*, I, 122; M. Akdağ, *age*, 119, 122; ayrıca 1240 yılında Babaîler isyanının bastırılmasında da aynı yöntemin kullanıldığını, ilginç bir ayrıntı olarak belirtmeliyiz, bkz A. Y. Ocak, *Babaîler İsyanı*, 131-132.

437 Celâl-zâde Mustafa'nın, *Selim-nâme* isimli eserinde geçen aşağıdaki ifadeler, Safevî halifelerinin etkili propagandalarının siyâsî yönünü de açıkça gösteriyor: "Vilâyet-i 'Acem'de Kızılbaş tâ'îfesi zuhûr idüb, Akkoyunlunun re'âyaya sitem ve zulm idenleri cümle kırılıb, Anadolu câniblerinin ba'zı yerlerinden tâ'ife-i Kızılbaşa varmış âdemler olub, bu memleketde vâki' olan mezâlim ve mehâyîfi işidüb, akvâm u akrabâsına haberler gönderüb, "ol tâ'ife ra'îyyete 'adl idüb ve dirliği, yarar ve şîr-merde virürler" deyu bildirmeğin, Rûm halkının ekseri ol cânibe meyl edüb ..." Buna karşılık Şehzâde Yavuz Selim; "Ecdâd-ı 'izâmım devirlerinden berü âsitânemize hizmet ide gelen merdûm-zâdeler ve yarar ve güzîde pehlevân ve nâmdar yiğitleri ilerü getürmekden el çeküb, dâyimâ terbiyet ü ihsânları kul tâ'yifesine münhasır olub, kuldân gayriye mansıb virmedikleri için vilâyet ve memleketimiz halkının yararları Kızılbaş tâ'yifesine meyl eyleyüb, ol âsitâne ile buluşmak üzere olmuşlardır, ... Dedelerimiz zamanlarından berü bize nasihatler ol vechiledir ki, âsitânemizde asıl kulumuz, yolumza sadâkat üzre cân u bâş oynayub bize yoldaşlık ve hizmet idenlerdir. 'Âlî mansıblar ve yarar dirlikler onlarındır. Hakk sübhânehü ve te'âlâ ben kuluna devlet erzânî iderse, benim nazar-ı 'âtîfet-eserim merdûm-zâdeleridir ..." diyerek, adamlarıyla bölge halkına; "Herbirünüz yerlüyerünüze varub, benim bu i'tikâd-ı pâk üzre olduğumı vilâyetünüzde olan yararılara, dilâverlere tenbih idüb, bildirün. Kızılbaş cânibine meyl ü muhabbetden vaz gelsünler ..." şeklinde haberler gönderiyordu.

Ağustos 1560 tarihli bir hükümde; Amasya, Tokat ve Çorum leventlerinden yirmi kişinin, Kızılbaş vilâyetine kaçıp giderlerken serhatta yakalanarak Erzurum Kalesi'nde hapsolundukları, bunlardan ikisinin öldüğü ve diğerlerinin de ölüm emirlerinin verildiği yolundaki bilgiler, Safevî sempatzımanı Osmanlı askerlerinin İran'a göçünü anlatılıyor.⁴³⁸

Trabzon beyi Süleyman Bey'e hitaben yazılan bir hükümde ise, Kürtün Kazası halkının Çepni ve Kızılbaş taraftarı oldukları, bunlardan otuz kişinin Safevî topraklarına kaçtıkları, eğer tedbir alınmazsa hepsinin göçüp gidebilecekleri belirtilerek, İran'a kaçışın yöntem ve çapı hakkında ilginç bilgiler veriliyor.⁴³⁹

2-Safevî topraklarında karşı casusluk

Osmanlı Devleti'nin, Safevî topraklarında meydana gelen hareketliliği tâkip edebilmek için, muhtelif kanallardan bilgi edinmeye çalıştığı anlaşıyor. Gönderilen casuslar vasıtasıyla, bilhassa Safevî şahlarının askerî faaliyetlerinin izlendiği ve buna göre bir takım tedbirler alındığı söylenebilir. Özellikle Safevî sınırındaki Erzurum, Şehrizol, Bağdat, Hakkari ve Van gibi idarî birimlerde görevli serhat beylerinin, bu tür faaliyetleri organize ettiklerini, Safevî topraklarına casuslar göndermek sûretiyle bilgi topladıklarını, bu ülke topraklarında bağlantı kurmayı başardıkları bir takım kişi ya da odaklar ile İran'a girip çıkan tüccarları bilgi kaynağı olarak değerlendirdiklerini ve edindikleri bilgileri İstanbul'a aktardıklarını, ifade edebiliriz.⁴⁴⁰

438 (3/477/1422).

439 (5/513/1401).

440 J. L. Bacqué-Grammont tarafından yayınlanan konuyla ilgili belgelerde bu hususta bol mâlûmât bulunmaktadır; örneğin Diyarbekir beylerbeyisi Süleyman Paşa'nın bu konudaki faaliyetleri bkz. agm, 168; aynı yazar, "Un Rapport De Fil Ya'kûb Paşa, Beylerbey Du Diyâr Bekir, En 1532 (Études Turco-Safavides, XIII)", Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes, 76. Band, Wien 1986, 38; aynı yazar, "Neuf Letters De Ferhâd

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

3-Safevî elçilerinin kontrolü

Rûm beylerbeyisine hitâben yazılan 23 Aralık 1568 tarihli bir hükümde anlatılanlardan; Safevî elçilerinin, Osmanlı topraklarındaki gidiş-gelişleri esnâsında, Safevîler'e sempatiyle bakan Kızılbaş halkla bir takım ilişkiler kurdukları; Osmanlı yöneticilerinin de, aldıkları tedbirlerle bu ilişkiyi önlemeye çalıştıkları anlaşılıyor. Söz konusu hükümde, Amasya beyi İlyas Bey ve Bozok beyi Çerkes Bey'e de aynı mealde emirler gönderildiği ve elçiyle münâsebeti olan Kızılbaşlarla ilgili Rûm beylerbeyisine gönderilen defterin, beylerbeyi tarafından adı geçen beylere gönderilmesi isteniyor.⁴⁴¹ III. Murat'ın cülûsunu tebrik için gelen Safevî elçisi Şah-Kulu Sultan'ın oğlu ve Sa'd-çukuru (Revan) hâkimi olan Tokmak Muhammedî Sultan'ın, halktan kimse ile görüştürülmemesinin ve fakat hürmet ve riâyette kusur edilmemesinin istenilmesi de, konuyla ilgili Osmanlı hükûmetinin duyduğu kaygıyı açıkça göstermektedir.⁴⁴²

Paşa (1515-1521)", *Osmanlı Araştırmaları*, X, (İstanbul 1990), 93, 95; yine Diyarbekir beylerbeyisi Hüsrev Paşa'nın faaliyetleri için bkz. "Études Turco-Safavides, XV. Cinq Letters De Hüsrev Paşa, Beylerbey Du Diyâr Bekir (1522-1532)", *Journal Asiatique*, CCLXXIX/3-4, (1991), 244; Erzurum beylerbeyisine gönderilen benzer bir hüküm için bkz. (3/173/477); Şehrîzöl beylerbeyisine gönderilen hüküm için bkz. (5/65/153); Bağdat beylerbeyisine gönderilen hüküm için bkz. (29/216/499); Hakkari hâkimine gönderilen hüküm için bkz. (29/218/502); Van beylerbeyisine gönderilen hüküm için bkz. (31/30/76); Karaman beylerbeyisine gönderilen konuyla ilgili benzer bir hüküm için bkz. (29/217-218/500).

441 (7/723/1984); Amasya beyi İlyas Bey'e yazılan bir hükümde, İstanbul'a gelen Safevî elçisine geri dönüş için izin verildiği, Safevî elçisinin Amasya bölgesine geldiğinde bazı melâhidenin nuzur ve sadakât toplayıp elçiye verdiklerinin duyulduğu belirtilmekte ve Amasya beyinin konuyla ilgilenmesi istenmektedir. Söz konusu hükmün sonunda, bir sûretinin Çerkes beyine (Bey'e olmalı!) gönderildiği belirtilmektedir, bkz. (7/660/1835).

442 B. Kütükoğlu, age, 6.

4-İranlı hacıların kontrolü

Mühimme defterlerinde rastladığımız bazı belgelerin, Osmanlı Devleti'nin, gizlice gönderilen Safevî halife ve casusları ile resmî kanaldan gelen elçilerin, Osmanlı tebaası Kızılbaş halkı etkilemelerinden çekindiğini gösterdiğini, yukarıda ifade etmeye çalıştık. Osmanlı hükûmetinin, İranlı hacıların Osmanlı topraklarından geçişleri sırasında da, benzer bir etkileşimin olabileceğinden endişe ettiğini söyleyebiliriz.

Bağdat beylerbeyisine gönderilen bir hükümde; Hz. İmam Hüseyin Âsitânesi'ni ziyaret için gelen İranlı hacıların konaklamasına kifâyet edecek kadar han bulunmadığı; soğuk mevsimde gelen İranlıların, birçoğunun halkın evinde kalmak zorunda kaldığı ve bu yüzden bazı sıkıntıların meydana geldiği anlatılıyor. Söz konusu hükümde, yeteri kadar kervansaray (kârbânsaray) yapılması emredildikten sonra, gelen ziyaretçilerin, önce serhatta alıkonularak ne kadar ve hangi tâifeden olduklarının öğrenilmesinin ardından salıverilmeleri isteniyor. Ayrıca, Kızılbaş ziyaretçiler kimseyle görüştürülmeyecekler; Bağdat'a geldiklerinde şehirde kalmalarına izin verilmeyecek ve isimleri yazılıp, yanlarına "yarar adamlar" koşularak "Hazreti İmam-ı A'zam iskelesinden" geçirilecekler; âsitâneye vardıklarında yine orada bulunan halkla karışmalarına müsaade edilmeyecek; ziyaretten sonra da her bir yerde üç günden ziyade eğlendirilmeyecekler ve yine kimsenin evinde kalmalarına izin verilmeyecekti.⁴⁴³ Kısaca özetlediğimiz Mühimme muhtevâsı, Osmanlı hükûmetinin yukarıda sözünü ettiğimiz kaygısının ne derece kuvvetli olduğunu, sanıyoruz göstermeye yeter.

VII-Ekonomik Politikalar

Safevî Devleti'nin, kuruluşundan itibaren, bilhassa Orta, Güney ve Doğu Anadolu'yu hem yayılma alanı ve hem de kuruluş ve gelişmesinde

443 (23/203/430).

önemli rol oynayan kalifiye insan gücü bakımından temel insan kaynağı olarak gördüğü anlaşıyor. Bunlara ilâve ve belki de en az bunlar kadar önemli olmak üzere, söz konusu coğrafyanın, ekonomik bir menfaat alanı olarak ta değerlendirilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Safevîlerce Anadolu'ya gönderilen Kızılbaş halifelerinin temel vazifelerinden birinin, muhtelif yollarla yardım toplayıp İran'a göndermek olduğunu, yukarıda ifade etmiştik.⁴⁴⁴ Buna karşılık olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı ekonomik politikaları aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz:

1-Kıymetli madenler ile harp aletleri ve bunların îmâlinde kullanılan madenlerin İran'a geçişinin engellenmesi

Osmanlıların, özellikle savaş âletlerinin ve bunların yapımıyla para basımında kullanılan madenlerin İran'a geçişini engellemeye çalıştıkları ve bu yüzden İran'da kıymetli madenlerin yokluğu sebebiyle para darlığı meydana geldiği anlaşıyor. Buna karşılık, bilhassa Şah Abbas devrinde Safevîlerin, ipek ihrâcâtını yasaklayarak Osmanlı ekonomisine büyük zarar verdikleri ve Bursa'da iflâsların baş gösterdiği belirtiliyor.⁴⁴⁵ Yavuz Sultan Selim'in, demir, bakır, altın ve gümüş gibi madenler ile ateşli silahları ve bu silahları yapmayı bilen ustaları İran'a götürdükleri iddiasıyla, Acem tâcirlerini tutuklattırıp, mallarına el koydurması, iki devlet arasındaki ekonomik savaşın XVI. asrın ilk çeyreği içinde başladığını göstermesi bakımından anlamlıdır.⁴⁴⁶ İstanbul Kadısı'na

444 Rûm beylerbeyisine gönderilen bir hükümde, Bâli bin Saruca, Mehmet bin Turak, Mirza bin Mustafa, Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmet adındaki beş kişinin "re'âya tâifesinden nezir tarikiyle altın ve esbâb alub Yukaru Cânibe giderken ele girüb ol vecihle mahalli olandan esbâb ve altın alub gitdüklerin ikrar" ettiklerinin belirtilmesi söz konusu beş kişinin "siyaset olunub evlâd ve ensâbı Budun'a sürülmesin" in emr edilmesi ni, hatırlamak bâbindan örnek olarak verebiliriz, bkz. (6/575/1261).

445 Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", 102.

446 F. Sümer, *age*, 40-41).

gönderilen 18 Eylül 1568 tarihli hükümde ise, Acem tâcirlerinin İran'a bu tür madenleri götürmeleri sebebiyle Osmanlı ülkesinde sıkıntı çekildiği, anlatılıyor. Söz konusu hükümde, bunun önlenmesi, eski ya da yeni bakır cinsinin kesinlikle İran'a götürülmesine izin verilmemesi ve bu konuda İskele ve Gümrük emînlerinin uyarılması isteniyor.⁴⁴⁷

İstanbul'dan gönderilen hükümlere ve yapılan tâkibâta rağmen, İran'dan "bazargân sûretinde adamlar" geliyor ve bâzen, meselâ bakır ve demir yüklü 183 araba, "iç illerden" kaldırılıp uzun mesafeler kat ettikten sonra Safevî topraklarına geçirilebiliyordu. Üstelik bütün bunlar, "Şark Cânibi'ne bakır ve demür ve gümüş ve sâir bunun emsâli alât-ı harp ve kâtâlden nesne virilmeye deyu" emirler gönderildiği ve "bu bâbdan mukayyed olmayub anun gibi mürûr u 'ubûra kâbil mevâzi' sedd ü bend olmayub hıfz ve hırâset olunmamağa bâ'is nedür bu hususda gaflet üzere olub ihmâl ve müsâhelesi olanlar her vecihle mu'âkib ve mu'âteb olmak mukarrerdir" şeklinde tehditler savrulduğu halde gerçekleşebiliyordu.⁴⁴⁸ Öyle anlaşıyor ki, Safevî halife ve casuslarının, Osmanlı ülkesinde, bâzen yüksek makamlarda da bulunabilen yardımcıları vardı. Divriği Alaybeyisi Ali hakkında gönderilen 4 Eylül 1565 tarihli hükümde; kendisinin ve akrabâsının Safevîler'le ilişkilerinin olduğu, at ve katır ve sâir nesnelerden hediyeler gönderdikleri yolundaki bilgiler,⁴⁴⁹ bu ifadelerimize temel teşkil ediyor.

İran yönüne kıymetli maden akışını önlemek isteyen Osmanlı hükûmetinin, maden üretimi, işletilmesi ve ticaretini kontrol altında tutmaya

447 A. R. Altınay, *age*, 153.

448 (7/725/1988), (7/705/1939); Çorum'dan Hacı Mehmet, Kasım ve Mahmud adındaki kimseler bazı yoldaşlarıyla Kastamonu'dan bakır alıp giderken Osmancık Kazası'nda 82 yük bakır ve 8 külçe ile yakalanmaları da aynı konuya açıklık getiriyor; konuyla ilgili olarak Çorum beyi Gülâbi Bey'e gönderilen hükümde, ele geçirilen madenlerin Sivas ve Tokat'ta geçerli narh üzerinden satılmaları ve elde edilen gelirin, tutanaklarıyla birlikte İstanbul'a gönderilmesi isteniyor, bkz. (7/791/2162).

449 (5/88/205).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

çalıştığı anlaşıyor. Sivas, Tokat ve Amasya kadılarına gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre; bölgedeki "Kazgancı Tâifesi, evânî işletmek için Küre ma'deninden bakır" almak istediklerinde, ihtiyaçları olan bakır miktarı hakkında bulundukları şehrin kadısından mühürlü temessük alacaklardı. Aynı şekilde, ihtiyaçları olan bakırı alıp geldiklerinde, ne kadar bakır aldıklarına dâir Küre kadısından aldıkları mühürlü temessükleri, faaliyet gösterdikleri şehrin kadısına getireceklerdi.⁴⁵⁰ Aynı konuda, bu kez Küre kadısına gönderilen bir başka hükümde ise, satın alınan bakırın İran'a gitmesini önlemek için, tüccarların yanına yeterince hisar eri koşulması emrediliyor.⁴⁵¹ Demek ki, Acem tüccarları yerli tüccarlar vasıtasıyla, maden satın almayı deneyebiliyorlar ya da Safevî casuslarının, piyasaya çıkan madenleri bir şekilde elde edebileceklerinden korkuluyordu.

Sivas, Tokat ve Amasya'da bulunan Kazgancı Tâifesi'nin, Küre'den ham bakır, Kastamonu'dan ise, işlenmiş bakır satın aldıklarının belirtildiği başka bir hükümde de, yapılan ticaretin kontrol altında tutulmak istendiği anlaşıyor.⁴⁵²

2-Kızılbaş katledenlere dirlik verilmesi

Bu konuyla ilgili tek bir belgeye rastlamış olmakla birlikte ilginç bulduğumuz için, meseleyi böyle bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük. Molla Ahmet adında ve "Hazreti Hoca Abdullah Semerkandî" (k.s) halifelerinden Mevlânâ Seydi Ali'nin oğlu olduğu belirtilen birinin, babasının "Kızılbaş katli itmiş" olmasını gerekçe göstererek dirlik istemesi ve bu isteğinin kabul edilmesi, dönemin siyasî ve dinî olduğu kadar ekonomik şartlarının da bir göstergesi olması bakımından bize il-

⁴⁵⁰ (7/893/2448).

⁴⁵¹ (7/893/2449).

⁴⁵² Kastamonu kadısına gönderilen söz konusu hüküm için bkz. (7/893/2450).

ginç göründü. Gönderilen hükümde, “on iki pâresi cevânibden” olan dirliğe “beş pâre dahî ziyâde” olunması; Hakim Çelebi’nin, o adamı tanıdığı; ona sorularak hükmün “tizce” verilmesi; çünkü Molla Ahmet’in “Hacca irişmeğe murat” edindiği ve ayrıca vergiden muaf tutulduğuna dâir tezkere verildiği belirtiliyor.⁴⁵³

3-Rûm yiğitlerine dirlik verilmesi

Safevî Devleti’nin kuruluşu ve gelişmesi sırasında, gerekli insan ihtiyacını büyük ölçüde Anadolu’dan sağladığı biliniyor. O dönemin sosyo-ekonomik şartları gereği, doğuya doğru göçü cazip hale getirebilmek için, Safevî halife ve casuslarının büyük bir propaganda faaliyetine giriştikleri anlaşıyor. Celâl-zâde Mustafa’nın yukarıda sözünü ettiğimiz eserinde; Acem Vilâyetinde Safevîlerin ortaya çıkış sürecinde, Anadolu’nun bazı bölgelerinden gidip Kızılbaş’a katılan adamların, bu memlekette meydana gelen zulüm ve korkuyu işittiklerinde, yakınlarına haberler göndererek, Kızılbaşların halka adaletle davrandıklarını, dirliği, yarar ve cesur kimselere verdiklerini, bildirdikleri ve bu yüzden, Rûm halkının ekserinin Safevîlere meyl ettikleri⁴⁵⁴ anlatılıyor ki, bu ifadeler, yapılan propaganda faaliyetini ve sonucunu net bir şekilde ortaya koyuyor. Bu propagandanın tesiri ve Osmanlı ülkesinde daha çok kul tâifesine önem verilmesi sebebiyle Anadolu halkının yararlılarının Safevîler’e meylettikleri; bunu engellemek isteyen Yavuz Selim’in, karşı propagandaya girişerek, “Dedelerimiz zamanlarından berü bize nasihatler ol vechiledir ki, âsitânemizde asıl kulumuz, yolumuza sadâkat üzre cân u bâş oynayub bize yoldaşlık ve hizmet idenlerdir. ‘Âlî mansıblar ve yarar dirlikler onlarındır” dediği ve adamlarıyla bölge halkına; “Herbiri-nüz yerlüyerünüze varub, benim bu i’tikâd-ı pâk üzre olduğumı vilâye-

453 (4/204/2143).

454 Celâl-zâde Mustafa, age, 59.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

tünüzde olan yararlara, dilâverlere tenbîh idüb, bildirün. Kızılbaş cânibine meyl ü muhabbetden yaz gelsünler” şeklinde haberler gönderdiği, yine aynı kaynakta, belirtiliyor.⁴⁵⁵

Van beylerbeyisine gönderilen 24 Haziran 1581 tarihli bir hükümde de aynı konu işleniyor. Van vilayetinin bir serhat kenti olduğu ve bu yüzden Kızılbaşlar ile “cenk u cidâl ve harp u kîtâlden hâlî” olmadığı belirtilen söz konusu hükümde, boş bulunan gediklerin, “tat⁴⁵⁶ ve ‘arab ve çepni tâifesine” verilmemesi, beylerbeyinin arz ettiği üzere “ata ve dona kâdir yarar Rûm yiğitlerine tevcih” edilmesi isteniyor.⁴⁵⁷

4-Kızılbaşlara dirlik verilmemesi

Yukarıda muhtelif vesilelerle Osmanlı ordusu içersinde de, Safevî sempatizanı Kızılbaş askerlerin bulunduğu, belirtilmişti. Dönemin sosyo-ekonomik ve psikolojik şartları gereğince, Kızılbaşlığı ya da Safevî taraf-tarlığı tespit edilen Osmanlı askerlerinin, ya tımarları başkasına veriliyor ya da başki altında tutulan bazıları dirliklerinden feragat ediyorlardı. Örneğin Bozok beyine yazılan 16 Ağustos 1565 tarihli hükümde; “zi-na ve sirkat ve hırsuz yatağı ve Kızılbaşlık isnâd” olunan Cuma’nın tımarının başkasına verildiği,⁴⁵⁸ Divriği Alaybeyisi Ali hakkında gönderilen 4 Eylül 1565 tarihli hükümde ise, akrabâsından Kâtib Hasan Babası adıyla bilinen kimsenin, Şark Seferi’ne çağrıldığında “Şah’a kılıç çekilmez” diyerek dirliğinden ferâgat ettiği belirtiliyor.⁴⁵⁹ Aynı şekilde,

455 Celâl-zâde Mustafa, *age*, 61.

456 “Tat”, yabancı, ecnebi, özel olarak Acem, anlamında kullanılmaktadır, bkz. (Düzenleyen), Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, 205; Ayrıca, XVI. asırda Bozok Sancağ’ında “Tat” ismiyle bir kabile ve cemaat adı bulunduğunu biliyoruz, (bkz. Y. Koç, *age*, 123) ancak, bu kabile ve cemaatin mensup bulunduğu millet hakkında bir şey söyleyemiyoruz.

457 (42/77/332); burada ifade edilen “Rûm” kelimesi ile, merkezi Sivas olan Rûm Eyâleti ya da daha genel anlamda Anadolu kastedilmiş olmalıdır.

458 (5/44/103).

459 (5/88/205).

Rûm beylerbeyisine ve Amasya kadısına gönderilen 19 Aralık 1593 tarihli hükümde de, Şah Bey adındaki sipahinin, yine Şark seferine çağrıldığında gitmediği için tımarının başkasına verilmesi üzerine, "Kızılbaş neslidir ana kılıç çeken Müslim değildir" dediği iddia edilmektedir.⁴⁶⁰ İlhadı tespit edilen ve Kıbrıs'a sürgün edilen Kara Bey adındaki zaimin zeâmetinin mîrîye zapt olunması da aynı şekilde değerlendirilebilir.⁴⁶¹

Osmanlı siyasî ve askerî bürokrasisinde görev yapan Safevî taraftarı bazı kimselerin, gerek taraftarlarına iş bulmak ve gerek Osmanlı bürokrasisi içersine daha fazla adam sokarak istihbârât ağını genişletmek düşüncesiyle, bir takım faaliyetlerde bulundukları söylenebilir. Kızılbaş taraftarlığı ile itham edilen Sivaslı Ahmet Çavuş'un, "emirsüz bir kuluna ve bir devecisine sâbikan dirlik" alıverdiği ve durum tespit edildiğinde, söz konusu dirliklerin eski sahiplerine geri verildiği, yolundaki bilgiler,⁴⁶² bu kanaatimizi pekiştiriyor. Rûm beylerbeyisine gönderilen bir hükümde, Sivaslı Tomaç oğlu Hasan'ın "Rafz ve ilhâd" ile suçlandığı ve bu yüzden asılarak idam edildiği belirtildikten sonra, adı geçen Hasan'ın oğlu Hamza Çavuş'un, "Emir Hamza" adına hile ile Rûmeli'nde tımar satın aldığı ve sonra "Rûm'a tebdîl" ettiği iddia ediliyor. Söz konusu hükme göre, Hamza Çavuş, ecnebîdir ve emir ile asılmış bir kimsenin oğlu olduğu halde "hile ile tımara dühûl" etmiştir. Hamza Çavuş'un, bu şekilde elde ettiği tımar, eski sahiplerine geri verilmiştir. Ancak, ilginç olan, bu tip suçlarla itham edilen birisinin, kaybettiği tımar arazisi üzerinde hak iddia edebilmesi ve üstelik bu konuda azledilmiş beylerbeyilerden temessük alıp, "tımarları üzerine gâh sipahi oğlanı ve gâh yeniçeri" göndererek, reâyâdan zorla mahsûl aldırabilmesidir.⁴⁶³

460 (71/163/324).

461 (28/340/860).

462 (7/678/1881).

463 (71/32/61).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Dönem şartları dikkate alındığında, bu tür ilişkilerin izahı gerçekten güçtür.

Bu konuda son olarak, bir önceki başlık altında değerlendirmeye çalıştığımız ve Van beylerbeyisine gönderilen 24 Temmuz 1581 tarihli hükmünde, Van bölgesindeki boş gediklerin "tat ve 'arab ve çepni tâifesine" verilmemesi emrini hatırlatmak istiyoruz.⁴⁶⁴ "Tat" kelimesinin, burada doğrudan "Acem" anlamında kullanılmış olduğunu düşünüyoruz. Canik bölgesinin fethinde önemli rol oynayan ve mühim bir kısmı Kızılbaş olan Çepni isimli Türk boyunun,⁴⁶⁵ Mühimme kaydına bu şekilde aksetmesi, anlaşılabilir. Belgede geçen "Arap" ifadesiyle de, bazı dönemlerde etkileri Anadolu içlerine kadar uzanan Arap eşkıyâsının⁴⁶⁶ kastedildiğini, sanıyoruz.

5-Göçebe Türklerin at ve silahtan arındırılması

Genel olarak göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin, Osmanlı merkeziyetçi politikalarına direndikleri ve yine bu politikalar sebebiyle, bunlardan önemli bir kısmının Safevî taraftarı haline geldikleri; söz konusu aşiretlerin, yerleşik hayatı tehdit etmeleri ve Safevîlerce gönderilen halife ve casusların doğal barınakları halinde bulunmaları yüzünden, Osmanlı Devleti tarafından, tehlike unsuru olarak değerlendirilip tâkibâta mâruz bırakıldıkları, anlaşılıyor. Doğal olarak atlı ve silahlı olan ve sayıları oldukça yüksek olan göçebe aşiretlerin, bilhassa merkezî gücün zaafa uğradığı dönemlerde, tehlikeli hareketlere girişebildikleri ya da bu tür hareketlere girişenler için temel dayanaklardan birini teşkil ettikleri, genel olarak bütün Türk beylik ve devletlerinin tarihinde görülebilen ola-

464 (42/77/332).

465 Çepniler hakkında bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilâtı-Destanları*, İstanbul 19803, 327-329.

466 Bu konuda bkz. C. Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, 45-46; Y. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, 84-85.

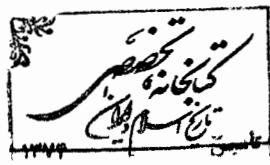
ğan hadiselerdendir. Osmanlı Devleti'nin aşiretleri küçük parçalar halinde iskâna tâbi tutup, yerleşmeye zorlamasının başlıca amacının böylesi bir tehlikenin önünü alabilmek olduğu, söylenebilir. Buna ilâve olmak üzere, aşiretlerin bir vurucu güç olma özelliklerini yıkmak düşüncesiyle, onları at ve silahtan arındırma siyasetinin de, Osmanlı merkezinin takip edildiğini görüyoruz. Mustafa Akdağ'ın, Bursa Şer'îye Sicili A 54/59, Vr. 56a'dan naklettiği, 14 Aralık 1523 tarihli ve Anadolu kadılarına hitaben yazıldığı anlaşılan bir fermanda; "yenicerilerden ve sâir dergâh-ı mu'allâmdan dirlik yiyen tâifeden gayri, ... şehirlü olsun ve levent olsun ve etrâkdan ve sâir re'âyâ tâifesinden olsun" kesinlikle hiç kimsenin tüfek taşıyamayacağı ve tüfek kullanamayacağını, belirtilmesi⁴⁶⁷ ve aşağıda vereceğimiz örnekler, bilhassa Safevî tehdidi sebebiyle XVI. asırda böyle bir siyasetin yoğun bir şekilde uygulandığını gösteriyor.⁴⁶⁸

Çorum beyi Yusuf Bey'e gönderilen 29 Kasım 1576 tarihli hükümde; Çorum Sancağı'ndaki kasaba ve köylerde sâkin olan "Etrâk Tâifesi"nin, yarar atlar besleyip savaş aletleriyle bindikleri ve sipahi tarzında gezdikleri, çoğunun Kızılbaş taraftarı olduğu, bir fesat çıkarmalarından korkulduğu, belirtiliyor ve bu yüzden "Etrâkden" her kimde yarar at ve silah bulunursa toprak kadıları mârifetleriyle sipahilere değeri üzerinden sattırılması, "Etrâk ve re'âyâda" yarar at ve silah bırakılmaması emrediliyor.⁴⁶⁹ Ortapâre ve Hüseyinâbâd halkından birçoğunun, kadı

⁴⁶⁷ M. Akdağ, age, 214.

⁴⁶⁸ Bazı dönemlerde Çingenelerin de, bu tür uygulamalara mâruz kaldıkları anlaşıyor; İstanbul Kadısı'na, Rumili'nde vâki olan kadılara ve Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Çingâne tâifesine sübaşı olan Balı Çavuş'a gönderilen 7 Mayıs 1585 tarihli hükümde; Çingâne tâifesinin at ve kısırak besleyip dâimâ yola ve bele inip fesat ve şenâat eylediklerinin i'lâm olunduğu, bundan sonra ata binmemeleri ve kısırak beslememeleri, lâzım geldiğinde eşeğe ve arabaya binmeleri yolunda emir veriliyor. Eğer bundan sonra ata ve yunda bindikleri duyulursa siyaset olunacakları, bildiriliyor; bu konuda bkz. A. R. Altınay, age, 218-219.

⁴⁶⁹ (28/374/968).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

mahkemesine gelerek, “içimizde Kızılbaş nâmına ba’zı kimesneler vardır ve ba’zı ehl-i fesat dahî ata binüb ok ve kılıç takınub yollarda ve tenhâ yerlerde biz havâle ve sübaşıyız deyu Müslümanların birer bahâne ile malların alurlar” şeklinde şikayette bulunmaları,⁴⁷⁰ sözünü ettiğimiz siyasetin ortaya çıkış ve uygulanmasındaki seyri göstermesi bakımından anlamlıdır.

VIII-Askerî Politikalar

1-Osmanlı doğu sınırında Safevî korkusu

Osmanlı-Safevî sınırında bulunan halkın, sıcak ve soğuk savaşın alabil-diğine yaşandığı XVI. asır boyunca, tâbir câizse “diken üstünde” yaşadıklarını tahmin etmek güç olmasa gerektir. Bütün Osmanlı tarihi boyunca, Osmanlı merkezîyetçi sisteminin çok az sirayet edebildiği doğu bölgesinde, aşiret yapısının varlığını son zamanlara kadar devam ettirebilmesi, bu bakımdan anlamlıdır. Geleneksel yapılarını ve dolayısıyla birer askerî güç olma özelliklerini koruyan bölgedeki aşiretlerin, kendi menfaatlerine ve zamanın şartlarına göre çok rahat bir şekilde taraf değiştirebildikleri anlaşıyor. Sözünü etmeye çalıştığımız genel yapı çerçevesinde, sınırda bulunan bilhassa yerleşik ahalinin, oldukça zor şartlar altında yaşadıkları söylenebilir. Sınırdaki yaşayanların; karşı devletin herhangi bir baskın ya da saldırısına uğrama korkusunun yanında, özellikle tâbi oldukları devlet tarafından, karşı tarafa geçmesi ya da karşı taraf lehine çalışması muhtemel potansiyel suçlu gözüyle görülmele-ri ve benzeri problemlerinin olduğu düşünülebilir. Van beylerbeyisine hitaben yazılan bir hüküm, sınırda yaşanan zor hayat şartlarını göstermesi bakımından ilginç ayrıntılar ihtiva ediyor. Söz konusu hükümde anlatıldığına göre, Diyarbakır’daki Pâdişâh hâssına tâbi bulunan “Este-

470 (37/33/350).

rögi(?) Tâifesi demekle ma'ruf Ekrâd Ulu" yaylaktan dönüp Ahlat Nâhiyesi'ne geldiklerinde, "Kızılbaş geldi" diyerek halkı korkutuyorlar ve halk Kızılbaş korkusuyla mallarını ve davarlarını bırakıp kaçınca da, kalan malları yağmalıyorlar. Ancak problem bununla bitmiyor; kaçan halk Bitlis kapısına dayanınca, belgenin ifadesiyle Bitlisliler de "ürküyorlar" ve büyük bir karışıklık yaşıyor. Nihayet Bitlis beyi Haydar ve Bitlis ağası ile şehirde bulunan Kul Tâifesi, halkı teskin ediyorlar; "ehl-i fesat olan" Kürt ulusundan yirmisi yakalanıp Bitlis Kalesi'nde hapsolunuyorlar.⁴⁷¹ Muhtevâsını kısaca aktarmaya çalıştığımız bu belge, sınırda yaşayan halkın psikolojik durumunu çok net bir şekilde yansıtıyor.

2-Arap-İran-Gürcü sınırlarının kontrolü

Osmanlı Devleti'nin, Yavuz Selim'in Mısır seferinin ardından Arap dünyasının önemli bir kısmına hakim olmakla birlikte, bilhassa Safevîler'le olan mücadelenin etki alanında bulunan Arap aşiretlerini kontrol altında tutmakta zorlandığı söylenebilir. Gürcistan ise, Osmanlı-Safevî çatışmasının, her zaman etki alanını ya da zeminini teşkil eden bir bölge idi. Bu bakımdan Osmanlılar, sözünü ettiğimiz sınırları, dâimâ kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Bölgedeki adlî, askerî ve idarî görevliler ile bunlara bağlı askerî ve istihbârî güçler vasıtasıyla, söz konusu kontrol işlemi yapılmaya çalışılıyordu. Erzurum beylerbeyisine gönderilen bir hükümde, Kızılbaş ve Gürcü taraflarının ahvâlinin, devlet merkezince bilinmek istendiği belirtiliyor. Beylerbeyi, bu konuda dikkatli olacak ve gönderdiği adamları vasıtasıyla, Kızılbaş ve Gürcüler hakkında haber toplayacak; bunların vaziyet, tavır ve düşüncelerinin ne yönde olduğunu, yani bölgedeki hareketliliği tâkip etmeye çalışacaktı.⁴⁷²

⁴⁷¹ (7/826/2261).

⁴⁷² (3/173/477).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Van beylerbeyisine gönderilen 15 Mart 1577 tarihli hükümde ise; İran'dan casus geldiği ve Şâh'ın, Kazvin yakınlarında beyleri, korucuları ve askerleriyle toplu halde bulunduğunu, bildirdiği; bundan önce birkaç kez Safevilerden gaflet olunmaması, Van'a tâbi olan emirler, zaimler, gönüllüler ve diğer askerlerin her bakımdan hazır bekletilmesi, sınırın gözetim altında tutulması, herhangi bir hareketlilik görülürse gerektiği şekilde karşılık verilmesi ve ilgili yerlere "akın" düzenleyerek Safevilerin saldırmamasına fırsat verilmemesi ve böylece kendi ülkelerinin savunmasıyla uğraşmak zorunda kalmalarının sağlanması, yolunda emirler gönderildiği anlatılıyor.⁴⁷³ Bağdat beylerbeyisine gönderilen 2 Şubat 1577 tarihli benzer bir hükümde de, Şâh'ın Kazvin yakınlarında bulunduğu ve "fikir-i fâsidi"nin ne tarafa olduğunu bilinmediği belirtildikten sonra, dikkatli olunması ve Safeviler anlaşılmaya uymayıp Bağdat'a saldırırlarsa, gemilerin beri yakaya geçirilmesi ve fakat melâhidenin yani Safevî askerlerinin geçirilmemesi; eğer "tulum ve sâir gemi cinsi" tedârik edip beri yakaya geçmek isterlerse münâsip görüldüğü üzere "kayıklar üzerine darbezen ve tüfenk ve sâir" gereken silah ve mühimmât yerleştirilip, Kızılbaşlar'ın defedilmesi, asıl geçit yeri olan İmam adındaki mahalde de "ziyade gemi tedârik" edilmesi ve gerektiğinde İran topraklarına saldırılar düzenleyerek, kendi ülkelerini savunmak zorunda bırakılmaları ve ayrıca Bağdat ve o bölgede bulunan kalelerin silah, mühimmât ve zahire bakımından yeterli durumda bulundurulması, emrediliyor.⁴⁷⁴

Şehrizol beylerbeyine hitaben yazılan hüküm ise, Basra'yı muhasara eden Arap eşkıyası ile ilgilidir. Söz konusu hükümde, Basra'yı muhasara eden Arap eşkıyasının, Diyarbekir'den gönderilen ümerâ ve askerlerin gelmesi üzerine firar ettikleri; Basra tarafında tehlike ve korku kalmadığı; Bağdat bölgesinde kıtlık olduğu için asker halkına icâzet veril-

473 (29/211/492); Van beylerbeyisine gönderilen 24 Temmuz 1581 tarihli başka bir hükümde ise, "Vilâyet-i Van serhad olub gice ve gündüz Kızılbaş-ı bed-fi'âl ile cenk u cidâl ve harb u kîtâlden hâlî" olmadığı belirtiliyor, bkz. (42/77/332).

474 (29/216/499).

diğinin öğrenildiği belirtildikten sonra, Şehrizol beylerbeyinden dikkatli ve her türlü saldırıya karşı hazırlıklı olması ve ayrıca Safevîler hakkından edindiği bilgileri İstanbul'a ulaştırması, isteniyor.⁴⁷⁵

3-Safevî topraklarına akınlar düzenlemek

Bir önceki konuda değerlendirmeye çalıştığımız, Van ve Bağdat beylerbeyilerine gönderilen iki emirde,⁴⁷⁶ Safevî topraklarına karşı düzenlenecek nizamî savaş harici akınların mantığını anlatan ilginç ayrıntılar bulunuyor. Söz konusu hükümlerde, fırsat düştüğünde ve gerektiğinde Safevî topraklarına akınlar düzenlenmesi ve bu şekilde Safevîlerin sürekli savunma pozisyonunda bırakılmak sûretiyle, Osmanlı topraklarına saldırı fırsatı bulamamalarının sağlanmasının, istendiği belirtiliyor. Yani bir bakıma "en iyi savunma saldırıdır" ya da "sürekli saldırılarla bunaltıp karşı saldırıya geçmelerini önleme" siyasetinin uygulandığı söylenebilir.

Bu çerçevede değerlendirebileceğimiz Osmanlı-Safevî savaşları, tarih kitaplarına geniş bir şekilde yansıdığı için burada ayrıntılar üzerinde durmayacağız. Ancak, genel olarak 1514'te Çaldıran'da başlayan sıcak savaşların, Kanuni devrinde yapılan ve Azerbaycan ve Irak-ı Acem'in tahribi ve Irak-ı Arap'ın fethiyle sonuçlanan üç seferin ardından 1555 Amasya Muâhdesiyle durduğunu; 1577'de bozulan ilişkilerin, 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması'na kadar kesintili olarak süren harplere sahne olduğunu belirtmekle yetineceğiz.⁴⁷⁷

475 (5/65/153).

476 (29/211/492), (29/216/499).

477 Osmanlı-Safevî ilişkileri hakkında bkz. Solakzâde, *Tarih-i Solakzâde*, İstanbul 1297, 315, 324, 355 vd; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, 114, 239 vd; Celâlzâde, *Tabâkâtü'l-Memâlik*, eserin geniş bir indeksle yayını için bkz. P. Karpet, *Geschichte Sultan Süleyman Kanunis*, Wiesbaden 1981; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 19753, 225-277, 345-361, 447-451; age, III/1, Ankara 19753, 55-68, 99-113, 205-206; B. Kütükoğlu, age; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, X, 53-59.

SONUÇ

Kızılbaşlığın XVI. asırda bir sorun olarak ortaya çıkışında, üç temel sebebi tespit edebiliyoruz:

1- Safevîlerin, İran'da bir mezhep devleti olarak ortaya çıkmaları ve bölgedeki taraftarlarını kullanarak Anadolu yönünde yayılma çabaları.

2- Osmanlıların, merkezîyetçi devlet anlayışlarını, Anadolu'nun güney ve doğu istikâmetlerindeki yayılma dönemlerinde sancılı bir şekilde uygulama çabaları.

3- Her iki devletin de yayılma alanlarını teşkil eden bölgelerde yaşanan toplumsal yapı. Söz konusu yapı, dinî özellikleri sebebiyle Safevî propagandasına uygun, buna karşılık göçebe aşiret hayatı sebebiyle de Osmanlı merkezîyetçi politikalarına aykırı bir durum arz ediyordu.

Elbette bu sorunun ortaya çıkışı ve gelişmesinde daha bir çok sebep sayılabilir. Ancak, Anadolu'nun ortasından itibaren doğu ve güney bölgeleri üzerindeki Osmanlı-Safevî rekâbetinde dinî (mezhebî) motiflerin, (bilhassa Safevîler tarafından) ağırlıklı bir şekilde kullanılması, böyle bir sorunun ortaya çıkışının temel sebebi olarak öne çıkartılabilir.

XVI. asırda, Anadolu gibi bütün tarihi boyunca din ve mezhep mozaîği olarak değerlendirilebilecek bir ülkede, dinî motiflerin, siyasî ve askerî mücadelelerde öne çıkartılmasının ya da malzeme olarak kullanılmasının, ne büyük toplumsal sorunlara yol açabileceğinin çarpıcı bir örneği yaşanmıştır. Toplumda mevcut bulunan ve normal dönemlerde herhangi bir soruna yol açmayan bazı farklılıklar, bu sayede bir çatışma sebebi haline gelebilmiştir. Tartışmasız bir "iman" konusu olan değerlerin yasaklanması ya da kavgaya aracı haline getirilmesi, sorunların çözümüne yardımcı olmadığı gibi, toplumsal kırıma ve farklılaşmayı artırmaktan başka hiçbir işe yaramamıştır. Üstelik insanların, söz konusu değerleri aşağılamaya ve hatta küfretmeye

zorlanmaları, toplumsal farklılıkların kalıcı düşmanlıklara dönüşmesine sebep olmuştur.

Muhatabını "küfürle" itham ya da kendini "gerçek din savunucusu" olarak gösterme çabaları, iki devlet arasındaki siyasî ve askerî mücadelenin dinî-mezhebî bir renk almasına yol açmıştır. Ayrıca bu gelişmede, ulemânın "fetvâ" yoluyla siyasîlere destek vermesinin, siyasîlerin hareketlerinin meşrûluk kazanmasına ve sorunun toplumsal hale gelmesine yol açtığı da söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin, sözünü ettiğimiz coğrafyayı ele geçirip yerleşme aşamalarında ya da bazı isyanların bastırılması sırasında uyguladığı ve "istimâlet" olarak değerlendirilen, bölge insanını kazanmaya yönelik küçük bazı sosyo-ekonomik politikalarına karşı genellikle şiddetli bir cezalandırma politikası takip etmesi, sorunun daha da derinleşmesine sebep olmuş görünmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, XVI. asır boyunca Anadolu'da yaşananlar, toplumsal sorunların meydana gelişi ve çözümlenmesi hususlarında, ibretle hatırlanacak acı tecrübeler olduğu kadar, bilhassa siyaset ve bilim adamları bakımından çıkarılacak derslerle dolu olması bakımından da büyük önemi hâiz bulunmaktadır. XVI. asırda yaşanan toplumsal sorunların, dönemin şartları gereği, normal zeminlerde çözüme kavuşturulamaması ve şiddet politikasıyla halledilmeye çalışılması; sorunun gittikçe ağırlaşarak zamanımıza kadar devam etmesine sebep olmuştur. "Geçmişî bilimsel metotlarla anlamaya çalışma teşebbüsü" olarak tarif edebileceğimiz tarih araştırmalarının, siyasî, askerî, dinî ve toplumsal geçmişimizden bir takım dersler çıkarmaya yönelmesi beklenmelidir. Aksi halde tarih araştırmaları, sadece bazı kimse-lerin geçmişe yönelik meraklarını tatmin etmekten öte bir işe yaramayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

A-Arşiv Belgeleri:

1- Yayınlanmamış belgeler:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Mühimme Defterlerinden derlediğimiz toplam 108 belge, ekler kısmında fotokopi ve çeviri yazıları verildiği için, ayrıca bibliyografyada gösterilmedi.

2- Yayınlanmış belgeler:

Ahmet Refik, *On altıncı asırda Râfızîlik ve Bektaşîlik*, İstanbul 1932.

Altınay, Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, hazırlayan: Abdullah Uysal, Ankara 1987.

Orhonlu, Cengiz, (Haz.), *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhîsler (1597-1607)*, İstanbul 1970.

Şahin, İlhan – Emecen, Feridun, *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm II. Bâyezîd Dönemine Ait 906-1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994.

B-Yazma Eserler

Ebu's-Su'ûd Efendi, *Ma'ruzât-ı Ebi's-Su'ûd*, Hasan Yüksel Özel Kitaplığı, el yazması, (18 Cemâziyelâhîr 1235/2 Nisan 1820 tarihli istinsah).

C-Basılı kaynaklar:

Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri, Hazırlayan: Nihat Azamat, İstanbul 1992.

Âşıkpaşaoğlu Ahmet Âşîkî, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, Düzenleyen: Çiftçiöğlu N. Atsız, *(Osmanlı Tarihleri I)*, İstanbul 1949.

Celâlzâde, *Tabâkâtü'l-Memâlik*, eseri geniş bir indeksle yayınlayan: P. Karpel, *Geschichte Sultan Süleyman Kanunis*, Wiesbaden 1981.

- Celâlzâde Mustafa, **Selim-nâme**, hazırlayanlar: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul 1983².
- Hoca Sâdeddin, **Tâcü't-Tevârih**, II, İstanbul 1279-1280.
- Hadîdî, **Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)**, Hazırlayan: Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
- Peçevî İbrahim Efendi, **Târih-i Peçevî**, I, Matbaa-i Âmire 1283.
- Solakzâde, **Tarih-i Solakzâde**, İstanbul 1297.
- Üveysîlikten Bektaşîliğe **Kitab-ı Cebbâr Kulu**, (Hazırlayanlar) Hasan Yüksel - Saim Savaş, Sivas 1997.

D-Kitaplar:

- Akdağ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyanları"**, Ankara 1975.
- Aslanoğlu, İbrahim, **Pîr Sultan Abdallar**, İstanbul 1984.
- Atalay, Besim, **Bektaşîlik ve Edebiyatı**, İstanbul Matbaa-i Âmire 1340.
- Babinger, F. – Köprülü, F., **Anadolu'da İslâmiyet**, hazırlayan: Mehmet Kanar, İstanbul 1996.
- Balivet, Michel, **Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan**, çeviri: Ela Gültekin, İstanbul 2000.
- Bayrak, Mehmet, **Pîr Sultan Abdal**, Ankara 1986.
- Bezirci, Asım, **Pîr Sultan**, İstanbul 1986.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, III, İstanbul 1985.
- Birken, Andreas, **Die Provinzen des Osmanischen Reiches**, Wiesbaden 1976.
- Cebecioğlu, Ethem, **Hacı Bayram Velî**, Ankara 1991.
- Demirel, Ömer, **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, Ankara 2000.
- Dilçin, Cem, (Düzenleyen), **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara 1983.
- Fiğlalı, Ethem Rûhi, **İmâmîyye Şîası**, İstanbul 1984.
- Fiğlalı, Ethem Rûhi, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, İstanbul 1986³.
- Fiğlalı, Ethem Rûhi, **Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik**, İstanbul 1990.

- Gölpınarlı, A., 100 Soruda Tasavvuf, İstanbul 1985².
- Gölpınarlı, A. – Boratav, P. N., Pir Sultan Abdal, İstanbul 1991.
- Gölpınarlı, A., Melâmîlik ve Melâmîler, (Tıpkıbasım) İstanbul 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik, İstanbul 1987².
- Gökyay, Orhan Şaik, (Haz.), Kâtip Çelebi'den Seçmeler, I, İstanbul 1997.
- Halaçoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1988.
- Hinz, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992².
- Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1985.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Nur Baba, (baskıya hazırlayan Atilla Özkırmılı), İstanbul 1977.
- Kızıoğlu, M. Fahrettin, Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara 1976.
- Koç, Yunus, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı, Ankara 1999.
- Köklügiller, Ahmet, Pir Sultan Abdal, İstanbul 1984.
- Köprülü, F., Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1981³.
- Küçükdağ, Yusuf, II. Bayezit, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi, İstanbul 1985.
- Kütükoğlu, Bekir, Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612), İstanbul 1993.
- Mumcu, Ahmet, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Ankara 1985².
- Nüzhet, S., XVII. Asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal, İstanbul 1929.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Türk Sufiliğine Bakışlar, İstanbul 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17.Yüzyıllar), İstanbul 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar), Ankara 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Babaîler İsyanı Aleviliğinin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü, İstanbul 1996².
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul 1983.
- Pamuk, Şevket, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, İstanbul 2000².
- Savaş, Saim, Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi, İstanbul 1992.

- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Samsun 1997.
- Serin, Rahmi, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, İstanbul 1984.
- Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986².
- Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilâtı-Destanları*, İstanbul 1980³.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1978.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1975³.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1975³.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984², 126-128.
- Yalman (Yalkın), Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları*, II, Haz. Sabahat Emir, Ankara 1977.
- Yüksel, Hasan, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibü'l-Eşrâflar Ahmet Rif'at Devhatü'n-Nukabâ*, Sivas 1998.
- Yüksel, Hasan, (Çev.), *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar Berber Bedirî'nin Günlüğü*, Sivas 1993.

E-Makaleler:

- Altundağ, Şinasi, "Selim I.", *İA.*, X.
- Bacqué-Grammont, J. L., "Etudes Turco-Safavides, III. Notes Et Documents Sur La Révolte De Şâh Velî B. Şeyh Celâl", *Archivum Ottomanicum*, VII, (Wiesbaden 1982).
- Bacqué-Grammont, J. L., "Une Liste De Timariotes Suspects Dans La Province Du Rûm En 1513", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XLI/1-4, Eylül 1982-Ekim 1983, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, (İstanbul 1984).
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis, "Études Turco-Safavides, XVI. Quinze Letters D'Uzun Süleyman Paşa, Beylerbey Du Diyar Bekir (1533-1534), *Anatolia Moderna Yeni Anadolu*, I.
- Bacqué-Grammont, Jean Louis, "Un Rapport De Fil Ya'kûb Paşa, Beylerbey Du Diyar Bekir, En 1532 (Études Turco-Safavides, XIII)", *Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes*, 76. Band, (Wien 1986).

BİBLİYOGRAFYA

- Bacqué-Grammont, Jean Louis, "Neuf Letters De Ferh d Pa a (1515-1521)", **Osmanlı Ara tırmaları**, X, ( stanbul 1990).
- Bacqué-Grammont, Jean Louis, " tudes Turco-Safavides, XV. Cinq Letters De Hüsrev Pa a, Beylerbey Du Diy r Bekir (1522-1532)", **Journal Asiatique**, CCLXXIX/3-4, (1991).
- Baha Said, "Bekta iler", **Türk Yurdu**, V/28, ( stanbul Nisan 1927).
- Barkan,  . L., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir  sk n ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", ** ktisat Fakültesi Mecmuası**, XI/1-4, ( stanbul 1949-1950), XIII/1-4, ( stanbul 1951-1952), XV/1-4, ( stanbul 1952-54).
- Demirel, Ömer, "Kuruluşundan Günümüze  e itli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas K  k Minare Mahallesi", **Türk Yurdu 700. Yılında Osmanlı**, XIX-XX/148-149, (Ankara Aralık 1999-Ocak 2000).
- Faroqi, Suraiya, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar  orum", **Çorum Tarihi**, (haz. 5. Hitit Festival Komitesi), tarihsiz (muhtemelen 1981).
- Gökbilgin, M. Tayyib, "15. ve 16. Asırda Ey let-i R m", **Vakıflar Dergisi**, VI(1965).
- Gölpınarlı, A., "Kızılbaş" ** A**, VI.
- Gündoğdu, Abdullah, "Türkistan'da Osmanlı İran Rek beti: (1583-1598)", **Türk Ocakları İzmir  ubesi Osmanlı Devleti'nin 700. Kurulu  Yıldönümü Uluslar arası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri İzmir 8-10 Nisan 1999 İzmir**, İzmir 2000.
-  lhan, M. Mehdi, "1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre  mid Sanca ında Tim r Dağılımı", **  EFTED Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı**, XII, ( stanbul 1982).
-  nalcık, Halil, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", **Osmanlı**, I, Ankara 1999.
-  nalcık, Halil, "Türkler/Osmanlılar", ** A**, XII/2.
-  nalcık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Y kseli i Fatih Sultan Mehmet", ** sl m Tarihi Kültür ve Medeniyeti**,  ev. Hulusi Yavuz,  stanbul 1988.
-  nalcık, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda  sl m II",  ev. Mustafa  zel, **Dergah**, 31 ( stanbul Eylül 1992).
-   irli, Mehmet, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", **  EFTED, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı**, XII, ( stanbul 1982).
- Köprülü, F., "P r Sultan Abdal", **Hayat**, S.64, (1928).
- M likoff, Ir ne, "Kızılbaş Problemi", **Uyur  dik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları**,  ev. Turan Alptekin,  stanbul 1993.

- Melikoff, Irène, "Anadolu'da Cemaat Dışı İslâmlık Örf-dışılık, İnanç-karışması, "Gnose", **Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları**, çev. Turan Alptekin, İstanbul 1993.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: "Kadıızâdeliler Hareketi", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XVII-XXI/1-2, (Ankara 1979-1983).
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Türk Heterodoksı tarihinde "Zındık", "Hâricî", "Râfızî", "Mülhid" ve "Ehl-i Bid'at" terimlerine dâir bazı düşünceler", **İÜFTED Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı**, XII, (İstanbul 1982).
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Din", **IRCICA Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, II, İstanbul 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesihyanik Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", **V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25-Ağustos 1989, Ankara 1990.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğu Ve İslâm: Problemler, Hipotezler Ve Bir Perspektif Denemesi", **Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan 1999 Bildiriler**, Konya 2000.
- Sanvory, R. M., "Safevî İran'ı", **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, I, çev. Mehmet Maksudoğlu, İstanbul 1988.
- Savaş, Saim, "XVI. Asırda Safevîler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler", **Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler 07-09 Nisan/April 1999**, Konya 2000.
- Savaş, Saim, (Fransızcaya çev. Bacqué-Grammont, Jean Louis), "Les Menées Safavides En Anatolie Au XVIe Siècle Et Les Mesures Prises À Leur Rencontre Par L'État Ottoman" adıyla, **ANATOLIA MODERNA YENİ ANADOLU**, IX, (Paris 2000).
- Savaş, Saim, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, Ankara 1992.
- Savaş, Saim, "Zâviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü", **Osmanlı**, IX, Ankara 1999.

BİBLİYOGRAFYA

- Skovgaard-Petersen, Jakob, "Takıyye mi, Yoksa Sivil Din mi? Lübnan'daki Mezhep Esasına Dayanan Devlet Çerçevesinde Dürzi Din Uzmanları" , **Alevi Kimliği**, (editörler: T. Olson, E. Özdalga, C. Raudvere), İstanbul 1999.
- Tekindağ, Şehabettin, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", **İÜFTED**, 7-8(İstanbul 1977).
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **İÜFTD**, XVII/22, (1968).
- Uludağ, Süleyman, "Müzakereler" **Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler**, İstanbul 1999.
- YAZICI, Tahsin, "Safevîler", **İA**, X.
- YAZICI, Tahsin, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, II (İstanbul 1956).
- Yüksel, Hasan, "Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıfları Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddin Ailesi)", **Revak**, (Sivas 1990).
- Yüksel, Hasan, "Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm", **Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri İzmir 8-10 Nisan 1999**, İzmir 2000.

F-Haritalar:

- Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu, Haritalar ve Atlaslar, IV, Erzurum 1989, 594, No:1510'da, 1/3000.000 ölçeğinde, 46x69 ebadında, "**Türkiye'de Bektaşî ve Alevîlerin Oturdıkları Yerleri Gösterir Haritadır**" başlıklı harita.

EKLER

I-Belgelerin Çeviri Yazıları:

(1)

BA.MD.3/172/473

Yazıldı.

Za'im Mehmed Beğ bin Mustafa'ya virildi fi 10 Muharrem sene 967

Varna kadısına ve ze'âmet tasarruf iden Nâzır-ı Emvâl olan Mehmed'e hüküm ki, cânib-i taht-ı kazânda olan tekyelerde ba'zı ehl-i bid'at ışıklar cem'iyet üzere olub dalâlet ile fesad ve şenâ'atden hâlî olmadıkları istimâ' olundu imdi bundan akdem memâlik-i mahrûsemde Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at şî'ârı üzere olmayub bid'at ve dalâlet üzere olan ışıklarun men'i için ahkâm-ı şerife irsâl olunmuş idi imdi ol emr-i hümayûnum kemâkân mukarrerdir buyurdum ki, vardukda bu hususa dikkat ve ihtimamla mukayyed olub kazâ-i mezburda anun gibi tekyelerde Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at Mezhebi üzere olmayub bid'at ve dalâlet ve hilâf-ı şer' vaz' üzere olan ışıkları men' u def' eyleyesiz hilâf-ı şer' kimesneye iş itdirmeyesiz memnû' olmayanları ismi ve resmi ile yazub 'arz idesiz sonra anlar hakkında emr-i celilü'l-kadrim ne vechile sâdır olursa mûcibi ile 'amel idesiz ammâ bu bahâne ile kendü halinde salâh üzere olan kimesnelere hilâf-ı şer' dahl ve tecâvüz olunmakdan ve kimesneden bu bahâne ile ahz u kabz olunmakdan ziyade hazer idüb tamam hakk üzere olasız.

(2)

BA.MD.3/173/477

Yazıldı.

Bekir Çavuş'a virildi fi 29 Muharrem sene 967.

Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki, hâliyâ Kızılbaş ve Gürcü taraflarının ahvâli ma'lûm olmak lâzım olmağın buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda dâimâ mukayyed olub Kızılbaş cânibinin evzâ' u etvânı ve fikr ü firâsetleri ve Gürcü taraflarının evzâ' u etvânı ve hareket ve sükûnları ahvâli her ne yüzden ise her cânibinin vâkıf olduğun ahbârın mufassal yazub mezbur ile sūd-de-i sa'âdetime bildürüb min ba'd dahî her cânibe yarar mu'temedün 'aleyh adamlar gönderüb eğer Kızılbaş tarafının ve ol firar iden 'usâtun ve Gürcü ve Gürcü câniblerinin ahvâl ve etvârların ve fikr ü firâsetlerin ve bi'l-cümle evzâ' ve sâ'ir cumhûr-ı umûrın tettebbu' ve tecessüs idüb ma'lûm idinüb dahî 'ale't-tevâlî sūd-de-i sa'âdetime i'lâmdan hâlî olmayasın.

(3)

BA.MD.3/477/1422

Yazıldı.

Beğlerbeğiye hizmet iden Abdüsselâm'a virildi fî 19 Zilk1a'de sene 967.

Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki, hâliyâ mektub gönderüb Amasya ve Tokat ve Çorum levendlerinden **yiğirmi nefer kimesne Kızılbaş vilâyetine kaçub giderler iken serhadde tutulub Ka'la-i Erzurum'da habs olundukların ve iki neferi fevt olduğun bildirdüğün ecilden mezburların dahî haklarından gelinmek emr idüb buyurdum ki, emrim üzere haklarından gelinüb emrim yerine varduğın yazub südde-i sa'âdetime 'arz eylesin.**

(4)

BA.MD.3/562/1644

Mezbur Mehmed Çelebi'ye virildi fî Rebi'ülevvel sene 968

Varna kadısına hüküm ki, hâliyâ za'im Mehmed ile mektub gönderüb Varna Kazası'na tâbi Sebve(?) nâm mevzi' de **Akyazılı Baba Tekyesi'**nde sâkin olan **ışıkların** adları emr-i şerîf mücebince teftiş olundukda zikr olunan tekyeye karîb olan kurâ ahâlisinden nice müslümanlar; tekye-i mezbûreye serhad beğleri hizmet için vâfir kullar gönderüb zikr olunan kullar tekyenin etrafında bağlar diküb ve üzüm sıkub **hamr idüb** fışk u fücûrdan hâli olmadıklarından gayri gelen levendâna hamr deyüb satub külli(?) fesâda sebep olur, deyu haber virdiklerinden mâ'adâ tekye-i mezbûrede **Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at** vaz'ı üzere olan dervişler dahî vech-i meşrûh üzere haber virüb 'ale'l-husus içlerinden Mirac(Karaca?) 'Ali nâm ışık haram-zâde olub cemî'i zamanda fesaddan hâli olmayub ehl-i fesad olmakdan te'dib olunub birkaç günden sonra **pervâne** ve birkaç **ışık** ile tekyenin Sünni kul tâifesinden olmak gerek ve birkaç kullar ile ittifak idüb ahâli-i tekye-i mezbûre emr-i riyâseti mezbûra bıragub külli fesada bâ'is olmuşdur deyu 'arz olunduğu ecilden buyurdum ki, mezburları yarar adamlara koşub südde-i sa'âdetime gönderesiz.

(5)

BA.MD.4/204/2143

Sûret-i hatt-ı şerîfidir.

Bir kimesne kâğıd sundu Hazreti Hoca Abdullah Semerkandî kuddise sırruhû hulefâsından Mevlânâ Seydi 'Ali ki, **Kızılbaş katl itmiş** anun oğlu imiş on iki pâresi cevânbiden(?) varmış beş pâre dahî ziyâde oluna Hakîm Çelebi ol âdemi bilür sorub hükmü tizce viresiz Haccâ irişmeğe murad idinür sûretin(?) getirüb girü alıvır kendi ismi Molla Ahmed imiş.

Resmî dahî afv olundu deyu tezkere virildi.

(6)

BA.MD.5/44/103

Yazıldı.

'Arz getüren Ahmed Gazi'ye(?) virildi fî 19 Muharrem sene 973

Bozok beğine hüküm ki, Bozok kadısı mektub gönderüb Bozok beği ile Akdağ kadısına emr-i şerîf vârid olub mefhûm-ı şerîfinde siz ki, kadıarsız mektub gönderüb kaza-i Bozok mehâyifi teftiş olundukda kaza-i mezbûreden dârende Cum'a nâm çeribaşından ba'zı kimesneler hukuk-ı şer'îye talep itdikde ibrâ ve iskat idüb mezbur Cum'a(ya) töhmetler ve zina ve sirkat ve hırsuz yatağı ve Kızılbaşlık isnâd olunub ve hısımları dahî evsâf-ı mezbûreden berîdir deyu haber virdiğin bildirmeğin habsine bâ'is ne olmuşdur 'arz idesiz deyu fermân olmağın a'yân-ı vilâyetden tefahhus olundukda mehâyif müfettişlerine üzerine hukûk-ı nâs sâbit olan sipahileri habs idüb 'arz idesiz deyu emr olunmağın habs idüb vech-i meşruh üzere zıkr olunan töhmetlerden berîdir deyu cemâ'at-ı kesîre cevab virdüklerin 'arz idüb ve sâbikan Amasya kadısı Mevlânâ Muzaffer ve sâbikan Sonusa kadısı Mevlânâ Mehmed mezbur Cum'a'nın tumarı âhere virilmiştir ve ba'zı kimesnelerden ednâ behâya kavli alub ve ba'zının bir mikdar akçesin virüb ve ba'zısının akçesin vormeyüb zulm itdirmiş deyu sâbit olub hukûk-ı nâs alınub habs olunmuşdur deyu haber virmeğin buyurdum ki, kazıyyesi müşârunileyh kadılar 'arz itdükleri gibi olub fesaddan hâli olmamak ihtimâli bâkî ise habsden itlak olunmaya ve illâ yarar kefillere virüb itlak eylesesiz.

(7)

BA.MD.5/65/153

Yazıldı.

Şehrizol çavuşlarından 'İvaz nâm çavuşa virildi divandan fî selh-i Muharrem sene 973

Şehrizol beğlerbeğine hüküm ki, Basra'yı muhasara iden a'râb-ı şekâvet-nihâların def'-i mazarrat ve fesadları için beğlerbeğiliğine Diyarbekir'den emr olunan ümerâ ve asâkir-i nusret-me'âsirimle(?) ol cânibe müteveccih oldukda mukaddem ol tarafa irad-ı ahbâr için irsâl olunan ulaklarınız gelüb düşman-ı bed-fi'âl firar idüb Basra cânibinde havf ve hatar kalma-yub diyâr-ı Bağdad dahî kaht üzere olmağla 'asker halkına icâzet virildüğün i'lâm eylemişsin mektubunda her neki tafsîl ve beyân olunmuş ise ma'lûm oldu eyle olsa vakur-ı ferâset ve ihtimâmından olan bunun emsâli ikdâm ve tedârik-i ihtimâm idiğın zuhûra gelmiş buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak kemâkân ol cânibden gaflet üzere olmayub beğlerbeğiliğine müte'allik 'asker halkı yerlü yerinde müretteb ve mükemmel düşmana yarağıyla vakitlerinde hâzır bulunmalarına tenbih ve te'kid dahî dâ'imâ a'dâ tarafına kemâl-i teyakkuz ve intibâh üzere nâzır olub ol cânibden ve Yukaru Cânibden vâkıf ve muttali' olduğun ahbâr ve âsârı i'lâm itmekden hâli olmayasın ve Yukaru Cânibe tâbî' olan aznavurların(?) ahvâli için Erzurum beğlerbeğisine hükm-i humâyûnum gönderilüb ol aznavurlar(?) sulhden sonra gelüb Başaçok Melik'e ilticâ itmişler ise girü yerlerine gönderilmek emrim olmuşdur eğer sulhden

evvel gelmişler ise ana göre Bâb-ı sa'âdetime 'arz olunmak tenbih olunmuştur inşaallah bilâ-'özü(?) ol cânibden sıhhati üzere 'arz olundukda emr-i hümayûnum gönderildiği üzere cevabların viresiz.

(8)

BA.MD.5/88/205

Yazıldı.

Mezkur çavuş âdemi Süleyman'a virildi fi 8 Safer sene 973

Rûm beğlerbeğine ve Sivas ve Tokat kadılarına hüküm ki, hâliyâ Divriği Alaybeğisi Ali'nin sipahi taifesine ve gayra zulm ve te'addisi olduğundan ma'adâ kendü cânibinden Hüsâm nâm kimesneyi nâib nasb idüb kendünün ve dizdarın ve sâir müte'allikâtının kazâyâsın ana gördürüb ve akrabâsından Kâtib Hasan Babası dimekle ma'ruf kimesne Şark Seferi'ne varıldıkda Şah'a kılıç çekmezem deyu dirliğinden ferâgat idüb ve akrabâsından dahî Yukaru Cânib'de dirliğe mutasarrıf yarar adamı olub mektubu eksük olmadığı ve mezbur ma'rifeti olmadan at virmeğe havflarından kâdir olamadıkları ve Şark Cânibi'nden gelüb giden adamlar yanından eksük olmayub Yukaru Cânib'le mu'âmelesi olduğu ve Divriği'de müşârunileyh müte'allikâtından Ak Mehmed dimekle ma'ruf kimesne Şah İsmail'in bir Sarı Paşmağın doğurmayan hatunlara şifâdur deyu istişfâ eylediği 'arz olunmağın 'umûmen teftiş olunmasını emr idüb buyurdum ki, Dergâh-ı Mu'allam çavuşlarından İskender varıcak seninle Tokat kadısı te'hîr itmeyüb Sivas'a varub Sivas kadısıyla ma'an çavuş ma'rifetiyle mezkurun teftişine mübâseret idüb da'vâyı hakk idenler ile beraber idüb bir def'a şer'le fasl olunmayub on beş yıl terk olunmayan da'vâların ber müceb-i şer'-i kavim teftiş eyleyüb göresin fi'l-vâki' mezburun sipahi taifesine ve gayra zulm ve te'addisi var ise üzerine şer'le sübût ve zuhûr bulan hukûku ashâbına bî-kusûr alıvırdükden sonra Yukaru Cânib'e mu'âmelesine müte'allik akrabâsı Hasan ile kendüye isnâd olunan hususu kimesneye ifşâ itmeyüb yarar ve mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden ahvâlini tettebbü' ve tecessüs eyleyüb dahî sahih mezburun ve akrabâsının Yukaru Cânib'e mu'âmeleleri olub at ve katır ve sâir nesnelerden hedâyâ gönderüb ol taraftan gelen adamlar ile ihtilâtı muhakkak olmağla yaramazlığın haber virirler ise 'alâmet için paşmağı zuhûra getürüb hakikat-i hallerin ma'lum idinüb dahî mezbur Ali'nin üzerine sübût bulan hukûku ve sâir mezâlim ve muhâyakâtı ve kendünün akrabâsının Yukaru Cânib ile vâki' olan mu'âmelelerini mufassal ve meşruh yazub südde-i sa'âdetime 'arz eyleyesiz.

(9)

BA.MD.5/429/1142

Yazıldı.

Ca'fer Kethüdâ'ya virildi fi 17 Şa'banü'l-Mu'azzam sene 973

Van beğlerbeğine hüküm ki, Van'da dirlik tasarruf idenlerden ba'zı kimesneler Kızıl-

EKLER

baş olub Yukaru Cânible ittihad üzere oldukları i'lâm olunmağın esâmileri defter olunub sana irsâl olundu buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda mukayyed olub mezburların ahvâllerin hafiyeten tettebbu' ve tehassüs idüb göresin fi'l-vâki' mezkurlar Sünnîler olmayub mezheblerinde ihtilâl olub Yukaru Cânib ile ittihadları var mıdır nicedir tamam vâkıf ve muttali' olub anun gibi ol cânible ittihad üzere olanlar eğer anlardan ve eğer gayriden birer tarikle bahâne idüb ihrâc eyleyesin ammâ hüsn-i tedârik idüb bir vaz' itmek gereksin ki, kimesne vâkıf ve muttali' olmaya.

(10)

BA.MD.5/513/1401

Bu dahî.

Yazıldı

Trabzon beği Süleyman Beğ'e hüküm ki, mektub gönderüb sancağında olan Kürtün Kazası'nın re'yâsi Çepni olub Kızılbaş ehîbbâsı olmağla bu def'a sulhdan sonra otuz nefer kimesne kat'ı 'alâka idüb öte cânibe gidüb varmadadır(?) gayri(?) dahî ba'zı kimesneler Yukaru Cânibe muttasıl nuzur cem' idüb varub gelüb haklarından gelinmezse cümlesi göşüb gitmeleri mukarrerdir deyu bildirmişsin imdi melâhidin(?) tâifesinin(?) haklarından gelinmek ehemmi mühimât dandır buyurdum ki, hüküm-i şerîfim varıcak bu bâbda tamam basîret üzere olub bu hususu kimesneye ifşâ itmeyüb ve Kızılbaş teftiş olunur imiş deyu şâyî' olmakdan ihtiyat idüb anın gibi Yukaru Cânib ile 'alâka ider kimesneleri birer bahâne ile hafiyeten ele getirüb dahî ahvâllerin şer'le teftiş idüb rafz ve ilhadları sâbit ve zâhir olanları habs idüb yarar adamlarla südde-i sa'âdete gönderesin yazub bildirsesin ammâ bu bahâne ile kendü hâllerinde olan Sünnîlere mücerred celb ve ahz ile(?) dahl ta'arruz(?) olmakdan sakınasız.

(11)

BA.MD.6/324-325/686

Yazıldı

Bağdad beğlerbeğisi kethüdâsı âdemine virildi fi 4 Şa'ban sene 972

Musul beğine ve kadısına hüküm ki, hâliyâ Diyarbekir beğlerbeğisi İskender dâme ikbâluhü Amid ve Nusaybin kadıları ile mektub gönderüb bundan akdem emîrû'l-ümerâi'l-kirâm Şehrîzol beğlerbeğisi Muzaffer dâme ikbâluhü mektub gönderüb Kasaba-i Musul'da Bâbü'l-'Irak Mahallesi'nde şirret ile meşhur olan Hüseyin ve Kâsım dâimâ teviz idüb müslümanlara nâ-meşrû' bühtan idüb kasaba-i mezbûre ahâlisini birbirine düşürüb Sünnî mezheb olan Seyyid Mehmed'e isnâd-ı mâlem-yekûn idüb ve Musul Sancağı beği mezbûrân müfsidlerün hakkından gelmek istedikde firar idüb niçe müfsidler ile 'ahd idüb dergâh-ı mu'allâya varub gayr-i vâki' şikâyetler idüb şikâyetleri kizb olduğuna şübhe olmayub bu cânibden birbirinin tahrikiyle şikâyet varmışlardır deyu bildirdiler imdi nefsi-i Musul'da Refâvîz kısmından ba'zı melâhide yevm-i 'aşûrada cem' olub sahâbe-i gûzine sebbeyleydükleri istimâ'

olundu men' olunmağıçün hükm-i şerîf gönderilmiş iken yine sene-i mâziyede ba'zı melâhi-denin cem'iyeti mütezâid olub şer'-i şerîfe muhâlif evzâ'-i garîbeye irtikab olunmağın ol asıl mülhidler ele götürülmek için mukaddemâ hükm-i humâyûnum gönderilmişidi yevm-i 'aşûrada cem'iyet idüb sahâbe-i güzîn rıdvânü'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'îne sebb idenler kimlerdür rafz ve ilhâd kangı tarafdadur ve müşârunileyhin 'arz itdügü üzere şirret ve şekâvet-leri var ise mezbûrân müfsidler ve şer'-i şerîfe muhâlif evzâ'ı olan mülhidlerden kaç nefer ki-mesne bulunur ise ki, şer'le rafz ve ilhâdî sâbit ve zâhir ola, tescil itdikden sonra kendüleri kayd u bend idüb sûret-i sicilleriyle gönderesin deyu fermân olunmağın ber müceb-i emr-i şerîf nefs-i Musul'a varılub cânibeynden birbirine rafz ve ilhâd ve şirret ve şekâvet isnâd idenlerden Bâb-ı 'Irak Mahallesi halkından olan mezkûrân Hacı Kâsım ve Hüseyin ve gayri-leri ve sâdât zümresinden Seyyid Mehmed ve Seyyid Ca'fer ve Seyyid Murtazâ ve sâirleri ih-zâr olunub 'akd-i meclis olunub teftişe şürû' olundukda tarafeynden birbirine isnâd itdük-leri ef'âl-i habîsiyyenin isbât ve izhârına bi-vechî'n mine'l-vücûh kâdir olamayub âcizler olub birbirine itdükleri isnâdın izhârında 'adem-i kudretleri ma'lûm olucak cânibeyne aslâ ta'alluku ve husûs-ı kazıyyede dahli olmayub 'ulemâ ve sulehâ zümresinden ve a'yân-ı vilâ-yetden bî-garaz ve mu'temedü'n-'aleyh müslümanlardan tarafeynin keyfiyet-i husûmetleri ve halleri sırran ve 'alâniyyeten teftiş olunub Bâb-ı 'Irak tarafında sâkin olan cemâ'atin sâdât ve kurbünde sâkin olanlar ile mâbeynlerinde kadîmden 'adâvet olgelmış olub birbiriyle ke-mâl-i 'adâvet ve buğz üzere olmağla Bâb-ı 'Irak halkı sâdât tarafına Rafz isnâd idüb sâdât dahî anlara Yezidlik isnâd idegelmışlerdir amma iki cânibün dahi itdügü isnâd ve yevm-i aşûrada sâbıkân itdükleri cem'ıyyet emr-i şerîf ile men' olunandan beru vâkî' olmayub sâdât zümresi eben an-cedd sahihu'n-neseb ve Sünniyyü'l-mezhebdür ve Bâb-ı 'Irak mahallâ-tında sâkin olanlar dahî Sünnîlerdür ve ehl-i salât müslümanlardır bu zamana değin mâ-beynlerinde olan şikâk mahzâ 'adâvet-i dünyeviyye sebebindendür deyu muvâcehelerinde haber virdüklerinden gayri bi'l-fi'il İmâdiye hâkimi olan Sultân Hüseyin ve Erbil beğî Bekir dâme 'ızzuhumâ dahî ferîkayn hakkında müslümanların vech-i meşruh üzere olan şehâdet-lerine muvâfık haber virüb ve ferîkaynın birbirine itdükleri isnâd gayr-i vâkî' olmakdur ve'l-hâsıl iki cânib birbirine itdükleri da'vânın izhârına kudretleri olmayub hilâf-ı vâkî' olmağla cümlesi ferâgat idüb min ba'd ahad-i cânibeynden rafz ve ilhâda müte'allik bir kelâm sudûr iderse vâli-i vilâyet hakkımızdan gele deyu cem-i gafir ve cem'-i kesir huzûrunda bâ-ser-hem mukırr ve mu'terif olub dünyevî olan 'adâvetlerine i'tibâr olunmamağın küdüret-i mez-bûre mâbeynlerinden mürtefi' olduğun 'arz eylemişsin buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak zikrolunan iki tâifeye kemâ-yenbağî tenbîh ve te'kîd eylesesin ki, itdükleri musâlahaları üze-re sâbit-kadem olub mâbeynlerinden küdüret ve 'adâvet ve buğz ve hasedi ref' idüb kendü hallerinde olalar şöyle ki, min ba'd şikâk ve 'adâvet izhâr idüb veyâ şer'-i şerîfe muhâlif vaz'ları ola envâ'-i 'ukûbet ile mu'âkab olunub gereği gibi haklarından gelinür bilmiş olalar şöyle bilesiz.

(12)

BA.MD.6/422/897

Yazıldı.

Kazâ-i mezbûreden Yakub nâm kimesneye virildi fî 23 Şa'ban sene 972

Kastamonu beğine Kastamonu ve Taşköprü kadılarına hüküm ki, hâliyâ sen ki, Taşköprü kadısının mektub gönderüb taht-ı kazana tâbi' Hacıyülük nâm karyeden Rafz ve Sebb'i şer'le sâbit İsmail için 'ulemâ ve sulehâ ve sâir müslimîn mezkur Rafz ve Sebb'le meşhur olduğundan gayri Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atden nice hâliü'z-zihin müslümanların dalâletine sebeb olub tarik-i rafz ve ilhâda tahrik ider men' olunmaz ise 'âmme-i müslimîni idlâl idüb mezheb-i ehl-i sünnet ve cemâ'atden ihrâcî mukarrerdir deyu i'lâm eyledüğün ecilden buyurdum ki, hükm-i şerîfîm varıcak göresin kazıyye 'arz olunduğu gibi ise ki, Rafz ve ilhâdî şer'le sâbit ola sübut ve zuhur bulan mevâddının sûret-i sicilleriyle mezbûru mukayyed ve mahbus dergâh-ı mu'allâma gönderesiz tezvir ve telbisden ve şühûd-ı zordan ve hilâf-ı şer' zulm ve hayf olmakdan ziyade hazer eyleyesiz.

(13)

BA.MD.6/506/1108

Yazıldı.

'Arz getüren Habil'e virildi fî 7 Şa'ban sene 972

Bozok beğine ve Bozok ve Akdağ kadılarına hüküm ki, siz ki, kadılsız mektub gönderüb Kaza-ı Bozok mehâyifi teftiş olundukda kaza-i mezburdan Cum'a nâm çeribaşısından ba'zı kimesneler hukuk-ı şer'îye talep idüb ber müceb-i şer'-i şerîf lâzım olan hukuku ashâbına edâ idüb ibrâ ve iskât olunub mezbur Cum'a'nın kendüye töhmet-i zinâ ve sirkat ve hırsuz yataklığı ve Kızılbaşlık isnâd olunmayub hasımları dahî bu makûle evsâf ve ef'âlden zimmeti(?) berîdir deyu ihbâr itdiklerin i'lâm itdüğün ecilden buyurdum ki, hükm-i şerîfîm varıcak göresiz kazıyye 'arz olunduğu gibi ise şer'le üzerine sâbit ve zâhir olan hukuku ashâbına alvirdükden sonra mezkurun habsine bâ'is ne olmuşdur nicedir vukû'u ve sıhhati üzere yazub 'arz eyleyesiz.

(14)

BA.MD.6/575/1261

Yazıldı.

Bu hüküm tashih olunub sene 973 Muharremi'nin yigirmiyedinci gününde tekrar geçmiştir.

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub ve sûret-i sicil gönderüb Bâli bin Saruca ve Mehmed bin Turak ve Mirza bin Mustafa ve Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmed nâm beş nefer kimesneler re'âya tâifesinden nezir tarikiyle altun ve esbâb alub Yukarı Cânibe giderken ele girüb ol vecihle mahalli olandan esbâb ve altun alub girdüklerin ikrar itdiklerin bil-

dirmişsin imdi mezkur beş nefer kimesneler siyaset olunub evlâd ve ensâbı Budun'a sürülmesin emr idüb buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak emrim mücebince te'hîr itmeyüb mezkûrânı siyaset idüb emrim yerine varduğun yazub bildiresin ve mezkurların evlâd ve ensâbının ol yerden 'alâkasın kat' idüb yarar adamlara koşub Budun beğlerbeğisine gönderüb teslim itdiresin ve ne mikdar kimesne sürülüb irsâl olunduğun ve Budun'a varub teslim olunduğun yazub 'arz eylesin ammâ bu bâbda hakk-ı sarîha tâbî' olub bu bahâne ile kendü halinde olanlara dahl olmakdan ve kimesneye himâyet olunub malları alınmağla halâs olmakdan hazer idüb emr-i şerîfimin edâsında ikdâm ve ihtimam üzere olasin.

(15)

BA.MD.6/596/1312

Yazıldı.

Yakub nâm 'araba(?) virildi fi 5 Zilhicce sene 972.

Kastamonu beğine ve Taşköprü kadısına hüküm ki, mektub gönderüb sâbıkan şer'le Rafz ve İlâhî sâbit ve sicil olan küfr-gü İsmail nâm kimesne emr-i şerîfimle tutulub teftiş olundukda müfettiş ta'yin olunan Kastamonu kadısı hâzır olmamağın mezbur İsmail Kastamonu Kal'ası'nda habs olunub kadı-ı mezkûra tevakkuf olunmağla yiğirmibeş gün kal'ada mahbus olub marîz olmağın yiğirmi nefer mikdarı kefillere virilmiş iken kadı-ı mezbûrun gelmesi karîb olub teftiş zamanı geldikde kefilleri ile gaybet itdüğü 'arz olunub ve kefillerinden üç neferi mahrûse-i İstanbul'da tutulub habs olunmağın buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak mezkur İsmail'i kefillerine ve (kardaşına) ... bi'l-cümle şer'le buldurması lâzım olanlara buldurub her kande ise ele getürüb kayd u bend ile südde-i sa'âdetime irsâl eylesiz (ele getürmezlerse kefillerini mukayyed mahbus göndermeyince olmayalar ve mahbusları) ve koşub gönderdüğün kimesnelere tenbih eylesin ki, yolda gaybet itdürmekden hazer ideler şöyle bilesiz.

(16)

BA.MD.7/120/312

Yazıldı

Kapudâna gönderildi(?) olan rik'asıçün(?) fi 23 Rebi'ülevvel sene 975

Anadolu beğlerbeğisine ve Denizlû kadısına (hüküm ki,) hâliyâ Dergâh-ı Mu'allâma rik'a sunulub Denizlû Kazası'nda Saruyatar Zâviyesi'nde müctemî' olan ışıklar bid'at ve dalâlet üzere olub gice ve gündüz saz ve söz ile fışk u fücûr idüb 'Ömer ve 'Osman nâmıyla varanlara bed nâmlardır deyu isimlerin tebdil itdirmeyince ziyarete ruhsat virmezler ve ziyarete varan kimesnelere evvela taşrada secde itdirirler andan ziyaret itdirirler ve kendüler dâim bilâ-vakt târikü's-salât olub niçün namaz kılmazsız deyu su'al olundukda bu velîye hizmet itdüğümüz kifâyet ider ol diyarın eşirrâ ve eşkıyası ekseriya anlara mürîd olub Ehl-i Sünnet olan cemâ'ate muhkem buğz ve 'adâvet itmişlerdir deyu 'arz ve takrir olunub

EKLER

ahvallerin görölmek lâzım olmağın buyurdum ki, hükm-i şerîfim vardukda kendü mâbey-ninden sırran ve hafıyyen mu'temedü'n-'aleyhim adamlar gönderüb tebdil-i sûret ile mezbur ışıkların evzâ' ve etvârlarını tecessüs ve tefahhus itdirüb göresin kendülerine isnad olunan bid'at ve dalâletin aslı var mıdır nicedir şöyle ki, hakikat üzere ahvallerin kadı ma'rifetiyle şer'le teftiş idüb sâbit olan mevâddı yazub bildiresin şöyle ki, bu asıl ... oldukları sâbit olan-ları habs idesin.

(17)

BA.MD.7/660/1835

Yazıldı

Mustafa Çavuş'a virildi fi Gurre-i Rebî'ülevvel sene 976.

Amasya beği İlyas Beğ'e hüküm ki, bundan akdem Yukarı Cânib'den Âsitâne-i Sa'âde-time gelen elçiye icâzet-i humâyûnum virilüb ol câniblere teveccüh eyleyüb varduklarında ba'zı melâhîde **nuzur ve sadakât cem'** idüb varub müşârunileyhe teslim eyledikleri mukad-demâ istimâ olunmağın bu makûle ehl-i fesad isim ve resimleriyle yazub defter olunub Dergâh-ı Mu'allâma 'arz olunmak emr olmağın defter olunub defter südde-i sa'âdetime gelme-ğın mezkurların **haklarından gelmen** için defterin bir sûreti ihrâc olunub aynı ile sana gön-derildi buyurdum ki, varub vüsul buldukda bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb gönderi-len defterde mestur olan kimesneleri hafıyyeten tettebbu' eyleyüb dahî hüsn-i tedârikle ele ge-türüb **kuttâ'-i tarîk ve hırsuz nâmına** gereği gibi **haklarından gelüb** cezaların viresiz.

Bir sûreti Çerkes beğine yazıldı.

(18)

BA.MD.7/678/1881

Yazıldı

Merâbi(?) Kethüdâya virildi fi 16 Safer sene 976

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb Dergâh-ı Mu'allâm çavuşlarından Si-vaslu **Ahmed Çavuş** her bâr bu vilâyetde yanına eşirrâdan ba'zı kimesneler hiyle ve hud'aya **şürû'** idüb eh-i 'ırz olan müslümanlara töhmet isnâd idüb ve tımarı kurbünde sâkin olan Sıddık nâm **sahihül'-mezheb** kimesneye 'adâvet idüb **mülhid nâmı** ile **katline** sebep olub ve sâbıkan diyâr-ı 'Acem'e firar iden 'Abdulganî oğlu adamlarından Hasan nâm şerîri kethü-dâ idinüb mezkur Hasan yılda üç dört def'a **Dergâh-ı Mu'allâya varub vâkıf olduğu ahhârı bundan akdem diyâr-ı 'Acem'e gönderdiğünden** gayri Kazâbâd Nâhiyesi'nde karye be kar-ye gezüb melâhîde tâifesiyle sohbet idüb sâbıkan teftişine emr-i şerîf vârid olub gaybet itmek-le görölmeyüb ve mukeddemâ **Kal'a-i Cedîd'den taş sirket** itdügü Sivas Mahkemesi'nde müseccel olub ve nâhiye-i mezbûreden Küre oğlu dimekle ma'ruf kimesne mezbur Hasan'ın musâhibi olub Şi'a mezhebinden olmağla müslümanları idlâl idüb tarîk-i ilhada **şürû'** itdir-mekle envâi fesadlarına mübâşeret itdirüb fesadı sâbit olmakla Sivas Kal'ası'nda habs olunub ve Baba 'Ali oğlu Hüseyin nâm kimesne dahî eşirrâdan olub mezkurların hevâsına tâbî' olub

ba'zı hususlara emr-i şerifimle men' olub memnû' olmayub taleb olundukda ele girmeyüb mezkur Ahmed Çavuş emirsüz bir kuluna ve bir devecisine sâbikan dirlik alıvirüb emirle sahiblerine mukarrer olmağla mezkurları tahririn idüb südde-i sa'âdete gönderdiği istimâ' olundu varub 'âdetleri üzere şikayetçi peydâ idüb müslümanlara zarar kasd iderler şöyle ki, bunların haklarından gelinmeye bu vilâyetde hüküm icrâ olmayub müslümanlar şerrinden emin olmazlar deyu 'arz itdüğün ecilden mezbur çavuşun çavuşluğu alınub ve mezbur Hasan teftiş olunub **hakkından gelinmek** emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda anun gibi mezbur Hasan'ın üzerinde müslümanların sâbit ve zâhir olub bir def'a şer'le fasl olmayub ve on beş yıl mürur itmeyen kazıyyelerini toprak kadısı ma'rifetiyle teftiş idüb sâbit olan haklarını bî-kusur alıvirdükden sonra 'arz olunduğu üzere ol vechile fesadı mukarrer ise Hasan'ın **hakkından gelüb** ve emr-i şerifim yerine varduğun yazub bildirersiz ve mezbur çavuş dahî çavuşlukdan ref' olunmuşdur kuluna ve devecisine tımar alıvirdüğü vâkı' midir nicedir ve hakk-ı da'vâ ider kimesne var mıdır görüb vukû'u üzere 'arz eylesesiz.

(19)

BA.MD. 7/705/1939

Yazıldı

Fî sene 24 Safer sene 976

Rûm beglerbeğisine hüküm ki, bundan akdem nice def'a ahkâm-ı şerife gönderilüb Şark Cânibi'ne **bakır ve demür ve gümüş** ve sâir bunun emsâli alât-ı harb ve kıtâlden nesne virilmeye deyu emrim olmuşdu, hâliyâ iç illerden yüzseksenüç 'araba bakır ve demür tahmil olunub taht-ı hükûmetinizden geçüb hilâf-ı emr Şark Cânibi'ne geçüb gittüğü istimâ' olundu, bu bâbdan mukayyed olmayub anun gibi mürûr u 'ubûra kâbil mevâzi' sedd ü bend olmayub hıfz ve hırâset olunmamağa bâ'is nedür bu hususda gaflet üzere olub ihmâl ve müsâhelesi olanlar her vecihle mu'âkib ve mu'âteb olmak mukarrerdir buyurdum ki, vardukda mu'accelen mazanne olan mevâzi'a adamlar gönderüb zıkr olunan arabalar ne zamanda ve ne mahalden geçmişdir bi'l-fi'il ne mahalle varmışlardır ikdâm ve ihtimâm ile tettebbu' ve tecessüs idüb ele getirüb dahî bakırlarını ve demürlerini girifte idüb ve kendülerini habs idüb isimleri ile vukû'u üzere yazub 'arz eylesesiz ve gereği gibi mukayyed olası ki, min ba'd emre muhâlif Şark Cânibi'ne bi'l-cümle hâric vilâyete asla memnû' olan bakır ve demür ve sâir alât-ı harb ve kıtâlden bir nesne geçürmeyesiz ve zıkr olunan arabaları dahî her ne tarikle mümkün olursa ele getirüb ardınca olası bu bâbda Erzurum beglerbeğine dahî hüküm-i şerifim gönderilmişdir adanın gönderüb mu'accelen haber viresiz ki, bu bâbda mazanne olan mevâzi'a ve geçidlere adamlar konub ele getürmek ardınca olalar şöyle ki, bu bâbda min ba'd basîret üzere olunmayub ol makûle mevâzi' bend ve sed olmayub olmayub Diyâr-ı Şark'a ve diyâr-ı dârü'l-harbe bakır ve demür ve gayrı memnû' olan ne ise geçürüldüğü istimâ' oluna aslâ bir ferdin beyân olucak özrü makbûl olmayub eşedd 'itâbla mu'âteb olmaları mukarrerdir beglerbeğiliğinde olan kadılara ve mübâşirîn-i a'mâle dahî ol vechile tenbih ve te'kid eylesesiz.

Bir sûreti Erzurum ve Kastamonu'ya dahî yazılmışdır.

(20)

BA.MD.7/723/1984

Yazıldı

Mustafa Çavuş'a virildi fi Selh-i Safer sene 976

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, bundan akdem Yukaru Cânib'den Âsitâne-i Sa'âdetime gelen elçiye icâzet-i humâyûnum virilüb ol câniblere teveccüh eyleyüb vardukda ba'zı melâhîde nuzur ve sadakât cem' idüb varub müşârunileyhe teslim eyledükleri istimâ' olmağın isimleri ve resimleri ile yazılub defter olunub defterin sûreti ihrâc olunub aynı ile sana gönderildi buyurdum ki, vüsul buldukda bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb gönderilen defterde mestur olan müfsidler hafiyyeten tettebbu' eyleyüb dahî tedârikle ele getirüb **kuttâ-i tarik ve hırsuz nâmına gereği gibi haklarından gelüb** cezalarını viresiz bu bâbda Amasya beği İlyas Beğ'e ve Bozok beği Çerkes Beğ'e dahî ahkâm-ı şerife yazılub gönderilmiştir hilâfet-i mezbur için sana gönderilen defterin bir sûretini dahî müşârunileyhumâya gönderesiz ki, anlar dahî defterde mestur olanlardan ele getirüb ehl-i fesadın emrim üzere cezalarını vireler ve müşârunileyhumâ beğlere tenbih eylesesiz ki, bu hususu kimesneye ifşâ itmeyüb defterde mestur olan **melâhideyi şikayetçileri vardır yol basub adam katl eyleyüb hırsuzluk ve harâmîlik eylemişsiz** deyu hüsn-i tedârikle ele getirüb **haklarından geleler** ki, el-'iyâzu bi'llâh ifşâ olub dahî gaflet ile def'aten bir fitnenin hurûcuna bâ'is olmaktan ihtiyat idüb kemâl-i basîret ve intibâh üzere olalar ve bu bahâne ile bî-günâh olanlara dahl olub ahz ve celb olunmaktan ihtizâr eylesesiz.

(21)

BA.MD.7/725/1988

Yazıldı

Kethüdâsına virildi fi 10 Safer 976.

Divriği Sancağı beği Mehmed Beğ'e hüküm ki, südde-i sa'âdetime mektub gönderüb Câmî-i Kebîr hatibi Hacı Mehmed ile şîrâk-ı sulehâsı sana gelüb ol vilâyetinizde demür ma'deni olmağla Yukaru Cânib'in na'l ve miha küllî ihtiyacları olduğu ecilden sâbikan üç kimesneye hilâfet virüb makeddemâ İskender dâme 'ızzuhû 'arz eyledükde **siyâsetlerine** emr-i şerif gönderilmekden mezkurlardan Mustafa siyaset olunub Eymir Hasan ile Kürtül Mustafa gaybet eyleyüb bi'l-fi'l muttasıl **Yukaru Cânib'den bazargân sûretinde adamlar gelüb** mezbur Mustafa oğulları ve tevâbi'i ile her sene yüzbin mikdârı na'l cem' eyleyüb Yukaru'dan gelenlere teslim eyleyüb ve enîşe Pîr Yusuf Yukaru Cânib'in makbûl hizmetkârlarından olub küllî 'alâkaları olduğun bildirüb ol bâbda dahî her ne demiş isen ma'lum oldu imdi buyurdum ki, vüsul buldukda bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb hafiyyeten tettebbu' eyleyüb dahî mezburları hüsn-i tedârikle ele getirüb **toprak kadıları ma'rifetiyle yol basub ve adamlar katl eyleyüb hırsuzluk ve harâmîlik** eylediler deyu ad eyleyüb keyfiyet-i ahvâllerine kimesne vâkıf olmadan **haklarından gelüb** cezaların viresiz ammâ bu bâbda kemâl-i basîret ve intibah üzere olub vech-i meşruh üzere fesad ve şenâ'atleri sâbit ve zâhir olub töhmet-i sâbıkaları olub sicil olmadan telef-i nefis olmadan ziyâde hazer idesiz.

(22)

BA.MD.7/754/2067

Yazıldı

Mehmed Çavuş'a virildi fi 22 Rebi'ülevvel sene 976.

Amasya beğine hüküm ki, hâliyâ Budaközü Kazası'nda Süleyman Fakih dimekle ma'ruf kimesne Yukarı Cânib'in hulefâsından olup halife nâmuna olan ba'zı melâhid ve müfsidîn ile ittifak ve cem'iyet üzere olup halkı idlâl eylemekden hâlî olmadığı i'lâm olunmağın buyurdum ki, vüsul buldukda mezkur Süleyman'ı sâir tevâbi'i olan melâhid ve müfsidîn ile hafıyyeten tettebbu' idüb mezbur sahih Yukarı Cânib'in hulefâsından olup nâ-meşrû' evzâ' ve harekât itdükleri vâki' ise toprak kadısı ma'rifeti ile mezkurları hüsn-i tedârikle ele getirüb dahî kimesneye ifşâ eylemeden el altından Kızılıрмаğa atub iğrak eyleyesiz veyâhut âher vech ve münâsib görüldüğü üzere hırsuzluk harâmîlik eylediler deyu ad eyleyüb haklarından gelesiz.

(23)

BA.MD.7/791/2162

Yazıldı

Merâbi(?) Kethüdâya virildi fi 7 Rebi'ülâhir sene 976.

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, hâliyâ Dergâh-ı Mu'allâya mektub gönderüb Diyâr-ı Şark'a ve sâir dâru'l-harbe bakır ve gümüş ve demür gitmeye ve girifte oluna deyu emr olunmağın etrâf cevânibe yarar adamlar gönderilüb hâliyâ Çorum Sancağı beği Gülâbi dâme 'izzuhû Diyarbakir beğlerbeğiliğinden Kaza-i Çorum'dan Hacı Mehmed ve Kasım ve Mahmud nâm kimesneler ba'zı yoldaşlarıyla Kastamonu'dan bakır alub gidirken Osmancık Kazası'nda sekseniki yük bakır ve sekiz külçe dutulub girifte olup Osmancık Kal'ası'nda hıfz itdükleri mümâileyh Gülâbi dâme 'izzuhû ile kaza-i mezbûre kadısı i'lâm itmegün zikr olunan bakırların yükleri defter olunub zikr olunan bakır ve sahipleri hakkında emr-i şerif inâyet buyrula deyu 'arz eyledüğün ecilden zikr olunan bakır bey' olunub akçesi mirî için zabt olunmasını emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda zikr olunan bakırı emr-i şerifim mücebince Tokat'da ve Sivas'da cârî olan narh-ı rûzî üzere tâlib olanlara bey' idüb akçesini mirî için der-kise idüb ne mikdar akçe alub ve ne behâya satılduğunu yazub defter idüb defteri ile akçesini yarar adamlarınla sūd-de-i sa'âdetime gönderesiz.

(24)

BA.MD.7/826/2261

Yazıldı

Kethüdâsına virildi fi 24 Rebi'ülevvel sene 976

Van beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb Diyarbakire ta'allûk hâss-ı hümâyûndan Esterögi(?) Tâifesi dimekle ma'ruf Ekrâd Uluşu yaylakdan dönüb Ahlat Nâhiyesi'ne

EKLER

geldüklerinde re'âyâya Kızılbaş geldi deyu havf virüb re'âyâ mallarını ve davarlarını bıra-
ğub firar idüb tâife-i mezbûre ol firar iden re'âyânın mal ve esbâbların gâret idüb re'âyâ da-
hî nefsi Bitlis'e varınca birbirin ürküdüb vilâyet küllî fetretde kalub Bitlis beği Haydar dâme
'izzuhû Bitlis ağası ve Kul Tâifesiyle re'âyâyı teskin itdirüb ehl-i fesad olan ekrâddan yirmi
neferi ele götürölüb Bitlis Kal'asında habs olunmuşdur deyu mîr-i müşârunileyh i'lâm itdü-
ğün bildirmişsin imdi zıkr olunan ehl-i fesaddan ele girüb habs olanlara siyâset olunmasın
emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda emrim üzere ol habs olunan ehl-i fesad ve şenâ'at-
lere siyâset idüb ve emrim yerine varduğun yazub bildiresiz.

(25)

BA.MD.7/826/2263

Yazıldı

Kethüdâsı Hasan'a virildi fî 25 Rebi'ülevvel sene 976

Çorum beği Gülâbi Beg'e ve 'Osmancık kadısına hüküm ki, hâliyâ südde-i sa'âdete mek-
tub ve sûret-i sicil gönderüb Haydar nâm sipahi için sebb-i Nebî itdüğü hususu için emr-i
şerîf vârid olub teftiş olundukda mezbur Haydar'dan elfâz-ı küfür sâdır olub sebb-i Nebî it-
düğü mukarrer ve muhakkak olub meclis-i şer'-i şerîfde sicil olunub ve kendüsü Çorum
Kal'asında habs olunduğu bildirdüğünüz ecilden kadiaskerlerim pâye-i serîre 'arz itmeğin
mezbur Haydar'a siyâset emr idüb buyurdum ki, göresiz kazıyye 'arz olunduğu gibi ise
mezbûra siyâset idüb emrim yerine varduğun yazub 'arz eylesesiz.

(26)

BA.MD.7/893/2448

Yazıldı

Fî 14 Cemâziyelevvel sene 976

Sivas ve Tokat ve Amasya kadılarına hüküm ki, taht-ı kazanuzda olan Kazgancı Tâifesi
evânî işletmek için Küre ma'deninden bakır almalı olduklarında ne mikdar bakır lâzım
olursa sizin cânibinizden ellerine temessük verilmesini emr idüb buyurdum ki, vüsul bul-
dukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub taht-ı kazanuzda olan Kazgancı Tâifesi evânî iş-
letmek için bakır almalı olduklarında emrim üzere ellerine mühürlü temessük virüb ta'yin
olunan mikdarı bakırı getürdüklerinde Küre kadısı cânibinden dahî memhur tezkere taleb
eylesesiz bu bâbda Küre kadısına dahî vech-i meşruh üzere hüküm-i şerîfim gönderilmiştir-
siz dahî ikdâm ve ihtimam idüb ihmâl ve müsâhele üzere olmayasız Şark cânibine bi'l-cüm-
le hâric vilâyete bu bahâne ile bakır gitmekden ihtiyat üzere olasız sonra özüünüz makbul ol-
maz ana göre mukayyed olasız.

(27)

BA.MD.7/893/2449

Yazıldı

Küre kadısına hüküm ki, Sivas ve Tokat ve Amasya kazalarında olan **Kazgancı Tâifesi** evânî işletmek için Küre cânibinden **bakır** almalu olduklarında ellerine **mühürlü tezkere** virile deyu zıkr olunan kadılara hüküm-i şerîfim gönderilmiştir buyurdum ki, vüsul buldukda siz dahî bu bâbda gereği gibi tedârik üzere olub taht-ı kazanıza gelüb bakır almalu olduklarında kadıları cânibinden mühürlü temessük taleb eyleyüb temessüklerinde ta'yin olunan mikdarı bakırı virdükden sonra ellerine mühürlü tezkere virüb ve kifâyet mikdarı hisar eri koşub mahrûse-i İstanbul'a gönderesiz ki, Şark cânibine veyahud hâriç vilâyete gitmek ihtimâli olmaya bi'l-cümle husus-ı mezbur mühimmât umûrdandır ana göre mukayyed olub ihtimal ve müsâheleden ve Şark cânibinden gafletle bakır gitmekden hazer eylesiz.

(28)

BA.MD.7/893/2450

Kastamonu kadısına hüküm ki, Sivas ve Tokat ve Amasya kazalarında vâki' olan **Kazgancı Tâifesi** taht-ı kazanızda olan işlenmiş evânî almalu olduklarında kimesne mânî' olmasını emr idüb buyurdum ki, vardukda emrim üzere zıkr olunan kadılıklarda vâki' olan Kazgancı Tâifesi taht-ı kazanızda olan işlenmiş evânî almalu olduklarında mânî' olmayasız ammâ mukayyed olası ki, bu bahâne ile Şark cânibine bi'l-cümle hâriç vilâyete bakır gitmeye husus-ı mezbur mühimdir gereği gibi mukayyed olası.

(29)

BA.MD.7/953/2624

Yazıldı

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb melâhîde hususu için gönderilen emr-i şerîf mücebince **Merzifon Ovasına** bizzat varub fermân olunan defter mücebince ol kimesnelerin **tedric ile haklarından gelüb** ammâ defterden hâriç ol nâmla meşhur kimesneler olub defterde olmayub dutulmağa cür'et olunmayub ol nâmla meşhur olub defterden hâriç olanları dahî dutulmak buyrulursa emr-i şerîf 'inâyet oluna deyu 'arz eylediğin ecilden buyurdum ki, vüsul buldukda anun gibi ol nâmla meşhur olanların ahvâllerini toprak kadısı ma'rifetiyle dahî dikkat ve ihtimamla teftiş eyleyüb göresiz fi'l-vâki' meşhur oldukları gibi midir nicedir ahvâlleri yanında ne vechile sâbit ve zâhir olursa vukû'u üzere mufassal ve meşruh yazub sûret-i sicilleriyle dergâh-ı mu'allâma 'arz eylesiz.

(30)

BA.MD.9/38/102.

Yazıldı

Kapukethüdâsı Ahmed'e virildi Fi 29 Ramazan sene 977.

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb Amasya Sancağı'nda Yukaru Kızılbaş'a mâil ve muhib olan melâhidenin hüccetleri gönderilüb haklarından gelinmesi fermân olunmuş emr üzere haklarından gelinür ammâ hüccetleri okunub otuzyedi neferinin Kızılbaş ve nâ-meşrû' fi'ilde oldukları sâbit olub ammâ yirmiiki neferinin hüccetleri tahrir olunan husus için şöyle işidiriz deyu haber virilüb Kızılbaş ve nâ-meşrû' fi'ilde görmedik deyu haklarında kimesne şehâdet itmedüğün 'arz itdüğün ecilden buyurdum ki, ol asılların ahvâllerin toprak kadıları ma'rifetiyle dikkat ve ihtimâm ile şer'le teftiş idüb vech-i meşrûh üzere Kızılbaş ve nâ-meşrû' fi'ilde olanlardan üzerlerine yaramazlıkları şer'le sâbit ve zâhir olanlara şer'le haklarından gelüb sâbit olmayub ammâ müslümanlar haklarında eyilük üzere olduklarına şehâdet itmeyenleri südde-i sa'âdetime gönderesiz ki, küreğe kona ammâ bu bâbda tamam mukayyed olub bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara mücerred celb ve ahz için dahl ve ta'arruz olunmakdan ve şenâ'at üzere olanlar mücerred celb ve ahz için dahl ve ta'arruz olunmakdan ve şenâ'at üzere olanlar himâye olunub halâs olmakdan hazer eyleyesiz hakk-ı harîme tâbî' olasız.

(31)

BA.MD.10/189/279

Yazıldı Mehmed

Koyluhisar kadısına hüküm ki, sen ki, kadısın südde-i sa'âdetime mektub gönderüb bin-dokuzyüz akçe timar ile Ca'fer nâm karye sipahisi olan Bayram bin Pîrzâde ve karye-i mezbûreden ba'zı kimesneler için Kızılbaşlardır ve Tat Cemâ'atı'nden Eşref Halife dinmekle ma'ruf kimesnenin önünde Cihar-yâre sebb(?) itmişlerdir ve Şah Mehmed'in paşmağından su içmişlerdir ve 'avretlerinin gümüş yüzüklerini ve bilezüklerini Sürh-serlere nezir göndermişlerdir deyu südde-i sa'âdetimden emr-i şerîf îrâd olub mezkurlar sâbık mal kadısı huzurunda teftiş olunub gibbe's-suâl mezburlar inkâr ile haberler virüb mezkurların ahvâlleri 'udûl-i müslümanlar şehâdetleri ile üzerlerine sâbit olub sicil-i mahfûza kayd olunmuşdur deyu 'arz eyledüğün ecilden buyurdum ki, Behlül Oğlu Mehmed Çavuş mübâşir olub ihzâr idüb gaybet iderlese buldurması lâzım olanlara buldurdub getürdüb göresin 'arz olunduğu gibi vâkî' olanı sicilleri ile kayd u bend ile gönderesin Astâne'ye bile götürönlere(?) tenbih idesin hıfz ideler.

(32)

BA.MD.12/302/619

Amasya beğine ve Merzifon kadısına hüküm ki, mektub gönderüb hükm-i şerîf vârid olub Kızılbaş nâmına ba'zı melâhide teftişi fermân olunmağın nefsi-i Merzifon'dan mazanne

olan Vehhab Dede ve Mehmed ve Veli nâm kimesnelerün ahvâli şer'le teftiş olunub görüldükde fi'l-vâki' şer'-i şerîfe muhâlif ef'âl-i kabîha ve evzâ'-i fazîha irtikâb idüb Kızılbaş oldukları hususu 'udûl-i müslimîn şehâdetleriyle sâbit olub mûcibi ile hükm olunub üzerlerine sâbit olan mevâdd 'aynî ile sicil olunduğun i'lâm itdükleri ecilden mezkurları yarar adamlara koşub sūdde-i sa'âdetime göndermenizi emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda te'hîr eylemeyüb mezkurları yarar adamlara koşub sūdde-i sa'âdetime irsâl eylesesiz ammâ adamlarınıza muhkem tenbih ve te'kid eylesesiz yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde onat vec-hile görüb ve gözedüb gaflet ile kaçırub gaybet itdirmekden ziyâde hazer eyleyeler şöyle ki, ihmâl ve müsâhele idüb bir tarîk ile kaçırub gaybet itdüreler mezkurlara olacak 'ukûbet an-lara olmak mukarrerdîr ana göre basîret üzere olub gaflet ve ihmâl eylemeyeler.

Bir sûreti dahî müşârunileyh Amasya kadısına yazıla ki, sen ki, kadısın nâibin Seyyid Ahmed sûret-i sicil gönderüb taht-ı kazanda Karye-i İnmeler'den(?) Erdost nâm kimesne.

Bir sûreti dahî müşârunileyh Kara(?) kadısına sen ki, kadısın nâibin Hüsam sûret-i sicil gönderüb taht-ı kazanda Karye-i Gedil'den(?) Halil nâm kimesne.

(33)

BA.MD.12/329-330/674

Yazıldı

Musul'da sâkin olan Mütevellî Hacı Kâsım'a virildi fi 3 Saferî'l-muzaffer sene 979.

Şehrîzol beğlerbeğisine ve Musul kadısına hüküm ki, hâlâ nefsi-i Musul'da sâkin (olub) Yukarı Cânib (ile) mu'âmele idüb ve nuzur ve sadakât cem' eyleyüb gönderenlerden Necef Lebudi ve Maksud Lebudi ve Nizameddin ve 'Abd-i 'Ali ve Ni'me Saffar ve Melik Kassâb ve 'Abbas Mâcid ve diğer Haydar ve Melik Zâyîğ ve Hızır Çelebi ve Yezdankulu Hayyat ve İbrahim Seyyid Ahmed ve Halef ve Yunus ve Cârullah ve Mehmed bin Süleyman ve Necef Keyyal ve 'Ali Cârullah ve Maksud Makâmîdî ve Mehmed ve Gulâm 'Ali ve Cemal ve Yunus Mehmed bin 'Abdulgaffar tevâbî'i ve levâhukları ile dâyimü'l-evkât Yukarı Cânib ile mu'âmeleden hâlî olmadıklarından gayri **Rafz ve ilhâd** ile mütê'âref olub izâleleri lâzım olduğu ve yine nefsi-i Musul'da sâkin Haydar ve diğer Haydar emri-i şerîfîm olmadan ulak ile seğirdüb re'âyâ ve berâyâyâ te'addî eylemekden hâlî olmadıkların i'lâm olunmağın mezburların ahvâlin onat vec-hile teftiş eylemen emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda mezburları ihzâr eyleyüb bi'z-zat ahvâllerin muktezâ-yı şer'-i şerîf üzere teftiş eyleyüb göresin kazıyye i'lâm olunduğu gibi olub mez(burlar) fi'l-vâki' **Rafz ve ilhâd** ile meşhur ve mütê'âref olub Yukarı Cânibe nuzur ve sadakât cem' idüb mu'âmeleleri ol(duğu) şer'le sâbit olursa ol yerlerden 'alâkaların kat' idüb Kıbrıs'a sürgün (ey)leyesin ve mezbûrân Haydarlar ulak ile seğirttüğü vâki' ise habs idüb 'arz iylesesin ammâ bu bâbda tamam hakk üzere olub nisbet ve ta'assub ile kimesneye te'addî olunmakdan ve ehl-i fesada himâyet olunmakdan ve ahz u celb olmakdan hazer idüb cadde-i 'adâlet ve hakk üzere olasız.

(34)

BA.MD.12/416/816

Yazıldı

Karye-i mezbûre halkından Hızır'a virildi fi 8 Rebî'ülevvel sene 979.

Kastamonu beğine ve Küre ve Taşköprü kadılarına hüküm ki, hâliyâ Kaza-i Taşköprü'ye tâbî' Hamidbükü nâm karye halkı tarafından İlyas nâm kimesne dergâh-ı mu'allâma gelüb karye-i mezbûre kurbünde Hacıyülük ve Karacakaya ve Kızılcaviran nâm karyelerde Kızılbaş nâmına nice kimesneler vardır hattâ mezkur Hacıyülük nâm karyeden Kara Receb nâm kimesne dahî Kızılbaş olub hatunu meclis-i şer'e gelüb mezkur Receb için Kızılbaşdır kendü emsâli Kızılbaşlar ile cem' olub gice ile bir تنها eve girüb saz ve çalgu ve sâir âlât-ı hevâ ile muhtelitler olub ba'de şem'i söndürüb birbirinin 'avretin tasarruf iderler deyu mezkur zevci muvâcehesinde kelimât itmeğin kayd-ı sicil olundu deyu bildirüb sûret-i sicilli ibrâz itmeğin buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub bu hususu onat vechile tettebbu' ve tefahhus eyleyüb dahî anın gibileri vech-i mestur üzere meclis iken ele getürüb habs idüb isimleri ve resimleri ile yazub vâkî' olan ahvâllerin südde-i sa'âdetime 'arz eyleyesiz.

(35)

BA.MD.12/420/822

Yazıldı

Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki, Ardahan beği Mirzâ 'Ali dâme 'izzuhû südde-i sa'âdetime mektub gönderüb bundan akdem mecruh oldukda Yukarı Cânib'den fehm idüb teces-süs için Gazvin'e değin adamlar gönderüb sancağında Ekrek nâm karyede sâkin olur Oltu sipahilerinden Piltioğlu Mehmed nâm sipahi ve kendüye tâbî' Mihrâb nâm kimesne Sürh-ser'e tâbî' Kızıldere nâm mahalde sâkin olur yine mezbur Mehmed yanından gitmiş Pîr Nazar ve Pîr 'Ali nâm kimesneler kıbeline(?) mezbur harâmîlerin mukaddemâ beğleri olan Mansur ve Maksud nâm mülhidlerin oğulları Timurhan ve gayrileri vasıtasıyla müşârunileyhin katline kasd idüb sehm-nâk olduğu esnâda mezkur Timurhan mezbur Mehmed'in evine gelüb ol dahî ana bir toğan virdüğü haberlerin getürmekle mezkur Mehmed ve Mihrâb mazannemiz olub getürdülüb şer'-i şerife mürâca'at olunub mâcerâdan su'âl olundukda merhum Mehmed mezbur Timurhan'ın ol esnâda evine gelüb toğan virdüğün ve mezkur Mihrâb'ı defe'âtle Kızılbaş'a gönderdiğün ikrâr idüb sicil olundukdan sonra mezbur Mehmed'e sen benüm mazan-nemsin lâkin vâkıf olduğun üzere haber viresin ki, husûmetden ferâğat ideyim deyu ümîd ve istimâlet virilüb yedi güne değin bana mühlet viresiz ok ile uranı bulayım diyüb ol dahî sicil olub Revan hâkimi ile mezkurların ahvâlini söyleşüb dahî ol asıl ehl-i fesadın haklarından gelinmek bâbında sa'y ve ihtimam eyleyesiz ve bu cânibde olanların ahvâlini dahî muktezâ-yı şer'-i şerif üzere teftiş eyleyüb göresiz 'arz olunduğu üzere fesad eyledikleri sâbit olursa sipahiler ise habs ve 'arz eyleyüb değiller ise şer'le lâzım geleni icrâ idüb yerine koyub şer'-i şerife muhâlif kimesneye iş itdirmeyesiz lâzımü'l-'arz olanı yazub bildirersiz.

(36)

BA.MD.12/457/880

Yazıldı

Mezburun âdemîsi 'Osman'a virildi fi 27 Rebi'ülevvel sene 979

Çerkes beğine Budaközü ve Yüzdepâre ve Hüseyinâbâd kadılarına hüküm ki, Şah Hüseyin ve oğlu Mehmed ve Pîrkulu ve Hasan ve Hüseyin ve Şahkulu ve Şâhidürrahman ve Eryitdi ve Veli ve Şah 'Ali ve Sevindik ve Şeyhî nâm kimesneler **Kızılbaş** ve ehl-i fesad olub birkaç def'a ahvâlleri görölüb südde-i sa'âdete fesad ve şenâ'atleri 'arz olunub haklarından gelinmesine ahkâm virilmişken girü ele gelmeyüb her dâyim müslümanların mâl ü menâllerin gâret idüb ehl ü 'iyâllerine tecâvüzden hâlî olmadıkları südde-i sa'âdetimde istimâ' olunmağın buyurdum ki, vardukda göresin mezburlar anun gibi fesad ve ilhad üzere oldukları sâbit ve zâhir olub vech-i meşruh üzere 'arz olunub **haklarından gelinmesine** ahkâm-ı şerîfe vârid olub girü zabta kâbil olmadıkları vâki' ise mezburları buldurması lâzım olanlara buldurub ele getirüb dahî ne makûle fesadları sâbit olmuştur ve ilhâd üzere oldukları mukarrer midir ve a'yân-ı vilâyet haklarında ne dir mufassal ve meşruh yazub 'arz eyleyesiz.

(37)

BA.MD.14/508/709.

Yazıldı

Sübaşısının(Fî Gurre-i Rebi'ülâhir sene 978).

Amasya kadısına hüküm ki, bundan akdem Rûm beğlerbeğisi ba'zı melâhide ele getirüb nâ-meşrû' fi'ilde olub ve Yukarı Cânib'le ittihad üzere oldukları sâbit olanların şer'le haklarından gelinüb andan mâ'adâ yirmiyedi neferin dahî beş neferinin hakkında eyü işitmeziz ammâ bâkîsinin kemliklerin görmedik ol asıl hallerini görmedik ve işitmedik deyu vilâyet halkı şehâdet itdiklerini nâibin 'arz idüb temessükde zikr olunan beş nefer kürege virilüb bâkîsi habs olunub mezkur nâibin 'arzının sıhhati ma'lûm olmak lâzım olub buyurdum ki, bu hususa mukayyed olub mezkurların ahvâllerin a'yân-ı vilâyetden Sünni ve mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden tefahhus ve tettebbu' idüb göresiz nâib-i mezbur 'arz itdüğü üzere müslümanlar mezkurların hakkında ol vecihle şehâdet iderler ise sıhhat üzere yazub bildirmeziz ammâ hilâf-ı vâki' 'arz idüb ehl-i fesâdî himâyetden ve 'inâyet ve şefi'den hâzer eyleyesiz mezburların isimleri yazılıb mühürlü kise ile sana gönderilmişdir mezburların ahvâllerin teftiş eyleyüb haklarında bunun gibi şehâdet olursa vukû'u üzere yazub bildirmekde olasıdır.

(38)

BA.MD.16/277/532

Mufassal ve meşruh yazub Dergâh-ı Mu'allâma bildirmeziz sonra emrim ne vecihle sâdır olursa mücebiyle 'amel eyleyesiz.

EKLER

Amasya beğine ve Amasya ve Lâdik kadılarına hüküm ki, hâliyâ Amasya Sancağı'nda olan Yuvalak nâm karyeden Sülün(Tuluk?) Himmet ve Piroğlu ve Kır Bâli Kethüdâ ve Satıoğlu dimekle ma'ruf Sefer ve Kırmoğlu ve Çıkırıkçioğlu Yusuf ve mezbur Sülün(Tuluk?) Himmet'in akrabâsından olan Pîr Bende(?) ve Lâdik Kazası'nda Kamlık nâm karyede Piç Receb nâm kimesneler hırsuz yatağı ve kovan ve koyun sârikleri olub püzevenklik ile ma'ruf ve müsecceldir ve bunlardan gayrı ve Taviloğlu Hasan dimekle ma'ruf bir muhızır vardır Kızılbaş tarafından yaranledir cümle kadılıkda sâkin olan kimesnelerin 'avretlerin ve kızların ve oğlanların şedenüb(?) sohbetine ve kadı nâibler sohbetlerine eylenüb ve cemî'-i zamanda ehl-i İslâma tâbi' olmamışdır Sünnet-i Resûlî tahfîf idüb nicedir bu hezeyân söyleyüb zulmünün nihâyeti yokdur ve Kara Sinan dimekle ma'ruf bir nâib vardır mezbur Taviloğlu Hasan'ın şerikidir her karye ki, varurlar her ne murâd idiyorlarsa kimesne mâni' olmağa kâdir değildir deyu 'arz olunmağın mezburların ahvâllerin teftiş olunub şer'le üzerlerine lâzım gelen hukuk ashâbına red olunmak emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda şöyle ki, mezburlardan kimesne gelüb da'vâ-yı hakk iderlerse bir def'a şer'le fasl olunmuş olmayub onbeş yıl geçmiş değil ise ihzâr-ı husemâ kılub gaybet idenleri buldurması lâzım olanlara buldurub getürdüb muktezâ-ı şer'-i kavim üzere teftiş ve tefahhus idüb göresiz üzerlerine şer'le zâhir olan hukuku ashâbına alıvirdikden sonra ne mikdar kimesnelerin hakları alıvirilüb ve üzerlerine ne makûle mevâd sâbit olduğunu mufassal ve meşruh yazub sûret-i memhûriyle Dergâh-ı Mu'allâma gönderesin ki, küreğe konula ammâ bile koşub gönderdiğün kimesnelere tenbih ve te'kid eylesesin ki, gaflet ile gaybet itdirmekden hazer eyleyeler.

(39)

BA.MD.19/236/484

Fi 16 Rebi'ülevvel sene 980.

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, bi-inâyeti'llâhi Te'âlâ fethi müyesser olan Kıbrıs Ceziresi'nin ma'mur ve âbâdân olması lâzım olmağın ve mezârî' ve merâbî'i müstevfâ olmağla Vilâyet-i Rûm'da bir hususda müzâyakaları olan ba'zı kurâ ahâlîsin cezire-i mezbureye sürülmek için Rûm muharriri olan Ömer dâme 'ızzuhûya ol bâbda tafsîl ve meşruh hüküm virilmiştir buyurdum ki, sen dahî ol emr-i şerîfimle 'amel idüb ol emr-i şerîfim mücebine Kıbrıs Ceziresi'ne sürdüğü kimesneleri cezire-i mezbureye ulaştırmakda mu'âvenet idüb ve kifâyet mikdarı hisar-eri koşub bile göndermekde ve bi'l-cümle ol emr-i şerîfimin icrâsında gereği gibi mukayyed olub mu'âvenet idesiz.

(40)

BA.MD.23/203/430

Ahmed'e virildi gurre-i sene

Bağdad beğlerbeğisine hüküm ki, hâlâ Yukarı Cânibden gelen züvvâra Hazreti İmam Hüseyin Radyallâhu Te'âlâ âsitânesinde kifâyet kadar han olmamağla Yukarı Cânibden ey-

yâm-ı şitâda gelen züvvârın ekseri halkın evlerine konub müslümanlara müzâyaka virildiği i'lâm olunmağla kifâyet kadar **kârbânsaray** binâ olunmak emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda İmam-ı müşârunileyhe karîb mahalde vech ve münâsib görüldüğü üzere Yukarı Cânîb'den gelen züvvâra kifâyet eyleyecek yer kârbânsaray binâ itdirüb gelen züvvârı anda kondurub müslümanlara müzâyaka virdürmeyesiz ve gelen züvvârı mukaddemen serhadde alıkoyub ne mikdar adam olub ve ne tâifeden olduğu serhadde olan ümerâ sana 'arz eylemeyince salıvirmeyüb ve kimesneye ihtilât itdirmeyüb gelen adamları serhadde tevakkuf itdirüb ahvâlleri vukû'u üzere mufassal sana i'lâm olundukdan sonra yarar adamlara koşub vech ve münâsib görüldüğü üzere getirülüb kimesneye bulaşdırmayub ve Bağdad'a geldiklerinde şehirde nüzûl itdirmeyüb kaç nefer ise 'ale'l-esâmî defter eyleyüb ve yarar adamlar koşub Hazreti İmam-ı A'zam iskelesinden geçürülüb ziyarete varduklarında meşâhîr-i şerife halkına ihtilât itdirmeyüb ve ziyaretten sonra her bir yerde üç günden ziyade eglendirmeyüb kimesnenin evine kondurmayasız ve bi'l-cümle fîmâ evket kavâ'id-i sulh.

(41)

BA.MD.24/329/902

Beğlerbeği kethüdâsına virildi fî 10 Safer sene 982

Vilâyet muharriri 'Ömer Beğ'e hüküm ki, hâlâ Rûm beğlerbeğisi Behram edamellâhu ikbâlehu mektub gönderüb Vilâyet-i Rûm müceddeden tahrir olundukda ba'zı sipahinin tımarları defter-i cedidde serbest yazılmak ile ehl-i fesad içlerine varub ilticâ idüb ve evvelden beğlerbeği ve sancakbeğleri tarafından zabt olunugelen niyâbete noksan olub kanuna muğâyir yazılmışdır deyu bildirmeğin buyurdum ki, varıcak göresin bu hususun aslı nedir fî'l-vâkı' sipahi tımarları defter-i cedidde ne vechile serbest yazılır nihayet(?) her sipahinin tımarında nısf kendüye yazılıub nısf-ı âheri beğlerbeği ve sancakbeği hâslarına yazılmak gerek idi eğer 'arz olunduğu üzere sipahinin defter-i cedidde tımarı serbest kayd olunmuş ise kanuna muğâyir yazılmış olur basîret üzere olub hilâf-ı kanun nesne yazmaktan hazer eylesesiz.

(42)

BA.MD.25/324/2983

Koyun Baba dimekle ma'ruf Bünyad nâm mülhid haşr u neşri inkâr idüb rafz ve ilhâd üzere olduğu Hoca mülâzımlarından Sinan (ve) merhum Müfti mülâzımlarından Ya'kub (ve) Kınalızâde mülâzımlarından Halil ve Hocazâde dânişmendlerinden 'Alâeddin şehâdetleriy-le Dîvân-ı 'Âlî'de sâbit olmakla **At Meydanı'nda recm** olunmak buyruldu.

(43)

BA.MD.26/210/589

Mektub getüren Halil nâm kimesneye virildi fî 26 Cemâziyelevvel sene 982

Rûm beğlerbeğisine ve Sivas kadısına hüküm ki, sen ki, Sivas kadısı mektub gönderüb **Yörük Tâifesinden Bakkal Pirkulu bin Zeynüddin** nâm kimesne nefsi Sivas'da sâkin olan dan beru dâ'imâ şirret ve şekâvetden hâlî olmayub ba'zı hususa vekîl ve ba'zına vâsi nasb

olunub telbis ve tezvîr ile müslümanları hilâf-ı şer'-i şerîf rencide ider deyu 'arz eyledüğün ecilden buyurdum ki, mezkûrın ahvâlin hakk üzere teftiş ve tefahhus idüb göresiz 'arz olunduğu üzere mezkûrın ehl-i tezvîr ve telbis olub yaramazlığı şer'le sâbit olursa sûret-i sicilleriyle yazub bildüresiz hiyn-i teftişde hakk üzere olub tezvîr ve telbis ve şühûd-ı zordan sebeb-i ta'assubla hilâf-ı vâkî' kazıyye 'arz olunmakdan hazer idesiz.

(44)

BA.MD.26/221/627

Erbâb-ı timardan Hacı Kasım'a virdildi fi 3 Cemâziyelevvel sene 982.

Musul kadısına hüküm ki, bundan akdem ilhadları istimâ' ve 'arz olunmağla nefs-i Musul'dan Vilâyet-i Rumilinde Filibe nâm kasabaya sürgün olan Seyyid Mehmed ve karındaşı Murtaza (ve) Seyyid 'Ali oğlu Seyyid Kasım ve Seyyid Cemal ve Seyyid Galib nâm kimesneler Âsitâne-i Sa'âdetime gelüb rafz ve ilhadlarına istiğfâr ve tevbe idüb min ba'd 'âşûra cem'iyeti itmemek şartıyla Hasankeyf'de sâkin olmalarıçün emr-i şerîf virilmişiken mezkûr girü Hasankeyf'de sâkin olmayub yine Musul'a varub 'alâniyen cemiyet-i 'âşûra itdükleri istimâ' olunmağın yine mezkûrın seyyidler Hasankeyf'de sâkin olmaların emr idüb buyurdum ki, vardukda mezkûrın seyyidlere muhkem tenbih ve te'kid idüb eylesin ki, bir an ve bir sa'at te'hîr ve tevakkuf itmeyüb yine Hasankeyf'e varub 'âşûra cem'iyeti itmeyüb kendü hallerinde sâkin ve mütemekkin olalar şöyle ki, min ba'd ol makûle vaz'ları istimâ' oluna yine nefy-i beled olmaları mukarrerdir ana göre mukayyed ve mütenebbih olalar.

(45)

BA.MD.26/221/628

Bu dahî

Musul beğine ve kadısına hüküm ki, nefs-i Musul'da 'âşûra olunmaya deyu mukadde-men emr-i şerîfim virilmişiken hâlâ ba'zı kimesneler ol emr-i şerîfime muğâyir girü 'âşûra idüb rafz 'âdeti üzere hilâf-ı şer' evzâ' idüb Ehl-i Sünnet ve Cemâ'ate ihanet ve te'addî itdükleri i'lâm olunmağın buyurdum ki, vüsul buldukda göresiz 'arz olunduğu üzere ise hüküm-i sâbık mücebince min ba'd kimesneye 'âşûra itdirmeyesiz şöyle ki, bu def'a dahî hilâf-ı emr girü 'âşûra iderler ise her kim ise habs idüb ismi ve resmi ile yazub 'arz eylesiz.

(46)

BA.MD.27/177/403.

Mehmed Çavuş'a virildi fi 23 Ramazan sene 983.

Sivas kadısına hüküm ki, südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl sunulub Rûm nâzırı olan Dergâh-ı Mu'allâm müteferrikalarından Mü'min için sâbıkan Kızılbaşlar teftişinde külli ahz ve celb idüb ve bu def'a dahî Kefe câniblerine tereke ile gemiler gönderilüb buğdayı ziyâde behâ ile bilâ emr âher vilâyete satdı deyu i'lâm olunmağın teftiş olunmak emr idüb buyurdum

ki, geldikte kalkub ol mahalle varub müşârunileyhi **Kızılbaşlar** teftiş bahânesiyle akçem aldı deyüb da'vâ-yı hakk idenler ile beraber idüb bir def'a şer'ile fasl olunmuş olmayub ve onbeş yıl geçmiş değil ise onat vechile teftiş ve tefahhus kılub göresin fi'l-vâki' müşârunileyh teftiş bahânesiyle **Kızılbaşlık** ile meşhur ve müte'ârif olmayub **Sünnî ve pâk mezheb olanlara Kızılbaşsız deyu iftirâ idüb** ahz ve celb itdüğü sâbit olursa mecâl virmeyüb sübût bulan hakların bî-kusur alıvirüb andan mâ'adâ südde-i sa'âdetimden ve Han ve Kefe beği iltimaslarıyla hükm-i şerîfim alub Kefe'ye tereke alub gidenlerden mâ'adâ fuzûli kendü bilâ emr mîrî buğdayından Kefe'ye buğday ve arpa gönderüb ziyade behâ ile satduğu dahî vâki' ise bîgaraz müslümanlardan tefahhus idüb gavrına erişüb kaç gemi olub ve ne mikdar buğday olduğu sıhhati ve vukû'u üzere yazub 'arz eylesiz bu hususlarda hakk üzere olub hiçbir tarafa meyl ve mehâbâ itmeyüb şer'-i kavim üzere göresiz hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz itmekden ve şühûd-ı zordan ve nesne ve mufassal şey ile hilâf-ı şer' iş olmakdan ihtiyat eylesiz.

(47)

BA.MD.27/392/938

Şah Veli nâm 'ışık virildi fi 29 Zilhicce sene 984

Akdağ kadısına hüküm ki, **Hacı Bektaş kuddesi sırruhû dervişlerinden Şah Veli, Benlûbaş nâm derbendde bir tekve vaz'** idüb ol mahalde bir çiftlik olub âyende ve revendeye ve bi'l-cümle ebnâ-i sebîle zarar ve ziyan olmamak şartıyla mu'af ve müsellemler olub ve 'âşârdan dahî mu'af olmak recâ itmeğin buyurdum ki, göresiz fi'l-vâki' tekve vaz' olunan mahal mahûf ve muhâtara derbend midir ve zikr olunan çiftlik dahî anda mıdır ve hıfz ve hurâset lâzım iden olmağa mahal midir nicedir ehl-i vukûfdan tefahhus idüb dahî vukû'u üzere yazub 'arz idesiz ki, sonra emr-i şerîfim ne vecihle sâdir olur ise mücibi ile 'amel oluna.

(48)

BA.MD.27/399/957.

(Sâdât?) hazretlerinin casuslarından Kara Ya'kub'a virildi fi 22..

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, Ulus kadısı Dergâh-ı Mu'allâm'a sûret-i sicil gönderüb kaza-i mezburede Hamân(?) tâifesinden Marsî(?) Fakih ve Pîri fakih ve Pasin(?) Kazası'ndan Hub Mehmed nâm kimesnede **rafza müte'allik ba'zı kitablar** olmağın ahvâlleri tefahhus olundukda mukaddemâ **Veli Fakih nâm râfızinin Sivas ve Ortapâre kazalarında kırk cild kitabı olub** dört cildini ben alub mâ'adâsı mezbur Hub Mehmed'de emânetdir deyu istimâ' olunub teftiş olundukda fi'l-vâki' zikr olunan kitablar bir yıl mikdarı bende emânet konulub lâkin emânet koyan Veli Fakih fevt olub **karındaşı oğlu Selim Fakih'e** teslim etdim deyu cevab virdüğün bildirdi imdi zikr olunan kitablar merhum Selim Fakih'den talep olunub bulunub Dergâh-ı Mu'allâm'a gönderilmesini emr idüb buyurdum ki, vardukda bu hususu teftiş idüb mukaddemâ aldığın dört pâre kitabı kimden alub mâ'adâsı dahî kimdedir merhum Selim Fakih'de midir mufassalan teftiş idüb zikr olunan kitablara tahsil idüb Dergâh-ı Mu'al-

EKLER

lâm'a gönderesiz ammâ kitablar her kimin elinde bulunursa kendülerini kayd u bend ile ve elinde bulunan kitablar bile gönderesiz bu bâbda kimesneye himâyet itmeyüb din ve diyâne-tin muktezâsınca sa'y-ı ikdâmda dakika fevt itmeyesiz.

(49)

BA.MD.28/308/773

Bu dahî

Müşârûnileyhe hüküm ki, Bozok ve Akdağ ve Hüseyinâbâd kadılarına hüküm ki, bundan akdem **Bozok Kazası'nda Yazar nâm karyeden** hurûc iden Celal Beğ evleri yerine Sey-yid Bestam oğlu Seyfi nâm kimesne bir tekye binâ idüb ba'zı kimesneler gelüb gidüb mez-bur Seyfi Râfîzî mezheb olub yerlerinde ihtilâl itmekle **yakında bir fesad şürû' itmek ihti-mâli olmağın** buyurdum ki, hükm-i şerifim vüsûl buldukda bu bâbda her biriniz gereği gibi mukayyed olub mezbur Seyfi hüsn-i tedârikle ele getürüb dahî ahvâlin a'yân-ı vilâyetden ehl-i vukûf-ı bî-garaz kimesnelerden hakk üzere teftiş idüb göresiz mezbur fi'l-vâki' Râfîzî mezheb olub tekyesine ba'zı kimesneler gelüb gitdüğü vâki' midir nicedir tamam sıhhati ve hakikati ile gavırına vâkıf olub dahî ahvâlin vukû'u üzere yazub 'arz eylesesiz amma hiyn-i teftişde hakk üzere olub tezvîr ve telbisten ve şühûd-ı zordan ve hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz olunmakdan kemâl-i ihtiyât üzere olasız.

(50)

BA.MD.28/340/859

Fi 20 Şa'ban sene 984

Divandan Çavuşbaşına virildi fi 19 Şaban

Karaman beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb **Kara Beğ dimekle ma'ruf kimes-nenin ilhadı hususunu** bildirmişsiz 'arz olunub ma'lûm-ı şerifim oldu mezkur teftiş baha-nesiyle **ele getürölüb** mukayyed ve mahbus Kıbrıs'a **gönderilmesin** emr idüb buyurdum ki, varıcak asla te'hîr itmeyüb mezburu emrim mücebince teftiş bahanesiyle ele getürüb dahî ya-rar adamların koşub Kıbrıs'a gönderesiz ve Kıbrıs'a varub teslim olduğuna beğlerbeğisinden temessük alub gönderesiz.

(51)

BA.MD.28/340/860

Bu dahî

Haleb defterdârına hüküm ki, Karaman beğlerbeğisi mektub gönderüb **Kara Beğ dimek-le ma'ruf kimesnenin** ba'zı ahvâlin i'lâm itmeğın **Kıbrıs'a gönderilmek** için beğlerbeğisine hükm-i şerifim gönderilmişdir **ze'âmeti mîriye** zabt olunmasın emr idüb buyurdum ki, mez-kurun ze'âmetini emrim emrim mücebince mîriye zabt eylesesiz.

(52)

BA.MD.28/349/883.

Mezkur Kara Ya'kub'a virildi fi 19 Ramazan sene 984.

Çorum beğine ve Ortapâre kadısına hüküm ki, **Casus Kara Ya'kub** bundan akdem Râfî-zî ahz olunan **Minaş(?) Fakih** nâm kimesne tarafından 'arz-ı hâl getirüb Ortapâre Kazası'na tâbî' **Haman(?) Cemâ'atinden Veli Fakih** nâm kimesne **Kızılbaşdan geldüğü zamanda otuz-dört aded mücelled Râfîzî kitabları** getirüb benim yanımda emanet koyub ba'de fevt olduk-da mezkur Kara Ya'kub beni tutub habs eyleyüb lâkin zikr olunan kitaplar şimdiki halde benim yanımda olmayub yine cemâ'at-i mezbureden Ekinözü nâm kışlakda **Selim Fakih** nâm kimesneye virüb ol dahî Yunus ve Gülâbî'ye virüb hâliya memleketi idlâl itmek üzere olduk-ların haber virmeğin mezkurlar ve zikr olunan kitaplar hafiyetten ele getirilüb südde-i sa'âdetime 'arz olunmasın emr idüb buyurdum ki, hükm-i şerifimle mezkur Casus Kara Ya'kub vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub mezkurları hüsn-i tedârikle hafiyetten ele getirüb fi'l-vâki' zikr olunan kitabları mezkur **Minaş(?) Fakih** mezbûrûn **Selim Fakih** ve Yunus ve Gülâbî'ye virdüğü sahih midir yohsa gayri vâki' midir netice tamam gavrına irişüb zikr olunan kitaplar her kangıda ise ele getirüb mezkurları habs idüb vukû'u üzere yazub 'arz idesiz ammâ bu bâbda tamam hakk üzere olub bu bahane ile kimesneye zulm ve te'addî ve ahz ve celb olunmakdan ve hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz olunmakdan ziyade ihtirâz üzere olasız.

(53)

BA.MD.28/374/968

Hüseyin Hâkime virildi fi 8 Ramazan sene 984

Çorum beği Yusuf Beğ'e hüküm ki, mektub gönderüb Çorum Sancağı'nda vâki' olan kasabât ve kurâda sâkin olan **Etrâk Tâifesi yarar atlar besleyüb âlât-ı harb ile binüb sipahi tarzında gezüb ve ekseri Kızılbaş nâmına olub bir fesada mübâşeret eylemekden hayf olunmağın Etrâk Tâifesi yarar atlar beslemeyüb ve âlât-ı harb ile yürümeyüb ve Kızılbaş nâmına olanlar teftiş olunub ref' olunmak için hükm-i şerif virilmesin bildirmişsiz imdi Etrâk Tâifesi yarar atlara binüb yarak kullanmağa emrim yokdur buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda mukayyed olub mukaddemâ muhkem tenbih ve te'kid eyleyesiz ki, Etrâk Tâifesi çiftlerin sürüb yarar atlara binmeyüb ve yarak kullanmayalar ba'de'l-yevm eslemeyüb Etrâkden her kimde yarar at ve yarak bulunursa toprak kadıları ma'rifetleriyle sipahilere değer bahâlarıyla akçe ile satdırub **Etrâk ve re'âyâda yarar at ve yarak ve tüfenk komayasız** husus-ı mezbur mühimdir ihmâl ve müsâheleden hazer eyleyesiz şöyle ki, min ba'd Etrâk ve re'âyâda yarar at ve yarak ve tüfenk bulunduğu istimâ' oluna neticesi sana 'âid olur ana göre mukayyed olasız amma bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara dahl olunmakdan hazer eyleyesiz.**

(54)

BA.MD.29/21/49

Mehmed Çavuş'a virildi fi 23 Ramazan sene 984

Rûm beglerbeğisine ve Artukâbâd kadısına hüküm ki, sâbikan Rûm beglerbeğisi Behram mektub gönderüb bundan akdem kaza-i mezburâ tâbi' Efkitas(?) nâm karyede Hamza Halife nâm kimesne için bir öküz boğazlayub etrafta ba'zı Kızılbaşlar cem' idüb konuklayub hâsâ ashâb-ı ashâb-ı güzîn rıdvânü'llâhi Te'âlâ ecma'îne dil uzatmakdan ahvâli teftiş olunmak için gönderilen emr-i şerif mücebince mezkûrun ele getirülüb habs olundukda ba'zı kimesneler mezkur için Sünnîdir deyu mezkurların ... kapu... önünde evkât-ı hamse edâ idüb geleni gideni konuklayıcı bir devletlü kimesnedir bir oğlunun ismin Ömer ve birinin Osman deyu tesmiye eyledüğü sâbit ve sicil olunduğun bildirmeğin buyurdum ki, vüsul buldukda göresiz fi'l-vâki' mezburun rafz ve ilhadi ile ve Öte Cânibe meyl ve mehâbâ ile ma'ârif olub şer'-i şerife muhâlif vaz'ları sâbit oldukdan sonra üzerinde rafz ve ilhâdına müte'allik mevâddan sâbit olan maddelerinin sicil itdirüb dahî şer'le haklarından gelüb vücûd-ı habâset-alûdların sahife-i ruzgârdan izâle eyleyüb ol cânibleri tathir ve pâk eyleyesiz.

(55)

BA.MD.29/66/155

Müşârunileyhin âdemisine virildi müsveddesi kâğıd üzerindedir fi 23 Şevval sene 984

Canik Sancağı beği Semender Beğ'e hüküm ki, hâlâ mektub gönderüb sancağında ba'zı ehl-i fesad ve kuttâ'-i tarîf zuhur idüb evler basub ve ebnâ-i sebîlin yoluna gelüb adamlar katl idüb ve esbâb ve emvâllerin gâret idüb ahvâlleri şer'le teftiş olunmak için ele getirülmek murad olundukda ba'zı evkâf ve emlâk ve serbest tımarlara ve hâss-ı hümayûna varub ilticâ idüb ele girmemekle fesad ve şenâ'atlerin ziyade olduğun bildirmişsiz buyurdum ki, hükm-i şerif vüsul buldukda anın gibi sancağında fesad ve şenâ'at üzere olanları ele getirüb firar idüb evkâf ve emlâk ve serbest tımarlara ve hâss-ı hümayûna ilticâ idenleri ashâbından taleb idüb getürdüb dahî da'vâ-yı hakk idenler ile beraber idüb toprak kadıları ma'rifetleri ile bir def'a şer'le fasl olunub onbeş yıl terk olmayan hususların ber mücebi şer'-i şerif teftiş idüb göresin fesad ve şenâ'atleri ve adam katl idüb hırsuzluk eyledikleri sâbit olanlardan sipahi olanları habs ahvâllerin yazub 'arz eyleyesiz değiller ise ol serbest tımar ashâbının ma'rifetleri ile günahları sâdir olduğu mahalde şer'le lâzım geleni icrâ itdirüb yerine koyub hârice alub gitmeğe komayub ve bedel-i siyaset deyu akçelerin aldırmayub ve bu bahâne ile mücerred ahz ve celb için kendü hallerinde olanlara dahl olunmakdan ve ehl-i fesada himâyet olunmakdan ve rûsûm-ı serbestiyelerine dahl ve tecâvüz olunmakdan ve şer'-i şerife ve kanuna muhâlif iş olmakdan ziyâde hazer eyleyesiz şöyle ki, serbest ve evkâf ve emlâk sahipleri ve hâss-ı hümayûn eminleri ehl-i fesadı ele vormeyüb himâyet iderler ise himâyet idenleri isimleri ile yazub 'arz eyleyesiz.

(56)

BA.MD.29/96/231

Amasya beğine ve kadısına hüküm ki, hâlâ südde-i sa'âdete 'arz-ı hâl sunub nefsi Amasya'dan Müezzîn Tosun Mustafa ve Kilerci 'Abdülkadir ve bir berber ve bir ütücü ve bir pabuççu ve bir dellak ve Dolabıcı Ramazan ve Paşmacı 'Ali ve 'İsa oğlu 'İsa nâm kimesneler için tarîk-i dalâlete dâhil olub hâşâ kimi Hazreti 'İsa Peygamberin ve kimi Mehdiyim deyu da'vâ idüb 'avâmdan olan müslümanları idlâl eyledüklerin ve mezburların başı ve buğları olan mezkur 'İsa olduğu i'lâm olunmağla mezkurlar ele getirilüb ahvâllerin teftiş olunmak emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda mukayyed olub mezkurları ele getirüb ahvâllerin ber müceb-i şer'-i şerîf teftiş eyleyüb göresiz fi'l-vâki' vech-i meşrûh üzere da'vâ idüb şer'-i şerîfe kavilleri ve misâlleri olub mu'temedün leh ki, şer'le sâbit ve zâhir ola, habs eyleyüb üzerlerinde şer'le sâbit olan nâ-meşrû' akvâlleri ile yazub 'arz eyleyesiz ki, sonra mezburlar hakkında emrim ne vechile sâdir olur ise mûcibi ile 'amel eyleyesiz.

(57)

BA.MD.29/209/488

Okcu Ca'fer Çavuş'a virildi fi 14 Zilhicce sene 984

Zülkadir beğlerbeğine hüküm ki, hâlâ vilâyet-i mezbûrede Yukaru Cânibe nuzur ve sadakât gönderüb mu'âmele ider ba'zı melâhîde olduğu südde-i sa'âdetime i'lâm olunmağın ol asıl melâhîde birer töhmet ile ele getirilüb haklarından gelmeni emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda mukayyed olub anun gibilerin ahvâllerin hafiyyeten tetebbu' ve tecessüs idüb göresin Yukaru Cânib ile 'alâka idüb nuzur sadakât gönderüb haberin eksik itmeyen nielâhîdeden şunlar ki, sahih adamları varub geldüğü ve Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olduğu sâbit ve muhakkak ola birer bahâne ile ele getirüb dahî aslâ mecâl virmeyüb hakkından gelüb vücûd-ı habâset-alûdın sahife-i ruzgârdan nâbûd eyleyesiz ammâ sahih Yukaru Cânib ile mu'âmelesi olduğu sâbit olmayub ancak vâsi' mezheb olmayub Yukaru Cânibe mâil olub rafz ve ilhâd ile iştihârları olursa ol asılları dahî birer tarikle ele getirüb bir âher töhmet ile habs idüb adların yanında sâbit olduğu üzere südde-i sa'âdetime mufassal yazub 'arz eyleyesiz ki, ol yerlerden 'alâkaları kat' olunub ehl ü 'iyâlleriyle Kıbrıs'a sürgün olalar husus-ı mezbur ziyâde mühimdir kimesneye ifşâ itmeyüb hafiyyeten ahvâllerini görüb tedârik eyleyesiz ammâ bu bahâne ile kendü hâlinde olanlara tecâvüz olunmakdan ihtirâz eyleyesiz. Müsveddesi kâğıd üzerindedir Efendi hazretleri hattıyla.

Bir sûreti Haleb beğlerbeğine Okcu Ca'fer Çavuş'a virildi fi 14 Zilhicce sene 984.

(58)

BA.MD.29/209/489

Okcu Ca'fer Çavuş'a virildi fi 15 Zilhicce

Basyan ve Pozyan beği Behlül Beğ'e hüküm ki, hâlâ senin sancağına tâbi' olan tâifeden ba'zının Yukaru Cânib ile ittihad ve ittifakı olduğu i'lâm olunub buyurdum ki, vardıkda bu

bâbda mukayyed olub sancağına tâbî' olan tâifeyi hafıyyeten tecessüs ve tettebbu' eyleyüb göresiz anın gibi ol cânib ile ittihâd ve ittifakı olub adamları varub gelmekden hâli olmayub ve-yâhud rafz ve ilhadları mukarrer ve mahakkak olub Yukaru Cânibe meyl iden kimesneleri eğer Cemâ'at-i Şîrîdir(?) ve eğer sâir A'yânîdir(?) hüsnü tedbir ve tedârikle ele getirüb aslâ mecâl vormeyüb âher bahâne ile her birinin muhkem haklarından gelesiz tâife-i mezbûre ahvâlin onat mukayyed olub gereği gibi mukayyed olasız.

(59)

BA.MD.29/210/490

Mehmed Çavuş'a virildi fi 15 Zilhicce sene 984

Bozok beği Çerkes Beğ'e hüküm ki, sancağına tâbî' olan yerlerde Yukaru Cânib ile ittihad ve ittifakı ve rafz ve ilhâdları mukarrer ba'zı kimesneler olduğu i'lâm olundu buyurdum ki, varıcak bu hususu kimesneye ifşâ itmeyüb sancağına tâbî' eğer köy kethüdâları ve eğer cemâ'at kethüdâları ve sâir ehl-i karye ve cemâ'atden Yukaru Cânib ile ittihad ve ittifakları olub adamları varub gelmekden hâli olmayub müttelik oldukları mukarrer ve muhakkak olan kimesneleri ki, yanında tamam ma'lum ve zâhir ola irişüb bir tarîk ile ele getirüb dahî aslâ mecâl vormeyüb âher bahâne ile haklarından gelesiz ammâ Yukaru Cânib ile ittihadı ve ittifakı olmayub lâkin rafz ve ilhâd ve Yukaru Cânib'e meyli meşhur ve müte'ârif ola anın gibileri dahî ele getirüb habs eyleyüb 'arz idesiz ki, ehl ü 'ıyâlleri ile Kıbrıs'a sürüle bu bâbda onat mukayyed olub tamam basîret üzere bir vecihle tedârik eyleyesiz ki, vaz'ından haberdâr olub bir tedârike mübâşeret itmeleri ihtimâli olmaya hakk-ı harimden dahî 'udûl itmeyüb bu bahâne ile mücerred celb ve ahz için kendü hâlinde olanlara dahl ve tecâvüz olunmakdan hazer eyleyesiz. Müsveddesi kâğıd üzerindedir hattıyla. Bu dahî.

Bir sûreti Kırşehir beği Memiş Beğ'e

(60)

BA.MD.29/210/491

Mehmed Çavuş'a virildi fi 15 Zilhicce sene 984

Rûm beğlerbeğine hüküm ki, hâlâ Yukaru Cânibden casus gelüb Vilâyet-i Rûm'a müte'alik Sivas'a karib yerlerde Kangallı ve 'Alıpınarı ve ol etrafın ahâlisi ve sınırının berü cânibi Amasya ve Çorum ve Hüseyinâbâd ve Merzifon Ovası ve sâir ol havâlide olan halkın ekseri rafz ve ilhâd ile meşhur olub Yukaru Cânibe meyl ve muhabbetleri ve 'alâkaları ve adamları muttasıl varub geldüğü ve nuzur sadakât götürdüklerin i'lâm eyledi imdi ol cevânibde olan melâhiden gâflet câiz değildir buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda bizzat mukayyed olub ol cevânibde olan melâhiden ahvâlin hafıyyeten tettebbu' tecessüs idüb göresiz anın gibi Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri ve adamları varub gelüb 'alâkaları olduğu sâbit olanları birer tarikle ele getirüb dahî âher töhmet ile haklarından gelüb vücûd-ı habâset-alûdların sahife-i rûzgârdan mahv nâbüd eyleyesiz ammâ Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri

(61)

BA.MD.29/211/492

Mehmed Çavuş'a virildi fi 25 Zilhicce

Van beğlerbeğisine hüküm ki, hâlâ Yukaru Cânib'den casus gelüb Şah-ı gümrâh Gazvin kurbünde bi'l-fi'il beğlerin ve korucuların ve askerleriyle cem'iyet üzere olduğun i'lâm eyledi imdi bundan akdem bir iki def'a ahkâm-ı şerife yazılıb Yukaru Cânib'den gaflet eylemeyüb Van'a tâbi' olan ümerâ ve zuemâ ve gönüllü ve sâir 'asâkir ile nân ve yarağınız ile dâimâ hâzır ve ol taraflara nâzır olası ki, anun gibi bir hareket olursa fırsat el virüb mahall-i iktizâ itduğüne göre siz dahî memlekete müte'allik yerlere akın salub bir vecihle hüsn-i tedârik eyleyesiz ki, memâlik-i mahrûse nezdinde kalub kendü memleketin hıfzı ile mukayyed ola ve vilâyet-i mezbûra tâbi' olan kılâ'n yât ve yarakların ve barut ve zehâirin yoklayub kusur ve noksan üzere olanların tekmi'l eyleyüb aslâ bir hususda noksan komayub mezid ve mükemmel hâzır ve amâde olman emrim olmuş idi ol emr-i şerifim kemâkân mukarrer olmağın Yukaru Cânib'den gaflet câiz değildir buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda mukayyed olub evâmir-i şerife-i sâbika mücebince Van'a tâbi' olan ümerâya muhkem tenbih ve te'kid eyleyesiz ki, her biri sancaklarına mukayyed olası.

(62)

BA.MD.29/216/499

Okçu Ca'fer Çavuş'a virildi fi 14 Zilkâde sene 984

Bağdad beğlerbeğisine hüküm ki, Yukaru Cânibden casus gelüb bi'l-fi'il Şah beğler ile ve korucuları ve bi'l-cümle 'asker ile Gazvin'de cem'iyet üzere olub fikr-i fâsidi kangı cânibe olduğu ma'lum olmayub lâkin Meşhed-i 'Ali Kerreme'llâhu Vecchêhûde sâkin Etyemez demekle ma'ruf kimesne ve Bağdad'da Seyyid Gümâne'nin ve Kara Lâtif'in adamı 'Ali'nin ve Musul'da medfun olan Hazreti Yunus ileyi 'aleyke's-selâm türbedârının dahî Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olub adamları varub gelmekden hâli olmaduğın ve bunların emsâli halife nâmina dahî ba'zı kimesneler olduğun i'lâm eyledi imdi bundan akdem bir iki def'a ahkâm-ı şerife gönderilüb Yukaru Cânibden gaflet itmeyüb Bağdad'a tâbi' olan ümerâ ve zü'amâ ve sâir 'asâkir ile yât ve yarağınız ile müretteb ve mükemmel hâzır olub ol cânibde nâzır olası anun gibi beru cânibe 'azimeti olub Bağdad taraflarına teveccüh iderse Bağdad'da olan gemileri öte yakada komayub beru yakaya geçüresin ammâ anlar öteden gelmek ve tulum ve sâir gemi cinsin(?) tedârik idüb beru yakaya geçmek isterlerse kayık ve sandallara darbezen ve tüfenk koyub mümkün olduğun üzere beru yaka geçmekde men' eyleyüb 'asker ile ol tarafları gereği gibi hıfz ve hurâset eylemen bâbında envâ'-i ihtimâm zuhûra getüresiz eğer Bağdad üzerine varmayub bir âher cânibe teveccüh iderse sen dahî beğlere istimâlet virüb memleketine müte'allik yerlere iktizâ eylediğün üzere ta'arruz eyleyüb bir vecihle mukayyed olası ki, memâlik-i mahrûseye dahl eylemekden kalub kendü başın tedârikine meşgul ola deyu emrim olmuş idi ol evâmir-i şerife 'alâ-mâkân mukarrer olmağın buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda sâbikan bulan ahkâm-ı şerife mücebince tamam basîret üzere olub

EKLER

Bağdad'a tâbi' olan ümerâ ve zü'amâ ve sâir erbâb-ı timar ve gönüllü ve yeniçeri tâifesiyle müretteb ve mükemmel yâre ve yarâğınız ile hâzır olub taraflara dâimâ nâzır olasın ki, anun gibi Yukaru Cânibden 'ahd u emâna muhâlif hareket idüb Bağdad üzerine gelirse emrim üzere cümle gemi cinsin(?)beru yakaya geçürüb melâhideyi beru yakaya geçürmeyesin ammâ eğer anlar öteden gelmek ve tulum ve sâir gemi cinsi(?) tedârik idüb beru yakaya geçmek isterlerse sen dahî vech ve münâsib gördüğün üzere kayıklar üzerine darbezen ve tüfenk ve sâir münâsib olan yarâkdan ve âher yarâk koyub beru cânibe geçürmeyüb men' u def'ine ihtimâm eylesesin asıl geçid yeri olan İmam nâm mahalde dahî ziyade gemi tedârik idüb hıfz idesiz ve eğer ol taraflarda olan memâlik-i mahrûse(ye) müte'allik yerlere ta'arruz iderse sen dahî fırsant el virüb mahall-i iktizâ itdüğüne göre ol cânibe müte'allik olan ümerâ ile memleketine ta'arruz eyleyüb bir vecihle tedârik idesin ki, memâlik-i mahrûse ta'arruzundan ferâgat idüb kendü memleketi hıfzı ile mukayyed ola ve Bağdad Kal'ası'nın ve sâir ol cevânibde olan kılâ'ın yât ve yarâkların ve zehâirini yoklayub görüb noksan üzere olanların tekmil.

(63)

BA.MD.29/217-218/500

Bu dahî

Karaman beğlerbeğisine hüküm ki, Yukaru Cânibden casus gelüb Vilâyet-i Karaman'da mukaddemâ Yukaru Cânibe giden Aksak(?) Seyfeddin akrabâsı Yukaru Cânibden cerlerin eksük eylemeyüb ve bunların Vilâyet-i Karaman'da ba'zı melâhidenin dahî mu'âmeleleri olduğun i'lâm eylemeğin ol asıl melâhide(yi) birer bahâne ile ele getürüb haklarından gelmeni emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda bizzat mukayyed olub mezkurların ahvâllerin hafiyyeten tettebbû' idüb göresin anun gibi Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olan melâhideden şunların ki, sahih adamları varub geldüğü sâbit ola, aslâ mecâl vormeyüb haklarından gelüb vücûd-ı habâset-alûdların izâle eylesesin, ammâ sahih mu'âmeleleri olduğu sâbit olmayub ancak(?) Yukaru Cânibe mâil olub olub rafz ve ilhâd ile iştihârları olursa ol asılları dahî birer tarikle ele getürüb bir âher töhmet ile habs eyleyüb ahvâllerin sâbit olduğu üzere mufasssal yazub 'arz eylesesin ki, ol yerlerden evleri ve barklarıyla alâkaları kat' olunub ehl ü 'ıyalleriyle Kıbrıs'a sürgün olalar, husus-ı mezbur mühimdir bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb hafiyyeten ahvâllerin görüb tedârik eylesesin ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara tecâvüz olunmakdan hazer eylesesin.

(64)

BA.MD.29/218/502

Bu dahî

Hakkari hâkimi Seyyid Mehmed'e hüküm ki, mektub gönderüb Yukaru Cânibe müte'allik ba'zı ahvâl i'lâm itmişsin her ne ki, dimiş isen 'arz-ı huzûra 'arz olunub 'ilm-i şerifim muhît olmuştur buyurdum ki, varıcak min ba'd dahî Yukaru Cânibe yarar casuslar gönderüb ahvâl ve etvârlarına tamam ittilâ' tahsil idüb dahî vâkıf ve muttali' olduğun ahbâr-ı sahiha(yı) i'lâm itmekden hâlî olmayasız.

(65)

BA.MD.30/132/319

Mecidözü kadısına virildi fî 13 Safer sene 5

Rûm beğlerbeğisine Mecidözü ve Çorum kadılarına hüküm ki, sen ki, Mecidözü kadısı-
sın mektub gönderüb Mecidözü'ne tâbi' Mürsi(?) nâm karyeden Hâbil Halife ve Mehmed ve
Orunca nâm karyeden Mahmud Baba ve ... Kâsım ve Karye-i Virancık'dan Hasan nâm ki-
mesneler zâhîren Sünnîler sûretinde gezüb ammâ Kızılbaşlar olub gice ile cem'iyetler idüb
âyin-i bâtulları üzere 'avretleri ve kızları ve oğulları ile cem' olub şûrb-i hamr idüb aslâ
menâhîden perhizleri olmayub muttasıl ehl-i hevâ olanları cem'iyetlerine götürürler mezbu-
run ahvâli küllî fesadı mü'eddâ olur deyu bildirmişsin buyurdum ki, vardukda bu bâbda ge-
reği gibi dikkat ve ihtimâm üzere olub mezburların ahvâlin bî-garaz müslümanlardan hafiy-
yeten tettebbu' idüb göresin vâkı'an vech-i meşrûh üzere şer'-i şerîfe muhâlif vaz'ları olub
müslümanlar ol vecihle şehâdet iderlerse hilâf-ı şer'-i kavîm vaz'ları zâhir olub o makûle me-
nâhîden ictinâb itmeyen mübâğîleri(?) ele getirüb şer'le haklarından gelesin ki, sâirlerine
mûcib-i 'ibret ola ve üzerlerine şer'le ne makûle mevâd sâbit ve zâhir olub ve ne vecihle hak-
larından gelindüğün yazub 'arz eylesesin.

(66)

BA.MD.30/207/488

Kethüdâsı Yahya'ya (?) virildi fî 9 Rebi'ülevvel sene 985

Bozok beği Çerkes Beğ'e hüküm ki, bundan akdem hükm-i şerîfim gönderilüb ba'zı mûf-
sidler Kızılbaş âyini üzere olub ashâb-ı güzîne buğz ve sebb idüb ve Yukarı Cânib'den nu-
zur alub giden kimesneleri teftiş idüb 'arz eylesesin deyu emr olmuşıdi hâlâ mektub gönde-
rüb ba'zı kurâdan yirmialtı nefer kimesne için müfsid olub abâ an cedd Kızılbaş oğlu Kızıl-
başlar olub ma'lumun olduğundan gayrı sâlih ve mütediyyin kimesneler şehâdet itdüklerin
bildirmişsiz imdi gönderdiğün defterin bir sûreti ihrâc olunub sana gönderildi buyurdum ki,
varıcak mezkurları hüsn-i tedârikle ele getirüb dahî ahvâllerin toprak kadıları ma'rifetleri-
yle ehl-i vukufdan ve bî-garaz ve mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden teftiş idüb 'arz itdüğün
üzere ol kimesnenin üzerine husus-ı mezbur şer'le sâbit ve zâhir olursa aslâ mecâl virme-
yüb şer'le haklarından gelesiz şer'le sâbit olmayub ammâ zikr olunan föhmet ile müttehem
idüğü zâhir olursa ol asılları Kıbrıs'a gönderüb cezîreye vâsıl olduğun beğlerbeğinden te-
messük alub dahî ne mikdar kimesne gönderildiğün yazub bildirsesiz bu bahâne celb ve ahz-
dan ve hilâf-ı vâkı' kimesneye te'addiden hazer eylesesiz.

(67)

BA.MD.31/13/32

Kethüdâsı Kaya'ya virildi fî t-tarihi'l-mezbur

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, Vilâyet-i Sivas'dan Veled-i Babay dimekle ma'ruf kimes-
ne ve sulbî oğlu Pîr Civan nâm kimesneler rafz ve ilhâdlarıyla meşhur olub ve Yukarı Câ-

nib'e dâimâ nuzur ve sadakât cem' idüb alub gidüb ve vâkîf oldukları ahbârı muttasıl Yukaru Cânib'e bildirirler deyu i'lâm olunmağın mezburların ahvâllerin hafıyyeten tafahhus olunmasını emr idüb buyurdum ki, vardukda mezburların ahvâllerin hafıyyeten ehl-i vukuf ve bî-garaz mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden onat vechile hakk üzere teftiş idüb göresiz fi'l-vâki' mezburlar Yukaru Cânib'e varub gelüb nuzur ve sadakât cem' idüb alub gıtdükleri vâki' midir nicedir tamam gavrına ve hakikate muttali' olub dahî vukû'u üzere yazub 'arz eylesiz sonradan emrim ne vecihle sâdır olur ise mücebine 'amel eylesiz.

(68)

BA.MD.31/30/76

Kethüdâsı Rüstem'e virildi fî14 Rebiülevvel sene 985

Van beğlerbeğine hüküm ki, Yukaru Cânibe gönderdüğün Mirza nâm adamından sana gelen mektubu 'aynı ile Dergâh-ı Mu'allâma gönderüb her ne i'lâm ve iş'âr eylemiş ise ma'lûm-ı şerîfim olmuşdur buyurdum ki, vüsûl buldukda ol didüğü halifelerin birine mektub gönderüb mezbur müstakil ilçi olmayub bir haber ile gönderilmişken bu cânibe gelmeğe icâzet virilmemeğin aslı nedür deyu istifsâr tarikiyle inhâ ve i'lâm eylesiz ve min ba'd dahî Yukaru Cânibe müte'allik vâkîf olduğun ahbâr-ı sahîhayı i'lâmdan hâli olmayasız.

(69)

BA.MD.31/234/517

Hacı Paşa Hazretlerinin hizmet-i şeriflerinde olan Fazlullah Kethüdâya virildi fî 24 Cemâziyelâhir sene 985

Çorum beğine Çorum ve 'Osmançık kadılarına hüküm ki, sen ki, sancakbeğisin mektub gönderüb Çorum Kazası'na tâbî Tola nâm karyeden Beğ(?) nâm kimesne üzerine karye-i mezburdan ve âher karyeden nice kimesneler cem' olub Kızılbaş tavrı üzere kendüsiyle(?) 'avreti ve oğlanlarıyla şürb-i hamr ve mu'âşeret idüb ve nice yerden dahî mezbura nezir ve çerağ ve kurban cem' olub bu minvâl üzere envâ'î fi'l-i şenî eyledüğün karye-i mezbûre sipahilerinden Emir ve Mehmed ve gayrıları (haber) virmeğin kendü dileyüb(?) keyfiyet-i ahvâli a'yân-ı vilâyetden ve bî-garaz müslümanlardan su'âl olundukda vech-i meşruh üzere olduğun haber virdüklerin bildirdüğün ecilden buyurdum ki, vardıkda te'hir itmeyüb mezkûru ele getirüb dahî Meclis-i Şer'de ahvâlin a'yân-ı vilâyetden ve bî-garaz kimesnelerden hakk üzere teftiş idüb göresin hakkında ne vechile şehâdet iderler ise sicil idüb sûret-i sicil ile 'arz eylesin eğer vech-i meşruh üzere mülhid olduğu şer'le sâbit olur ise habs eylesin sonra emrim ne vechile sâdır olursa mûcibi ile 'amel eylesin.

(70)

BA.MD.33/91/188

Bu dahî

Şehrizol beğlerbeğine hüküm ki, Kerkük kadısı mektub gönderüb Nâhiye-i Dako' a(?) tâ-bi' 'Arabkendü nâm karyede sâkin Ferruh ve Nasreddin bin Abdulmecid ve 'Ali bin 'Abdul... ve Receb bin Şihâb ve Hüseyin nâm kimesneler için **Kızılbaş Şah İsmail şah olalıdan er ve 'avret ve kız ile bir yerde mahlût el ele alub 'alâmât-ı rafzı zâhir ve peydâ eylemişlerdir de-yu haklarından gelinmek recâsına 'arz itmeğin şer'le teftiş ve tecessüs olunması emr idüb** buyurdum ki, vardukda bu bâbda mukayyed mezkurların ahvâllerini şer'le teftiş eyleyüb gö-resin fi'l-vâki' 'arz olunduğu gibi ise ki, vech-i meşruh üzere fesad ve şenâ'atleri ve hilâf-ı şer'vaz'ları sâbit ola, şer'le sâbit olan nâ-meşrû' etvârların yazub ve sicil-i mahfuza kayd idüb vu-kû'u üzere 'arz eylesin.

(71)

BA.MD.33/204/413

Müşârunileyhin kethüdâsı Kaya'ya virildi fi 29 Şevval sene 985

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb makeddemâ vârid olan emr-i şerif mü-cebince **Kızılbaş nâmına olanların haklarından gelinürse küllî telef-i nefis olmak lâzım ge-lür** deyu i'lâm eyledüğün ecilden buyurdum ki, vüsul buldukda anun gibi Sünnî mezheb ol-mayub mülhid ve râfızî olan **Kızılbaşları evleri ve barklarıyla 'alâkaların kat' idüb hisar erle-rine koşub Kıbrıs'a sürgün eyleyüb halife nâmına olanların haklarından geldiresiz.**

(72)

BA.MD.35/153/390

Amasya beğine ve kadısına ve Lâdik kadısına hüküm ki, Havza Kazası ahâlisi rik'a su-nub bi'l-fi'il **Havza kadısı olan Hızır Şah ve Rûm beğlerbeğisi sübaşılardan Mehmed nâm kimesne gelüb bunların üzerine şer'le nesne sâbit olmadan mücerred celb ve ahz için kimine suhte yatağı ve hırsuz harâmî şeriki ve kimine kızılbaş ve müllidsiz deyu ahz idüb der-zincir idüb ve dahî habs idüb her bir mahbusdan otuzar kırkar altın alub ve şikâyeteye var-mayasız deyu üçer talâka şart virüb** ve bunların yedinden südde-i sa'âdetime tezallüme gel-diklerin istimâ' idüb evlerin basub Hamza nâm kimesneye ikiyüzelli çabrast urub envâi' zulm ve hayf eylemişlerdir deyu şekvâ itmeğin buyurdum ki, vüsul buldukda mezkurları ih-zâr idüb bir def'a şer'le fasl olmuş da'vâ değil ise hakk üzere teftiş idüb göresin 'arz olundu-ğu gibi ise ki, şer'le sâbit ola ol bâbda muktezâ-yı şer' ne ise edâ idüb yerine koyasız.

(73)

BA.MD.35/169/433

Kethüdâsı Ali'ye virildi

Bozok beğine hüküm ki, mektub gönderüb Şah İsmail nâmına zuhur eyleyen ehl-i fesâ-dı ele getürmek için adamlar gönderildiği **Şah İsmail nâmına olan müfsidin halifesi adı-**

na olan Çevşid(?) oğlu Hüseyin nâm müfside rast gelüb muhkem cenk idüb mezbûru ele götürüb kayd u bend ile sana getürdügün bildirmişsiz ol bâbda her ne dimiş isen ma'lum oldu imdi halife nâmına olub ele gelen Çevşid oğlu Hüseyin'e siyaset emr idüb buyurdum ki, vardukda mezkuru emrim üzere siyaset eyleyüb **hakkından** gelesiz ve emrim yerine varduğun yazub bildiresiz ve Şah İsmail nâmına olan müfsidi dahî ele getürmeğe sa'y idesiz.

(74)

BA.MD.35/174/444

Virilmedi

Bozok beğine ve Bozok ve Yeniil kadılarına hüküm ki, mektub gönderüb bundan akdem hük-m-i şerif vârid olub **Şam Bayadı** nâm Türkân tâifesinden bir kimesne **Şah İsmail** nâmına 'Arabistan'dan ol vilâyete gelüb her yerlerde gece cem'iyet idüb gündüz nâbedid olub yollar kesüb 'arz olmağla 'Ayıntâb ve Kırşehir beği ve Türkân beği **Şah Murad** ile haberleşüb ehl-i fesad ele gelüb de' u ref' olması fermân olunub eyle olsa Yeniil Kazası'na tâbî' Bıyıklı Yaylağında Sürhevler kiniseleri var bir kimesne Yunus nâm mülhid ile ba'zı eşkıyâ cem' olub **huruçları mukarrer olmuşdur** deyu Yeniil kadısı i'lâm itdikde adam gönderilüb varduklarında mezkurlar mukaddemâ haber alub perâkende olub Düş oğlu Hüseyin nâm bir namdârına tecessüs için irsâl olunan oğlunun hidâyet ile rast gelüb envâ'i cenk u cîdal ile ele götürüb habs olunub ve etraf ve cevânibde adamlarımız muttasıl tecessüsdedir deyu 'arz olunmağın buyurdum ki, vardıkda mukayyed olub zikr olunan ehl-i fesâd ve şenâ'atin serdârını ve etbâ'ını her ne tarikle mümkün ise ele götürüb muhkem habs idüb dahî ahvâllerin yazub 'arz eylesiz husus-ı mezbur mühimdir basîret üzere olub etraf ve cevânibe adamlar salub penâhların ve durakların ve buldurması lâzım olanları buldurub ehl-i fesâd **hakkından** gelüb de' u ref' olmak bâbında sa'y ve ihtimâmda dakika fevt itmeyesiz.

(75)

BA.MD.35/174/445

Beğin kethüdâsı 'Alî'ye virildi.

Bozok beğine Yeniil ve Türkân kadılarına hüküm ki, sen ki, Bozok beğisin mektub gönderüb Türkân tâifesinden **Şah İsmail** nâmına zuhur iden müfsidin ba'zı tevâbî'i olan eşkıyâ ile ele getürmen için irsâl olunan hük-m-i şerif mücebince Yeniil Kazası'na tâbî' Bıyıklı Yaylağında Sürhevler ve Kiniselü Yunus nâm bir mülhid dahî yanlarına ba'zı eşîrrâyı cem' idüb fitne ve fesâd üzere **hurûc eylemek kasdında** iken ılgar ile üzerine adam gönderirlerken haber alub cümlesi perişan olub vilâyet emn ü emân üzere olduğun bildirmişsiz imdi mezbur müfsid Vilâyet-i 'Acem'den **Şah İsmail** nâmına gelüb Yeniil'e tâbî' Kemerlü ve Behlû İmam cemâ'atlerin içinde sâkin olub Arabistan'dan yaylağa zikr olunan cemâ'atler ile bile geldüğü i'lâm olunmağın mezkur cemâ'atlerin kethüdâlarından ve cemâ'atbaşlarından ve sâir yatak ve duraklarından bulunub zuhûra getürülmek mühimmâtdan olmağın buyur-

dum ki, vüsul buldukda te'hîr itmeyüb bizzat bu hususa mukayyed olub zikr olunan cemâ'atların kethüdâların ve cemâ'atbaşlarının ve sâ'ir yatak ve durakların ihzâr eyleyüb mezbûr müfsidi ve sâir tevâbi'lerin taleb eyleyüb beherhâl 'alâ eyyi tarîkin-kân zuhura getürdüb anun gibi mezburlardan ele getirmek bâbında envâ'-i ikdâm eyleyesiz.

(76)

BA.MD.35/188/473

Müşârunileyhin kethüdâsı Pîr 'Ali'ye virildi.

Malatya beğine hüküm ki, liva-i mezbura tâbî İzlü ve Rışvan ve Eşkânlu ve Solaklu ve Şeyh Hüseyinlü ve Soydanlu ve Eğribüklü ve Adaklu ve Kalaçaklu ve Bezki ve Çakallu ve Mihriman ve Karasaz ve Kömürlü nâm cemâ'atler Şah İsmail nâmına zuhûr iden şakîye nezir gönderüb mütâba'at iderler deyu içlerinden ele getürölüb Dergâh-ı Mu'allâma gönderilen Mehmed ta'zîr idüb içlerinden nezir gönderenler kimlerdir ben bilürem dimeğin mezbûr Mehmed kayd u bend ile ol cânibe gönderilmişdir buyurdum ki, vüsul buldukda te'hîr itmeyüb zikr olunan cemâ'atlerin içlerinden rafz ve ilhad ile ma'ruf olub şakî-i mezbura sadakât ve nezir gönderenler her kimler ise tamam ma'lûmun olduktan sonra ele getürüb dahî ahvâllerin toprak kadılarıyla hakk üzere teftiş idüb göresin rafz ve ilhâdları ve nezir gönderdikleri şer'le sâbit olursa sicil itdirdükden sonra siyaset itdirüb dahî emrim yerine varduğun yazub bildüresin ve amma bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara dahl itdirmeyesin.

(77)

BA.MD.35/210/528

Beğ kethüdâsı 'Ali'ye virildi fi 21 Receb sene 986

Bozok beği Çerkes Beğ'e hüküm ki, Yeniil kadısı müfettiş 'Abdulmuhyi ile Yeniil hâslar-ı zâbiti olan Kasım mektub gönderüb Şam-Bayadî Cemâ'atî'nden Yunus Halife ve Cemâ'at-ı Pehlûvanlu'dan Düşeroğulları nâm mülhidler kendülere muvâfık bir nice melâhîde ile cümle kırk mikdarı evinde cem' olub hâss-ı hümayûn dâhilinde Mescidlü Akdere nâm mevzi'de onbeş onaltı mikdarı evleri olub mahall-i mezbûra gelince yüz mikdarı ehl-i fesad cem' olub etraftan muttasıl dahî cem' olmak üzere olmağla re'âyâdan kendü hallerinde olanlar havf-târî olub dahî(?) Gemici 'Ali nâm kimesne ba'zı cemâ'atden emr-i şerîf mücebince 'avâriz cem' iderken üzerlerine uğrayub ıslık şeklinde şarkî adlu kimesneler görüb ne idersiz deyu su'al eylemek sadedinde iken otuz kırk nefer adam silah ile hücum idüb mezkuru bağlayub 'âkıbet-i halâsı için fâsid mezheblerine mütâba'at şeklinde görünmek ile halâs olduğu haber vâsıl olmağın mevcut bulunan adamlar ve sipahiler ve sipahizadelardan ve emr ile hâss-ı hümayûn hizmetinde olan İskender ve İsmail ve sâir ile varub Düşeroğullarıyla Yunus Halife ve ıslık Pehlûvanlu Cemâ'atî içine girüb sâiri etrafa perâkende olub Pehlûvanlu Cemâ'atî'nden mezburlar taleb olundukda virmeyüb 'Arab beği Mehmed Beğ yirmi otuz nefer mikdarı atlu ve nice piyade ile karşı gelüb virmez deyu cevap virüb küllî fesada mü-

bâşeret eylemek ihtimali olmağın emr-i şerîf olmadan ikdâm olundu deyu bildirmişsin imdi zikr olunan ehl-i fesad beherhâl ele gelüb haklarından gelinmek mühimmâtından olmağın bu bâbda sâbıkan dahî hükm-i hümayûnum yazılıb irsâl olunmuşdur buyurdum ki, vüsul buldukda mukayyed olub emr-i şerîfim mücebince ol taraflarda muhafazaya kalan sipahiler ve sipahizâde ve adamlarınla ve bi'l-cümle il erinden müstevfâ adam ile zikr olunan ehl-i fesadın üzerine varub dahî melâhîde(y)i taleb eyleyüb ele virürlerse alub haklarından gelesin vormeyüb cenge mübâşeret iderlerse demleri hederdir her ne tarîk ile olursa ehl-i fesadı ele getirüb hükm-i sâbıkım mücebince haklarından gelüb ol cevânibi şer ve şorlarından tathîr ve pâk itdiresin.

(78)

BA.MD.35/233/583

Halil Voyvodaya virildi.

Bozok beğine hüküm ki, Şah İsmail nâmına zuhur iden bedbaht nice kimesneleri idlâl idüb hâlâ ol câ niblerde gaybet üzere olduğu i'lâm olunmağın buyurdum ki, vüsul buldukda müfsid-i mezburu her kande ise hüsnü tedbir ve tedârikle ele getirüb muhkem habs eyleyüb dahî halife nâmına olanları ba'de's-sübût kadı ma'rifeti ile mecâl vormeyüb gereği gibi haklarından gelesin ki, sâir eşkiyâya mûcib-i 'ibret ola.

(79)

BA.MD.35/366/931

Mahmud nâm kimesneye virildi.

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb bundan akdem emr-i şerîf vârid olub Vilâyet-i Rûm'da ba'zı kimesne rafz ve ilhad ile meşhur olub ve ba'zıları Yukarı Cânibe varub gelüb müslümanları idlâl iderler imiş anın gibileri tecessüs idüb ele getirüb haklarından gelesin deyu buyurulmağla husus-ı mezbur teftiş olundukda Çorum Kazası'ndan Beşir bin Rüstem ve Hasan bin 'Ali ve Nur 'Ali bin İlyas ve Salbaş Hızır nâm kimesneler rafz ve ilhâd üzere dâimâ fesaddan hâlî olmayub ehl-i fesad suhtelerin(?) önlerine düşüb müslümanların akçe ve esbâbın gâret itdirüb şekâvet itdükleri toprak kadısı huzurunda sâbit olub mezburlar habs olunmuşlar iken zincir bozub gaybet idicek tekrar ele getirüldüklerinde her biri envâ'i tezvîr ve telbîsi sülûk idüb celb-i mal içün bize envâ'i zulm olmuşdur deyu şikâyete varub bir tarîk ile emr-i şerîf alub bundan akdem bu husus vukû'u üzere Der-sa'âdete 'arz olundukda anın gibi mülhid ve râfız olanları evleri ve barkları ile 'alâkaların kesüb hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün idüb ve halife nâmına olanların haklarından gelesin deyu fermân olunmuşken diyâr-ı şarka sefer-i hümayûn vâki' olmağla görülmek mümkün olmağla mezkurların haklarında olan sûret-i siciller 'aynı ile irsâl olundu deyu bildirmişsin imdi şer'le Kızılbashlıkları sâbit olanların haklarından gelinmesin emr idüb buyurdum ki, vardukda mezburlar 'arz olunduğu üzere râfızî ve mülhid olub dâimâ fesad üzere oldukları sâbit olursa şer'le haklarından gelüb re'âyâyâ zulm olunmaktan hazer eylesin.

(80)

BA.MD.36/140/393

İbrahim nâm kimesneye virildi.

Bozok beğine ve Budaközü ve Artukâbâd ve Tokat kadılarına hüküm ki, sen ki, Artukâbâd kadısısın, südde-i sa'âdetime mektub gönderüb Kara Ya'kub nâm kimesne kaza-i mezburda Sulusaray nâm karyeden Kabil oğlu Seydi ve Aygud ve Canvirdi ve Mustafa nâm kimesneler için Yukaru Cânib ile mu'âmele idüb râfızilerdir deyu i'lâm olunmağın hüsnü tedbir ile ele getirülüb ahvâllerin mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden tefahhus olunmak emrim olduğu ecilden ihzâr olunub mezbur Kabil oğlu Seydi'den su'al olundukda yirmi yıldan ziyadedir meşâyih önünde menhiyâtdan tevbe itdim deyu cevap virüb ve mezburların ahvâli dahî su'al olundukda anlar dahî eben 'an ceddîr Sünnî ve müslümanlardan olub a'yân-ı vilâyetden dahî cemâ'at-i kesîre mezburların eyülüklerine şehâdet idüb Sünnî ve müslümanlardır deyu haber virmişler iken itâ'at itmeyüb alub kendüleri bi'l-fi'l mahbuslardır deyu bildirmeğın buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub mezburların ahvâllerin toprak kadısı ma'rifetiyle hakk üzere teftiş idüb göresin fi'l-vâki' mezbur râfızî ve ilhâd ile meşhur ve Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olmayub 'arz olunduğu üzere Sünnî mezhebinde müslümanlar olub hâlâ mezbur Kara Ya'kub hilâf-ı şer'i şerîf habs eyledüğü vâki' ise ıtlak eyleyesiz ve eğer akçelerin dahî almış ise aliviresiz.

(81)

BA.MD.36/141/394

İbrahim nâm kimesneye virildi.

Bozok beğine Budaközü ve Artukâbâd ve Tokad kadılarına hüküm ki, ze'âmete müstehak olub Amasya Sancağı'nda Gedeğra Nahiyesi'nde Köprüpazarı nâm karyeden onyedibin tımarı olan Hamza oğlu İbrahim nâm sipahi 'arz-ı hâl sunub Artukâbâd Kazası'ndan Emir 'Ali Halife'nin akrabasından İhtiyar oğlu Mansur Halife ve Budaközü Kazası'ndan Helkeri(?) oğlu dimekle meşhur kimesneler ve gayrı ol cevânibde ba'zı râfızî ve mülhidler halife nâmına olub Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olub kendü mübâşeretiyle ele getirülmek kâbil-dir deyu bildürmekle buyurdum ki, vardukda mezkûrun mübâşeretiyle eğer zıkr olunan kimesneleri ve eğer sâir halife nâmına olanları her kangınızın taht-ı kazasında ise ele getirüb ahvâllerin teftiş idüb mezburları habs idüb 'arz eyleyesiz.

(82)

BA.MD.36/164/450

Bozok Sancağı beğine hüküm ki, Artukâbâd kadısı mektub gönderüb Kara Ya'kub nâm kimesne ve kaza-i mezburdan Sulusaray nâm karyeden Kabil oğlu Seydi ve Aygud ve Canvirdi ve Mustafa nâm kimesnelerin Yukaru Cânib ile mu'âmele idüb râfızilerdir deyu istimâ' olunmağla hüsnü tedbir ile ele getirülüb vâki' olan ahvâllerin mu'temedün 'aleyh kimesne-

EKLER

lerden tefahhus olunmak emr olunmakla ihzâr olunub mezbur Kâbil oğlu Seydi'den su'al olundukda yirmi yıldan ziyâdedir ki meşâyih önünde menhiyâtдан tevbe itdim deyu cevâb ve mezbûrun ahvâli dahî su'al olundukda anlar dahî eben an ced sünî ve müslümanlardır deyüb a'yân-ı vilâyetden dahî cemm-i gafîr mezbûrun eyülûğüne şehâdet idüb Sünnî ve Müslümandır deyu haber vermişler iken itâ'at itmeyüb alub gidüb bi'l-fi'il mahbuslardır deyu bildirmeğin buyurdum ki, vardukda bu bâbda mukayyed olub mezburların ahvâllerin toprak kadıları ma'rifetiyle hakk üzere teftiş idüb göresin fi'l-vâkî' isnâd olunan hususlar sahih olub Yukarı Cânib ile mu'âmeleleri ve rafz (ve) ilhadları var mıdır yohsa kendü hallerinde Sünniyü'l-Mezheb Müslümanlar iken bilâ sebeb habs olunmuş mudur hakikat-i hallerine vâkıf ve muttalî' olub vukû'u üzere yazub 'arz eylesesin ahz ve celbden ve hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz olunmakdan hazer eylesesin.

(83)

BA.MD.36/280/734

Hasan nâm kimesneye virildi

Rûm beğlerbeğine Artukâbâd kadısına hüküm ki, Kaza-i Artukâbâd'dan Süleyman ve biraderi ve Aygud ve Kara Yaşmakçı ve Hızır Halife ve Oruç ve Kara İbrahim nâm kimesneler Yukarı Cânible mu'âmele üzere olub Kızılbaş idikleri zâhir olub anda idikleri i'lâm olmağın buyurdum ki, vüsul buldukda Yukarı Cânib ile 'alâkaları olub Kızılbaş idikleri vâki' ise haklarından gelüb ve tevâbi'inden her kimi haber alub Kızılbaşlıkları zâhir olursa habs idüb 'arz idesiz.

(84)

BA.MD.36/280/735

Bu dahî

Bozok beğine hüküm ki, Rûm beğlerbeğisi mektub gönderüb Yukarı Cânible 'alâkaları olanlardan ba'zıları ele götürülüb kal'ada habs olunub mezburlardan Usta Divane Mahmud Halife ve Hüseyinâbâd Kazası'ndan İç(?) Haydar ve Oruç(?) nâm kimesneler gaybet idüb haklarında bî-garaz müslümanlar eyü kimesneler değildir deyu haber verdiklerin bildirmeğin buyurdum ki, vardukda mezburları kanğı tarikle olursa ele götürüb ahvâllerin muktezâ-yı şer'le teftiş idüb göresiz mezburların Yukarı Cânib ile 'alâkaları olub ve Kızılbaş oldukları sâbit olursa habs idüb vukû'u üzere yazub 'arz idesiz.

(85)

BA.MD.36/285/750

.....oğlu Mehmed Çavuşa virildi selh-i Rebiülevvel

Rûm'da Defter Kethüdâsı'na ve Artuk(âbâd) kadısına hüküm ki, sen ki, defter kethüdâsısın südde-i sa'âdetime mektub gönderüb bundan akdem Casus Kara Ya'kub elinden emri-

şerîf vârid olub Yukarı Cânible ile mu'âmesi olan ehl-i fesadın ele getirülmesi fermân-ı şerîfim olmağın müşârûnileyhin yanınca(?) adam koşulub gönderildikde ba'zıların ele getürülüb kal'aya urulub bâkileri içün dahî haber gönderilmiş idi hâlâ mezbur Casus Kara Ya'kub sana mektub gönderüb Artukâbâd Kazası'nda sâkin İbrahim nâm sipahi içün ehl-i fesaddan ba'zısının evinde saklayub taleb olundukda inkar ile cevap virdükden sonra nice evinde bulunub alinub habs olundukdan sonra girü mütebebbih olmayub ba'zıların himaye idüb ve ba'zılarına akçe virüb şikayete gönderdiğün i'lâm eyledüğün bildirmişsin imdi mezkur sipahi fi'l-vâki' ol makûle ehl-i fesada mu'în olub evinde sakladuğu vâki' ise ele getürülüb hakkından gelinmek emr idüb buyurdum ki, Dergâh-ı Mu'allâm çavuşlarından Mehmed vusul buldukda bu bâbda bizzat mukayyed olub mezkur sipahi(yi) ihzâr eyleyüb dahî ahvâlin onat vechile ber müceb-i şer'-i şerîf teftiş eyleyüb göresin fi'l-vâki' rafz ve ilhâd ile meşhur olub Yukarı Cânib ile mu'âmeleleri olan ehl-i fesada himâyet idüb ele vormeyüb evinde sakladuğu ve sâir eşkiyaya akçe virüb şikayete gönderdiği şer'le sâbit olursa şer'le hakkından gelsin şöyle bilesin.

(86)

BA.MD.36/294/779

Er oğlu mezbur Serdar İn'âm Efendi'ye virildi.

Çorum Sancağı'nda vâki' olan kadılara ve dizdarlara hüküm ki, zikr olunan sancaklarda Softa ve Kızılbaş nâmına ba'zı ehl-i fesad ve haramzâde ve hırsuz zuhûr idüb yola ve bele inüb katl-i nüfus ve gâret-i emvâlden hâlî olmamağın nefsi Sivas'a getürülüb haklarından gelinüb ve nicesi dahî ele gelmeyüb muttasıl ol vilâyetlerde fesad ve şen'âtden hâlî olmayub te'addî eyledikleri i'lâm olundu ve Liva-i Çorum sipahilerinden Er oğlu İn'âm zîde kadruhûnun ehl-i fesad ele getürmekde yararlığı ve ziyade yoldaşlığı 'arz olunub anın gibi ehl-i fesad ve haramzâde ve Kızılbaş zuhûr itdükde üzerlerine varilub haklarından gelinmek içün sipahi-i mezbur il üzerine baş ve buğ ta'yin eyleyüb buyurdum ki, hükm-i şerîf-i vâci-bü'l-ittibâ'ım vardukda siz ki, kadıarsız bu bâbda gereği gibi mukayyed olub anın gibi taht-ı kazanuzda Suhte ve Kızılbaş ve sâir haramzâde nâmına ehl-i fesad zuhûr idüb her ne mahalde olursa aslâ te'hîr ve tevakkuf itmeyüb yât ve yarâğla mükemmel kifâyet mikdarı kılâ' müstahfızları ve il erleri ile varub her ne tarikle mümkün ise ele getürüb muktezâ-yı şer'-i kavim üzere haklarından gelsiz şöyle ki, üzerlerine varıldıkda itâ'at itmeyüb cenge mübâşeret iderlerse demleri hederdir ana göre vilâyet halkına tenbih itdüresiz ki, lâzım geldükde sipâh-ı mezbûrânın üzerlerine başbuğ olub vech ve münâsib görüldüğü üzere ehl-i fesadın ele getirülmesinde ikdâm ve itmâm(ihtimâm) üzere olasız ammâ bu bahâne ile ehl-i fesaddan ve Kızılbaş nâmına olan mülhidlerden ahz ve celb olunmağla himâyet olunub (kendi) hallerinde olan fukarâya 'arz(garaz?) ve nisbet ile zulm ve te'addî olmakdan ziyade hazer üzere olasız ve ne makûle ehl-i fesad ele getirülüb ve ne makûle mevâd sâbit olursa ne vechile haklarından gelündüğün yazub bildiresiz ve sipahi-i mezbur, lâzım olub hisar eri taleb eyledükde sancak beğinin kâim-i makâmı te'allül itmeyüb kifâyet mikdarı hisar eri koşub ehl-i fesadın ele getirülmesinde mu'âvenet eyleyesiz şöyle bilesiz.

EKLER

(87)

BA.MD.37/33/350

Ortapâre ve Hüseyinâbâd kadıları mektub gönderüb zıkr olunan kadılıklardan cemm-i gafîr Meclis-i Şer'e gelüb içimizde Kızılbaş nâmına ba'zı kimesneler vardır ve ba'zı ehl-i fesad dahî ata binüb ok ve kılıç takınub yollarda ve tenhâ yerlerde biz havâle ve sübaşı-yız deyu Müslümanların birer behâne ile malların alurlar deyu teftiş olunub Bozok beği mübâşeretiyile haklarından gelinmesin 'arz eylediklerinden müşârunileyh mübâşeretiyile tef-tiş olunub şer'le haklarından gelinmek için hük-m-i şerîf virilmek buyruldu.

(88)

BA.MD.42/77/332

Müşârunileyhin kethüdâsına virildi fi selh-i Cemâziyelâhir sene 989

'Arz üzerine efendi hattı ile buyruldu fi 22 Cemâziyelâhir sene 989

Van beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb Vilâyet-i Van serhad olub gice ve gün-düz Kızılbaş-ı bed-fi'âl ile cenk u cidâl ve harb u kıtâlden hâlî olmamak ile etraf ve cevânib-den ata ve dona mâlik harb ve darbe kâdir Rûm yiğitleri ve sâir kılıca yarar beğlerbeğiler kul-ları dirlik ümidiyle gelib hizmet ve mülâzemet idüb yoldaşlık itmekden hâlî değildir deyu bu makûlelere boş gedik tevcih olun(ma?)mak için izn-i hümayûnum virilmek recâsın 'arz ey-lediğin ecilden buyurdum ki, vüsul buldukda anun gibi mahlûl olan gedikleri tat(?) ve 'arab ve çepni tâifesine vermeyüb 'arz eyledüğün üzere ata ve dona kâdir yarar Rûm yiğitlerine tevcih eyleyüb deftere kayd itdirüb vech ve münâsib gördüğün üzere ihtimam eylesesin.

(89)

BA.MD.42/123/420

Merkum çavuşun biraderi Hasan'a virildi.

Amasya kadısına ve Amasya beğine ve Çorum ve Zile ve Turhal ve İskilib ve 'Osmançık ve Artukâbâd ve Hüseyinâbâd ve Gümüş ve Ortapâre ve Eynebazarı ve Mecidözü ve Kazâ-bâd ve Katar(?) ve Karahisar-ı demürlü ve Koca(?) kadılarına hüküm ki, zıkr olunan kasabât ve kurâda ba'zı mülhid ve Kızılbaş tâifesi olub Çâr-yâr-ı Güzîn Rıdvânü'llâhi Te'âlâ 'aley-him ecma'in'e sebb ve şetm idüb müslümanlara 'alâniyen Yezid geldi deyu kelimât idüb ve gice ile cem'iyet idüb 'avretlerin ve kızların meclislerine getirüb birbirlerinin 'avretle-rin ve kızların tasarruf idüb salât ve savm bilmeyüb ve oğullarına Ebubekir ve 'Ömer ve 'Osman isimleri itlak itmeyüb ve içlerinde dahî bu isimler ile müsemmâ kimesne olma-mağla mülhid oldukları zâhir olub ve içlerinde halife nâmına olan kimesneler Yukarı Câ-nibden Şâhlarından çizme ve esbâb getirüb birbirlerine gezdirüb ziyaret idüb ve tâife-i mezbûreden Celal Halife ve Resul Halife din uğuruna çıkub cem'iyetler eylemişlerdir biz dahî idelim deyu fitne ve fesada mübâşeret idüb ve bi'l-cümle dahî bunların emsâli şer'-i şerîfe muhâlif ef'âl-i kabâyihden hâlî olmadıkları istimâ' olunmağın bu bâbda dergâh-ı

mu'allâm çavuşlarından kıdvetiü'l-emâsil ve'l-akrân Ahmed Çavuş zîde kadruhû mübâşeretle ahevâller teftiş olunub görölmesin emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda müşârunileyh çavuşum mübâşeretle taht-ı kazânızda ol asıl kimesnelerin ahevâllerin teftiş idüb göresiz fi'l-vâki' zıkr olunan kasabât ve kurâda ol makûle kimesneler olub vech-i meşruh üzere şer'-i şerife muhâlif ef'âlleri olub hâşâ Çâr-yâr-ı Güzîn rızvânü'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'în şer'-i şerife muhâlif itâle-i lisân eyledikleri bi-garaz ve mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerin bi'l-muvâcehe şehâdetleri ile bi-hasebi's-şer' sâbit ve zâhir olur ise üzerlerine sâbit ve zâhir olduğu gibi sicil idüb dahî anın emsâli mülhidler muhkem habs idüb vukû'u üzere 'arz eyleyesiz sonra haklarında emr-i şerifim ne vechile sâdır olur ise mücebiyle 'amel idesiz ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanları mucerred celb ve ahz için rencide ve remide itdirmeyüb dahî hıyn-i teftişde tamam hakk üzere olub tezvir ve telbisden ve şühûd-ı zordan ve nisbet ve ta'assub ile kendü hallerinde olanlara zulm ve te'addi olunmakdan ziyade hazer idesiz.

(90)

BA.MD.42/160/514

Beğîn âdemine virildi.

Rodos beğine hüküm ki, Ramazan oğlu Mehmed nâm kimesne şürb-i hamr eyledi deyu küreğe virilüb on yıldan beru seninle muhâfazada olan kadırgalarda Hacı İlyas Re'isin gemisinde kürekde olub cürm-i galîzi olmamağın kürekden ıtlak olunmasın emr idüb buyurdum ki, göresin mezbur ol vechile küreğe konulmuş ise emrim üzere kürekden ıtlak idüb halâs idesin.

(91)

BA.MD.42/251/781

Bu dahî.

Beğşehri beğine Seydişehri kadısına hüküm ki, kaza-i mezbûreden Hüseyin nâm kimesne kendü 'avretin istihlâlen nâ-mahremden kaçurmayub ve kendü dahî nâ-mahrem 'avretler ile hilâf-ı şer'-i şerîf bir yerde cem' olub gice ve gündüz sohbet idüb niçün hilâf-ı şer' vaz' idersiz didiklerinde bu makûle vaz' üzerine olub Kıbrıs'a fermân olunan Muharrem için şeyhimizdir ana bi'at eyledik bizim tarikimiz böyledir deyu 'alâniyen söyleyüb Kızılbaş olduğu i'lâm olunmağın buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub mezkûru hüsnü tedbir ile ele getürüb gaybet iderlerse şer'le buldurub lâzım olanlara buldurdub getürdüb ahevâlin dikkat ve ihtimâm üzere şer'le teftiş eyleyüb göresiz fi'l-vâki' mezkur vech-i meşruh üzere kendü 'avretin istihlâlen nâ-mahremlerden kaçurmayub ve nâ-mahrem olan 'avretler ile kendüsü dahî bir yerde cem' olub sohbet eyleyüb hilâf-ı şer'-i şerîf vaz' eyledüğü şer'le sâbit olursa sicil idüb bi-hasebi's-şer'i's-şerîf iderse habs eyleyüb sûret-i sicil ile vâki' hâli Âsitâne-i sa'âdetime gönderesiz yine sonra emrim ne vechile sâdır olursa mücibi ile 'amel idesiz ammâ hıyn-i teftişde hakk üzere olub tezvir ve telbisden ve ahz ve celb sebebi ile ehl-i fesada himâyet olunmakdan ve hilâf-ı şer' kazıyye 'arz olunmakdan hazer idesiz.

(92)

BA.MD.42/285/883

Fî 19 Cemâziyelevvel sene 989.

Şam beglerbeğisine ve Şam kadısına hüküm ki, sâbikan Şam kadısı Musluhiddin mektub gönderüb Şam-ı şerîfde vâki' olan Câmî'-i Şerîf-ı Benî Emeviye'ye bir kimesne girüb üç müzehheb mermer direği kesr idüb ve nice evzâ'-i nâ-şâyeste eyledikde câmî'-i şerîf hademesi tutmak kast itdikde birin bıçağla urub ben sâhib-i zamanım ve ismim Haydar Hüseyin'dir Vilâyet-i Lahîç'denim deyüb mezburun bi-hasebî's-şer' katl icab ider kelimât sâdır olmuşdur deyu 'arz itdüğün ecilden buyurdum ki, vardukda mezbûru kayd u bend ile yarar mu'temedü'n-'aleyh adamlara koşub mu'accelen südde-i sa'âdetime gönderesiz ve koşub gönderdügün adamlara muhkem tenbih eylesiz ki, yolda gaybet itdirmekden ziyâde ihtirâz eylesiz.

(93)

BA.MD.42/304/943

'Abdulkâfi'ye virildi. Fî 13 Zilkâde sene 8.

Haleb kadısına hüküm ki, mektub gönderüb nefis-i Haleb'de Sübaşı kapusundan Nâsiruddin Bölükbaşı ehl-i fesad olub bilâ sebep nice kimesnenin malın yağma itdirüb ve nice muhsana hatunları yolda giderken üzerlerine hamr saçub ba'de sohbetden gelürsüz deyu tutub cerimelerin aldırub âhir katline sebep olub ve nice ehl-i 'îrz kimesnelerin evlerine hafiyeten gice ile ba'zı esbâb bırağub tekrar gelüb evin basub evinde esbâb bulundu deyu tutub hadden ziyâde cerimelerin aldırub bu makûle zulm ve te'addîsinin nihâyeti olmaduğuna şehâdet itdüklerin bildirdüğün ecilden buyurdum ki, vardukda gereği gibi mukayyed olub mezbûru meclis-i şer'e ihzâr itdirüb husemâsıyla beraber idüb bir def'a şer'le fasl olmayub onbeş yıl mürûr itmeyen hususların hakk üzere teftiş eyleyüb göresiz fi'l-vâki' müslümanlara vech-i meşruh üzere zulm ve te'addîsi olub şer'le sâbit ve zâhir olur ise cümle ashâb-ı hukûkun şer'le sâbit olan hakların hükm idüb bî-kusur alıvırdıktan sonra mezkûrun hakkında muktezâ-yı şer'-i kavim ne ise icrâ idüb yerine koyasız ve üzerine ne makûle mevâdd sâbit olursa ve ne denlü hukûk-ı nâs varsa alıvirilüb sicil idüb sicilleri ile vukû' üzere yazub bildiresiz ammâ hiyn-i teftişde hakk üzere olub tezvir ve telbisden ve ehl-i fesad himâyet olunub hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz itmekden ihtirâz idesiz.

(94)

BA.MD.43/33/70

Rûm İli beglerbeğisine ve mevlânâ Sivas kadısına hüküm ki, Sivas kadısı nâibi Abdurrahman ve Divriği kadısı Mustafa Dergâh-ı Mu'allâma mektub gönderüb Divriği sâkinlerinden Kızılbaş nâmıyla meşhur olub Yukarı Cânib ile mu'âmelesi olan Çini Mehmed'in teftişine emr-i şerîf virilmişiken gaybet eylemişdir deyu bildirmekle buyurdum ki, vardukda mezbûru her ne vechile mümkün olursa ele getürüb dahî ahvâlin emr-i sâbık mücebince hakk

üzere teftiş idüb göresin bî-garaz müslümanlar mezbûrun hakkında ne vechile fi'l-vâki' Yükaru Cânible mu'âmelesi var mıdır nice dir hakikat-i hâline vâkıf ve muttali' olub sicil itdirüb dahî sûret-i sicilleriyle vukû'u üzere yazub bildüresin ammâ bu bahâne ile ahz ve celbden ve hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz olunmakdan hazer idüb hakk-ı sarîha tâbî' olasın.

(95)

BA.MD.46/146/300

Molla Halil Beğ hattıyla olan buyruldu sâhib-i sa'âdetden gelen Mahmud Çavuş ile gönderildi.

Rûm çavuşlarından Mehmed Çavuş'a virildi. Bâ hatt-ı L.

Rûm beğlerbeğine hüküm ki, sūdde-i sa'âdetim çavuşlarından Ahmed Çavuş bana Kızılbaş teftişi emr olunmuşdur deyu emr-i şerîf ibrâz idüb bu bahâne ile ol cânibde kendü hallerinde olan müslümanlara dahl olunub ahz ve celb olmağla zulm ve te'addisi olduğu i'lâm olunmağın mezbur teftişden ref' olunub o hükm ile kendüsü sūdde-i sa'âdetime gelmek emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda müşârunileyhe tenbih eyleyesiz ki, elinde olan hükm-i şerîfi sūdde-i sa'âdete getürüb teslim eyleye ve şer'-i şerîfe ve emr-i şerîfe muğâyir ahz ve celb itdüğü vâki' ise vukû'u üzere 'arz eyleyesiz.

(96)

BA.MD.46/223/483

Tâcirzâdeye virildi

Rûm beğlerbeğine hüküm ki, bundan akdem Kızılbaş nâmına olanların teftişine kimesne ol hususdan men' olunub ve kimesneden nesne almış ise ba'de's-sübût ashâbına alıvirdikden sonra bu cânibe göndermeni emr idüb buyurdum ki, vardukda bu hususu onat vechile hakk üzere teftiş idüb göresin bunun gibi Kızılbaş teftişi bahânesiyle varub şer'-i şerîfe ve emr-i hümayûnuna muğâyir kimesneden ahz ve celb itmiş ise bir def'a şer'le fasl olunmayan da'vâlarını kadı muvâcehesinde onat vechile hakk üzere teftiş idüb göresin şer'-i şerîfe ve emr-i hümayûnuna muğâyir kimesneden ahz ve celb itdüğü şer'le sâbit ve zâhir olursa şer'le sâbit olan hukuku bî-kusur ashâbına alıvirdikden sonra mezkuru bu cânibe gönderesiz şöyle ki, mezbur kimesne teftiş hususunda ahz ve celb için hiyle ve hud'a ve tezvîr ve telbîse sülûk itmiş olub ol makûle nesnesi zuhur iderse vukû'u üzere sicil itdirüb sıhhat ve hakikat ile 'arz eyleyesiz.

(97)

BA.MD.47/44/112

Merkum Rızâeddin'e ... tâbî' Hoca fi 10 Rebî'ülevvel sene 990

Cebele beği Me'mun Beğ'e ve Şehriban kadısına hüküm ki, Bağdad kadısı mektub gönderüb Şehriban Kazası'na tâbî' Nâhiye-i Tarîk-i Horasanî sâkinlerinden olub erbâb-ı tımardan olan dârende Rızâeddin bin Hacı Mekdi için her vecihle sâlih ve mütedeyyin Ehl-i

Sünnet ve Cemâ'atden dindar kimesne iken mukaddemâ Mehmed ve Salahaddin ve Kâzım ve Süveyd nâm kimesneler rafz isnâdını idüb ehl-i örfe gammaz itmekle nice zaman habs itdirüb sâbikan Bağdad kadısı olan Mevlânâ Mirza Mahdum dâmet fezâiluhû ahvâlin ehl-i vukuf ve mu'temedü'n-'aleyh müslümanlardan teftiş ve tefahhus idüb isnâd olunan husus gayri vâkî' olmağın habsden ıtlak olunub Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atden olduğu Sicil-i Mahfuz'a kayd olunmuş iken yine mezburlar merhum Rızâeddin evinde hâzır değil iken bir tarikle evine tâc birağub sonra evinde Kızılbaş Tâci vardır deyu evini basub içinde bulunan cemî'-i mal u menâlin gâret ve yağma eyleyüb envâ'i zulm ve te'addî olmuşdur deyu 'arz itdügü ecilden husus-ı mezbur sıhhati üzere teftiş ve 'arz olunmasını emr idüb buyurdum ki, vardukda bu hususda onat vecihle mukayyed olub fi'l-vâkî' Rızâeddin'e isnâd olunan mevâddı ehl-i vukuf ve mu'temedü'n-'aleyh ve bî-garaz müslümanlardan dikkat ve ihtimamla teftiş ve tefahhus eyleyüb göresiz mezburun hakkında isnâd olunan husus vâkî' midir yohsa ol mevâd için üzerine şer'le nesne sâbit olmuş değil iken mücerred hilâf-ı vâkî' isnâd ile evi basılıb emvâl ve eşyâsı gâret olunduğu sâbit olursa müteveccih olanlardan alivirüb 'arz idesiz.

(98)

BA.MD.49/125/423

Liva-i mezbûrede sâkin olan 'Ömer'e virildi. Bâ hatt-ı 'Osman Efendi.

Rûm beglerbeğisine hüküm ki, sâbık İskilib kadısı mektub gönderüb kaza-i mezbûra tâbi' İbik nâm karye ahalisi(?) girü(?) zıkr olunan karyeden Pîr Nazar nâm kimesne(y)i Meclis-i Şer'e ihzâr idüb mezbur için Kızılbaş olub dâ'imâ melâhîde tâifesi buna halife deyu gelüb müşâvere eyledüklerinden gayri şeyh dervişi haklarında ve şer'-i şerîfde Şaha la'net eyle deyu teklif olundukda i'râz idüb ve cemâ'at ile niçün namaz kılmazsın deyu su'âl olundukda imâmın ismi 'Ömer olmağla namaz kılmam didüğü şer'le sâbit ve zâhir olmuşdur deyu i'lâm itmeğın buyurdum ki, mezbûru hüsnü tedbir ile ele getirüb gaybet iderse şer'le buldurması lâzım olanlara buldurub getürdüb muhkem kayd u bend ile yarar adamlara koşub Astâne-i Sa'âdetime ber vech-i isti'câl irsâl eylesesin ammâ bile koşub gönderdüğün kimesnelere muhkem tenbih ve te'kid eylesesin ki, yolda ihmal ve gaffet veya ahz ve celb sebebi ile gaybet itdirilmekten hazer ideler.

(99)

BA.MD.53/145/419

Rûm defterdârı karındaşının âdemîsine virildi.

Çorum ve Göl kadılarına hüküm ki, Çorum Kazası'ndan Ahmed ve Turak ve Turhan ve Dede(?) ve Aydın(?) ve Hâbil(?) ve 'Ademcan(?) nâm kimesneler Ehl-i Sünnet olmayub Kızılbaş olub hâşâ Cehâr-yâr-ı Güzîne ve müslümanlara ihânât üzere oldukları şâyi' olub muttasıl fitne ve fesaddan hâli olmadıkları istimâ' olunmağın ahvâlleri teftiş olunub 'arz

olunmasın emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda mezburları meclis-i şer'e ihzâr idüb dahî ahvâlleri bî-garaz mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden hakk üzere teftiş idüb göresin mezburların fi'l-vâki' **rafz ve ilhadları** şer'le sâbit ve zâhir olursa üzerlerine sâbit olan mevâddı sicil idüb dahî muhkem **habs idüb sûret-i** sicilleri ile ahvâllerini yazub 'arz eylesin ammâ hiyn-i teftişde hakk üzere olub tezvîrden ve şühûd-ı zordan ve hilâf-ı vâki' kazıyye i'lâmından ziyâde hazer eylesin.

(100)

BA.MD.58/7/26

Rûm beğlerbeğisi ve Yeniil haslarının toprağında olan kadılara hüküm ki, mektub gönderüb **Bozok Bazarı** kurbünde Furundepe nâm mevzi'de emr ile binâ olunan mescid-i şerife **Bozok re'âyâsından 'Ağcalı Cemâ'ati** gice ile gelüb direklerine katran sürüb ihrâk eyledüklerin bildürmeğın buyurdum ki, vüsul buldukda bu makûle fesad idenleri ele getirüb toprak kadısı ma'rifetiyle şer'le hakk üzere teftiş idüb göresin 'arz olunduğu gibi olub ol vechile fesad idenlerün eyledükleri şer'le sâbit olursa şer'le sâbit olan fesadları sicil idüb dahî sûret-i sicilleri ile kayd u bend ile südde-i sa'âdete gönderesin ve bile koşub gönderdiğün adamlara muhkem tenbih ve te'kid eylesin ki, yolda ve izde gaybet itdirilmek ihtimâli olmaya.

(101)

BA.MD.58/268/683

Bâ hatt-ı hümayûn müşârunileyh defterdârın kapukethüdası Rıdvan nâm adama virildi fi 22 Ramazan sene 93

Çorum beğine ve kadısına hüküm ki, hazine-i âmiremin Rûm cânibi defterdârı mektub gönderüb Amasya ahalisi adam gönderüb kaza-i mezbûra tâbî Bolnu(?) nâm karyede sâkin olan **Şeyh Haydar** nice zamandır gaybet idüb hâlâ gelüb etrâf ve eknâfda Kızılbaş olan karyelerde cem'iyet idüb *ben Şâhın yanında idim bu cânibden kırkbin adam kaldırmağa müte'ahhid oldum heman hâzır olun Şah bu cânibe gelse gerekdir* deyüb gayret-i hurûc üzeredir vilâyet ise hâlidir deyu feryad itdükleri ecilden hâlâ hazine-i Rûmda istihdamda olub Der-gâh-ı 'Âlî çavuşlarından Ahmed Çavuş otuz nefer yarar adam koşub ve hâlâ Amasya'da muhâfazaya kalan Amasya Alaybeğisi ile mezbur Şeyh Haydar'ı karye-i mezbûre kurbünde bir tarîk ile ele getirüb ahz itdüklerinde *etrâfda olan karyelerden âlât-ı harb ile vâfir adam cem' olub mezbur Şeyh Haydar'ı almağa hücum idüb alamayub* her birisi yerlü yerine varub mezbur Çorum Kal'asında habs olunub tekrar kaza-i mezburdan bî-garaz müslümanlardan cemâ'at-i kesîre gelüb mezbur Şeyh Haydar bu vilâyetde ve **Bozok Vilâyetinde** olan Kızılbaşların halifesi olub her yıl şaha nezirlerin iletüb bu yıl gelüb şimdi her karyeden cem'iyetler idüb etrâf ve eknâfdan kırkbin adam nan ve yarâğıyla hurûc itdürmek tedârikin gördüğü beyne'n-nâs şâyî' olub *mukaddemâ mezbur Şeyh Haydar'ın babası Şeyh Tûrabî dahî bunun gibi Kızılbaş olub envâ'i fesadı zâhir olmağın salb olunmuş idi* eğer mezbur dahî gafletle ahz

EKLER

olunmayub ihmal oluna idi 'an-karîb hurûc idüb nazm-ı fitne olmak mukarrer idi mezbûrun her ne vechile **hakkından gelinmek lâzımdır** deyu mezbur Şeyh Haydar'ın muvâcehesinde şehâdet idüb ve mezbûrun ahvâli sırran dahî tefahhus olundukda mezbur **Şeyh Haydar Kızılbaş oğlu Kızılbaş olub** hakkından gelinmek lâzım olmağın mezbur Şeyh Haydar Çorum Kal'asında habs olunduğun bildirüb buyurdum ki, vüsul buldukda mezbûrun ahvâlin tetebebû' idüb göresin fi'l-vâki' 'arz olunduğu üzere rafz ve ilhadı sâbit olub Yukarı Cânib ile mu'âmelesi var ise **hakkından gelinüb** emrim yerine varduğun yazub bildüresin.

(102)

BA.MD.58/349/893

Bâ hatt-ı hümayûn 'arz ve sûret-i sicil getüren -boş- kimesneye virildi fi 13 Şevval sene 93.

Çorum beğine ve Çorum ve Osmancık kadılarına hüküm ki, sen ki, Çorum kadısısın, Dergâh-ı Mu'allâma 'arz ve sûret-i sicil gönderüb kaza-i mezbûra tâbi' Paşan nâm karye sâkinlerinden telbis ve tezvir üzere olub şirret ve şekâvet ile meşhur olan Bekir bin Cevher nâm kimesne müslümanları nâ-hak yere ehl-i örfe gammaz itmekle hilâf-ı şer' rencide itdirmekten ve hilâf-ı vâki' müslümanlara kazıyye isnâd itmekden hâlî olmayub ve sâir ef'âl ve akvâl-i kabîhası sicil-i mahfuzda mukayyed olub müslümanlar mezbûrun fesadından muztarib olub fısk u fücûrdan ve gammazlıktan hâlî olmayub Râfız ve Kızılbaş ve her vechile yaramazlığına mu'temedün 'aleyh bî-garaz kimesneler şehâdet itmeğın küreğ*e* konulmak için emr-i şerif virilmek recâsına 'arz eyledüğün ecilden küreğ*e* konulmak emr idüb buyurdum ki, -boşluk- mezbûru hüsn-i tedârikle ele götürüb ahvâlin bî-garaz müslümanlardan şer'le tef-tiş ve tefahhus idüb göresin fi'l-vâki' ol vechile fesadı ve rafz ve ilhadı şer'le sâbit olur ise mukayyed ve mahbus yarar adamlara koşub üzerine sübut bulan mevâddın sûret-i sicilleriyle südde-i sa'âdetime gönderesin ki, küreğ*e* konula hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz eylemekden ve garaz ve nisbetden ziyâde hazer eyleyesiz.

(103)

BA.MD.69/59/115

Bâ hatt-ı hümayûn kadiasker efendi hazretleri cânibinden

Niksar kadısına hüküm ki, Niksar Kazası'ndan ba'zı kimesneler südde-i sa'âdetime gelüb nefsi-i Niksar'da 'Ali Kulu Abdal ve kaza-i mezbûreden Taturcı Deli İbrahim ve Emin Koca nâm kimesneler el-'iyâzü bi'llâh bizim tanımız 'Ali'dir ve namaz ve oruc Yezid'e gelmişdir ve namazımız kılınmışdır ve orucumuz tutulmuşdur ve bizim ka'bemiz İmam Hüseyin'in merkadidir deyu bu makûle nâ-meşrû' kelimât idüb ve bu i'tikâdda olanlar katli müstehakdır deyu müfti-i zemândan fetvâları olduğun bildirdükleri ecilden ahvâlleri şer'le teftiş olunub 'arz olunmasın emr idüb buyurdum ki, vardukda ahvâllerin bî-garaz ve müsellemler ve mütediyyin kimesneler mahzarında teftiş idüb göresin kazıyye i'lâm olunduğu üzere

olub mezkurların ol vechile nâ-meşrû' kelimât eyledükleri şer'le sâbit olursa ve ellerinde şer'î fetvâları var ise mücebince 'amel idüb haklarında şer'le lâzım geleni icrâ eylesin ve kazıyye nice olduğun yazub 'arz eylesin ammâ hakk üzere olub garaz ve ta'assub ve ahz ve celb sebebiyle kimesneye himâyet ve zulm olunmakdan ve hilâf-ı vâkî' kazıyye 'arz olunmakdan ihtiyat eylesin.

(104)

BA.MD.69/223/445

Bâ hatt-ı hümayûn Mahmud nâm kimesneye virildi.

Çorum Sancağı beğine ve kadısına hüküm ki, sen ki, kadısın mektub gönderüb kaza-i mezbûra tâbi' **Hızır Beğ nâm karyede sâkin** 'Ali nâm kimesne ile Mehmed nâm oğlu **Tâife-i Revâfızdan** olub el-'ıyâzü bi'llâh **sebb-i Nebî ve sebb-i Çehâr-yâr idüb ve karındaşının hatununa fi'l-i şenî' idüb ve sikke kazdırub şâhî kat'** eyleyüb mukaddemâ Galata'da tutulub sicil olunub **hakkından gelinmek** üzere iken halâs olub ve istedikleri kimesnenin kızın ve 'avretlerin çeküb dâ'imâ fesad ve şenâ'atden hâlî değillerdir deyu şer'le **haklarından gelinmek** bâbında emr-i hümayûnum recâsına 'arz eyledüğün ecilden mezburların ahvâlleri şer'le görülmesin emr idüb buyurdum ki, -boş- vüsul buldukda mezburları ihzâr idüb gaybet iderler ise şer'le buldurması lâzım olanlara buldurdub getürdüb ahvâllerin hakk üzere teftiş idüb göresin fi'l-vâkî' 'arz olunduğu üzere ahvâlleri Ehl-i Sünnet (ve) Cemâ'at olanlardan onat vechile dikkat ve ihtimamla teftiş idüb hakk üzere göresin fi'l-vâkî' 'arz olunduğu üzere mezkurların ahvâl ve etvârın şer'-i şerîfe muhâlif idüğü şer'le sâbit ve zâhir olursa habs idüb ahvâllerin sıhhat üzere yazub bildirsin ammâ hakk üzere olub mücerred ehl-i garaz sözü ile hilâf-ı vâkî' nesne bildirmekten hazer eylesin cadde-i hâkdan 'udul itmeyesin.

(105)

BA.MD.69/357/512

Bâ hatt-ı hümayûn 'Ali'ye virildi

Anadolu beğlerbeğisine (ve) Kütahya kadısına hüküm ki, Kastamonu'da medfun olan müteveffâ **Şeyh Şa'ban** kuddise sırruhûnun kendü yerinde ve üç halifesi dahî etrâfda şeyh olub yanlarında olan **fukarâ-yı sûfiyûn hâlet-i zikrullahda deverân iderler haramdır** deyu bir tarikle i'lâm olunub **o makûle kimesneler katl oluna** deyu **Şeyh Hacı Bayram** neslinden bir kimesne emir ihrâc itmekle varub fukarâyı rencide itdüğü istimâ' olunub imdi **o makûle katl oluna deyu emir virilmez aslı yokdur** buyurdum ki, -boş- vardukda min ba'd mezbûru elimde bu vechile emr-i şerîf vardır deyu fukarâya dahl itdirmeyüb ve elinde bu vechile emir var ise alub mühürleyüb südde-i sa'âdetime gönderesiz.

(106)

BA.MD.71/32/61

Bâ hatt-ı Nu'man Efendi. Beğlerbeğisinden 'arz lâzımdır deyu buyrulmuşdur

Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl sunulub nefs-i Sivas'da Tömaç oğlu Hasan nâm kimesne razf ve ilhâd ile müttehem olmağın emr-i şerîfimle salb olunub aslında ehl-i tımar değıl iken mezbur Hasan'ın oğlu Hamza Çavuş mukaddemâ Halkulvâd feth olunduğı gün yürışde(?) bile olub sol uyluğundan tüfenk ile mecrub olub deyu ol zamanda mezbur taze olub sefere iktidârı olmayub ve sefer-i mezbûra varmış değıl iken Emir Hamza nâmına hiyle ile Rûmelinde ibtidâdan üçbin akçelik tımara emir satub alub ba'de Rûm'a tebdil idüb ecnebî olub emr ile salb olunmuş kimesnenin oğlu iken hiyle ile tımara dühûl itdüğünden gayri mezbur Hamza Çavuş ba'zı kimesneler ile tımar hususunda nizâ' üzere olub tımar sahiblerine tımarları südde-i sa'âdetimden mukarrer kılınub kat'-ı nizâ' oldukdan sonra mahsul zamanı oldukda bu tımarı ben mukaddemâ almışdım deyu ma'zul beğlerbeğilerden temessük almağla tımarları üzerine gâh sipahi oğlanı ve gâh yemişeri havâle itmekle cebren re'âyâdan mahsûlün aldırub dâ'imâ bunun emsâli zulm ve te'addisinin nihayeti olmadığı i'lâm olunmağın mezbur Hamza Çavuş'un ahvâli teftiş olunub vukû'u üzere Âsitâne-i Sa'âdetime 'arz olunmasın emr idüb buyurdum ki, vardukda mezbûru meclis-i şer'-i şerife ihzâr ve ta'yin-i madde idüb da'vâ-yı hakk idenler ile beraber idüb bir def'a şer'le fasl olunmayan hususların hakk üzere teftiş idüb göresin mezbûrun vech-i meşruh üzere te'addisi olub hiyle ile tımara dühul itdüğü şer'le sâbit ve zâhir olursa üzerine sâbit olan mevâddın sûret-i sicilleri ile yazub südde-i sa'âdetime 'arz eylesesin ki, sonra hakkında emr-i şerîfim ne vechile sâdır olursa mücebiyle 'amel eylesesiz.

(107)

BA.MD.71/118/239

Müceddeden bâ hatt-ı hümayûn. Fi 12 Safer 1002

Rûm beğlerbeğisi Mehmed Paşa'ya hüküm ki, mektub gönderüb bu diyârın ekseri halkı Kızılbaş olub vâki' olan nezirlerin Kızılbaş'a gönderüb Öte Cânib'den dahî hilâfetnâmeler gelüb yer yer halifeler ta'yin olunmağla bu diyârlarda dâimâ Celâlî hurûc itmekden hâlî olmadukları haber alınub tettebbu' olundukda ol makûle ba'zı kimesneler gelüb bu sene-i mübarekede 'asker-i İslâm küffâr üzerine gazâda olub vilâyeti hâlîdir Şahı seven şimdi ma'lum olur deyu mektublar gelen adamlar iki bölük olub biri Çorum ve Kastamonu taraflarına gidüb ve biri Sivas etrâfında olmağın yarar adamlar gönderilüb ilgar ile varduklarında Şahın bir paşmağını vâki' dört halifelik mektubunu ve ba'zı mektublar ile bir kimesnei tutub getirüb su'al olundukda vech-i meşruh üzere ba'zı kimesneler mektublar getirüb kimini virüb ve kimini dahî herbir yoldaşı dahî ba'zı yerlere mektublar ile varduğunu haber virmeğın mektublar virdüğü kimesneleri ele getürmek için Kızılbaş'dan gelen adam alıkonulub Şahın paşmağını ve elinde bulunan mektubları Âsitâne-i Sa'âdetime gönderildüğün bil-

dirmişsiz eyü tedârik eylemişsiz sênden dahî me'mûl olan bunun emsâli evzâ'-i pesendîde idi ki, zuhûra getürmüşsiz berhûdâr olasız imdi buyurdum ki, vûsul buldukda min ba'd dahî mukayyed olub ol makûleleri hüsn-i tedârikle ele getürüb ellerinde bulunan temessüklerini ve sâir ifsâd ve idlâle müte'allik ahvâllerini mufassal ve meşruh yazub i'lâm eylesesin ki, haklarında emr-i şerîfîm ne vecihle zuhur iderse mücebiyle 'amel eylesesiz ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara dahl ve tecâvüz olunub ahz ve celb olunmakdan dahî ihtiyat üzere olasız ve dâimâ bunun gibi ahvâlî hafîyyeten ve 'alâniyyeten tettebbu' ve tecessüs idüb vukû'u ve sıhhati üzere i'lâm itmekden hâlî olmayasız.

(108)

BA.MD.71/163/324

Bâ hatt-ı hümayûn fî 25 Rebî'ülevvel sene 1002

Rûm beğlerbeğisine ve Amasya kadısına hüküm ki, kıdvetü'l-ümerâi'l-kirâm Amasya sancağıbeği Mehmed dâme 'izzuhû südde-i sa'âdetime mektub gönderüb Şah Beğ nâm sipahi Şark seferine me'mur iken varmamağın tımarı âhere virildikde Kızılbaş neslidir ana kılıç çeken müslim değildir didüğü hüccet olunub ve ehl-i fesâd suhteler ile yekdil ve yekcihet olub re'âyâya salgun salub altun ve akçelerin alub ve evlerin basub ehl ü 'iyâllerini ren-cide idüb ve Uygur nâm karyenin boyahânesini basub içinden altıyüz donluk bezlerin alub ve kendü adamları ile Gedeğra Çeribaşısının evin basub ehl-i 'iyâli çeküb ve onbin akçelik es-bab ve erzâkın gâret idüb ve cebren Hasan nâm kimesnenin kızını âhere virüb ve nice kızla-rın bekâretini eşkıyâya aldırub bunlardan mâ'adâ envâ'i fesâd ve şekâ(vet)den hâlî olmama-ğın şer'-i şerîfe da'vet olundukda itâ'at-i şer' itmeyüb âlât-ı harb ile üzerlerine gelüb vâcibü'l-hizmetdir deyu a'yân-ı vilâyete şekvâ eylediklerini 'arz itmekle mezbur her kande ise ele ge-türülüb aslâ aman virilmeyüb şer'le hakkında gelinmek emr idüb buyurdum ki, vardukda mezbûru beher hâl her kande ise hüsnü tedbir ile ele getürüb dahî da'vâ-yı hakk idüb ... idenlerin bir def'a şer'le fasl olmuş olmayub üzerinden onbeş sene mürur itmiş olmayan da'vâların hakk üzere teftiş idüb göresin kazıyye 'arz olunduğu gibi ise şer'le üzerine sâbit olan hukuku ba'de's-sübût hükm idüb ashâbına alıvirdikden sonra aslâ aman ve mecâl vir-meyüb hakkında gelesiz ki, sâir eşkıyâya mücib-i 'ibret ola.

(6) BA.MD.5/44/103

[illegible]

(7) BA.MD.5/65/153

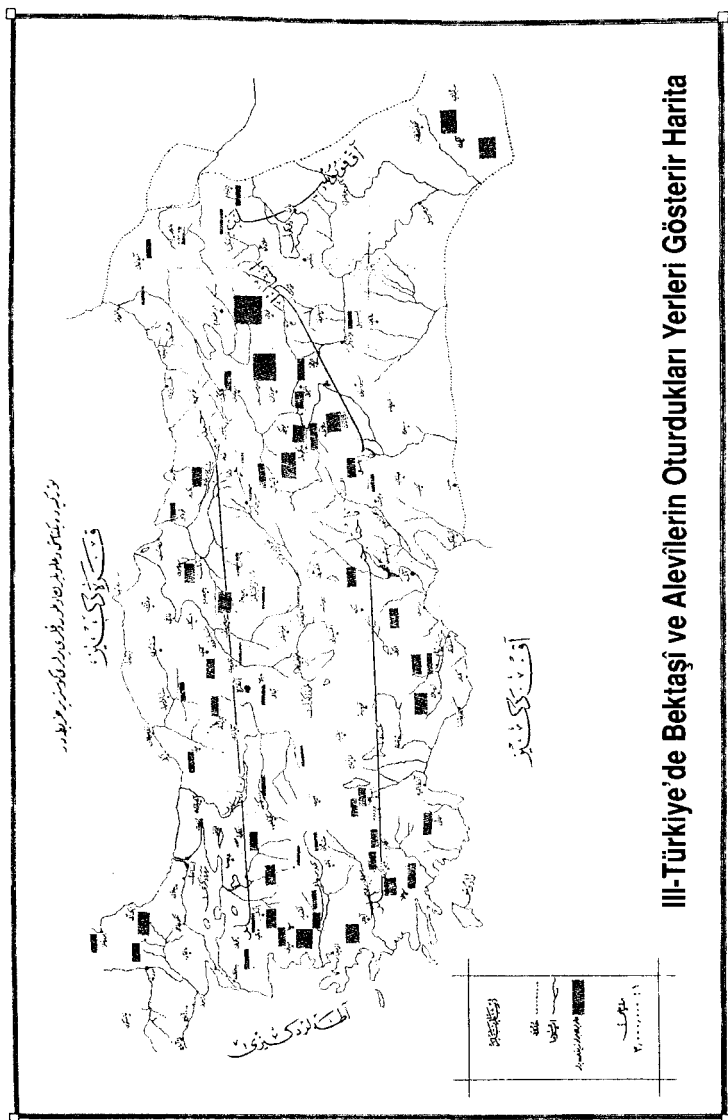
[illegible]

(9) BA.MD.5/429/1142

در ده کمال بکشتن که در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 از علی از یوب یوقا در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 زور که از یوب یوقا در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 اخلاق از یوب یوقا در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 اقامت از یوب یوقا در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 بر وضع کمال که کشته در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال

(10) BA.MD.5/513/1401

در ده کمال بکشتن که در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 از علی از یوب یوقا در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 زور که از یوب یوقا در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 اخلاق از یوب یوقا در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 اقامت از یوب یوقا در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال
 بر وضع کمال که کشته در آن روز توفیق این نامه به بعضی کشته از قتلش از یوب یوقا در خانه بنده اقامت از روز اول کمال

İNDEKS

- A -

a'yân-ı vilâyet, 90, 185, 188, 200, 205, 213, 218, 219
Abaza Mehmet Paşa isyanı, 22
I. Abbas, 112
Abbas Mâcid, 198
Abdal Mûsâ, 83
Abd-i'Ali, 198
Abdulgani oğlu, 38, 51, 65, 132, 191
Abdulgani oğlu adamlarından Hasan, 38, 51, 65, 132, 133, 191
Abdullah Han, 22
Acem, 38, 64, 65, 76, 120, 155, 161, 162, 163, 164, 167, 172, 191, 215
Acem tâcirleri, 161, 162
Acemistân, 20
Adaklu, 32, 75, 216
Adana, 28
Ademcan, 58, 225
Afşar, 19, 31, 156
Ağcalı Cemâati (Bozok re'âyâsından), 32, 152
Ağu-içen (Kara donlu Can Baba), 85
Ahlât Nâhiyesi, 116, 170, 194
Ahmet, 58, 225
Ahmet (Şehzâde), 42,
Ak Mehmet, 38
Akbaş, 23
Akçadağ, 28
Akdağ, 26, 69, 71, 148, 154, 185, 189, 204, 205
Akkoyunlu, 19, 20, 22, 113, 131, 144
Akkoyunlu Türkmenleri, 19
Akkoyunlular, 19, 20, 113, 144
Aksak(?) Seyfeddin, 211
Akyazılı Sultan, 60
Akyazılı Baba Tekkesi, 155
alâmât-ı rafz, 43
Âlât-ı harb, 65, 206
alât-ı harb ve kîlâl, 192
âlât-ı hevâ, 54
Alevî, 18, 23, 28, 36, 53, 54, 60, 135, 148

Alevî toplulukları, 23
Alevîler, 49, 58, 59, 85
Alevîlik, 18, 23, 28, 49, 53, 60, 146
Ali, 18, 20, 27, 38, 44, 47, 57, 59, 63, 65, 66, 81, 231
Ali Allahîler/Ali İlâhîler, 60
Ali Baba, 12, 80, 81, 144
Ali Baba Zâviyesi, 12, 80, 177
Ali bin Abdul..., 214
Ali Cârullah, 198
Ali ile oğlu Mehmet, 48
Ali Kulu Abdal, 27, 59, 227
Alipınarı, 29, 62, 90, 114, 209
Amâsiyya, 70, 111
Amasya, 21, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 37, 41, 42, 45, 49, 52, 53, 55, 57, 59, 62, 65, 84, 89, 90, 92, 100, 114, 124, 130, 133, 144, 158, 159, 163, 166, 172, 184, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 208, 209, 214, 218, 221, 226, 230
Amasya kadısı Mevlânâ Muzaffer, 185
Amasya sancakıbeği Mehmed, 230
Amerika, 64
Âmid, 37
Amik Ovası, 76
Anadolu, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 30, 31, 34, 39, 45, 53, 54, 56, 58, 60, 62, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 75, 85, 86, 89, 106, 112, 113, 114, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 139, 142, 144, 145, 152, 153, 155, 156, 160, 161, 164, 167, 168, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 190, 228
Anadolu Alevîleri, 59
Anadolu Bâtınîleri, 17
Anadolu Kızılbaşları, 59, 60
Antalya, 27, 30, 42
arab, 165, 167, 221
Arab beği Mehmed Beğ, 216
Arabistan, 31, 75, 154, 215
Arabkendü, 214
Arap aşiretleri, 170

Arap eşkıyası, 171
 Arapkir, 30, 76
 Ardahan, 38
 Ardahan beyi Mirza Ali, 38,
 Arnavutluk, 28, 112
 Arslantaş Mevkii, 76
 Artukâbâd, 28, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 48,
 49, 53, 55, 57, 59, 122, 124, 130, 153,
 207, 219, 220, 221
 Âsitâne-i Sa'âdet, 63, 106
 Aşağı Arnavutluk, 28
 Âşık Hüseyin, 81
 aşiret kadısı, 87
 âşûra/aşure cemiyeti/günü, 42, 43, 57, 106, 203
 At Meydanı, 82, 117, 202
 Atik Valde Sultan Evkâfı, 144
 Avâz memuru Gemici Ali, 32, 34, 129, 216
 avâz vergisi, 110
 Avrupa, 64
 Ayân-ı Vilâyet, 90
 Aydın, 58, 225
 Aygud, 35, 95, 122, 218, 219
 Ayıntab, 76, 215
 Âyin-i Cem, 50, 60
 Âyişe, 137
 Azerbaycan, 18, 20, 113, 141, 142, 144, 172

- B -

Baba 'Ali oğlu Hüseyin, 191
 Baba Resûl isyanı, 25
 Babaî/ler hareketi, 30, 42
 Bâb-ı Irak Mahallesi, 35, 88, 120
 Bâfra, 70, 111
 Bağdad kadısı Mevlânâ Mirza Mahdum, 120,
 224
 Bağdad Kal'ası, 211
 Bağdat, 21, 22, 47, 66, 142, 158, 160, 171, 172,
 185, 187, 201, 202, 210, 211, 224, 225
 Bakkal Pirkulu bin Zeynüddin, 121, 202
 Balı Çavuş, 168

Balıkesir, 27
 Balıkesir ovası, 27
 Balım Sultan, 61, 147
 Bâli bin Saruca, 62, 106, 117, 161, 189
 Balkanlar, 103, 139, 142
 Banaz, 77, 80, 83
 Basra, 171, 185
 Basyan ve Pozyan beyi Behlül Bey, 90, 95, 116,
 208
 Başaçuk Melik, 185
 başbuğ, 72, 94, 220
 Bâtınî, 18
 Bayburdlı, 19, 31, 156
 Bayburt, 30, 70
 Bayındırlı, 20
 Bayram bin Pîrzâde, 37, 38, 44, 57, 62, 197
 Bayramilik, 146
 bazargân, 64, 98, 153, 162, 193
 bedel-i siyaset, 74, 129, 207
 Beğovası, 28
 Behlül İmam, 31, 75, 154, 215
 Behlül Oğlu Mehmed Çavuş, 197
 Bekir bin Cevher, 109, 122, 227
 Bektaşî, 18, 50, 60, 83, 148, 149, 150, 151
 Bektaşî Ocağı, 146
 Bektaşî sırrı, 50
 Bektaşiler, 49, 50, 58, 59, 60, 61, 85, 147, 148, 150,
 179, 181
 Bektaşilik, 18, 26, 28, 49, 50, 76, 112, 146, 147,
 148, 149, 152, 155, 175, 176, 179, 180
 Belgrat Seferi, 83
 Benî Emeviye Câmii, 26, 127, 223
 Benlubaş Derbendi, 151, 204
 Berber Bedirî, 24
 Besim Atalay, 28
 Beşir bin Rüstem, 41, 52, 105, 116, 217
 II. Bayezit, 21, 23, 29, 68, 69, 72, 100, 106, 110,
 111, 129, 137, 139, 147, 177
 Bey/Beğ, 41, 61, 214
 Beylikler, 45
 Beyşehir, 50, 105

İNDEKS

Beyşehir beyi, 50
Bezki, 32, 75, 216
Bıyıklı Yaylağı, 75, 154, 215
Bitlis, 21, 116, 141, 170, 195
Bitlis beyi Şeref Bey oğlu Mîr Şemsüddin, 141
Bitlis beyi Haydar, 170, 195
Bitlis Kal'ası, 116, 170, 195
Bizans, 70
Bolnu Karyesi, 84, 226
Boybeylü (bize göre Bıyıklı), 76
Bozok, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 57, 75, 76, 84, 93, 94, 95, 104, 133, 152, 153, 154, 159, 165, 185, 189, 193, 205, 209, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 226,
Bozok Bazarı, 32, 226
Bozok beyi Çerkes Bey, 76, 104, 133, 154, 159, 165, 185, 189, 193, 209, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221
bölükbaşı, 118, 119
Budaközü, 40, 41, 51, 100, 124, 133, 153, 194, 200, 218
Budin Kalesi, 83
Budun, 117, 129, 190
Burdur, 28
Bursa, 21, 161, 168
Buyruk, 135
Bünyad, 81, 117, 202
Büyük Selçuklu İmparatorluğu, 143

- C -

Cafer Karyesi, 37, 44, 57, 62
Câmi'-i Kebîr hatibi Hacı Mehmed, 47, 63, 123, 153, 193
Candarogulları, 30
Canik, 30, 74, 101, 107, 167, 207
Canik Sancağı beyi Semender Bey, 74, 107, 207
Canvirdi, 35, 95, 122, 218
Cârullah, 198
casus, 114, 125, 130, 153, 171, 209, 210, 211

Casus Kara Ya'kub, 114, 142, 153, 154, 204, 206, 219, 220
Cebele beyi Me'mun Bey, 120, 224
Celâl, 26
Celal Abbâs ('Ali'nin oğlu Abu'l-Fazl 'Abbas), 85
Celal Bey evleri, 154, 205
Celal Halife, 42, 221
Celâlî, 21, 29, 30, 39, 88, 132, 229
Celâlzâde Mustafa, 20, 22, 30, 149, 164
cem âyini, 60
cemâ'at kethüdâları, 209, 216
cemâ'atbaşları, 215
Cemâ'at-i A'yânî, 116, 209
Cemâ'at-i Şîrî, 116, 209
Cemal, 198
cerime, 119, 121
Cevşidoğlu Hüseyin, 75
Cudi Dağı, 43
Cum'a nâm çeribaşı, 185, 189
Cuma, 36, 165
Cunkar Cemâati, 33

- Ç -

Çakallı, 32, 75, 216
Çalab Köyü, 76
Çaldıran, 21, 30, 36, 66, 71, 110, 168
Çanağı, 33
Çapanlu, 19, 31, 156
Çepni, 28, 32, 113, 128, 158, 165, 167, 187, 221
çerağ akçesi, 17
çeribaşı, 36
Çerkes Bey, 32, 34, 41, 51, 57, 76, 89, 93, 104, 154, 159
Çevşid oğlu Hüseyin, 41, 215
Çıkrıkçıoğlu Yusuf, 51, 199
Çingâne tâifesi, 164
Çini Mehmed, 94, 223
Çorum, 27, 28, 29, 30, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 49, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 61, 62,

64, 67, 72, 83, 84, 85, 88, 90, 94, 95, 105,
107, 109, 111, 114, 116, 122, 124, 144,
153, 158, 168, 179, 184, 194, 195, 206,
209, 212, 213, 217, 220, 221, 225, 226,
227, 228, 229

Çorum beyi Gülâbi Bey, 38, 57, 162, 194

Çorum beyi Yusuf Bey, 168

Çorum Kal'ası, 84, 195, 226, 227

- D -

darbezen, 171, 210

Darbhâne Emîni, 67

Darbhâne Nâzırı, 67

Darende, 30

Dede, 58, 85, 225

Dede Kargın, 85

defter kethüdâları, 71

Defterdar Ebu'l-Fadl Mehmet Efendi, 110

Deliorman, 27, 28, 148

Demir Baba, 148

Denizli, 27, 53, 54, 55, 58, 89, 106, 156

Dergâh-ı Âlî/Mu'allâ çavuşlarından Sivashı
Ahmed Çavuş, 38, 51, 65, 84, 96, 121,
122, 132, 191, 220, 222, 226

dergâh-ı mu'allâ müteferrikaları, 71

Dergâh-ı Mu'allâ müteferrikalarından Mü'min,
119, 203

Dersim, 28

Devletyar bin Mehmed, 189

Devletyar bin Mehmet, 62, 106, 117, 161

Dışkaya Köyü, 53

dirlik, 37, 89, 163, 164, 165, 166, 168, 176, 186,
192, 221

Divane/Deli Hızır Paşa, 83

Dîvân-ı 'Âlî, 82, 202

Divriği, 30, 37, 38, 40, 63, 64, 65, 96, 98, 124, 153,
159, 162, 165, 186, 193, 223

Divriği Alaybeyisi Ali, 38, 63, 65, 162, 165

Divriği kadısı Mustafa, 223

Divriği Sancağı beyi Mehmet Bey, 40, 64, 96,
153

Divriği Ulu Câmii hatibi Hacı Mehmet, 40

Divrik, 27

Diyaarbekir, 19, 66, 171,

Diyaarbekir Beylerbeyi Uzun Süleyman Paşa,
141

dizdarlar, 71

Dobruca, 27

Dolapçı Ramazan, 27, 133, 208

dolu=tolu, 60

Dulkadir, 19, 30, 156

Dürziler, 33

Düş oğlu Hüseyin, 215

Düşeroğulları, 32, 41, 75, 93, 216

Düzmece Şah İsmail, 74, 75, 76

- E -

Ebu Riş-oğlu, 76

Ebu'l-Feth Safiyyüddin İshak-ı Erdebili, 146

Ebu's-Su'üd Efendi, 151, 152, 175

Ebubekir, 45, 47, 54, 55, 56, 221

Ebulfeth Mirza, 69

Edirne, 27

Efkitas Karyesi, 42, 53, 55, 57, 207

Egerlü tâifesi, 141

Eğribüklü, 32, 75, 216

Ehl-Beyt, 145

ehl-i fesad, 32, 37, 51, 52, 71, 73, 74, 92, 94, 101,
105, 107, 116, 119, 120, 121, 130, 137,
138, 170, 184, 193, 195, 198, 199, 200,
202, 207, 214, 215, 216, 217, 220, 221,
222, 223, 230

ehl-i İslâm, 55, 109, 118

Ehl-i Örf, 120, 122, 225, 227

Ehl-i Rafz, 143

ehl-i salât, 35, 188

Ehl-i Sünnet, 33, 34, 42, 56, 58, 132, 155, 169, 183,
184, 189, 190, 201, 203, 225, 228

Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at Mezhebi, 183

ehl-i Şia, 138

ehl-i tımar, 39, 229

İNDEKS

Ekinözü Kışlağı, 96
Ekrâd Ulusu, 116, 170, 194
Ekrek, 199
Elbistan kadısı, 76
Elmalu, 83, 112
Elmalu Köyü, 76
Emin Koca, 27, 59, 227
Emir, 124
Emir Ali Halife, 41, 124
Emir Hamza, 39, 166, 229
emlâk, 73, 130, 207
Emvâl Nâzım Mehmet, 155
emvâl nâzırları, 71
Enbiyâ-nâme müellifi Şeyh İbrahim Şabustari,
112
enîşe, 153, 193
Enîşe Pîr Yusuf, 153
Er oğlu İn'am, 72, 220
Erdebil, 17, 18, 19, 20, 23, 68, 69, 72, 100, 110,
120, 131, 137
Erdebil Tekkesi, 17
Erdebil-oğlu, 68
Eryitdi, 51, 200
Erzincan, 20, 27, 30, 70, 112
Erzurum, 27, 28, 37, 38, 66, 157, 158, 170, 181,
183, 184, 185, 192, 199
Erzurum Kalesi, 37, 158
Eskişehir ovası, 27
Esterögi(?) Tâifesi, 169, 170, 194
Eşkânlu(Aşkânlu), 32, 75, 216
Eşref Halife, 38, 44, 197
Etrâk Tâifesi, 168, 206
Etyemez, 65, 210
evânî, 163, 195, 196
evkâf, 73, 74, 130, 207
evkât-ı hamse, 53
eyâlet defterdarları, 71
eyâlet nâzırı, 71
Eyâlet-i Rûm, 29, 30, 179
Eymir Hasan, 40, 64
Eynebazarı, 28, 42, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 221

- F -

Fârisî, 75
Fars, 20, 112
Fatih Sultan Mehmet, 30, 154, 179
Fazlullah Kethüdâ, 213
Ferruh, 214
fetvâ, 119, 134, 137, 138, 151, 174, 227, 228
Fırat, 76
fısk u fücûr, 54, 106, 184, 190, 227
Filibe, 43, 106, 203
forsa, 110
Furundepe Mevzii, 32, 152, 226
Fütüvvet teşkilâtı, 83

- G -

Galata, 67, 99, 228
Garip Mûsâ, 85
gayri Sünnî, 18, 147, 148
Gazvin/Kazvin, 142, 171, 199, 210
Gedeğra, 41, 49, 52, 218, 230
Gedeğra Çeribaşısı, 49, 52, 230
Göl, 57, 225
Gözü Kızıl (Kızıl-Deli), 85
Gulâm 'Ali, 198
guzât-ı İslâm, 138
Gülâbi, 96
Gülâbi Bey, 38, 57, 84
Gülşenilik, 146
Gümüş, 28, 38, 44, 59, 64, 66, 67, 192, 194, 197,
221
Gümüşhane, 30
Güneybatı Akdeniz, 30
Gürcistan, 74, 170
Gürcistân, 70
Gürcü, 70, 170, 183
Gürcü seferleri, 70
Gürcüler, 23, 170

- H -

- Hâbil, 58, 225
 Hâbil Halife, 34, 61, 212
 Habsburglar, 64
 Hacı Bektaş, 148, 204
 Hacı Bektaş (k.s) dervişlerinden Şah Veli, 150
 Hacı Bektaş Ocacı, 76
 Hacı Bektaş-ı Veli, 147
 Hacı Bektaş-ı Veli kültü, 147
 Hacı İlyas Reis, 61, 109, 222
 Hacı Mehmet, 40, 63, 64, 124, 153, 162, 193, 194
 Hacı Paşa Hazretleri, 213
 Hacıbektaş, 147
 Hacıyülük Karyesi, 48, 54, 97, 124, 189, 199
 Hakim Çelebi, 164, 184
 Hakkari, 158, 211
 Hakkari hâkimi Seyyid Mehmed, 211
 Halef, 1968
 Halep, 66, 104, 119, 121
 halife, 21, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 52, 53, 54, 55, 65, 103, 125, 131, 154, 167, 194, 210, 214, 215, 217, 218, 221, 225
 halifelik mektubu, 39, 88
 Halil bin Hamza, 62, 106, 117, 189
 Halil Paşa, 17
 Halil Voyvoda, 217
 Halk İslâmı, 23, 34, 132
 Halkulvâd, 229
 Hallac-ı Mansur, 81
 Halveti Tarikatı, 144
 Halvetiler, 145, 178
 Halvetilik, 145, 146, 175
 Halvetiye, 145, 146
 Halvetiye Tarikatı, 145
 Hama, 78, 79
 Haman Cemâati, 32, 96
 Hamân(?) tâifesi, 204
 Hamidbükü Karyesi, 96, 124, 199
 Hamidoğulları, 28
 Hamit, 28, 30
 Hamza, 117, 119, 123, 124, 189
 Hamza Çavuş, 166, 229
 Hamza Halife, 42, 53, 55, 57, 207
 Hamza oğlu İbrahim, 42, 53, 55, 57, 207
 Hamzavîlik, 146
 Han, 201
 Han Pîri, 76
 Hanbelîlik, 143
 hâs zâbitleri, 71
 Hasan, 34, 49, 51, 61, 65, 90, 122, 133, 186, 191, 192, 195, 200
 Hasan bin Ali, 41, 51, 105, 116, 217
 Hasan Halife, 17
 Hasan'ın oğlu Hamza Çavuş, 38
 Hasankeyf, 42, 106, 203
 Hâss-ı hümayûn, 32, 73, 75, 101, 107, 130, 140, 194, 207, 216
 hâss-ı hümayûn eminleri, 74, 207
 Hatay, 27
 havâle, 116, 125, 169, 221, 229
 Havza, 119, 121, 123, 146, 214
 Havza kadısı Hızır Şah, 119, 121, 123, 214
 Haydar, 19, 35, 38, 57, 83, 85, 195, 198, 219
 Haydar Hüseyin, 26, 127, 223
 Haydarî, 120, 147, 154
 Haydarî şeyhi, 147
 haydarî tâç, 23
 Haydarî Zâviyesi, 120
 Haydarîlik, 147, 148
 Hazar ötesi, 112
 Hazine-i Rûm, 84
 Hazreti İsa Peygamber, 27, 208
 Hazret-i Ebî Bekr, 137
 Hazreti Hoca Abdullah Semerkandî, 163, 184
 Hazreti İmam-ı A'zam iskelesi, 160, 202
 Hazret-i Ömer, 137
 Hazreti Yunus, 66, 210
 Hazreti Yunus türbedârı, 210
 Helkeri oğlu, 41
 Hristiyan, 143
 Hısn-ı Mansur, 76

İNDEKS

Hızır Bey Karyesi, 48, 57, 67, 98, 228
Hızır Çelebi, 198
Hızır Halife, 219
Hızır Paşa, 82, 83, 84, 152
hilâfet, 40, 56, 137, 153, 193
hilâfetnâme, 29, 39, 40
hisar eri, 72, 163, 196, 220
Hoca Ali, 17, 18, 19, 28
Hoca mülâzımlarından Sinan, 81, 184, 202
Hocazâde dânişmendlerinden Alâeddin, 82, 117, 202
Hub Mehmed, 204
Hulefâ-i Râşidîn, 38, 44, 45, 56, 57, 58, 67, 152
Hüsâm, 38
Hüseyin, 50, 51, 85, 105, 120, 187, 188, 200, 206, 214, 222
Hüseyinâbâd, 28, 29, 33, 42, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 62, 90, 114, 125, 154, 168, 200, 205, 209, 219, 220, 221
Hz. Adem, 43
Hz. Ali, 44, 54, 60, 131
Hz. Hüseyin, 43, 56, 58
Hz. İbrahim, 43
Hz. İmam Hüseyin Âsitânesi, 160, 201, 227
Hz. Nuh, 43
Hz. Peygamber, 54, 55, 56, 57, 67, 84, 98
Hz. Yakup, 43

- I -

Irak, 20, 22, 36, 88, 120, 172, 187, 188
ışık/lar, 27, 50, 53, 54, 55, 58, 77, 82, 89, 106, 149, 150, 151, 152, 155, 183, 184, 190, 191, 204, 216
ışık tekkeleri, 152

- İ -

İbik Karyesi, 40, 54, 93, 122
İbrahim, 37, 123
İbrahim Seyyid Ahmed, 198

İbrahim Zâhid-i Gilânî, 145
İç Haydar, 94, 219
İç-II, 28
İhtiyar oğlu Mansur Halife, 41, 124, 218
il eri/erleri, 71, 72, 94, 114
ilçi, 213
ilhâd, 29, 39, 62, 63, 90, 99, 104, 105, 106, 114, 115, 116, 117, 126, 130, 166, 187, 188, 189, 191, 198, 200, 202, 203, 205, 207, 208, 209, 211, 212, 216, 217, 218, 219, 220, 226, 227, 229
İlhanlı, 22
İlhanlı İmparatorluğu, 19
İlyas, 124, 199
İlyas Bey, 63, 89, 159, 191, 193
İmam adındaki mahal, 171
İmam Hüseyin, 27, 59
İmam Hüseyin'in merkadi, 227
İmam Rızâ, (8.imam), 85
imâmet, 56
İmâmü'l-Halvetiyye, 145
İnallu, 33
İran, 17, 18, 19, 20, 22, 29, 31, 32, 36, 38, 39, 40, 42, 44, 47, 56, 62, 63, 64, 65, 67, 71, 76, 88, 95, 96, 98, 99, 104, 105, 107, 112, 113, 114, 116, 122, 124, 129, 131, 132, 135, 136, 142, 144, 149, 153, 154, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 171, 173
İran Sünnîleri, 56
İranlı hacılar, 56, 160
İsa oğlu İsa, 27, 133, 207
İsfahan, 112
İskele ve Gümrük emînleri, 162
İskender, 153
İskilib, 221, 225
İskilip, 27, 28, 41, 42, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 125
İsmail, 20, 137
İstanbul, 11, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 33, 43, 44, 48, 49, 50, 59, 63, 64, 66, 67, 69, 73, 74, 76, 79, 89, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 101, 103, 105, 106, 107, 109, 110,

114, 115, 120, 123, 128, 136, 142, 153,
154, 158, 161, 162, 172, 190, 196

İstanoz (Korkud-Eli), 112

istimâlet, 33, 135, 139, 140, 141, 142 199, 210

istimâlet-nâme, 141

İzli (İzoli), 32, 75, 216

İzmir, 22, 27, 28, 125

- K -

Ka'la-i Erzurum, 184

Kabil oğlu Seydi, 35, 95, 122, 218

Kacar/ Kaçar, 19, 31, 156

Kaçar/Harmandalı aşiretleri, 53

kadı, 47, 48, 55, 71, 87, 100, 168, 191, 202, 217,
224

Kadı Burhaneddin, 30

kadıâşker efendi, 227

Kafkas Azerbaycanı, 127

Kal'a-i Cedîd, 51, 191

Kalaçaklı, 32, 75, 216

kale müstahfızı, 72

kale müstahfızları, 71, 94

Kalender, 21, 140, 157

Kalender askeri, 140

Kalender isyanı, 21

Kalender Şah ayaklanması, 140

Kalenderî, 147, 150

Kalenderîlik, 146, 148

Kalenderîye, 143

Kalenderoğlu, 71

kalpazanlık, 66, 110

Kamlık Karyesi, 52, 201

Kangallı, 29, 62, 90, 209

kansız kurban, 60

Kanuni Sultan Süleyman, 21, 71, 143, 151, 172

Kapı çavuşlarından Ahmet Çavuş, 119

kapı halkları, 71

Kara Bey, 37, 96, 104, 166, 205

Kara İbrahim, 219

Kara Keçili, 33

Kara Lâtif, 66, 210

Kara Recep, 49, 54, 124, 199

Kara Sinan, 119, 201

Kara Yakup, 35, 95, 122, 125, 130, 132, 153, 204,
206, 218, 219, 220

Kara Yaşmakçı, 219

Karabaş, 23

Kara-Bıyık-oğlu, 42

Karacadağ sûfileri, 19, 31

Karacakaya, 95, 122, 196

Karahisar-ı demürlü, 29, 42, 45, 49, 53, 55, 57,
59, 221

Karahisar-ı Şarkî, 30

Karakoyunlu, 19, 22, 113, 131

Karakoyunlu Devleti, 19

Karakoyunlu Türkmenleri, 19

Karakoyunlular, 19

Karaman, 28, 30, 36, 37, 75, 96, 104, 131, 205, 211

Karamanlu, 19

Karamanoğulları, 28

Karasaz, 31, 75, 216

Karaşar, 28

kârbânsaray, 202

kârhâne, 67

Kars, 28

Kars köyleri, 28

Karye-i Gedil, 198

Karye-i Virancık, 212

Kâsım, 34, 61, 64, 120, 187, 212

Kasr-ı Şirin, 21, 22, 172

Kastamonu, 30, 40, 49, 54, 64, 65, 88, 95, 96, 127,
163, 189, 190, 192, 194, 196, 199, 228,
229

Kastamonu Kal'ası, 190

Katar, 29, 42, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 221

Katırcı Deli İbrahim, 27, 59, 227

Kâtib Hasan Babası, 38, 165, 186

Kavak, 70, 111

Kazâbâd, 28, 42, 45, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 133,
191, 221

Kaza-i Artukâbâd, 219

İNDEKS

- Kazgancı Tâifesi, 163, 195, 196
Kâzım, 88, 120, 123, 225
Keçeci, 33
Kefe, 119, 203, 204
Kemah, 28, 30
Kemerlü, 31, 75, 154, 215
Kepçeli, 84
Kerbelâ, 43, 56, 59, 131
Kerkük, 22, 214
Keskin, 30
kethüdâ, 39
Kıbrıs, 37, 50, 99, 102, 103, 104, 105, 115, 166,
198, 201, 205, 208, 209, 211, 212, 214,
217, 222
kılâ' müstahfızları, 114, 220
Kınalızâde mülâzımlarından Halil, 81, 117, 202
Kırıklı, 33
Kırınmoğlu, 52, 201
Kırklareli, 27
Kırşehir/ Kırşehri, 30, 76, 209, 215
Kırşehir beği Memiş Beğ, 209
Kızıl Deli, 85
kızıl sarık, 23
Kızıl tâc/taçlar, 56, 80
Kızılbaş, 11, 17, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
57, 58, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 76, 84, 85, 86, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 102, 103,
105, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 115,
116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124,
125, 128, 129, 130, 132, 133, 135, 136,
137, 140, 141, 145, 146, 148, 151, 152,
154, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 183,
184, 185, 186, 187, 189, 195, 197, 198,
199, 200, 201, 203, 204, 206, 207, 212,
213, 214, 217, 219, 220, 221, 222, 223,
224, 225, 226, 227, 229, 230
Kızılbaş halifesi, 11, 47, 85
Kızılbaş halk, 11, 29, 45, 46, 47, 51, 53, 63, 103
Kızılbaş oğlu Kızılbaş, 34, 35, 84, 227
Kızılbaş Osmanlı sipahisi, 49
Kızılbaş şâir, 25
Kızılbaş tâc/taçları, 23, 76, 120, 225
Kızılbaş tâifesi, 42, 45, 53
Kızılbaş Türkler, 43
Kızılbaş Türkmen gurupları, 33
Kızılbaş vilâyeti, 37
Kızılbaş-Alevî, 59
Kızılbaşlar, 27, 29, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 44,
45, 49, 50, 53, 60, 61, 62, 70, 73, 84, 86,
93, 97, 110, 111, 115, 119, 124, 125, 129,
130, 137, 159, 164, 165, 171, 197, 199,
203, 204, 207, 212, 214, 226
Kızılbaşlık, 23, 24, 36, 40, 42, 43, 44, 45, 53, 90,
91, 92, 97, 105, 108, 115, 121, 123, 165,
185, 189, 204, 217, 219
Kızılbaş/lık tavrı, 43
Kızılbaşlık(Alevîlik), 23
Kızılcaavran, 97, 124, 199
Kızıldere, 38, 1979
Kızılırmak, 26, 77, 98, 115
Kiğı, 28
Kilerci Abdülkadir, 26, 133, 208
Kiniselü Yunus, 215
Kırman, 112
Koca, 29, 42, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 221, 227
Koçhisar, 30
Konya, 12, 30, 69, 143, 149
Koyluhisar, 37, 44, 57, 62, 197
Koyun Baba, 81, 82, 117, 118, 202
Kömürlü, 32, 75, 216
Köprüpazarı Karyesi, 41, 124
Kör Bâli Kethüdâ, 52, 201
Köse (bize göre Kiniselü) Yunus, 76
Köy Bektaşîleri, 148
köy kethüdâları, 209
Kul Tâifesi, 164, 170
Kulu, 26
Kur'an, 60

Kurşa (Kara İsa/Kara İsalu), 33
 Kurt Beli, 17, 68
 kuttâ'-i tarîk, 73, 98, 191, 207
 Küre, 54, 65, 96, 109, 133, 163, 191, 195, 196, 199
 Küre oğlu, 191
 Kürt beyleri, 141
 Kürt hâkimleri, 140
 Kürtül Mustafa, 40, 64, 153, 193
 Kürtün Kazası, 32, 113, 128, 158, 187
 Kütahya, 21, 127, 149, 155, 228

- L -

Lâdik, 52, 70, 111, 201, 214
 Lahîç, 127, 223
 levent, 158
 Liva-i Çorum, 220

- M -

Mahmud Baba, 34, 61, 212
 Mahmut, 64
 Maksud, 198
 Maksud Lebudi, 198
 Maksud Makâmîdî, 198
 mal kadısı, 197
 Malatya, 27, 30, 32, 33, 75, 76, 98, 216
 Mâlikîlik, 143
 Manisa, 28
 Mansur, 199
 Maraş, 76
 Marsî(?) Fakih, 204
 Mecidiye, 28
 Mecidözü, 27, 42, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 61, 212,
 221
 Meclis-i Şer', 213, 221
 meczûb-ı İlâhî, 26
 Medrese İslâmî, 45
 Mehâyif müfettişleri, 87
 Mehdi/ Mehdi, 25, 26, 27, 46, 208
 Mehdiçi, 30

Mehdi-i Zaman, 26
 Mehdiçilik, 24, 27
 Mehmed, 197, 198, 199, 200, 212, 213, 216, 225,
 228, 229
 Mehmed bin Süleyman, 198
 Mehmed Çavuş, 203, 207, 209, 210, 219, 224
 Mehmet, 32, 34, 61, 67, 109, 117, 120, 121, 122
 Mehmet Bey, 40, 64, 96, 98
 Mehmet bin Turak, 62, 106, 117, 161
 melâhîde, 32, 33, 57, 63, 66, 75, 90, 97, 99, 108,
 114, 115, 116, 125, 130, 171, 187, 188,
 191, 193, 194, 197, 200, 208, 209, 211,
 216, 217, 225
 melâhidîn tâifesi, 113
 Melik Kassâb, 198
 Melik Zâyiğ, 198
 Menteşe, 28
 Merzifon, 29, 30, 62, 73, 90, 99, 114, 196, 197, 209
 Merzifon Ovası, 29, 62, 73, 90, 114, 196, 197, 209
 Mescidlü Akdere, 32, 75, 216
 Mesih Paşa, 139
 Meşhed-i Ali, 65, 210
 Mevlânâ Seydi Ali, 163, 184
 Meydan Câmîi Külliyesi, 145
 Mısır, 26, 144, 170
 Mısır seferi, 26, 170
 Mihrâb, 199
 Mihriman, 32, 75, 216
 Minaş Fakih, 96, 125, 206
 Mirza, 189, 213, 225
 Mirza bin Mustafa, 62, 106, 117, 189
 Misis önü, 33
 Modon ve Koron adaları, 104, 105, 111
 Moğol/ lar, 11, 22
 Molla Ahmet, 160
 Molla Halil Beğ, 227
 Mu'ammerağaç Karyesi, 146
 Muaviye, 58
 Muhammed Mehdi, 79
 Muharrem, 50, 105, 222
 muhzır, 109, 118, 201

İNDEKS

II. Murad, 68
Murad, 42
II. Murat, 28
III. Murat, 159
IV. Murat, 22
IV. Murat, 144
Murat Han, 69
Murtaza, 43, 106, 203
musâhip, 39
Mustafa, 35, 40, 62, 64, 95, 122, 218
Musul, 22, 35, 36, 42, 57, 63, 66, 88, 104, 120, 130,
187, 188, 198, 203, 210
Musullu, 19, 31, 156
Müezzîn Tosun Mustafa, 26, 133, 208
Müftî Hamza, 137
Müftî mülâzımlarından Ya'kub, 81, 117, 202
Mülhî, 26, 29, 34, 37, 42, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 81,
96, 104, 115, 117, 119, 121, 124, 132,
133, 188, 191, 199, 202, 213, 214, 215,
216, 217, 218, 220, 221, 222
mürebî, 39
Mürsî(?) Karyesi, 33, 61, 212
Müşâlimün Kara Hisâr, 70, 111
Mütevelli Hacı Kâsım, 198

- N -

Nahcivan, 20
Nâhiye-i Dakof, 214
Nâhiye-i Tarîk-i Horasanî, 224
naip, 38, 109, 118, 119
Narlidere havzası, 27
Nâsiruddin, 119
Nâsiruddin Bölükbaşı, 119, 121, 223
Nasreddin bin Abdulmecid, 214
Nasuh, 139
Nâzır-ı Emvâl, 183
Necf Keyyal, 198
Necf Lebudi, 198
nezir, 38, 41, 62, 106, 116, 124, 161, 189, 197, 213,
216, 226, 229

Nî'me Saffar, 198
Nîkhisâr, 70, 111
Niksar, 27, 59, 227
Nizameddin, 198
Nu'man Efendi, 229
Nur Ali bin İlyas, 41, 52, 105, 116, 217
Nur Ali Halife, 29
Nur Ali Halife-i Rumlu, 69
Nuri Efendi, 47
nuzur ve sadakât, 62, 63, 89, 126, 130, 159, 191,
193, 198, 208, 213

- O -

Okçu Ca'fer Çavuş, 208, 210
Oltu, 37, 38, 199
Oltu sipahileri, 38
On iki İmam Şîliği, 33
Orta Asya, 60
Orta Karadeniz, 30
Ortapâre, 28, 32, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 96, 125,
136, 153, 168, 204, 206, 221
Ortodoks kilisesi, 139
Oruç, 94, 219
Orunca Karyesi, 34, 61, 212
II. Osman, 22
Osman, 22, 42, 45, 54, 55, 56, 106, 190, 200, 207,
221, 225
Osmancık, 28, 37, 38, 41, 42, 43, 45, 49, 53, 55, 57,
59, 64, 109, 194, 195, 213, 221, 227
Osmancık Kal'ası, 194
Osmanlı, 11, 12, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 27,
28, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 45,
46, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 61, 62, 63, 64,
65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 83,
86, 88, 95, 97, 100, 102, 103, 104, 110,
113, 114, 115, 118, 120, 121, 122, 125,
129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146,
147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,

164, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 173,
174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181
Osmanlı Devleti, 12, 18, 22, 23, 28, 30, 31, 33, 62,
64, 69, 86, 97, 100, 113, 115, 125, 132,
133, 139, 140, 141, 143, 145, 147, 148,
151, 152, 154, 156, 157, 158, 160, 161,
167, 168, 170, 174, 177, 178, 179, 180,
181

Osmanlı elçisi, 113
Osmanlı tâkibâtı, 39
Osmanlılar, 11, 20, 21, 22, 23, 47, 66, 67, 68, 71,
110, 135, 137, 140, 141, 142, 143, 161,
170, 173, 175, 177, 179

- Ö -

Ömer, 45, 47, 54, 55, 56, 103, 106, 137, 143, 190,
201, 207, 221, 225
Ömer Bey, 74, 202
Ömer Neseî, 143
Ön Asya, 17
Öte Cânib, 187, 207, 229
Özbek elçisi, 23
Özbekler, 22, 23

- P -

Padişahî, 66
Pasin, 204
Paşan Karyesi, 109, 122, 227
Paşmak, 44, 45
Paşmakçı Ali, 27, 133, 208
Pehlûvanlu Cemâati, 32, 41, 75, 93, 216
Piç Recep, 52, 201
Piltioğlu Mehmet, 38
Pîr Ali, 25, 46, 199
Pîr Bende, 52, 201
Pîr Civan, 62, 65, 212
Pîr Nazar, 41, 55, 95, 125, 199, 225
Pîr Sultan, 11, 25, 35, 46, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
83, 84, 85, 118

Pîri fakih, 204
Pîri Mehmet Çelebi el-Cemâlî, 36
Pîrkulu, 51, 200
Pîroğlu, 52, 201
püzevenklik, 49, 201

- R -

Râfîzî/lik, 24, 26, 32, 34, 35, 36, 41, 57, 67, 88, 95,
96, 109, 115, 120, 121, 124, 132, 135,
147, 154, 155, 175, 180, 204, 205, 206,
214, 217, 218,
Râfîzî kitabı, 32, 96, 135
Râfîzî mezheb, 205
Râfîzî tekkesi, 95
Râfîzîler, 24, 57
Rafz, 29, 39, 42, 43, 44, 52, 62, 63, 81, 90, 99, 104,
105, 114, 115, 116, 117, 126, 130, 166,
187, 188, 189, 190, 198, 202, 203, 204,
207, 208, 209, 211, 212, 216, 217, 219,
219, 220, 225, 226, 227, 229
Rafz âdeti, 42, 43
Rafz âlâmetleri, 44
Ramazan, 146
Ramazan oğlu Mehmet, 61, 109, 222
Receb bin Şihâb, 214
Recm, 81, 82, 117, 118, 202
Refâvîz, 43, 187
rehber, 39
Resul Halife, 42, 221
Rûzâeddin bin Hacı Mekdi, 120, 224
rik'a, 190, 215
Rişvan, 32, 75, 216
Rişvanlı Kürtleri, 76
Rodos, 61, 109, 222
Roma, 50
Romalılar, 50
Rûm, 26, 29, 30, 33, 39, 51, 52, 62, 64, 73, 74, 84,
88, 90, 92, 99, 103, 104, 107, 108, 111,
114, 115, 116, 119, 121, 123, 130, 132,
152, 153, 156, 159, 164, 165, 166, 186,

İNDEKS

- 189, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 200,
201, 202, 203, 204, 207, 209, 212, 214,
217, 219, 221, 223, 224, 225, 226, 229,
230
Rûm beğlerbeğisi Behram, 202, 207
Rûm beğlerbeğisi Mehmed Paşa, 29, 39, 88, 229
Rûm beğlerbeğisi sübaşılardan Mehmed,
119, 214
Rûm çavuşlarından Mehmed Çavuş, 224
Rûm Defter Kethüdâsı, 128
Rûm muharriri Ömer, 103, 201
Rûm nâzırı, 119, 121, 203
Rumeli/ Rumili, 28, 36, 145, 203
Rumeli Defterdârı, 36
Rûmlu, 19, 31, 33, 153
Rüstem, 20
Rüstem Paşa, 144
Rüstemdâr, 113
- S -
- Sa'd-çukuru (Revan), 159
Sâdât hazretleri, 125, 136
Sâdât zümresi, 88
Sadeddin Taftazani, 143
Sadrazam İbrahim Paşa, 140
Sadreddin Musa, 19
Safevî, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 30, 31,
33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45,
47, 48, 53, 55, 56, 58, 61, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 77, 86, 89,
94, 95, 97, 98, 100, 104, 105, 108, 110,
112, 113, 115, 117, 118, 124, 129, 132,
133, 134, 138, 140, 141, 142, 145, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 154, 156, 157,
158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171, 172, 173
Safevîler, 12, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 29, 30, 31, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 51,
52, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 88,
89, 95, 96, 97, 99, 104, 105, 108, 113,
114, 115, 124, 125, 126, 130, 132, 133,
135, 137, 141, 143, 144, 151, 153, 154,
156, 159, 161, 162, 164, 167, 170, 171,
172, 173
Safevîye Tarikatı, 18, 19, 23, 131, 142, 145, 146
Safiyüddin, 19, 28, 131
Sahte Şah İsmail, 41, 75, 77, 78, 80, 83, 85, 93, 94,
98, 101
Salahaddin, 120, 225
Salbaş Hızır, 41, 52, 105, 116, 217
Sanayi Devrimi, 108
Sarı Saltuk, 85
Sarıkaya, 78, 80
Saru Görez, 138
Saruyatar Zâviyesi, 27, 53, 54, 55, 58, 89, 106,
186
Satioğlu adıyla bilinen Sefer, 52, 201
Selanik, 28
I. Selim, 138
II. Selim, 66
Selim Fakih, 96, 204, 206
Selimî, 66
Selimşâh-nâme, 110
Selmânî, 32
semâ (deverân), 50, 60, 77, 127
serbest tımar/lar, 73, 74, 101, 107, 207
Serdar Lala Mustafa Paşa, 74, 76
Serez, 48
Sevindik, 51, 200
Seydi Gazi ışıkları, 149
Seydi Gazi Medresesi müderrisi Mevlânâ Yah-
ya, 155
Seydişchri, 50, 105, 222
Seyfi, 95
Seyyid, 35
Seyyid Ahmed, 198
Seyyid Ali oğlu Seyyid Kasım, 43, 106, 203
Seyyid Baba, 85
Seyyid Bestam oğlu Seyfi, 154, 205
Seyyid Cemal, 43, 106, 203
Seyyid Galib, 43, 106, 203

- Seyyid Gâzî, 149, 150
 Seyyid Gazi Işıkları, 150
 Seyyid Gâzî kadısı Mustafa İşreti, 149, 150
 Seyyid Gâzî Zâviyesi, 149
 Seyyid Gümâne, 66, 210
 Seyyid Mehmed, 187
 Seyyid Mehmet, 43, 106, 121
 Seyyidler, 35, 88, 121
 Siddık, 121
 Sıdkı Baba, 81
 sikke, 57, 66, 67, 99, 228
 Simavna kadısı oğlu Bedreddin sûfileri, 27
 Sim-Keş tâifesi, 66
 sipahi, 36, 37, 38, 41, 44, 47, 49, 52, 57, 62, 71, 72, 74, 83, 95, 101, 107, 112, 124, 125, 130, 166, 168, 186, 198, 199, 204, 206, 207, 218, 220, 229, 230
 Sivas, 12, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 37, 40, 51, 62, 65, 68, 69, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 88, 90, 92, 95, 114, 121, 122, 132, 136, 143, 144, 145, 163, 166, 186, 191, 194, 195, 196, 202, 203, 204, 209, 212, 220, 223, 229
 Sivas kadısı nâibi Abdurrahman, 223
 Sivas Kal'ası, 191
 Sivas Mahkemesi, 191
 Sivaslı Tomaç oğlu Hasan, 39, 166, 229
 Siverek, 76
 siyaset, 26, 40, 41, 74, 98, 110, 114, 116, 117, 129, 139, 142, 190, 193, 207, 215, 216
 siyâset, 101, 129, 193
 siyâseten salb, 68, 129
 Softa, 220
 Solaklı, 32, 75, 216
 Soluca Kara Öyük, 147
 Sonisa, 70, 111
 Sonusa kadısı Mevlânâ Mehmed, 185
 Soydanlı, 32, 75, 216
 sûfi, 18, 68, 69, 110
 Suhte, 94, 105, 116, 119, 121, 123
 suhte yatağı, 119, 121, 123, 214
 Sultan Ahmet, 68, 69, 111
 Sultan Alemşah, 69, 100
 Sultan Bâyezîd, 17
 Sultan Korusu, 76
 Sultan Mahmut, 69
 Sultan Murad, 17, 70, 111
 Sultan Selimşah, 69
 Sultân Seyyid Gâzî, 149
 Sultan Şehinşah, 69, 100, 110, 139
 Sulusaray Karyesi, 35, 95, 122, 218
 Sungurlu, 27
 Suriye, 18, 19, 20
 sübaşı/ lar, 71, 116, 119, 121, 125, 169, 200, 214, 221
 Sübaşı kapısı, 119
 Süleyman, 219
 Süleyman Bey, 32, 89, 96, 113, 158
 Süleyman Fakih, 40, 87, 99, 95, 100, 117, 133, 194
 Süleyman Paşa, 141, 158
 Sülün(Tuluk?) Himmet, 52, 201
 Sünnî, 18, 19, 20, 23, 34, 35, 45, 54, 55, 56, 58, 59, 90, 106, 112, 115, 121, 122, 132, 135, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 184, 187, 204, 214, 218, 219
 Sünni İslâm, 143
 Sünnîler, 11, 34, 59
 Sünnîlik, 23, 40, 142, 148, 151
 sürgün, 37, 46, 50, 71, 99, 102, 103, 104, 105, 108, 111, 115, 166, 198, 203, 208, 211, 214, 217
 Sürhevler, 215
 Sürhevler kiniseleri, 215
 Sürh-ser, 197, 199
 Süveyd, 120, 123, 225
 - Ş -
 Şaban, 146
 Şâfilik, 143
 Şah 'Ali, 200
 Şah Abbas, 21, 47, 161
 Şah Ali, 51

İNDEKS

- Şah Bey, 38, 47, 49, 52, 95, 166, 230
Şah Hüseyin, 51, 200
Şah İsmail, 18, 20, 21, 30, 31, 32, 38, 41, 47, 74,
75, 76, 77, 78, 80, 83, 85, 93, 94, 98, 101,
112, 138, 139, 154, 186, 214, 215, 216,
217
Şâh Kulu, 17
Şah Kulu/Kulu, 17, 21, 59, 68, 111
Şah Kulu ayaklanması, 21
Şah Mehmet, 38, 44
Şah Mehmet Hüdâbende, 44
Şah Veli, 33, 151, 204
Şâh Veli isyanı, 33
Şahî, 66, 67
şâhî, 57, 99, 228
Şâhî, 66
Şâhidürrahman, 51, 200
Şahkulu, 51, 200
Şah-Kulu, 26, 51
Şah-Kulu Baba Tekeli, 26, 69, 112
Şah-Kulu Baba Tekeli isyanı, 112
Şam, 24, 26, 27, 31, 32, 41, 75, 76, 79, 93, 127, 215,
216, 223
Şam Bayadı Cemâati, 41, 75, 216
Şam Bayadı Türkmân tâifesi, 215
Şam Bayadı Türkmenleri, 31, 75, 76, 93
Şam kadısı Musluhiddin, 223
Şamanist Türkler, 60
Şamlu, 19, 156
Şehriban Kazası, 120
Şehrizol, 43, 63, 126, 130, 158, 171, 172, 185, 198,
214
Şehrizol beğlerbeğisi Muzaffer, 187
Şehzâde Ahmet, 29, 70
Şehzâde Murad, 69
Şehzâde Selim, 70
Şehzâde Şehinşâh, 69
Şehzâde Yavuz, 157
Şemseddin Sivasî, 144, 145
şemşir kılıç, 140
Şeref, 141
Şerhu'l-Akaid, 143
Şeyh Aziz Hüdâyi Efendi, 151
Şeyh Bedreddin, 18, 48, 148
Şeyh Bircan, 85
Şeyh Cüneyd, 17, 18, 68
Şeyh Cüneyt, 19, 23, 28, 131, 156
Şeyh Çoban, 85
Şeyh Hacı Bayram, 128, 228
Şeyh Haydar, 23, 35, 40, 83, 84, 85, 113, 226
Şeyh Haydar oğlu Şâh İsmâil, 20
Şeyh Hüseyinlü, 32, 75, 216
Şeyh Safî, 17
Şeyh Safiyüddin, 19, 28
Şeyh Sâmî (Samut), 85
Şeyh Şaban, 127
Şeyh Tûrabî, 35, 84, 226
Şeyh Zâhid-i Giylânî, 19
Şeyhî, 51, 200
Şeytan-Kulu, 42
Şii, 18, 19, 20, 24, 28, 43, 54, 77, 112, 133, 135, 147
Şiîler, 36, 56
Şiîlik, 18, 56, 145
Şirvan, 19, 74
Şirvan Şahı, 19
Şirvanşah Bey-oğlu Gazi Bey, 69
şûrb-i hamr, 212, 213, 222
- T -
ta'assub, 126, 198, 203, 222, 228
taassup, 118, 125, 126
tâc, 225
Tâcirzâde, 224
Tahmasb, 21, 56, 112
tahrir eminleri, 74
Tahtacı Yörükleri, 28
Tâife-i Revâfız, 57, 228
takıyye, 33, 34
tâlip, 39
Tarîk-i Horasanî Nâhiyesi, 120, 123
târikü's-salât, 53

Taşköprü, 34, 49, 54, 96, 124, 189, 190, 199
 Tat, 38, 44, 165, 167, 197, 221
 Tat Cemâati, 38, 44, 197
 Tavâif-i Şamlu, 31
 Taviloğlu Hasan, 55, 118, 201
 Teber, 79, 84
 Tebriz, 20, 21, 113
 Teke, 17, 26, 27, 28, 30, 31, 68, 111, 112, 156
 Teke ili, 17
 Teke-Eli, 26, 27, 112, 156
 Teke-Eli sipahileri, 156
 Tekeliler, 112
 Tekelü, 19, 31, 156
 telef-i nefis, 98, 99, 103, 115, 193, 214
 tereke, 119, 203, 204
 terkisalat, 52
 tımar, 36, 37, 38, 39, 41, 47, 52, 73, 74, 91, 95, 101,
 107, 112, 120, 121, 123, 124, 125, 140,
 149, 157, 165, 166, 185, 191, 192, 202,
 207, 211, 218, 224, 229, 230
 tımarlı sipahiler, 36, 125
 Timur, 17, 22, 28, 30
 Timur gâilesi, 22
 Timurhan, 199
 Tokat, 26, 28, 29, 30, 37, 65, 111, 144, 153, 158,
 163, 184, 186, 194, 195, 196, 218
 Tokmak Muhammedî Sultan, 159
 Tola Karyesi, 41, 61, 107, 124, 213
 Tolamehmet Köyü, 41
 toprak kadısı/kadıları, 41, 52, 87, 105, 116, 192,
 194, 196, 217, 218, 226
 Toprakkale, 82, 85
 Trabzon, 30, 32, 69, 89, 96, 113, 158, 187
 tulum, 171, 210, 211
 Tunceli, 27
 Turak, 58, 189
 Turhal, 26, 28, 29, 42, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 221
 Turhal Kal'ası, 26
 Turhan, 58, 225
 tüfenk, 171, 206, 210, 211, 229
 Türkmân beyi Şâh Murat, 76, 215

Türkmân tâifesi, 215
 Türkmenistan Türkleri, 112

- U -

ulûfeci, 141
 Ulus kadısı, 204
 Usta Divane Mahmud Halife, 94, 219
 Ustacalu, 19, 31, 156
 Uşak, 53
 Uygur Köyü/Karyesi, 52, 230
 Uzun Hasan, 19, 20, 22, 30

- Ü -

Ümraniye köyleri, 28

- V -

Van, 37, 89, 116, 158, 165, 167, 169, 171, 172, 186,
 194, 210, 213, 221
 Varna, 28, 155, 183, 184
 Varsak, 19, 31, 156
 Vehhab Dede, 198
 Veled-i Babay, 62, 65, 213
 Veli, 51, 198, 200
 Veli Fakih, 32, 96, 135, 204, 206
 Veli Halife, 71
 Venedik, 20
 Venedik elçileri, 23
 Vezîr-i a'zam Mehmet Paşa, 140
 Veziriazam İbrahim Paşa, 157
 Vilâyet muharrirleri, 71,
 Virancık Karyesi, 34, 61

- Y -

Yâdigâr, 138
 Yakup, 20
 Yarar Köyü/Karyesi, 95, 154, 205
 Yavuz Sultan Selim, 20, 21, 22, 26, 30, 31, 36, 42,

İNDEKS

- 64, 69, 70, 111, 138, 143, 149, 153, 161, 181
Yeniçeri Ocağı, 50
Yeniil, 30, 31, 75, 76, 95, 152, 154, 215, 216, 226
Yeniil hâsları zâbiti Kasım, 216
Yeniil kadısı müfettiş Abdulmuhyi, 216
Yeşilirmak, 26
Yezd, 112
Yezdankulu Hayyat, 198
Yezid, 25, 27, 35, 58, 59, 221, 227
Yıldız Dağı, 77, 80
Yıldızeli İlçesi, 83
Yozgat (Bozok), 26, 30
Yörük tarifesı, 33, 202
Yukaru Cânib, 63, 64, 90, 94, 99, 106, 108, 114, 116, 133, 142, 161, 185, 186, 187, 189, 191, 193, 194, 198, 199, 200, 201, 202, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 227
Yunus, 75, 76, 96, 198, 206, 210, 215
Yunus Emre, 11
Yunus Halife, 32, 41, 75, 93, 216
Yunus Mehmed bin Abdulgaffar, 198
Yusuf, 43
Yuvalak Karyesi, 49, 52, 201
Yüzdepâre, 51, 200
- Z -
- Zâhidiye Tarikatı, 19, 145
Zile, 28, 42, 45, 49, 53, 55, 57, 59, 221
Zülkadir/ Zül'l-kadr, 31, 63, 66, 97, 104, 208
Zülkadirli Türkmenleri, 140
Zünnun oğlu, 71